

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Mondros Mütarekesi Sonrasında Evliye-i Selase ve
Kafkasya'da Ermeni Muhacir Problemi

Doç. Dr. Selma YEL

Ermeni Meselesi'nin Psikolojik Yönü

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle
İlgili Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında
İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup

Dr. Ercan KARAKOÇ

Azerbaycan-Türkiye İşbirliği ve
Diaspora Teşkilatlarının Stratejisi

Ganira PAŞAYEVA

19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü

Halit GÜLŞEN

SÖYLEŞİLER

TOPLANTI RAPORU

KİTAP TAHLİLLERİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

GÜNCEL BELGELER

sayı
35
2010

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2010, Sayı 35

YAYIN SAHİBİ
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Oya EREN

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)	

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA
www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 14 Haziran 2010

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni ve Baskı:

Allâme Tanıtım&Matbaacılık
Tel: 0 (312) 230 19 74 - 76
Faks: 0 (312) 230 19 71
www.allame.org

Abone Sorumlusu

Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL

Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu .....5 (Editorial Note)	5
MAKALELER .....7 (ARTICLES)	7
Olaylar ve Yorumlar .....7 (Facts and Comments)	7
Ömer E. LÜTEM	
Mondros Mütarekesi Sonrasında Evliye-i Selase ve Kafkasya'da Ermeni Muhacir Problemi.....57 (<i>Evliye-i Selase after the Armistice of Mudros and the Problem of Immigrants in the Caucasus</i>)	57
Doç. Dr. Selma YEL	
Ermeni Meselesi'nin Psikolojik Yönü.....79 (<i>The Psychological Dimension of the Armenian Question</i>)	79
Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ	
Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle İlgili Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup .....115 (<i>The Report of Gabriel Noradunkyan on the Armenian Question and the Letter Sent to İsmet İnönü Following the Treaty of Lausanne</i>)	115
Dr. Ercan KARAKOÇ	
Azerbaycan-Türkiye İşbirliği ve Diaspora Teşkilatlarının Stratejisi.....133 (<i>Azerbaijan-Turkey Cooperation and the Strategy of Diaspora Organizations</i>)	133
Ganira PAŞAYEVA	
19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü .....145 (<i>The Armenian Factor in Ottoman-Russian Relations in the 19th Century</i>)	145
Halit GÜLŞEN	
SÖYLEŞİLER .....177 (INTERVIEWS)	177
Levon Barseghyan- Kiro Manoyan ile Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine .....177 (<i>Levon Barseghyan-Kiro Manoyan on Turkish-Armenian Relations</i>)	177
Oya EREN	

İÇİNDEKİLER

TOPLANTI RAPORU 187
(CONFERENCE REPORT)

İstanbul Kültür Üniversitesi: Ermeni Sorunu
Hukuk Yoluyla Çözümünebilir mi? 187
(*İstanbul Kültür University: Can the Armenian Question be
Resolved Through Law?*)
Halit GÜLŞEN

KİTAP TAHLİLLERİ 193
(BOOK REVIEWS)

Prof. Dr. Hikmet Özdemir: Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre
Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri 193
(*Armenian Activities Against the Ottoman Army in the Caucasian
Front According to Russian General of Armenian Origin Korganoff*)
Halit GÜLŞEN

Doç. Dr. Sedat LAÇİNER: Hangi Ermeni Sorunu 195
(*Which Armenian Question*)
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Yücel NAMAL: Macaristan ve Ermeni Meselesi 199
(*Hungary and the Armenian Question*)
Gülsün YILMAZ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 203
(RECENT PUBLICATIONS)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER 205
(RECENT DOCUMENTS)

Obama'nın 24 Nisan Mesajı 207
(*Obama's 24 April Statement*)

Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Kararı 209
(*The Decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia*)

YAZIM KURALLARI 215
(STYLE SHEET)

Türkiye’de Ermeni Araştırmalarına ilgi gitgide artarken, Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki süratli ve önemli gelişmeler kamuoyunu ilgilendiren başlıca konulardan biri haline gelmiş bulunmaktadır. Geçen yıl Ekim ayında Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan, diplomatik ilişki kurulması ve işbirliği yapılmasına ilişkin iki protokol, taraflar arasında görüş ayrılığı sürdüğü için onaylanamamış ve Ermenistan bu protokollerin bilinmeyen bir tarihe kadar “dondurulması” kararını almıştır. Dergimizin geleneksel olarak ilk yazısı olan “**Olaylar ve Yorumlar**” sadece bu konuya ayrılmıştır.

Mondros Mütarekesi’nden sonra 1915–1916 yıllarında sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerden bir kısmı geri dönmeye başlamıştır. **Doçent Dr. Selma YEL**, “**Mondros Mütarekesi Sonrasında Evliye-i Selase ve Kafkasya’da Ermeni Muhacir Problemi**” başlıklı yazısında, savaş süresince olduğu gibi, sonrasında da ciddi ekonomik koşullara rağmen Osmanlı Devleti’nin Ermenilerin yeniden iskânı için yaptığı çalışmalardan, bu dönemde bölgedeki Müslümanların çektiği sıkıntılardan ve uğradıkları mezalimden bahsetmektedir.

Diaspora Ermenilerinin önemli bir kısmının, buldukları ülkelerde zamanla asimilasyona tabi olmaları Ermeni kimliklerinin zayıflaması ve bazı hallerde tamamen ortadan kalkması sonucunu vermiştir. Yahudi Holokost’undan esinlenerek ortaya atılan Ermeni soykırımı savı özellikle Diaspora Ermenilerinin kimliklerinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Ne var ki, soykırım iddiaları Türkiye ve Türklerden nefret duyulmasına neden olmuş, bu nefret hissi 1970 ve 1980’lerde Türk diplomatlarının katledilmesini amaçlayan bir terörün ortaya çıkmasına neden olacak boyutlara ulaşmıştır. Sonuç olarak, Diaspora Ermenilerinin önemli bir kısmında ve daha az ölçüde Ermenistan’daki Ermenilerde patolojik olarak da nitelendirilebilecek bir psikolojik durum ortaya çıkmıştır. Bu durum kişileri ilgilendirmenin çok ötesinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de olumsuz etki yapmaktadır. **Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ**, “**Ermeni Meselesinin Psikolojik Yönü**” başlığını taşıyan incelemesinde, ülkemizde üzerinde fazla durulmayan bu önemli konuya ışık tutmaktadır.

Gabriel Noradunkyan Efendi, Osmanlı Devleti’nde önemli görevler almış, Balkan Savaşları sırasında Hariciye Nazırlığı yapmış, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılmış olan tüm antlaşmaları Fransızcaya çevirerek dört cilt halinde yayımlamış bir siyasetçi ve bilim adamıdır. Adı geçen, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra o zamana kadar büyük bir sadakatle hizmet ettiği Osmanlı Devleti’ni terk ederek, bağımsız Ermenistan kurulmasını isteyenlere katılmış ve bu çerçevede özellikle Lozan Konferansı sırasında bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Gabriel Noradunkyan Efendi’nin Ermeni Sorunu hakkında 1897 yılında kaleme aldığı bir mütalaa ve Ermenilerin durumu hakkında 1924 yılında

İsmet Paşa'ya gönderdiği bir mektubun asları, transkripsiyonları ve günümüz Türkçesine çevirileri **Dr. Ercan KARAKOÇ**'un "**Gabriyel Noradunkeyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle İlgili Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup**" başlıklı yazısında açıklanmaktadır.

Azerbaycan Milletvekili **Ganira PAŞAYEVA**, "**Azerbaycan-Türkiye İşbirliği Ve Diaspora Teşkilatlarının Stratejisi**" başlıklı yazısında, son yıllarda yabancı ülkelerde Azerbaycan ve Türk Diasporası'nın önem kazandığını ve ciddi bir güce dönüştüğünü, bu potansiyelin iki devletin ve halklarının milli ve ekonomik menfaatlerinin korunmasına katılmasının hayati önem arz ettiğini, o nedenle söz konusu iki diasporanın aralarındaki ilişkileri geliştirerek ortak hareket etmelerinin, iki ülke açısından da büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır.

Halit GÜLŞEN, "**19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü**" başlığını taşıyan yazısında, bu dönem içinde Rusya'nın Doğu Anadolu politikası, bu politikada Osmanlı Ermenilerine verilen rolü incelenmektedir. Yazıya bu döneme ait üç Osmanlı Arşiv belgesinin transkripsiyonu eklenmiştir.

Oya EREN, bu yılın Mart ayında gittiği Ermenistan'da Ermenistan-Gümrü Gazeteciler Birliği Asbarez Başkanı Levon Barseghyan ve Ermeni Devrimci Federasyonu Partisinin Ermeni Davası ve Siyasi Meseleler Ofisi Sorumlusu Kiro Manoyan ile Türk-Ermeni ilişkileri üzerine yaptığı görüşmeler "**Söyleşiler**" başlığı altında dergimizde yayımlanmaktadır.

İstanbul Kültür Üniversitesi, 19 Nisan 2010 tarihinde "Ermeni Sorunu Hukuk Yoluyla Çözümünebilir mi" başlığı altında, bu konunun başlıca uzmanlarının katılımıyla düzenlediği toplantı hakkında Halit Gülşen'in hazırladığı rapor, "**Toplantı Raporu**" başlığıyla dergimizde yer almaktadır.

Bunların yanında dergimizin bu sayısında üç "**Kitap Tahlilleri**" ile Ermeni konusunda yeni yayınlanan bazı kitapları içeren "**En Son Çıkan Kitaplar**" başlığı taşıyan bir liste bulunmaktadır.

Dergimizin **Güncel Belgeler** bölümünde, Türkiye- Ermenistan protokollerinin dondurulmasının temel nedenini oluşturan Ermenistan Anayasa Mahkemesinin 12 Ocak 2010 tarihli kararının İngilizce çevirisi ile Başkan Obama'nın "Ermeni Anma Günü" münasebetiyle 24 Nisan 2010 tarihinde yayımladığı mesajı yer almaktadır.

İçten saygılarımızla,

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi
Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı
oelutem@avim.org.tr

Özet: *Türkiye-Ermenistan Protokollerinin imzalanmasından sonraki gelişmeler, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Protokoller hakkındaki kararı, Türkiye'nin itirazları, Protokollerin onaylanması için Türkiye'ye yapılan baskılar, bazı ülke parlamentolarının Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararları, Ermenistan'ın Protokolleri dondurması.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye-Ermenistan Protokolleri, Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Temsilciler Meclisi Dış İşler Komitesi, İsveç Parlamentosu, T.B.M.M., Serj Sarkisyan Edvard Nalbantyan, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Barack Obama, Hillary Clinton*

Abstract: *Developments after the signature of the Turkish-Armenian Protocols, Armenian Constitutional Court's Decision concerning the Protocols, Turkey's objections, Pressures on Turkey for its ratification of the protocols, some countries' parliaments resolutions recognizing Armenian genocide allegations, suspension of the protocols by Armenia.*

Key Words: *Turkish-Armenian Protocols, Armenian Constitutional Court, US House of Representatives' Committee on Foreign Affairs, Swedish Parliament, Turkish Grand National Assembly, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Barack Obama, Hillary Clinton*

Son altı aylık dönemde (Aralık 2009 – Mayıs 2010), bir önceki altı ay içinde olduğu gibi, Türkiye-Ermenistan Protokollerinin iki ülke ilişkilerinin ve Diaspora'daki gelişmelerin adeta tek konusu olmuş olması nedeniyle bu "Olaylar ve Yorumlar"ı Protokollere ayırmış bulunuyoruz.

I – BAŞKAN SARKİSYAN'IN 10 EKİM 2009 TARİHLİ BİLDİRİSİ

Uzun ve zor müzakereler sonucunda 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanabilen Protokollerin¹ en önemli maddelerinin ne anlama geldiğinin tartışılması adeta imzalandığı gün başlamıştır.

1 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 33-34, s.56,56.

Türk kamuoyu için ikinci derecede bir konu olması nedeniyle Türkiye’de, imzadan sonra Protokoller ve içerikleri hakkında herhangi bir açıklama yapılmazken, Başkan Sarkisyan bu belgelerin imzalandığı gün “Ermenistan Cumhuriyeti halkına ve tüm Ermenilere” hitaben bir bildiri yayınlamıştır.²

Ermenistan Devlet Başkanı bu bildiriye, son aylarda Ermenistan’ın ve dünyadaki Ermenilerin dikkatinin Ermenistan- Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi sürecine çevrildiğini, dünyada bu konuyla sadece üç milyonluk Ermenistan’ın değil, on milyon Ermeni’nin ilgilendiğini ve bazı sloganların aksine Ermeni milletinin amaçları doğrultusunda birleşmiş olduğunu ifade etmiştir. Sarkisyan, Ermenilerin bir soykırım politikasına kurban edildiklerini, Osmanlı idaresinin yerini alan bir ülke ile ilişkileri normalleştirmeye çalıştıklarını, soykırımın yaralarının iyileşmediğini, önkoşul olmadan Türkiye ile ilişkiler kurmanın alternatifi olmadığını belirtmiştir.

Bazı kişi ve politik güçlerin bu konudaki endişelerinin Protokollerdeki bazı hükümlerin değişik yorumundan ve Türkiye’ye karşı besledikleri tarihî güvensizlikten ileri geldiğini ifade eden Sarkisyan şu hususları ısrarla belirtmek istediğini söylemiştir:

1. Türkiye ile hiçbir ilişki Ermeni halkına karşı işlenmiş olan soykırım gerçeğini sorgulayamaz. Bu bilinen bir olaydır ve tüm ilerici insanlık tarafından tanınması ve kınanması gerekmektedir. Hükümetlerarası Komisyon’a bağlı olarak kurulacak olan ilgili alt komisyon bir tarihçiler komisyonu değildir.

2. Ermenistan ile Türkiye arasındaki mevcut sınır sorunu uluslararası hukukun kabul edilen kurallarına göre çözümlenmelidir. Protokoller bunun ilerisine gitmemektedir.

3. Türkiye-Ermenistan ilişkileri, ayrı ve bağımsız bir süreç olan Yukarı Karabağ sorununun çözümlenmesi ile bağlantılı değildir ve olamaz. Ermenistan, Protokollerde yer alan toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hükmünü hiçbir şekilde Yukarı Karabağ sorunu ile ilgili görmemektedir.

4. Türkiye, Protokollerin onaylanması sürecini sürüncemede bırakır veya koşullar ileri sürerse Ermenistan uygun bir tepki gösterecektir. Ermenistan bu Protokollerle tek taraflı yükümlülükler almamakta ve tek taraflı teyitlerde bulunmamaktadır. Ermenistan bu Protokolleri iki ülke arasında normal ilişkiler kurulmasına bir zemin olması için imzalamaktadır. O nedenle

² <http://www.president.am/events/statements/eng/?year=2009&id=51>, 10 Ekim 2009.

Türkiye, Protokolleri makul bir zaman içinde onaylamaz, içerdiği tüm hükümleri gösterilen zamanlarda uygulamaz veya gelecekte onları ihlâl ederse, Ermenistan derhal uluslararası hukuka göre gerekli adımları atacaktır.

Başkan Sarkisyan'ın, bu bildiri ile kısaca, Protokollerle ilgili olarak Ermenistan ve Diaspora'da belirtilen endişe ve olası tehditlerin dikkate alınacağını, milli çıkarlara ters düşebilecek gelişmelerin engelleneceğini ve bu konuda Ermeniler arasında görüş ayrılığı olmadığını ifade etmek istediği görülmektedir.

Türkiye'nin aksine, söz konusu Protokoller Ermenistan'da ve daha fazla Diaspora'da yoğun bir şekilde eleştirildiği için, Ermenistan Başkanı'nın kamuoyuna güven verecek bir bildiri yayınlaması normaldi. Türk medyası, bildirinin muhatabının Diaspora dâhil Ermeni kamuoyu olduğu düşüncesiyle olacak, bu metin üzerinde hemen hiç durmamıştır. Ne var ki, bu bildirinin işlevi güven vermenin çok ötesine geçmiş ve Sarkisyan'ın ileri sürdüğü görüşler Protokoller konusunda, Türkiye'den farklı bir anlayış getirmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Türkiye soykırım iddialarının yabancı ülke parlamentoları tarafından kabul edilmesine kesinlikle karşıdır. 1915 olaylarının tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesini istemektedir. Protokollerle kurulması öngörülen Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nun işlevi bu olmalıdır. Bu alt komisyonun bir tarihçiler komisyonu olmadığını söylemek anlamsızdır.*
- b. Sarkisyan iki ülke arasındaki sınırı, çözümlenmesi gereken bir sorun gibi takdim etmiştir. Oysa bu sorun 1921 yılına ait Moskova ve özellikle de aynı yıl imzalanan Kars Antlaşması'yla çözümlenmiştir. Ayrıca Birinci Protokol'de, taraflar bu sınırın karşılıklı olarak tanındığını teyit etmişlerdir.*
- c. Protokollerde Karabağ sorunundan bahis yoktur. Ancak Ermenistan Devlet Başkanı, konuşmasının bu bölümünde Protokollere değinmemekte ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ sorununun çözümlenmesi ile bağlantılı olmadığını ve olamayacağını ileri sürmektedir. Oysa Türkiye'nin, sadece Azerbaycan ile olan ilişkileri nedeniyle değil, Güney Kafkasya'da barış ve işbirliğini engellediği için Karabağ sorunuyla ilgilenmesi ve çözümüne katkıda bulunmaya çalışması normaldir. Türkiye'nin bu şekilde hareket etmesi Protokollere aykırı değildir.*
- d. Bildirideki toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hükümlerini*

Ermenistan'ın Karabağ sorunu ile ilgili görmediğine ait ifadeler bir tür ikrar (suçunu kabul etme) niteliğindedir. Zira Ermenistan, uluslararası hukuka göre Azerbaycan'a ait olan Karabağ'ın toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını ihlâl etmiştir.

- e. Sarkisyan'ın konuşmasındaki 4. maddede yer alan hususlar başta Taşnaklar olmak üzere Ermenistan kamuoyunu ve Diaspora'yı tatmine yöneliktir. Daha imzalandıkları gün Protokollerden vazgeçilebileceğini imâ etmek en azından gariptir.

Yukarıdaki hususlar dikkate alındığında iki ülke arasındaki başlıca sorunlar olan soykırım iddiaları ve sınırların karşılıklı olarak tanınması konularında görüş ayrılıklarının devam ettiği görülmektedir. Karabağ konusunda da derin bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Türkiye, Protokolleri uygulamak için bu sorunun çözümü yönünde önemli gelişmeler beklerken, Ermenistan Protokollerle Karabağ sorunu arasında bir ilişki olmadığı konusunda ısrar etmektedir.

Ermenistan'ın baştan beri Türkiye ile “önkoşulsuz ilişkileri normalleştirmek” politikasını izlediği bilinmektedir. Bu, hiçbir karşılık vermeden Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak ve Türk sınırının açılmasını sağlamak, diğer bir deyimle yukarıda değindiğimiz üç esas sorun olan sınırların tanınması, soykırım iddiaları ve Karabağ konularında Ermenistan'ın hiç taviz vermemesi demektir. Ermenistan bu politikayı 1992 yılından beri sürdürmektedir. Protokollerin müzakeresi sürecinde, Karabağ sorunu hariç, diğer iki konuda bir değişiklik yapabileceği kanısını vermiş, ancak bunların protokol maddelerine açıkça yansımaları kabul etmemiş, Protokollerin imzalandığı gün, Başkan Sarkisyan'ın yukarıda değindiğimiz bildiriyle, eskiden beri izledikleri tutumlarında bir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur.

Ermenistan'ın bu şekilde davranmasının bazı nedenleri vardır:

Ermenilerin, önce Osmanlılar sonra Türkler tarafından bilinçli bir şekilde katledildiği ve Ermenilerin soykırımı uğradıkları iddiası hem Diaspora' da hem de Ermenistan'da yerleşmiş olan köklü bir inançtır. Doğru olmasa da bu inanca ters düşen bir politika izlenmesi veya bir anlaşma yapılması herhangi bir Ermeni hükümeti için, en azından orta vadede, mümkün değildir.

Benzer bir şekilde Doğu Anadolu'nun aslında “Batı Ermenistan” olduğu hususunda, fazla yaygın olmasa da, gerek Ermenistan'da gerek Diasporada bir inanç hakimdir. Ancak mevcut sınırların Ermenistan tarafından tanınması, bazı itirazlarla karşılaşmasına rağmen, halen mecliste büyük çoğunluğu bulunan Ermenistan hükümeti ve oyların % 52'sini alarak seçilmiş bulunan Başkan Sarkisyan için mümkündür.

Bunların yanı sıra, tarihî açıdan doğru olmamasına rağmen Karabağ'ın Ermeni olduğu veya Ermenistan'a ait bulunduğu konusunda Ermenistan ve Diaspora'da çok köklü bir inanç mevcuttur. Ayrıca gerek Karabağ'ın gerek bu bölgeyi çevreleyen Azerbaycan "rayon"larının savaşıarak ele geçirilmiş olmaları, bu savaşı yönetenlerin başında yer alan Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan'ın son on iki yıldan beri Ermenistan'da başkanlık makamını işgal etmiş ve etmekte oldukları gerçekleri dikkate alındığında, Karabağ konusunda Ermenistan'ın, çok büyük bir baskıya veya bir askerî yenilgiye maruz kalmadıkça taviz vermesinin çok zor olduğu ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunmasına karşı çıkmasının temel nedeni, Türk devletinin Azerbaycan politikasını her yönüyle destekliyor olmasıdır.

Yukarıdaki hususları Protokoller açısından irdelediğimizde şunları gözlemlemekteyiz:

a. Karabağ Sorunu

Protokollerde Karabağ sorunu mevcut değildir. Müzakerelerde Türkiye'nin protokollerde, iyi niyet beyanı veya temenni şeklinde dahi olsa Karabağ sorununa değinilmesinde ısrar ettiğinden şüphe yoktur. Ancak Ermenistan'ın bunu bir "sine qua non" (olmazsa olmaz) olarak görmesi üzerine ve Karabağ'ın Türkiye ile Ermenistan arasında doğrudan bir sorun olmadığı dikkate alınarak, Türkiye'nin ısrar etmemiş olduğu sonucuna varılmaktadır. Buna karşın Türkiye'nin, Karabağ sorunu için İkinci Protokol'de tarafların "bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmalarının ortak amaçları olduğu, bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normlarının esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi hususunda taahhütler bulunduğu" ifadelerini koydurduğu, Ermeni tarafınınsa Karabağ'ı ismen zikretmediği ve kesin bir yükümlülük getirmediği için bu metinde bir sakınca görmediği anlaşılmaktadır.

Başkan Sarkisyan, ilginç bir şekilde, 2. protokolün bu bölümünü değil birinci protokolde yer alan "toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı" hükmünü Karabağ ile ilgili görmüştür. Oysa büyük olasılıkla Türk müzakerecileri için bu hüküm öncelikle Türkiye ile ilgilidir. Yukarıda değindiğimiz gibi, sınırları saptayan antlaşmalara rağmen Moskova ve özellikle Kars Antlaşmalarıyla sınırlar kesin olarak saptanmış olmakla beraber, halen Ermenistan kamuoyu ve Diaspora'da Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a ait olduğu inancı vardır. Diğer yandan Karabağ bölgesi ve onu çevreleyen "rayon"lar uluslararası hukuka göre Azerbaycan'a ait olduğundan "toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hükmünün" Azerbaycan'ı da ilgilendirmesi normaldir.

Ermenistan, Karabağ sorununa temenni niteliğinde dahi olsa protokollerde yer verilmesini kabul etmeyince Türkiye'nin başvurduğu yol, Karabağ sorununda önemli bir gelişme olmadıkça protokolleri onaylamamak olmuştur. Protokollerde onay tarihi hakkında bir hüküm bulunmadığından, hatta bir an önce onaylanması hakkında dahi bir kayıt bulunmadığından dolayı, Türkiye'nin bu şekilde davranması protokollere aykırı değildir.

Ermenistan ilk zamanlarda Türkiye'nin bu tutumunu küçümsemiştir. Protokollerin imzalanmasından iki gün sonra Başkan Sarkisyan, Başbakan Erdoğan'ın Ermeni güçlerinin işgale son vermesinden önce Türkiye'nin sınırlarını açmayacağı (yani Protokolleri onaylamayacağı) hakkındaki sözleri için ne düşündüğünü soran gazetecilere bu sözlerin Azerbaycan kamuoyunu hedef aldığını söylemiştir.³ Ancak Türkiye'nin bu tutumu Azerbaycan kamuoyundan ziyade Ermenistan'ı da ilgilendirmektedir. Zira Ermenistan'ın protokolleri imzalamasının başlıca nedeni Türk sınırının açılmasıdır, bu da Türkiye tarafından Karabağ sorununa endekslenmiştir.

Protokollerin imzalanmasından sonra özellikle Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu uygun olan her fırsatta protokollerin onaylanması ile Karabağ sorunu arasında bağ kurmaya devam etmişlerdir. Bu Ermenistan'ı çok rahatsız etmiş Türkiye ile önkoşul olmadan normal ilişkiler kurulması söylemleri artmıştır. Ayrıca Ermenistan'ın bu konuda ABD, Rusya ve Avrupa Birliği'ne Türkiye'den yakınlığı ve anlayışla karşılandığı görülmüştür. Nitekim ABD ve Rusya gibi AB yetkilileri de normalleşmenin önkoşula bağlanmaması, özellikle Karabağ ile protokollerin onaylanması arasında bağlantı kurulmaması gerektiği hakkında, ölçülü bir dille beyanlarda bulunmuşlardır. Ne var ki, bunlar Türkiye'nin tutumunda bir değişikliği ortaya çıkarmamıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin "Karabağ'da çözüm = Türkiye'nin sınırlarını açması" formülü Ermenistan üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve ileride açıklayacağımız gibi Ermenistan'ın protokolleri dondurmasının esas nedenini oluşturmuştur.

b. Soykırım İddiaları

Soykırım iddiaları, hem Osmanlılara karşı bir suçlama hem de günümüz Türkiye'sinden bazı taleplere zemin oluşturmak üzere ileri sürülmekte, Türkiye-Ermenistan ve Türk-Ermeni halkları arasında gerçek bir uzlaşma sağlanmasını engellemektedir. Bu nedenle soykırım iddialarının muhakkak surette bir çözüme bağlanması gerekmektedir. Oysa Ermeniler konuya bu açıdan hiç bakmamışlar, ayrıca büyük bir çoğunluğu bu iddiaların kabulünün, malların iadesi, tazminat ve

3 Aysor.am., 13 Ekim 2009.

toprak verilmesi gibi taleplerin yerine getirilmesi için gerekli olduğunu düşünmüşler ve “soykırım gerçeğini” tartışmayı reddetmişlerdir. Bu ütopyik yaklaşım sorunun bugün de çözümlenememesinin başlıca nedenidir.

Başbakan Erdoğan 13 Nisan 2005 tarihinde Başkan Robert Koçaryan’a gönderdiği bir mektupta Ermenistan’a şu öneride bulunmuştu: “... Ülkelerimizin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerde de yer alan tüm arşivlerde araştırarak bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları”... Başbakan’ın mektubunda bu önerinin amacı olarak “tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutmak ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet etmek” gösterilmiştir.⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus “soykırımdan” bahsedilmemesi veya olayların soykırım olup olmadığı hususunda bir karara varılmasının istenmemesidir. Sadece o dönem olaylarının araştırılması ve bulguların kamuoyuna sunulması söz konusudur. Gerçekten de o dönem olaylarının tarafsız ve bilimsel bir şekilde araştırılmasına olan ihtiyaç büyüktür. Ermeni ve Ermeni iddiaları yanlısı tarihçiler o dönemde vuku bulmuş bazı olumsuz olayları büyüteç altına alarak buradan soykırım sonucu çıkarmaya ve buna dayanarak da Türkiye’ye karşı bazı talepler ileri sürmeye çalışmaktadırlar. Bu davranış, yukarıda belirttiğimiz gibi, iki ülke arasında bir uzlaşmaya varılmasını engellemektedir.

Robert Koçaryan Türkiye’nin bu önerisine doğrudan cevap vermemiştir. Üç yıl kadar sonra, yeni Başkan Sarkisyan, Türkiye ile normal ilişkiler kurma ihtiyacını takdir ederek, seçildikten birkaç ay sonra, Haziran 2008’de “Türkiye’nin soykırımın tarihî yönlerini incelemek üzere bir uzmanlar komisyonu kurulmasını önerdiğini, kendilerinin herhangi bir incelemeye karşı olmadıklarını, zira incelemenin gerçeklerden şüphe duymak anlamına gelmediğini” söyleyerek⁵ protokoller konusundaki görüşmelerin önünü açmıştır.

Uzun müzakerelerden sonra İkinci Protokol’de bu konuda şu hüküm yer almıştır:

“İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulanmaya konması için Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin komisyon”...

Burada dikkat edilecek nokta metnin çok muğlâk olmasıdır. Özellikle ne soykırımdan ne de Başbakan Erdoğan’ın 2005 yılı mektubunda olduğu gibi “1915

4 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları Sayı 16-17., s.28.

5 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 30, s.9.

dönemine ait gelişme ve olaylar”dan bahsedilmesi dikkat çekmektedir. Bu durumda hangi olaya ait tarihsel kaynak ve arşivlerin bilimsel incelenmesinin yapılacağı hususunda ayrıca bir mutabakata varmak gerekmektedir. Türk tarafı, haklı olarak bu incelemenin 1915 olayları için yapılmasını isteyecektir, zira ihtilafli konu budur. Ermeni tarafı bu konuda bir süre sessiz kalmış ancak soykırım gerçeğinin tartışmaya açıldığı gibi özellikle Diaspora’dan gelen şiddetli eleştiriler karşısında bir tutum alma gereğini duyarak bu alt komisyonda soykırımın değil soykırım sonuçlarının görüşüleceğini ileri sürmüştür. Somut olarak bu sonuçların neler olduğunu Başbakan Tigran Sarkisyan ile Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan saptamıştır: “Tehcir edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallar ve soykırım kurbanlarının mirasçalarına verilecek tazminat”.⁶ Sonradan bazı basın haberleri Türkiye’deki Ermenilere ait tarihî eserlerin onarılmasının bu çerçevede olduğunu yazmıştır. Başkan Sarkisyan’ın yukarıda değindiğimiz 10 Ekim 2009 tarihli bildirisinde bu konuda soykırım gerçeğinin sorgulanamayacağı ve ilgili alt komisyonun bir tarihçiler komisyonu olmadığı belirtilmek suretiyle değinilmiştir. Diğer bir deyimle, alt komisyon; malların iadesi, tazminat ve tarihî eserlerin onarılması ile meşgul olacağından bir tarihçiler komisyonu olmayacaktır.

Ermeni tarafının bu görüşlerinin Türkiye’nin “1915 dönemine ait gelişme ve olayların” incelenmesini isteyen görüşüyle hiçbir şekilde bağdaşmadığı ortadadır. Ermeni görüşlerinin hiçbir sorunu çözmemenin yanı sıra yeni sorunlar üretmeye başladığı gözlemlenmektedir.

Bu konuda kısaca değinilmesinde yarar olan bir husus tehcir edilen Ermenilerin bıraktıkları malların Lozan Antlaşması’yla çözüme kavuşturulduğu ve Lozan’a göre bir tazminatın söz konusu olmadığıdır. Diğer bir husus 1918 yılında kurulmuş olan Ermenistan’ın 1915 yılında Osmanlı uyruğunda bulunan Ermenileri temsil etmesinin mümkün olmadığıdır.

Tarihî yönden, Türkiye ve Ermenistan arasında başlıca sorun “1915 olayları” olduğuna göre Tarihî Boyut Alt Komisyonu’nun bu olayları ele alması doğaldır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu verdiği bir mülakatta, tarihî olayların tarihî belgelere dayanılarak araştırılması gerektiğini, tarihî olaylarla propaganda savaşının ayrı olduğunu, şimdiye kadar siyasi amaçlarla propaganda savaşının yapıldığının gözlemlendiğini, söz konusu Alt Komisyon’un bu konuda doğru olanı yapacağını, yani tarihî verilere dayanarak araştırmalar gerçekleştireceğini, bu komisyon ile tek yönlü hafızaya değil “adil hafıza”ya ulaşmayı istediklerini, kendine güvendiğini, zira arşivleri bildiğini söylemiştir.⁷

6 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 33–34, s. 18.

7 “Turkey’s Davutoğlu Links Armenia Rapprochement with Karabagh”, Al Jazeera, 27 Ekim 2009.

c. Sınırların Tanınması

Birinci Protokol'ün sınırların tanınması hakkındaki maddesi aynen şöyledir:

“(Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti) İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek”...

Bu metin de muğlaktır, ancak mantiken sınırın daha önce tanınmış olduğu, şimdi bu tanımanın teyit edildiği anlamına gelmektedir. Metindeki “uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları” deyiminin 1921 yılına ait Moskova ve Kars Antlaşmalarını ifade etmesi gerekmektedir, zira bu konuda başka uluslararası antlaşma yoktur. Bu açıklamalardan sonra iki ülkenin aralarındaki sınırı tanımış olduklarında bir sorun yokmuş kanısı edinilmektedir. Bu bağlamda, Başkan Sarkisyan'ın 10 Ekim bildirisindeki “*Ermenistan ile Türkiye arasındaki mevcut sınır sorunu uluslararası hukukun kabul edilen kurallarına göre çözümlenmelidir. Protokoller bunun ilerisine gitmemektedir*” sözleri bu bağlamda anlaşılmamaktadır. Çünkü bu sözler mevcut sınırın tanındığını değil, Türkiye ile Ermenistan arasında çözülmesi gereken bir sınır sorunu bulunduğu anlamına gelmektedir. Aşağıda “Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı” bahsinde Sarkisyan'ın bu sözlerinin ne anlama geldiği açıklanacaktır.

Görüldüğü üzere Başkan Sarkisyan'ın 10 Ekim bildirisi ile Ermenistan, imzalandıkları gün protokoller hakkında Türkiye'nin hiçbir şekilde kabul edemeyeceği yorumlarda bulunarak bu belgeleri işlevsiz hale getirmiştir.

Buna karşın, çelişkili bir şekilde Türkiye'nin protokolleri onaylayacağı ümidi de muhafaza edilmiştir. Örneğin Başkan Sarkisyan, Başbakan Erdoğan'ın protokollerin imzalandıktan bir gün sonra Azerbaycan topraklarının işgaline ve soydaşlarının (Azerilerin) haksızlığa uğramasına “evet” demeyeceklerini belirten ve Türkiye'nin bundan sonraki hareketini kendisinin Azerbaycan Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma çerçevesinde belirleyeceğini söyleyen, Türk sınırının açılmasını Karabağ sorunu ile paralel bir süreç olarak gören bir konuşmasının⁸ muhatabının Azeri kamuoyu olduğunu söylemiştir.⁹

Azeri kamuoyu, Hükümeti ve Parlamentosu'nun protokollere olan karşıtlığı bilinmektedir. Ancak bu karşıtlığın Türkiye'de de var olduğu çoğu zaman gözden kaçmaktadır. T.B.M.M. içindeki CHP ve MHP, protokollere kesinlikle karşı çıkmışlardır. Buna ek olarak iktidar partisi içinde, açıkça dile getirilmese dahi, protokollere karşı olanların bulunduğu sıkça duyulmuştur. Başbakan Erdoğan,

8 “Hükümet: Soykırım En Büyük İftira”, Radikal, 11 Ekim 2009.

9 Aysor.am, 13 Ekim 2009.

partisinin Meclis Grubu'nda yapmış olduğu bir konuşmada "Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlar çözüm yoluna girerse kamuoyumuz, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini benimseyecektir. T.B.M.M' nin protokolleri onaylaması çok daha kolaylaşacaktır"¹⁰ sözleriyle kamuoyundaki ve meclisteki bu karşıtlığı ortaya koymuştur. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, protokollerin Kafkasların istikrarı ve özellikle Ermeni-Azeri ihtilafı, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin sona erdirilmesi için olumlu etki yapacağını, böyle bir gelişmenin T.B.M.M.'in onay sürecini olumlu etkileyeceğini, aksi halde mecliste onay hususunda olumsuz bir eğilim belireceğini, onay için siyasi ve psikolojik zeminin hazırlanması gerektiğini, Karabağ konusundaki barış görüşmeleri için bazı olumlu gelişmelere ihtiyaç duyduklarını, zira Azerbaycan'ın Türkiye'nin stratejik müttefiki olduğunu, ve bu konunun Türk dış politikasında adeta bir iç sorun olduğunu belirtmiştir.¹¹

Diğer yandan protokollerin Türk kamuoyu tarafından desteklenmediği görülmektedir. Türkiye'de 2010 yılının Ocak ayında "Ermeni Açılımını Destekliyor musunuz" sorusuna deneklerin % 63,5'i "hayır" cevabını vermiştir.¹² "Evet" diyenler %20, cevap vermeyenler %16,5'dir. Görüleceği üzere "hayır" oranı çok yüksektir ve büyük olasılıkla Azerbaycan'ın "Ermeni Açılımı"ndan olumsuz etkileneceği kanısının bir sonucudur. Bu oranın siyasi alanda sonucu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, protokollerin T.B.M.M. tarafından kabul edilmesi olasılığının yok denecek kadar az olmasıdır.

Ermeni kamuoyu yoklamalarında durum hayli farklıdır. Türkiye ile her türlü temasın artmasını isteyenlerin oranı (yaklaşık % 30) ile bu tür temaslara karşı olanların oranı (yaklaşık % 30) hemen hemen eşittir. Buna karşı % 40 civarında kararsız bulunmaktadır.¹³ Protokollerin Ermenistan için "iyi mi kötü mü" sorusuna "iyi" olarak cevap verenlerin oranı ise %36'dır. Kısaca Ermenistan'daki kamuoyu da protokolleri desteklememektedir. Bunun nedeni, Devlet Başkanı'nın, hükümetin ve muhalefetin büyük bir kısmının protokollerin önkoşula bağlanamayacağı, Türkiye ile Karabağ konusunun ele alınamayacağı ve soykırımın tartışılmayacağını ileri sürmeleridir. Buna rağmen % 40 oranında kararsızın bulunması, ileride Ermeni kamuoyunun, Türk kamuoyuna nazaran, daha kolay tutum değiştirebileceğini göstermektedir.

Protokollerin imzalanmasını izleyen aylarda Ermenistan'ın her fırsatta Türkiye ile

10 "Protokol Onayında Karabağ Unutulmaz", Hürriyet, 14 Ekim 2009.

11 "Turkey's Davutoğlu Links Armenia Rapprochement with Karabagh, Makes Case For Historical Review" Al Jazeera, 27 Ekim 2009.

12 "Önce Açıldık, Sonra Çakıldık", A&G Araştırması, Akşam, 16 Ocak 2010.

13 "Un Sondage Arménien Montre un Faible Appui Populaire au Rapprochement Avec la Turquie" Armenews, 9 Nisan 2010.

ilişkilerin normalleşmesinin ön koşulsuz olması gerektiğini, protokollerin Karabağ ile bağlantılı olmadığını ve soykırımın tartışmaya açılmayacağını ifade etmesi Protokollerin geleceğini tehlikeye atmaya başlamıştır. Bu bağlamda Başbakan Erdoğan Aralık 2009'da ayında ABD'ye yaptığı bir ziyaret sırasında protokoller konusunu Başkan Obama ile görüşmüştür. Adı geçen, bu konuda basına "Başkan Erdoğan'ı Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinde attığı cesur adımlardan dolayı tebrik ettiğini ve bu yolda ilerlemesi için kendisini teşvik ettiğini" söylemiştir.¹⁴ Ancak bu konudaki haberlere göre Başkan Obama Başbakan Erdoğan'dan protokollerin meclisten geçirilmesini istediğini bildirmiştir.¹⁵ Erdoğan ise Obama ile yaptığı görüşme hakkında basına verdiği bilgide, Minsk Grubu'na hız kazandırılmasının Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine olumlu etki yapacağını ifade etmek suretiyle¹⁶ Türkiye'nin Karabağ sorunu ile protokoller arasında bağlantı kurduğuna işaret etmiştir.

Başbakan Erdoğan 2010 yılının Ocak ayında Moskova'yı ziyareti sırasında protokoller konusunu görüşmüş ve Karabağ konusunda Rusya'nın daha fazla inisiyatif almasını Başbakan Putin ve Devlet Başkanı Medvedev'den istemiştir. Bu arada Türkiye-Ermenistan uzlaşmasının Karabağ sorununun çözümü ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Ancak Başbakan Putin ve Dışişleri Bakanı Lavrov Erdoğan'la görüşmelerinden hemen önce bu iki sorunun birlikte ele alınmasının güçlüğüne değinmişlerdi.¹⁸

Ermenistan'ın, Türkiye'yle normal ilişkiler kurulması ile Karabağ sorunu arasında bir bağ olmaması konusunda ABD, Rusya ve Avrupa Birliği'nden aldığı desteğe rağmen Türkiye'nin tutum değiştirmeyeceğinin anlaşılması Ermeni yetkililerinde rahatsızlık yaratmaya başlamıştır. Başkan Sarkisyan, "Türkiye protokolleri onaylamakta gecikirse Ermenistan'ın uluslararası hukukun öngördüğü imkânları kullanacağını" ifade ederek Ermenistan'ın protokollerden çekilebileceği imâ edilmeye başlanmıştır.¹⁹ Diğer yandan Ermenistan Meclis Başkanı, Türkiye protokolleri onaylamadan Ermenistan'ın onaylamayacağını söylemiştir.²⁰ Sonunda Başkan Sarkisyan meclise gönderilmiş protokollerin, gerektiğinde, tasdik edilmeden geri çekilmelerine imkân verecek bir kanun değişikliği yapılacağını söylemiştir.²¹

14 "Remarks by U.S. President Obama and Prime Minister Erdoğan of Turkey After Meeting on December 7", Asbarez, 7 Aralık 2009.

15 Zaman, 8 Aralık 2009.

16 "Remarks by U.S. President Obama and Prime Minister Erdoğan of Turkey After Meeting on December 7" Asbarez, 7 Aralık 2009.

17 "I Call On Russia to be initiative in Karabagh Issue: Erdogan", News.am, 15 Ocak 2010.

18 "Russia Tells Turkey to Drop Karabagh Linkage", Asbarez, 13 Ocak 2010; "Rusya'dan Ermenistan Çıkışı", Sabah, 14 Ocak 2010.

19 "Statement by President Serzh Sargsyan at 12th Convention of Republican Party" Noyan Tapan, 30 Kasım 2009.

20 "Armenia Won't Ratify Protocols Before Turkey Says Speaker", Asbarez, 24 Aralık 2009.

21 "Sargsyan About Obama's Efforts", Largir.am, 10 Aralık 2009.

Ayrıca Başkan Sarkisyan'ın soykırım iddiaları konusunda yeni bir yaklaşımı görülmüştür. Sarkisyan, başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Parti Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada protokollerin imzalanmasının ve Türkiye ile ilişkiler kurulmasının Ermeni soykırımının terk edildiği veya unutulduğu anlamına gelmeyeceğini, aksine Türkiye ile ilişkiler kurulması sayesinde Türk halkı ile karşılıklı etkileşimle Türkiye'de ve dünyada soykırımı tanıma sürecinin hızlanmasının mümkün olacağını söylemiştir.²² Görüldüğü gibi Başkan Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştikten sonra Türkiye'nin soykırım iddialarını tanıması konusunun ele alınacağını ve bu alanda Türk halkından yardım görebileceğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye'de az sayıda aydının Ermeni görüşlerini benimsemesine gereğinden fazla önem verildiğini, Türk hükümetlerinin ve Türk kamuoyunun çok büyük bir kısmının soykırım iddialarını kesinlikle kabul etmediğinin göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

Sovyetler döneminde olduğu gibi, günümüz Ermenistan'ında da başbakanlar esas olarak ekonomik işlerle meşgul olurlar. Dışişleri, devlet başkanı ve dışişleri bakanı tarafından yürütülür. Bu nedenle Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda hemen hiç konuşmayan Başbakan Tigran Sarkisyan, belki de ekonomi alanında kendisine yöneltilmekte olan eleştirilerin etkisi altında, bir Türk gazetecisinin sorularına sert ancak fazla bir anlam taşımayan cevaplar vermiştir.²³ Bunlardan bazılarını yorum yapmadan aktarmanın faydalı olacağını düşünüyorum:

“Eğer T.B.M.M. protokollerin onayı sırasında Karabağ önkoşulunu ya da bir başkasını içeren bir bildiri yayımlarsa (?) bu, iki ülke arasındaki anlaşmanın düştüğü anlamına gelir, protokoller kadük olur, başa döneriz”; “Türkiye'nin müdahalesi Karabağ sorununun çözümüne destek değil köstek olur”; “Bu gerçeğe rağmen (Protokollerde Karabağ konusunun bulunmamasını kastediyor) eğer Türkiye önkoşullarla gelirse, Ermenistan'ın da aynını yapma özgürlüğü doğar. Ermeni tarafı olarak bizim de soykırımı ve sınırın açılmasını, müzakerelerin açılmasına önkoşul olarak koymamızdan bahsediyorum”; “Türkiye'deki Ermeniler bugün en az birkaç milyon olmalıydı”; “Bana göre halkın (Türk halkı) gerçekleri teslim etmesi daha önemlidir, devlet er ya da geç halkı takip edecektir. Türk halkının psikolojik komplekslerini aşması gerekiyor, ancak böyle AB üyesi olabilir”.

22 “Statement by President Serzh Sargsyan At 12th Convention of Republican Party” Noyan Tapan, 30 Kasım 2010.

23 “TBMM, Karabağ Önkoşulu Sunarsa Süreç Başa Döner”, Cansu Çamlıbel, Hürriyet.com.tr, 18 Aralık 2009.

II – ERMENİSTAN ANAYASA MAHKEMESİ'NİN 12 OCAK 2010 TARİHLİ KARARI

Ermenistan Anayasası'nın 100. maddesine göre uluslararası antlaşmalar onay için parlamentoya sevk edilmeden önce Anayasa Mahkemesi'nce Anayasa'ya uygunluklarının incelenmesi gerekmektedir. 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan protokoller Başkan Sarkisyan tarafından 19 Kasım tarihinde Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmiştir.²⁴

Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihli bir kararla protokolleri Anayasa'ya uygun bulmuştur.

Anayasa Mahkemesi 18 Ocak'ta bu kararın gerekçelerini açıklamıştır. Sekiz sayfa tutan bu metnin incelenmesiyle yorum yoluyla protokollerin bazı maddelerinin kısıtlandığı ve bazı ön koşullar getirildiği görülmüştür. Türkiye Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır:²⁵

“10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Türkiye-Ermenistan Protokollerine ilişkin olarak Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010 tarihinde, anayasaya uygunluk kararını kısa bir metinle açıklamıştı. Bu kere mahkeme gerekçeli kararını yayınlamıştır. Söz konusu kararda, protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği tespit edilmiştir.

Bu karar, söz konusu protokollerin müzakere gerekçesini ve protokollerle hedeflenen temel amacı sakatlamaktadır. Bu yaklaşım tarafımızdan kabul edilemez.

Türkiye, uluslararası alandaki taahhütlerine olan her zamanki sadakati istikametinde söz konusu protokollerin aslî hükümlerine bağlılığını muhafaza etmektedir.

Aynı sadakati Ermenistan Hükümeti'nden de beklemekteyiz.”

Görüldüğü gibi Dışişleri Bakanlığı Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı'nın protokollerin lafzına ve ruhuna (sözüne ve özüne) aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümler içerdiğini, bunun protokollerle hedeflenen temel amacı sakatladığını ve bu yaklaşımın kabul edilemez olduğunu bildirmektedir.

24 “Armenia Submits Protocols to Constitutional Court: What Next?”, The California Courier Online, 26 Kasım 2009.

25 http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-Protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa.

Anayasa Mahkemesi Kararı'nın içeriğine değinmeden önce protokollerin niteliğini değiştiren bu kararın neden alındığını açıklamaya çalışalım. Protokollerin hazırlanması sırasında bazı konularda tam anlamıyla anlaşma olmamış, ancak protokolleri bir an önce imzalamak isteği karşısında bazı maddeler muğlâk (belirsiz) bir şekilde kaleme alınmış, diğer bir deyimle ne anlama geldikleri yoruma açık olmuştur. Ermenistan açısından Anayasa Mahkemesi Kararı bu yorumu getirmiştir. Ermenistan Anayasası'nın 102. maddesine göre Anayasa mahkemesinin kararları nihaidir. Bu, Anayasa Mahkemesi Kararı'nı protokollerden daha yüksek bir düzeye getirmektedir. Ermenistan için, protokolleri Anayasa Mahkemesi kararına göre uygulamak hukuken zorunludur.

Anayasa Mahkemesi kısa bir metinle protokollerin Anayasaya uygunluğunu belirtmek yerine neden bazı yorumları içeren uzun bir metin kabul etmişti? Bunun iki nedeni olduğu görülmektedir. Birinci amaç, yukarıda da değindiğimiz gibi, Anayasa Mahkemesi muğlâk bazı maddeler hakkında Ermenistan'ın görüşlerini hukuki hale getirmektir. İkincisi ise Ermenistan' kamuoyunda ve Diaspora'da Protokollere karşı öne sürülen itirazları Anayasa Mahkemesi Kararı yoluyla ortadan kaldırmaktır. Böylelikle Protokollerin Ermenistan Parlamentosu tarafından fazla bir itirazla karşılaşmadan onaylanacağı düşünülmüş olsa gerektir.

Anayasa Mahkemesi Kararı'nın içeriğine gelince başlıca şu noktalar dikkat çekmektedir:

a. Ermenistan Anayasası'nın bir parçası olan 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesine atıf yaparak protokol hükümlerinin bu maddeye aykırı olarak yorumlanamayacağı ve uygulanamayacağı belirtilmiştir. Söz konusu 11. madde şöyledir: "Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da vuku bulmuş olan Ermeni soykırımının uluslararası tanınması görevini destekler".

(Bu metinde soykırım iddiaları bir gerçek olarak kabul edildiğinden İkinci Protokol'de yer alan Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nda 1915 olaylarının soykırım olup olmadığının tartışılması Anayasa'ya uygun görülmemektedir. O zaman bu Alt Komisyon'un görevinin ne olacağı sorusu akla gelmektedir. Buna, Ermeni sevk ve iskânından (tehcir) sonra sahipsiz kalan Ermeni mallarının iadesi, tehcir edilen Ermenilerin mirasçılarına tazminat ödenmesi ve Türkiye'deki, kiliseler gibi, Ermeni eserlerinin korunması gibi sorunların tartışılması gerektiği cevabı verilmektedir. Bu arada Türkiye'nin, hukuken Lozan Antlaşması'yla çözümlenmiş olan bu konuları yeniden ele alması gerekmediğini belirtelim.)

b. Yukarıda anılan 11. maddedeki "Batı Ermenistan" deyimini Doğu

Anadolu'yu ifade etmektedir. Böylece Türk topraklarının bir kısmının Ermenistan'a ait olduğunu ileri sürmekle, dolaylı bir şekilde bu topraklar üzerinde hak iddia etmektedir. Diğer bir deyimle, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi iki ülke arasındaki sınırı tanımamaktadır.

Ancak Birinci Protokol'de "iki ülke arasındaki mevcut sınırların uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığı" teyit edilmiştir. Bu durumda Birinci Protokol'ün bu hükmü ile Bağımsızlık Bildirgesi arasında uyumsuzluk vardır.

Anayasa Mahkemesi Kararı bu uyumsuzluğa hiç değinmeden, özetle, ortak sınırın açılması bağlamında Ermenistan'ın yükümlülüğünün; sınır geçiş noktalarında normal işlemler yürütülmesini güvenceye almak üzere, yasal-örgütsel ve kurumsal sorunların çözümlenmesi için Ermenistan'ın iradesiyle ilgili olduğunu bildirmektedir. Diğer bir deyimle ortak sınır, geçiş işlemlerinin yapılabilmesi için tanınmıştır. Bundan, söz konusu tanınmanın fiilî olduğu ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanındığı anlamı taşımadığı sonucuna varılabilir. Diğer bir deyimle Ermenistan, uygun gördüğü bir zamanda, tarihsel hakları olduğu gibi bir iddia ortaya atarak, Türkiye'den toprak talebinde bulunabilecektir.

Bilindiği üzere, iki ülke arasındaki sınır 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'yla saptanmıştır. Anayasa Mahkemesi Kararı'nda bu antlaşmaya değinilmemekte, buna karşın, uluslararası antlaşmaların Ermenistan Anayasası'nın 6. maddesi hükümlerine uygun olduğu takdirde Ermenistan'da yasal etki yapabilecekleri, yani geçerli sayılacakları ifade edilmektedir. Ermenistan Anayasası'nın 6. maddesi ise "onaylanmış" antlaşmaların Ermenistan hukuk sisteminin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Kars Antlaşması, Sovyetler Birliği döneminde akdedilmiş tüm antlaşmalar gibi, Ermenistan Meclisi tarafından onaylanmamıştır. Zira bu onay, Sovyetler Birliği Parlamentosu'nun görevidir.

Vaktiyle Ermenistan Meclisi tarafından onaylanmamış olan Kars Antlaşması bugün geçerli midir? Bu sorunun cevabı olumludur.

Kars Antlaşması aşağıdaki nedenlerle geçerlidir:

- *Sovyetler Birliği'nden ayrılan Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı'da yayınladıkları bir bildiri "Sovyetler Birliği'nin imzaladığı antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getireceklerini" bildirmişlerdir.*
- *Devletlerin Antlaşmaların ardılı olmasına dair 1978 Sözleşmesinin 11.*

maddesi, bir antlaşma ile çizilen sınırın ve sınır antlaşmalarından doğan hak ve yükümlülüklerin devletlerin ardıl olması halinde değişmeyeceğini belirtmektedir.

- *Antlaşmalar Hukuku'na dair 1969 Viyana Sözleşmesinin 62/a maddesi bir antlaşmanın devletler arasında sınır tesis etmesi halinde, şartlarda meydana gelen esaslı değişikliğe o antlaşmayı sona erdirmek veya o antlaşmadan çekilmek için başvurulamayacağını öngörmektedir.*
- *Devletler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki antlaşmalar hukukuna dair 1986 Sözleşmesi de şartlarda meydana gelen esaslı değişikliğin sınır saptayan bir antlaşmanın sona erdirilmesi veya o antlaşmadan çekilmesi için öne sürülemeyeceğini ifade etmektedir.*
- *Bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından bu yana Ermenistan Kars Antlaşması'nın geçersiz olduğu yolunda bir bildiriye bulunmamıştır.*
- *Aksine, nadiren de olsa, Ermenistan devlet adamlarının Kars Antlaşması'nın geçerli olduğu anlamına gelen beyanları vardır. Bunlardan sonuncusu Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'a aittir. Oskanyan 2006 yılında bir gazeteye²⁶ verdiği mülakata "Biz Ermenistan Cumhuriyeti olarak Kars Antlaşması'nı hiçbir zaman ne tanımazlık ettik ne de onun yerine başka bir antlaşmayı koyduk. Biz her zaman, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak, Sovyet döneminde taraf olunan bütün uluslararası antlaşmaların mirasçısı olduğumuzu söyledik" demiştir.*

Yukarıdaki nedenlerle, uluslararası hukuk bakımından Kars Antlaşması'nın halen geçerli olduğundan kuşku bulunmamaktadır.

Bu durumun Ermenistan Anayasası'nın yukarıda değindiğimiz 6. maddesiyle çelişip çelişmediği konusunda şunları söylemek mümkündür. Söz konusu anayasanın tümü gibi bu madde de, anayasanın yürürlüğe girdiği 1995 yılından sonrası için geçerlidir. Diğer bir deyimle, Ermenistan Anayasası 1921 yılında imzalanmış Kars Antlaşması'na uygulanamaz.

Uluslararası hukuk bakımından durum bu olmakla beraber, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu kararında, ismi zikredilmeden Kars Antlaşması'nın geçersiz kılındığı ve iki ülke arasındaki sınırın da ancak geçiş işlemlerinin ifası amacıyla tanınmış bulunduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin kararı kesindir ve tüm Ermeni vatandaşlarını bağlamaktadır. Buna karşın ne Türkiye'yi

²⁶ Röportajı yapan Leyla Tavşanoğlu, Cumhuriyet, 10 Aralık 2006.

ne Türkleri ne de diğer yabancı ülke ve kişileri bağlamamaktadır. Ancak bu karar Ermenistan'ın ileride Türkiye'den toprak talebinde bulunmasına hukuki olarak bir temel yarattığından, bu karar mevcut olduğu sürece Türkiye'nin protokolleri onaylaması ve uygulamaya koyması çıkarları açısından uygun değildir.

c. Diğer yandan Anayasa Mahkemesi Kararı'nda protokollerdeki yükümlülüklerin iki devlet arasındaki ilişkiler için olduğu ve hiçbir şekilde üçüncü bir taraf ile olan ilişkileri ilgilendirmediği kayıtlıdır. Böylelikle protokollerin Karabağ sorunuyla hiç bir ilgisi olmayacağı belirtilmiş bulunmaktadır. Protokollerde Karabağ'a doğrudan atıf yoktur. Ancak, ikinci protokolde "bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapılması, bölgesel ve uluslararası uyumsuzluk ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normlarının esas alınarak barışçı bir şekilde çözümlenmesi için tarafların taahhütte bulunması" gibi ifadeler, dolaylı olarak, Karabağ sorununu ilgilendirmektedir. Ancak Anayasa Mahkemesi bu konulara hiç değinmemiştir. Buna karşın, yukarıda değindiğimiz gibi, Başkan Sarkisyan protokollerde yer alan toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hükmünü hiçbir şekilde Yukarı Karabağ sorunu ile ilgili görmemektedir.

Anayasa Mahkemesi Kararı'na göre, protokollerde uygulanması gereken iki ana husus vardır. Birincisi sınırların açılması, ikincisi diplomatik ilişkilerin tesisidir. Protokollerdeki başka bir yükümlülük sadece sınır açıldığında ve diplomatik ilişkiler kurulduğunda hukukî sonuç doğuracaktır. Bu, dolaylı bir şekilde, sınır açılmadan ve diplomatik ilişki kurulmadan ikinci protokolde yazılı işbirliğinin gerçekleştirilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu mülahazalardan sonra, Anayasa Mahkemesi kararı her iki protokolün de Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'na uygun olduğunun kararlaştırıldığını belirtmektedir.

Aşağıda değineceğimiz gibi bazı ülkeler, Türkiye'nin itirazları üzerine, esas olanın Anayasa Mahkemesi'nin protokollerin anayasaya uygun olduğuna karar vermesi olduğu, karardaki diğer hususların bu uygunluğu değiştirmedikleri gibi görüşleri sürmüşlerdir. Oysa karar metni okunduğunda "davanın incelenmesinin sonuçlarını esas alarak ve kararda ortaya konan hukukî durumları göz önünde bulundurarak" kararın alındığı belirtilmektedir. Diğer bir deyimle karar metninde Karabağ, soykırım iddiaları, sınırın tanınması ve diğer bazı hususlar hakkında ileri sürülen görüşler saklı kalmak kaydıyla Protokoller Ermenistan Anayasası'na uygun bulunmuştur. Kısaca bu karara göre iki ülke, protokollerin uygulanması çerçevesinde, Karabağ sorununu ele alamayacaklardır. Ayrıca Ermenistan Hükümeti Türkiye ile soykırım iddialarını görüşemeyecektir. İki ülke arasındaki

sınırın tanınması Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınması anlamına gelmeyecektir vs.

Sonuç olarak Ermenistan'ın Anayasa Mahkemesi kararıyla protokolleri değiştirmeye çalıştığı, özellikle Türkiye'nin en fazla önem verdiği iki konuyu (soykırım iddiaları ve sınırın tanınması) adeta ortadan kaldırdığı ve protokolleri kendilerinin önem verdiği diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılmasını sağlayan araçlar haline getirmek istediği görülmektedir. Böylelikle protokollerin içeriği boşaltmıştır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde başa, protokollerin imzalanmasından önceki duruma, diğer bir deyimle "sıfır noktasına" dönmüş bulunmaktadır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı'na karşı Türkiye'de gösterilen tepkileri şu şekilde belirtmek mümkündür: Bu tepkilerin başında, yukarıda tam metnini verdiğimiz Dışişleri Bakanlığı açıklamasını görmekteyiz. Dışişleri Bakanlığı kararın protokollerin lafzına ve ruhuna (özüne ve sözüne) aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin içerdiğini tespit etmiş, kararın protokollerin müzakere gerekçesini ve protokollerle hedeflenen temel amacı sakatladığını belirtmiş ve bu yaklaşımın tarafımızdan kabul edilemez olduğunu bildirmiştir. Bu ifadeler, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararından sonra, bu kararda bir değişiklik yapılmadığı veya karar etkisiz kılınmadığı takdirde Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecine devam edilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Başbakan Erdoğan bu konuda, Ermenistan'ın imzalanmış olan protokollerin metni üzerinde operasyon yapmaya kalkıştığını, bu düzeltilmedikçe sürecin zedelenmiş olacağını, kaldı ki Ermenistan-Azerbaycan arasındaki ilişkinin bu sürecin dışında tutulamayacağını ifade ederek tepkisini dile getirmiştir.²⁷

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, kendisini telefonla arayan Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbatyan'a, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı'nın Protokol'e ters düşen noktalarını anlattıktan sonra, ortaya yeni bir durum çıktığını, mahkeme kararının mevcut statükonun devamını istediğini, bunu kabul edip etmemeyi Ermenistan Hükümeti'nin ortaya koyacağı siyasi iradenin belirleyeceğini ifade etmiştir.²⁸ Buna karşın Nalbatyan düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye'yi suçlayarak "Türkiye protokolleri onaylamaz ve ulti-matom dilini kullanmaya, önkoşullar ileri sürmeye ve sürecin önüne engeller çıkarmaya devam ederse müzakereler sonuçsuz kalır" demiştir.²⁹

27 "Ermenistan Operasyon Yapmaya Kalkışıyor", Hürriyet, 21 Ocak 2010.

28 "Ermenistan Operasyon Yapmaya Kalkışıyor", Hürriyet, 21 Ocak 2010.

29 "Nalbatyan: Türkiye Süreci Baltalıyor", Milliyet, 23 Ocak 2010.

Basın haberlerine göre Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı'nın ortaya çıkardığı yeni durum hakkında Dışişleri Bakanlığı bir hukuk belgesi hazırlayarak, müzakerelerde arabuluculuk yapan İsviçre ile Minsk Grubu üyeleri olan ABD, Rusya ve Fransa hükümetlerine gönderecektir.³⁰ Bu girişimin amacı protokollerde bir değişiklik yapılmamış olduğuna ve sürecin aynen devam ettiğine dair Erivan'dan yazılı bir hukuki güvence almaktır.³¹ İzleyen olaylar Erivan'ın bu güvenceyi vermemiş olduğunu göstermektedir.

Bu konuda yapılan girişimlerde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ı telefonla arayarak Ermenistan'ın "sadakati" hususunda (atılan imzaya sadakat) ciddi telkinlere ihtiyacı olduğunu bildirmiş ve İsviçre makamlarına da aynı mesajı vermiştir.³²

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Philip Gordon yazılı bir açıklama yaparak Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Kararı'nın neden olduğu kriz hakkında hükümetinin tutumunu şu şekilde belirlemiştir: "Anayasa Mahkemesi kararı, müzakere edilip imzalanan protokollerin meclis tasdikine gönderilmesine izin vermekte ve onları (protokolleri) sınırlar veya nitelendirir gibi görülmektedir. Türkiye ve Ermenistan'ın protokoller karşısındaki yükümlülüklerini ciddiye alacaklarına inanıyoruz ve protokollerin her iki ülkede de gecikmeden tasdik edilmesini kendilerinden istiyoruz".³³ Böylelikle protokoller konusunda ABD ile Türkiye arasında bir görüş ayrılığı belirmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu bu konudaki bir soruyu ABD için sürecin devam etmesinin, Türkiye için ise sürecin sağlıklı devam etmesinin önemli olduğu şeklinde yanıtlamıştır.³⁴

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, aynı gün bu konudaki bir soruya verdiği cevapta ihtiyatlı bir dil kullanarak Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını desteklediklerini, bunun diğer süreçlerle bağlanmasına (Karabağ'ı kastediyor) karşı olduklarını, tarafların daha önce varılmış mutabakatlara riayet etmesi gerektiğini, Rusya'nın mümkün olduğu kadar yardımcı olmaya çalıştığını, ancak bu konunun (çözümünün) doğrudan ilgili Türkiye ve Ermenistan'a bağlı olduğunu söylemiştir.³⁵

Arabulucu olarak protokoller konusunda önemli bir rol üstlenen İsviçre ise anayasa mahkemesi kararının neden olduğu krize karışmak istememiştir. Bu konuda İsviçre Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, protokollerin onaylanmasını beklediklerini ifade etmekle beraber bir yorum yapmaktan kaçınmıştır.³⁶

30 "Türkiye Şikâyet Notu Hazırlıyor", Haber Türk, 21 Ocak 2010.

31 "Türkiye Ermenistan'da Hukuki Garanti İstiyor", Zaman, 27 Ocak 2010.

32 "Ermenistan'la Krizde ABD Devrede", Radikal, 23 Ocak 2010.

33 "U.S. Praises Armenian Court Ruling on Turkey", RFE/RL, 22 Ocak 2010.

34 "Eleştirileceğiz Diye Tutum Değiştiremeyiz", Zaman, 30 Ocak 2010.

35 "Russia's Only Link is Participation in Protocols' Signing Ceremony: Lavrov", News.am, 22 Ocak 2010.

36 "Switzerland Didn't Confirm Turkish Disinformation", Tert.am, 26 Ocak 2010.

Anayasa Mahkemesi Kararı Ermenistan'da olumlu karşılanmıştır. Protokollerin reddedilmesi için gayret gösteren Taşnaklar bu kez meclisin mahkeme kararı doğrultusunda, çekinceler koyarak, protokollerin onaylanmasını savunmuşlardır.³⁷ Ancak böyle bir usul izlenmesi için kanun değişikliğine gerek olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan böyle bir onay protokolleri değiştireceği için Türkiye tarafından kabul edilmeyecek, bu da protokolleri Türkiye'nin reddettiği gibi iddialarda bulunulmasına yol açacaktır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı Türkiye'de muhalefet partileri tarafından da eleştirilmiş ve protokoller hakkındaki tutumlarını tekrar ifade etmelerine neden olmuştur. CHP eski genel başkanı Deniz Baykal protokollerin geçerliliğini yitirdiği, dış politikada AKP'nin şova dönük açılımlarının fiyasko ile sonuçlandığı yorumunu yapmıştır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise bu kararlar Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı tutumunun ve Türkiye'ye düşmanca yaklaşımının değişmediğinin bir kere daha anlaşıldığını, hükümetin bu durum karşısında protokolleri T.B.M.M.'den geri çekmesi, bu belgelerin Türkiye bakımından geçersiz olduğunu açıklaması ve Türk milletinden özür dilemesi gerektiğini söylemiştir.³⁸

Ocak ayı sonunda Londra'da Afganistan için yapılan bir toplantı Ahmet Davutoğlu'na Hillary Clinton ve Edvard Nalbatyan'ın ile protokoller konusunda görüşmeler yapma olanağını sağlamıştır. Hillary Clinton bir yorumda bulunmazken Nalbatyan'ın Anayasa Mahkemesi Kararı'nın protokollerle çelişmediğini savunduğu ve Ermenistan'ın bu kararlar protokollerde bir değişiklik yapılmamış olduğuna dair güvence vermek istemediği görülmüştür.³⁹

Bu arada Türkiye, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı hakkındaki görüşlerini ve özellikle bu kararın hukuksal açıdan eleştirilerini, protokollerin imzalanmasında önemli rolü olan İsviçre ve ABD'ye, üst düzeyde iletmek için Dışişleri Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu'nu görevlendirmiştir. Sinirlioğlu'nun bu ülkelere yaptığı ziyaretler hakkında bir açıklama yapılmamış, basın haberlerine göre Ankara, Anayasa Mahkemesi Kararı'na ilişkin kaygılarının giderilmesi için ya yazılı bir metin ya da üst düzeyde kuvvetli bir deklarasyon talep etmiştir.⁴⁰ Ancak Ermenistan'ın tutumunda bir değişiklik olmaması, ABD ve İsviçre'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin devamı hakkında yapmış olabilecekleri girişimlerin Ermenistan tarafından dikkate alınmadığını göstermiştir.

37 "Dashnaks Slam U.S. Praise of Armenian Ruling on Turkey", RFE/RL, 25 Ocak 2010.

38 "Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Kararı ile Protokol geçerliğini yitirdi", Haber-Türk, 21 Ocak 2010.

39 "Washington Ankara'nın Protokol Endişesine Mesafeli", Zaman, 29 Ocak 2010; "Ermenistan'la İpler Londra'da Gerildi", Hürriyet, 29 Ocak 2010.

40 "Türkiye Ermenistan'dan Güvence Verilmesinde Israrlı", Ankara Haber Ajansı, 11 Mart 2010.

III – TÜRKİYE'YE BASKI YAPMA GİRİŞİMLERİ

Bilindiği gibi Türkiye ile normal ilişkiler kurmak ve işbirliği başlatmak için protokoller hazırlanması ve imzalanması süreci Başkan Sarkisyan'ın hem Diaspora hem de Ermenistan'da, hatta başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Parti içinde eleştirilmesine neden olmuştur. Başkan Sarkisyan bu eleştirilerde protokollerin içeriği ile ilgili olanlarını, - bunların başında Türkiye ile olan sınırın tanınması ve Tarihsel Boyut Alt Komisyonu kurulması gelmektedir- yaptığı çeşitli konuşmalarla cevaplandırmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 12 Ocak tarihli kararı mevcut sınırı nihai olarak tanımlamak ve Tarihsel Boyut Alt Komisyonu'nu fiilen işlevsiz hale getirmekle bu konudaki eleştirilere hukuki alanda bir cevap getirmiştir.

Üçüncü eleştiri; Türkiye'nin protokollerin onaylanmasını, diğer bir deyimle uygulanmasını Karabağ sorununa bağlaması olmuştur. Ermenistan protokollerde Karabağ konusuna değinmediğini, iki ülke arasında normal ilişkiler kurulması ile Karabağ sorununun çözümlenmesi arasında bağlantı bulunmadığını belirtmesine ve bu konuda ABD, Rusya ve Avrupa Birliği tarafından desteklenmesine rağmen, Türkiye'nin tutumunda hiçbir değişiklik olmamıştır.

Bundan sonra Ermenistan'ın Türkiye'nin tutum değiştirmesini, hiç olmazsa daha esnek bir tutum almasını sağlayabilmek üzere Türkiye'ye baskı yapmak yolunun seçilmiş olduğu görülmektedir.

Başkan Sarkisyan bazı beyanlarda bulunarak bunu sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin soykırım iddialarına karşı çok duyarlı olduğunun bilinci içinde, Diaspora ile birlikte, bazı ülke parlamentolarının soykırım iddialarını kabul eden kararlar almasına çalışılmıştır. Burada dikkati çeken husus, Türkiye'nin sınırın tanınması ve tarih komisyonu hakkındaki görüşlerinden ziyade protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağlamasının hedef alındığı bu konudaki tutumunu değiştirmesinin beklendiğidir.

Ermenistan'ın Türkiye üzerinde dolaylı veya dolaysız kurmaya çalıştığı baskı girişimlerini şöyle özetleyebiliriz.

1. Başkan Sarkisyan'ın Bazı Beyanları

Anayasa Mahkemesi Kararı'na Türkiye'nin gösterdiği tepkilerden sonra Başkan Sarkisyan'ın her fırsatta protokoller konusunda kendi tutumlarını savunmaya ve ölçülü bir dille dahi olsa Türkiye'yi eleştirmeye başladığı görülmektedir. Aşağıda birkaç örnek veriyoruz.

a. Türk Hava Sahasından Geçerken Cumhurbaşkanı Gül'e Gönderilen Mesaj

Başkan Sarkisyan İngiltere'ye resmî ziyaret yapmak üzere Türk hava sahasından geçerken Cumhurbaşkanı Gül'e gönderdiği ve aynı zamanda basına verilen bir mesajında, Türkiye-Ermenistan ilişkilerine değinmiş ve verdiği mesajdaki şu sözleri dikkat çekmiştir: "Verilen sözlerin eylemlerle desteklenmemesi durumunda güvensizlik ve şüphe doğabileceği ve bunun sürece (ilişkilerin normalleşmesine ilişkin süreç) karşı olanlarla aleyhte çalışmak için geniş olanaklar sağlayacağı, zamanın sürecin lehine değil aleyhine çalıştığını unutmamalıyız".⁴¹ Burada "verilen sözlerin eylemlerle desteklenmemesi" sözcüklerini Karabağ konusunun Protokollerde yer almamasına rağmen Türkiye'nin bu konuyu ön plana çıkarmasının eleştirilmesi olarak görmek, "sürece karşı olanlar"dan ise Azerbaycan'ı anlamak mümkündür. Cumhurbaşkanı Gül bu mesaja verdiği cevapta, verilen sözlerin arkasında durulması ve sözlerin amellerle desteklenmesi düşüncesine katıldığını belirtmiş, ayrıca normalleşme sürecini sonuçlandırmanın, taahhütlerin hepsinin yerine getirilmesi kadar, yeterli siyasi cesaret ve vizyon sergilenmesini gerektirdiğini ifade etmiş ve böylece, başta Taşnaklar olmak üzere kamuoyunun baskısına boyun eğmiş görünen Sarkisyan'ı daha cesur davranmaya davet etmiştir.⁴²

Bu vesileyle, bir devlet başkanının bir yabancı ülke hava sahasından geçerken o ülkenin başkanına iyi dileklerini belirten kısa bir nezaket mesajı göndermesinin usulden olduğunu ancak başkan Sarkisyan'ın, mesajında iki ülke sorunlarını tartışmakla bu usulün dışına çıktığını belirtelim.

b. Chatham House Konuşması

Başkan Sarkisyan'ın İngiltere'yi ziyareti sırasında Chatham House'da 11 Şubat 2010 tarihinde yaptığı konuşmada⁴³ kapalı sınırlar ve ultimatolar devrinin geçtiğini, Ermenistan'ın Türkiye ile normal ilişkiler kurulması sürecine bağlı olduklarını, Türkiye'nin protokolleri ön koşul olmadan onayladığı takdirde Ermenistan Parlamentosu'nun da onaylamaktan geri kalmayacağını, Ermenistan'a döner dönmez protokollerin Meclis'e gönderilmesi talimatını vereceğini, (Türkiye protokolleri dört ay önce Meclis'e göndermişti) Türkiye protokolleri önkoşulsuz onayladığı takdirde Ermenistan Parlamentosu'nun da onaylayacağını, eğer bazılarının şüphelendiği gibi Türkiye'nin amacı ilişkileri normalleştirmek değil bunu sürüncemede bırakmak olduğu kanıtlanırsa Ermenistan'ın sürece devam etmeyeceğini, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü için önkoşullar ileri

41 "Serzh Sargsyan: when Words and Deeds Are At Variance, Mistrust Emerges", PanArmenian.Net, 9 Şubat 2010.

42 <http://www.tccb.gov.tr/pages/president/Speechesw/archive/?id=4060>.

43 http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/20100210/president_eng.pdf.

sürdüğünün herkes tarafından bilindiğini, iki süreci birbirine bağlama girişimlerinin hem Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine hem de Karabağ konusundaki görüşmelere zarar vereceğini, Türkiye-Ermenistan ilişkileri süratle normalleşirse bunun Karabağ sorununun çözümünü teşvik edeceği ve bir örnek oluşturacağını, Türk-Ermeni sınırının olası açılış törenine Başkan Aliyev'i bizzat davet edeceğini söylemiştir. Bu noktada, Karabağ sorununun çözüme kavuşmadığı bir ortamda Başkan Aliyev'i Türkiye-Ermenistan sınırının açılış törenine davet etmenin adı geçen tarafından bir tür hakaret olarak alınmasının kuvvetle olası olduğunu da belirtelim.

Kanımızca Başkan Sarkisyan'ın bu sözleri içinde en önemli olanı, gerekirse Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme sürecine devam etmeyeceğine dair açıklamalarıdır. İlk bakışta bir blöf havası vermesine rağmen Başkanın, protokollerden vazgeçilmesi hakkında Diaspora'dan ve Ermenistan'daki milliyetçi çevrelerden gelen taleplerin etkisi altında kalmış olduğu görülmektedir. Nitekim ileride göreceğimiz gibi, sonunda protokolleri dondurma (veya askıya alma) kararını almıştır.

Gerek görülmesi halinde protokollerden geçici olarak veya tamamen vazgeçme yolunda atılan önemli bir adım, tasdik için meclise sunulmuş olan protokollerin tasdikten önce askıya alınması veya sona erdirilmesine olanak sağlayan bir kanun değişikliğinin 23 Şubat 2010 tarihinde kabul edilmiş olmasıdır.⁴⁴ Böylece Ermenistan Türkiye'nin protokolleri onaylamadan uzun zaman T.B.M.M'de tutmasına bir karşılık vermiş olacaktır. Diğer bir deyimle, Türkiye protokolleri meclisinde tuttuğu sürece Ermenistan da aynıı yapmak zorunda kalmayacaktır.

Ermenistan'ın bu tutumunun bir tırmandırma olduğundan şüphe yoktur. Ermenistan, Türkiye kısa zamanda onaylamadığı takdirde Protokollerden çekileceği mesajını kuvvetle vermeye başlamıştır. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ülkesinin protokollerin çabuk ve önkoşulsuz onaylanmasını desteklediğini söylemek durumunda kalmıştır.⁴⁵ Tanınmış İngiliz The Economist Dergisi, Türkiye'nin izole edilmiş olduğunu, en önemli müttefiki ABD'nin Ermenistan'ın tarafını tuttuğunu, Rusya'nın Türk-Ermeni ilişkilerini Karabağ sorununa bağlanmamasını savunduğunu yazmıştır.⁴⁶

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ukrayna Devlet Başkanı'nın yemin töreni münasebetiyle Kiev'de bulunduğu sırada Başkan Sarkisyan ile bir saat kadar iki ülke ilişkileri hakkında görüşmüş,⁴⁷ ancak tarafların tutumunda bir değişiklik olmadığı

44 "Armenian Parliament Ratifies Law on Nullifying International Treaties", Asbarez, 24 Şubat 2010.

45 "Armenia Again Threatens to Scarp Turkey Accord", RFE/RL, 26 Şubat 2010.

46 "Zero Progress", The Economist, 18 Şubat 2010.

47 "Ankara Erivan Protokollere Bağlı...", CNN Türk, 25 Şubat 2010.

anlaşılmasıdır. Bir kaynağın⁴⁸ “gergin” olarak nitelendirdiği bu görüşmede, Başkan Sarkisyan’ın basın bürosuna göre, Başkan şu hususları vurgulamıştır: “Mevcut süreç en kısa zamanda sonuçlandırılmadığı takdirde Ermenistan protokollerden imzasını çekecektir. Türkiye bir tarafa (Azerbaycan’a) yardım ettiği için Karabağ barış sürecine dâhil olamaz. Protokoller onaylanmasa bile Türkiye sınırları açabilir”.⁴⁹ Özellikle bu son husus sınırın açılmasının Ermenilerde bir tutku haline geldiğini göstermektedir. Bir açıklama yapılmamış olmakla beraber, Ahmet Davutoğlu’nun ilişkilerin normalleşmesinin neden Karabağ sorununa bağlı olduğunu Ermenistan Devlet Başkanı’na bir kez daha anlatmış olduğu anlaşılmaktadır.

c. Dayr ez Zor Konuşması

Başkan Sarkisyan Mart ayının sonlarına doğru Suriye’ye resmî bir ziyaret yapmış ayrıca Dayr ez Zor’a (Deir ez Zor) gitmiştir.

Dayr ez Zor (kısaca Zor), kuş uçuşuyla Irak sınırına 100, Şam’a 400 ve Mardin’e 200 km mesafededir. Zor, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bağımsız bir sancaktı. Az olan nüfusu başlıca göçebe Arap kabilelerden oluşuyordu. Kurak bir yerdin ancak içinden Fırat’ın geçmesi, gerekli yatırım yapıldığı takdirde, burasını bir tahıl ambarına çevirebilirdi. Osmanlı Hükümeti 1915’te Ermenileri bu bölgeye yerleştirmeye karar vermiş ve tehçire tabi Ermeniler bu bölgeye gönderilmişlerdir. Soykırım iddiaları ortaya atıldığı zaman Zor’dan pek bahsedilmemiş daha sonraları ve 1990’lardan itibaren “yok olmaları amacıyla Ermenileri çöllere sürdüler” şeklinde özetlenebilecek bir slogan yaratılarak bu kasaba ve bölge soykırım iddialarının simgelerinden biri haline getirilmiştir.

Başkan Sarkisyan’ın gereği yokken Şam’dan hayli uzak olan Zor’a a gitmesinin ve orada bir konuşma yapmasının başlıca nedeninin Türkiye olduğu görülmektedir. Konuşmasında soykırım iddialarına geniş yer vermesi, protokoller bir an önce uygulanmadığı takdirde soykırım iddialarının daha da artacağı hususunda Türkiye’ye gönderilmiş bir mesaj niteliğindedir.

Sarkisyan bu konuşmasında, soykırım edebiyatı yanında, protokoller konusuna da yer vermiş⁵⁰ ve her şeye rağmen modern Türkiye ile normal diplomatik ilişki kurmaya, sınırları açmaya, ekonomik ilişkileri kurmaya, iki halk arasında güven yaratmaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Ardından, Türk-Ermeni diyalogunda Ermeni soykırımının tanınmasını bertaraf etmeye yönelik anlayışları kabul etmeyeceklerini, bir Tarihçiler Komisyonu’ndan bahsetmeye gerek olmadığını,

48 “Armenia Again Threatens to Scarp Turkey Accord”, RFE/RL, 26 Şubat 2010.

49 “Sezh Sargsyan: Turkey Must Be The First To Make Steps”, News.am, 25 Şubat 2010.

50 “Serzh Sargssyan: Deir Ez Zor is the Auschwitz of the Armenians”, Armradio.am, 24 Mart 2010.

protokollerin sadece tarihsel boyut için bir alt-komisyon kurulmasını öngördüğünü, aradaki farkı herkesin anlayacağını söylemiştir. Görüldüğü gibi, Ermenistan Devlet Başkanı iki ülke ilişkilerinin tarihsel boyutu ile tarih veya tarihsel olaylar arasında, anlaşılması zor bir fark yaratmaya çalışmakta, üstelik bunun herkes tarafından anlaşılmasını beklemektedir.

d. Vaşington Katedralinde Başkan Wilson’u Anma Konuşması

Aşağıda ayrıca açıklayacağımız gibi Başkan Sarkisyan Nisan ayında Başkan Obama ve Başbakan Erdoğan ile görüşmek üzere gittiği Vaşington’da Sevr Antlaşması tasarısında Ermenistan’a verilecek toprakları saptayan eski ABD başkanlarından Woodrow Wilson’un (1856-1924) mezarını 12 Nisan 2014 tarihinde ziyaret etmiş ve bu şehirdeki Ermeni Katedrali’nde Wilson’u öven bir konuşma yapmıştır.⁵¹

Başkan Wilson, Ermenilerin değil çoğunluğa sahip olmak, nüfusun ancak % 18’ini oluşturdukları Doğu Anadolu toprakları ile Karadeniz kıyılarının bir kısmının Ermenistan’a verilmesini öngörmekle, Türk kamuoyunda halen dahi gayet olumsuz çağrışımlar uyandıran bir kişidir. Buna karşın Ermenistan’da ve Diaspora’da o zamanlar İstanbul’da ABD Büyükelçisi olan Henry Morgenthau ile birlikte bir tür kahraman olarak kabul edilmektedir. Buna karşın Vaşington’a giden Ermenistan başkanlarının Wilson’un mezarını ziyaret etmeleri usulden değildir. Bu nedenle söz konusu ziyaretin özel bir amacı olması gerekmektedir. Bu amacın, Türkiye’yi memnun etmeyecek bir jest yaparak Diaspora Ermenilerini memnun etmek olduğunu söyleyebiliriz.

Sarkisyan, Katedral’deki konuşmasında Wilson’dan, “Ermenilerin kaybedilmiş anavatan (Doğu Anadolu’yu) düşünüyü canlandıran ve Ermeni soykırımının uluslar arası arenada tanınması talebini ifade eden kişi” olarak bahsetmiştir.

Başkan Sarkisyan protokoller imzalandığında kimilerinin bunun soykırımın uluslararası alanda tanınması girişimlerini yavaşlatacağı veya geçici olarak donduracağı yönündeki endişelerini dile getirdiğini ancak geçen zamanın bu endişelerin yersiz olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Bununla Temsilciler Meclisi Dış İşleri Komisyonu’nun H.Res.252 sayılı tasarısı, İsveç Parlamentosu’nun soykırımı kabul eden kararını ve aşağıda kısaca değineceğimiz benzer girişimleri kastetmiştir. Kısaca Sarkisyan bir yandan protokolleri gerçekleştirilmeye çalışırken, diğer yandan da soykırım iddialarının bazı ülke parlamentoları tarafından tanınmasına çalıştıklarını dolaylı bir şekilde dile getirmiştir.

51 “Remarks by Serzh Sargsyan at the Washington Cathedral in Tribute to President Woodrow Wilson”, 12 Nisan 2010; <http://www.president.am/events/statements/eng/?id=59>.

Başkan Sarkisyan son aylarda Türkiye'nin, Anavatan (Ermenistan) ve Diaspora arasında bölünme yaratmaya ve aralarında fikir ayrılığı bulunduğu kanısını vermeye çalıştığını, Anavatan ve Diaspora arasında fikir ayrılığı bulunmadığını, tek bir Birleşik Ermeni Milleti olduğunu ve haklı davası için çaba gösterdiğini belirtmiştir.

Ermenistan Devlet Başkanı tüm komşularıyla normal ilişkiler kurmaya hazır ve istekli olduklarını ancak empoze veya dikte edilmiş çözümlere baş eğmeyeceklerini söyledikten sonra o günün sabahı Başbakan Erdoğan ile görüştüğünü, kendi tutumlarının gayet açık olduğunu, Türkiye'nin Ermenistan'a ve dünyadaki Ermenilere önkoşullar ileri süremeyeceğini, buna müsamaha etmeyeceklerini, soykırım gerçeğini herhangi bir şekilde tartışmaya açmayacaklarını ve Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümüne ilişkin müzakereler sürecinde olumlu bir rol oynayacağına inanmadıklarını ifade etmiştir.

Türkiye'nin tüm taleplerinin reddi anlamına gelen bu sözler Ermenistan Başkanı'nın protokollerden vazgeçmiş olduğunun işaretini vermektedir. Nitekim aşağıda göreceğimiz gibi, on gün kadar sonra Ermenistan protokollerin onaylanması sürecini askıya aldığını resmen açıklamıştır.

Başkan Woodrow Wilson konusunda burada temas etmekte yarar bulunan bir diğer olay ABD'deki bilim adamları İçin Woodrow Wilson Uluslararası Merkezi'nin (Woodrow Wilson International Center for Scholars) Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'na kamu hizmeti için Woodrow Wilson Ödülü'nü vermeyi kararlaştırmış olmasıdır.⁵² Bu olay Diaspora basınında adı geçen merkezi şiddetle eleştiren bazı yazılar çıkmasına yol açmıştır.

İncelediğimiz dönem içinde Başkan Sarkisyan'ın yabancı gazete ve haber ajanslarına mülakatlar vererek Ermenistan'ın protokollere ilişkin tutumunu açıklamaya özen gösterdiği gözlemlenmiştir. Bunlara ayrıca değinmeye yerimiz müsait değildir ancak bu beyanlarda, esas itibarıyla, Sarkisyan'ın yukarıda değindiğimiz konuşmalarındaki görüşleri ileri sürdüğünü söyleyebiliriz. Söz konusu mülakatlardan başlıcalarını dipnotlarda göstermekteyiz.⁵³

Özetlemek gerekirse Başkan Sarkisyan'ın bazılarını yukarıda değindiğimiz konuşmalarının ve ayrıca verdiği mülakatların başlıca amacı, uluslararası alanda

52 "Davutoğlu to be honored with Woodrow Wilson Award", Tert.am, 25.03.2010.

53 "President Serzh Sargsyan Responds to Questions Raised By Journalists", 12 Ekim 2009; <http://www.president.am/events/press/eng/?year=2009&id=39>; "Interview of the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan to Al Jazeera News Network", 12 Şubat 2010; <http://www.president.am/events/press/eng/?id=39>; "President Serzh Sargsyan's Interview with Le Figaro", 11 Mart 2010; <http://www.president.am/events/press/eng/?id=44>; "President Serzh Sargsyan's Exclusive Interview to Euronews"; 20 Mart 2010, <http://www.president.am/events/press/eng/?id=45>; "Interview of the President of Armenia Serzh Sargsyan to the German Der Spiegel Weekly", 5 Nisan 2010; <http://www.president.am/events/press/eng/?id=47>.

soykırım iddialarının daha da artabileceğini hissettirerek, Türkiye'nin Karabağ sorunundaki tutumunu değiştirmesini, hiç olmazsa daha esnek bir tutum almasını sağlayabilmektir. İkinci amacı ise, protokollerin hazırlanması ve imzalanması nedeniyle Ermenistan'da ve Diaspora'da kendisine yöneltilen eleştirileri bertaraf edebilmektir. Türkiye'nin tutumunu değiştirmeyi başaramamış ancak Ermenistan'da ve Diaspora'da takdir toplamıştır.

2. ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Kararı

Türkiye özellikle diğer ülkelere emsal teşkil edeceği endişesiyle, dünyada tek süper güç olan ABD'den gelecek soykırım iddialarına karşı hassastır. Bu nedenle, Türkiye'nin protokollerin onaylanması hakkındaki tutumunu değiştirmesi için ilk baskı denemesi ABD'den gelmiştir.

Amerikan Kongresi'nde Ermeni soykırım iddialarının kabulünü öngören tasarıların uzun bir geçmişi vardır. Bu tasarılar hakkında dergimizin geçmiş sayılarında ayrıntılı bilgi verdik. Burada şunu belirtelim ki, yaklaşık son on yıldır her sene Temsilciler Meclisi'ne (bu Meclis iki yılda bir yenilenmektedir) soykırım iddiaları hakkında bir tasarı sunulmaktadır. Bu tasarılar, Türkiye'nin şiddetle karşı çıkmasından etkilenen ABD hükümetlerinin çabalarıyla önlenmiştir. Ancak bu hiç de kolay olmamış ve bazen ABD başkanlarının müdahalesi gerekmiştir.

Son olarak Kasım 2008'de yapılan Temsilciler Meclisi seçimlerinden birkaç ay sonra, 17 Mart 2009 tarihinde, bir Ermeni soykırımı karar tasarısı meclise sunulmuştu.⁵⁴ Bu tasarı, bir önceki dönemde sunulan tasarıyla aynıydı. Daha önce dergimizde ayrıntılı bir şekilde incelenen ve yanlışları ortaya konan⁵⁵ bu tasarı hakkında burada bilgi vermeyeceğiz. Sadece tasarıya Temsilciler Meclisi'ne sunulduğunu izleyen aylarda 130 kadar ortak sunucu topladığını ve bu rakamın mutlak çoğunluk olan 218'in hayli altında olduğunu belirteceğiz.

Aynı tasarı, Ermenilerin çıkarlarını korumakla ün yapmış olan Senatör Robert Menendez tarafından 21 Ekim 2009 tarihinde Senato'ya sunulmuştur. 2010 yılının Mayıs ayı sonuna doğru bu tasarıya sadece 16 senatör ortak sunucu olmuştur. Senato'da mutlak çoğunluk 51'dir.

Temsilciler Meclisi'ne sunulan tasarı bir yıla yakın bir zaman Dış İlişkiler Komitesi'nde bekletilmiştir. Komite Başkanı Kaliforniya'dan seçilmiş Howard Berman çok açık bir şekilde Ermenileri desteklediğinden bu bekleminin amacının

54 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 32, s.26-28.

55 Kemal Çiçek, "Ermeni Yasa Tasarısının İçeriği ve İddialara verilen cevaplar", Ermeni Araştırmaları, Sayı 23-24, ss 103-118.

müsait bir ortam kollamak olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararından sonra, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gerildiği bir sırada, büyük olasılıkla Kaliforniyalı Ermenilerin isteği üzerine, Berman 5 Şubat 2010 tarihinde tasarının 4 Mart'ta oya konulacağını açıklamıştır.⁵⁶ Komite Başkanı'nın bu kararı almasında ABD Dışişleri'nin rolünün olduğu da söylenebilir. Zira Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararı Türkiye tarafından şiddetle eleştirilirken, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ABD Dışişleri yetkilileri bu kararın protokollerin iki ülke meclisleri tarafından onaylanmalarına bir engel oluşturmadığı şeklinde özetlenebilecek olan Ermenistan görüşünü benimsemişlerdi. Türkiye'nin kendi görüşünde ısrar etmesi üzerine bir yıldan beri bekletilen tasarısının oya sunulması gündeme gelmiştir. Verilmek istenen mesaj açıktır: Türkiye protokolleri onaylayıp uygulamaya koymadığı takdirde bu tasarı Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilecektir.

Ancak geçmiş olaylar Türkiye'nin bu tür baskılara boyun eğmediğini, hatta bir şekilde karşılık verdiğini göstermektedir. Eğer Temsilciler Meclisi söz konusu tasarımı kabul ederse Türkiye de buna karşılık olarak, büyük bir olasılıkla protokolleri meclisten çekecekti. Hatta protokollerin tamamen reddedilmesi (denounce) dahi mümkün olacaktı. Diğer yandan ABD, başta Irak, İran ve Afganistan sorunları ile füze kalkını projesi başta olmak üzere, Türkiye ile yakın işbirliği yapmak istediğinden söz konusu tasarı Temsilciler Meclisi tarafından kabul edildiği takdirde ABD'nin değer verdiği bu işbirliğinin kısmen veya tamamen durması da olasıdır. Böyle bir durum ABD'nin, Ermenistan'ın ve daha az ölçüde olmak üzere Türkiye'nin lehinde değildir; zira tasarının Temsilciler Meclisi tarafından kabulü Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelmesini onlarca yıl erteleyebileceği gibi Türkiye ile büyük müttefiki arasında hiç gereksiz yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Ayrıca Türkiye'de esasen mevcut Amerikan karşıtlığını daha da arttıracaktır.

ABD Dışişleri'nin böyle tehlikeli bir sürecin ilk adımı olan Dış ilişkiler Komitesi'ndeki oylamaya neden müdahale etmediklerinin iki nedeni olduğu düşünülmektedir. Birinci neden, protokoller konusunda ABD'nin tavsiyelerini dinlemeyen Türkiye'ye gözdağı vermektir. Ancak söz konusu tasarının Temsilciler Meclisi Genel Kurulu gündemine alınması önlenmek suretiyle yukarıda değindiğimiz tehlikeli durumdan uzak durulacaktır. İkinci neden, seçim kampanyası sırasında Ermeni soykırım iddialarını tanıyacağını beyan etmesine rağmen seçildikten sonra bu sözünü verine getiremeyen Başkan Obama'ya karşı olumsuz bir tutum içine girmiş olan ABD'li Ermenileri, kısmen de olsa tatmin edebilmektir.

56 "Genocide" Bill To Test US-Turk Ties", Hürriyet Daily News, 9 Şubat 2010.

Geçmiş yılların tecrübelerine dayanarak söz konusu tasarının Dış İlişkiler Komitesi'nde kolayca kabul edileceği düşünülüyordu. Oysa Komite Başkanı Howard Berman'ın tasarı lehinde konuşmasına, oylama yapılması için alışılmışın çok üstünde bir zaman tanınmasına ve hatta başkanlık makamını bırakıp koridorlarda tasarı lehine oy verebilecek üyeleri aramasına rağmen tasarı ancak bir oy farkla, 23'e karşı 22 oyla kabul edildi.

Bu olay Türkiye ile ABD arasında bir krize dönüştü. Vaşington'daki görevine birkaç gün önce başlamış olan yeni Büyükelçi Namık Tan Ankara'ya çağrıldı. Başbakan Erdoğan'ın sert beyanları oldu. Basında ABD ile ilişkilerde ihalelerin iptal edilebileceği, İncirlik üssünün geleceğinin tartışılacağı, Afganistan'dan asker çekilebileceği gibi hususlar yer aldı.⁵⁷ Yerimiz müsait olmadığı için H.Res.252'nin Dış İşler Komitesi tarafından kabulüne dair bazı konuları dergimizin gelecek sayısında ele almaya çalışacağız ve burada ABD Kongresi'nde Ermeni tasarıları için yapılan oylamalarda yeni bir durumun ortaya çıkmaya başladığı üzerinde duracağız.

Tasarının bir oyla kabul edilmiş olmasına rağmen ortada oy eşitliği bulunduğu görülmektedir; zira tasarı lehinde oy kullanan Amerikan Samoa temsilcisinin özel bir durumu vardır. Eni F.H. Faleomavaega adını taşıyan bu temsilcinin, Samoa'nın statüsü gereğince Temsilciler Meclisi'nde oy hakkı yoktur; sadece komitelerde oy kullanabilmektedir. Bu durum ilk defa Temsilciler Meclisi'nde Ermeni görüşlerini içeren bir tasarının reddedilmesi olanağının bulunduğunu göstermektedir. O nedenle tasarının kabul edilmesi Ermeniler için bir başarı olmakla beraber bu olay, ilerisi için, bir yenilgi döneminin başlamış olduğuna da işaret edebilir. Bundan sonraki aşama, söz konusu tasarının Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülmesi ve oylamaya sunulmasıdır. Bunun ne zaman olacağı Meclis Başkanı Bayan Nancy Pelosi'nin takdirine bağlıdır. Pelosi, Berman gibi, Kaliforniya'dan seçilmektedir ve onun gibi Ermeni görüşlerinin savunucusudur. Bu bakımdan Pelosi'nin, tasarının kabul edilme şansının en yüksek olduğu bir dönemde konuyu Temsilciler Meclisi gündemine alacağı ve oya sunacağı anlaşılmaktadır.

Bu tür tasarıların ne derecede kabul edilme şansları bulunduğunu saptamanın en iyi yolu tasarıya kaç kişinin ortak sunucu olduğuna bakılmasıdır. Yaklaşık bir yıl önce, 17 Mart 2009 tarihinde, Temsilciler Meclisi'ne sunulan söz konusu tasarıya ortak sunucu olanların sayısı kısa zamanda yüzü aşmıştı, ancak sonraları, yukarıda da değindiğimiz gibi, 130 civarında kalmıştı. Tasarının oya sunulduğu gün bu sayı 137 idi. (Bu satırların kaleme alındığı Mayıs ayı sonlarına doğru bu rakam 141' olmuştur.) Temsilciler Meclisi'nde mutlak çoğunluk 218 olduğuna göre söz konusu tasarının kabul edilebilmesi için en az 77 ortak sunucuya daha ihtiyaç olup bunun

57 Hürriyet, 5 Mart 2010.

sağlanması kolay değildir. Temsilciler Meclisi üyelerinin çoğunluğu bu tasarrın Türk-Amerikan ilişkilerini kayda değer bir zarar vermeyeceğini düşündükleri takdirde tasarrın kabul edilmesi şansı artacaktır. Aksine inandıkları takdirde bu şans azalacaktır. Daha önce olduğu gibi Temsilciler Meclisi üyelerinin alacakları kararda başlıca etken Başkan Obama ve Dışışleri Bakanı Clinton'ın bu tasarı hakkındaki tutumu olacaktır. Karşı olduklarını açıkça belirttikleri takdirde tasarrın kabul edilme şansı yok gibidir.

2010 yılının Kasım ayında Temsilciler Meclisi seçimi yapılacağından Amerikan Hükümeti'nin oy endişesiyle Ermeni taleplerine daha sıcak bakması mümkündür.

3. İsveç Parlamentosu Kararı

İsveç'te nispeten küçük ancak aktif bir Ermeni azınlığı vardır. Bu ülkede büyük çoğunluğu Türkiye'den gitmiş Süryaniler ile ayrıca daha küçük bir toplum olan Keldani'ler de bulunmakta ve bunlar Ermeni taleplerini desteklemektedir.

İsveç Ermenileri birçok kez İsveç Parlamentosu'nun soykırım iddialarının tanınmasını öngören kararlar almasına çalışmışlar ancak İsveç Hükümetlerinin karşı çıkması sonucunda başarılı olamamışlardır.⁵⁸

Protokolleri onaylaması için Türkiye'ye baskı yapılması politikasının bir sonucu olarak İsveç Parlamentosu'na bir soykırım tasarrısı sunulmuştu. Bu tasarıya İsveç Hükümeti karşı çıkmış, gerekli incelemeyi yapan Parlamento Dışışleri Komisyonu tasarrıyı kabul edilmemesi görüşüyle genel kurula havale etmişti. Ne var ki, hiç beklenmedik bir şekilde ve sadece bir oy farkla parlamento 11 Mart 2010 tarihinde tasarrıyı kabul etti ve İsveç, Ermeni soykırımı iddialarını tanıyan 20. ülke oldu.

Burada bir noktayı hatırlatmakta yarar vardır. Bu karar bağlayıcı değildir. Diğer bir deyimle ne Türkiye ne de İsveç için hukuki bir sonuç doğurmaktadır. Bu haliyle kararın, olumlu oy veren parlamenterlerin düşüncelerini yansıtmının ötesinde bir etkisi yoktur. Ancak bu karar, özellikle Batılı ülkelerde, 1915 yılında Ermenilerin soykırımı uğradıkları yolunda mevcut inancı daha da güçlendirecektir. Hukuki bir sonucu veya etkisi olmamakla beraber söz konusu kararın, diğer parlamentoların bu konuda aldıkları kararlara nazaran, daha aşırı hususlar içerdiği görülmektedir. Kararda sadece Ermenilerin değil Asurî, Süryani, Keldani ve Pontus'lu Rumların da Osmanlı İmparatorluğu'nda soykırımı uğradığı ileri sürülmektedir. İkinci olarak kararda, Türkiye'nin Ermeni, Asurî, Süryani Keldani ve Pontus'lu Rumlara yapılmış olan soykırımı kabul etmesi için, İsveç Hükümeti'nin girişimde bulunması

58 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Sayı 5, s. 12; Sayı 22, s.50; Sayı 30, s. 31; Sayı 32, s. 54.

istenmektedir. Bu husus da şimdiye kadar hiçbir parlamento tarafından ileri sürülmemiştir. Son olarak kararda söz konusu beş etnik gruba soykırım yapılmış olduğunu kabul etmesi için İsveç Hükümeti'nin Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlerde girişimde bulunması istenmektedir. Bu da bir ilktir. İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt karara karşı çıkarak tarihî olayların siyasi düzeyde değerlendirilmemesi ve ilgili taraflarca tartışılması gerektiğini söylemiş, ayrıca kararın Parlamento Dışişleri Komitesi'nin görüşüne rağmen alındığını ancak parlamentoda oybirliği sağlayamadığını da belirtmiştir. Böylece Bakan, kararın fazla bir önemi olmadığını işaret etmek istemiştir. Ayrıca bu kararın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecine olumlu bir katkı yapmayacağını da vurgulamıştır.

İsveç Hükümeti'nin Parlamento'nun bir oy farkla aldığı bu karardan memnun olmadığı açıkça ifade edilmiş olmakla beraber, Türkiye ve İsveç arasında son yıllarda gelişmiş olan işbirliğinin zedeleneceği endişesinin mevcut olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu karara tepkisi çabuk ve sert olmuştur. Başbakan Erdoğan bir hafta sonra İsveç'e yapacağı ziyareti iptal etmiş, ayrıca Stockholm'deki Büyükelçimiz Zergün Korutürk istişareler için Ankara'ya çağırılmıştır.

Ancak, İsveç Hükümeti karara karşı olduğunu her fırsatta tekrarlamıştır. İsveç Başkanı Frerdik Reinfeldt Başbakan Erdoğan'ı arayarak karar hakkındaki üzüntüsünü dile getirmiş, hükümetin bu kararı kesinlikle paylaşmadığını, kararın iç siyasi hesaplardan kaynaklandığını, bu kararın iki ülke ilişkilerini etkilememesi için gerekeni yapacağını, İsveç Hükümeti'nin Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini tüm enerjisiyle desteklemeyi sürdüreceğini söylemiştir.⁵⁹ İsveç Hükümeti'nin bu tutumundan sonra iki ülke ilişkileri düzelmiş ve Büyükelçi Korutürk görevine dönmüştür.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi ile İsveç Parlamentosu tarafından kabul edilen kararlar hakkında T.B.M.M. Dışişleri Komisyonu'na bilgi vererek bu kararların tasarıları hakkında geç kalındığını, gerekenin yapıldığını, bu görüşleri kabul edemeyeceğini bildirmiş ve bundan sonra sadece hükümetleri değil parlamentoları da hedef alarak çalışmaların yürütüleceğini ifade etmiştir.⁶⁰

4. Diğer Girişimler

Yukarıda belirttiğimiz noktaların dışında, soykırım iddialarını tanıtmak amacıyla birçok ülkede bazı girişimler yapıldığına tanık olunmuştur. Bunların hepsinin

59 "İsveç Beklenen Telafi Edici Adımları Atıyor", Radikal, 17 Mart 2010.

60 "Hükümeti Değil, Parlamentoları Hedef Almalıyız", Hürriyet, 16 Mart 2010.

protokollerin imzalanmasından sonra olması ortada bir tesadüf bulunmadığını, Ermenistan'ın yönlendirmesiyle Ermeni Diasporası tarafında organize edilmiş bir kampanya yürütüldüğünü göstermektedir. Bunların en önemlileri hakkında dergimizin gelecek sayısında bilgi vereceğiz. Burada sadece hangi ülkelerde ne gibi girişimler yapıldığını belirteceğiz.

Federal Almanya Parlamentosu 2005 yılında, içinde “soykırım” kelimesi bulunmayan ve fakat Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir kararı oybirliğiyle kabul etmişti.⁶¹ Bu yıl Sol Parti milletvekilleri verdikleri bir soru önergesinde Federal Hükümet'ten 1915–1916 yıllarında Ermenilere yönelik katliamların BM 1948 Sözleşmesi'ne göre soykırım olup olmadığı sorulmuştur.⁶² Ayrıca Alman ARD televizyonunda, 1915 olayları hakkında ağırlıklı olarak Ermeni görüşlerini yansıtan “Aghet” başlıklı bir belgesel gösterilmiştir.⁶³

29 Mart 2010 tarihinde İngiltere'de Lordlar Kamarası'nda Ermeni soykırım iddialarının tanınması ve 24 Nisan'ın soykırımı anma günü olarak ilân edilmesini amaçlayan bir görüşme yapılmış, hükümet sözcüsü Barones Kinnock'un aleyhte tutum almasından sonra oylamaya gidilmeden konu kapanmıştır.⁶⁴

Öteden beri Ermeni iddialarının İsrail tarafından resmen tanınması için çalışan Meretz Partisi Başkanı Haim Oron'un (veya Auron) bu konuda genel görüşme açılması hakkındaki önerisi parlamentoda 8'e karşı 12 oyla kabul edilmiştir. Öneri ilk önce parlamentonun komisyonlarından biri tarafından ele alınacaktır.⁶⁵ Genel kanaat Knessett'in, esasen zor bir dönem geçiren Türkiye-İsrail ilişkilerini dikkate alarak, soykırım iddialarını içeren bir karar kabul etmeyeceğidir.

Bulgaristan'ın muhafazakâr Düzen, Kanun ve Adalet Partisi 18 Mart 2010 tarihinde Bulgar Parlamentosu'na Ermeni soykırımının kınanmasını öngören bir karar tasarısı vermiştir.⁶⁶ Türkiye birçok alanda Bulgaristan ile yakın ilişkiler içinde olduğundan bu tasarının da kabul edilmesi olanağı zayıftır.

İspanya'nın Katalonya Bölgesi Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar almıştır. Ancak Katalonya Bölgesi Hükümeti Başkanı Jose Montilla Türkiye Dışişleri Bakanı'na bir mektup göndererek bu konu hakkında özür dilemiştir.⁶⁷ İspanya Parlamentosu içindeki Katalonya Partisi ERC de

61 Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları Sayı 16-17 ss.66-72.

62 “Almanya Parlamentosunda 1915 Soru Önergesi”, AGOS, Nisan 2010.

63 “Aghet- Un Genocide: Les Turcs d'Allemagne Fulminent”, Armenews, 20 Nisan 2010.

64 “Lordlar Kamarası Ermeni İddialarına Geçit Vermedi”, Zaman, 1 Nisan 2010.

65 “İsrail Parlamentosu Ermeni İddialarını Görüşmeye Açıyor”, Milliyet, 29 Nisan 2010.

66 “Bulgarian Party Submits Declaration For Parliament To Condemn Genocide”, Asbarez, 18 Mart 2010.

67 “Turkish Ministry Notes Catalanian Leaders's Apology For Armenian Resolution”, Anadolu Ajansı, 11 Mart 2010.

parlamentoya aynı konuda bir karar tasarısı sunmuştur. Bu tasarının kabul edilmemesi için İspanyol Dışişleri Bakanı Miguel Angel Moratinos'un Parlamento Başkanı Jose Bono ile görüştüğü İspanyol basınında yer almıştır.⁶⁸

Muhalefetteki Radikal SRS Partisi, Sırbistan Parlamentosu'na Ermeni soykırımını kınayan bir karar tasarısı sunmuştur. Bu girişimin, Sırp Parlamentosu'nun Srebrenica olaylarını soykırım olarak niteleyen bir karar alması çabalarına bir cevap oluşturmak istenmesinden kaynaklanması olasıdır.⁶⁹

Bosna-Hersek Parlamentosu'na da aynı mealde bir karar tasarısı verilmiştir. Bağımsız Soysak Demokratlar Birliği Başkanı Drago Kalabic, parlamento bu kararı kabul etmediği takdirde Bosna Sırp Cumhuriyeti Meclisi'nin böyle bir karar alacağını söylemiştir.⁷⁰ Bir habere göre Bosna-Hersek'in Sırp bölgesi Başbakanı Milorad Dodik de aynı mealde konuşmuştur.⁷¹

Ukrayna'da Kiev Şehir Meclisi Ukrayna Parlamentosu'ndan 24 Nisan'ı "Ermeni Soykırımı Kurbanlarını Anma Günü" olarak resmen ilan etmesini istemiştir.⁷²

Hollanda İşçi Partisi parlamentoya Ermeni soykırımının tanınmasını öngören bir tasarı sunmuştur. Tasarıda Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasının Avrupa Birliği'ne katılması için gerekli olduğu belirtilmiştir.⁷³

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'ndeki Ermeni Delegasyonu (4 kişi) Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınmasını ve kınanmasını talep eden bir bildiriye imzaya açmış ve bu metin yirmi kadar imza toplamıştır. Bu olay, bazı Ermeni basınına meclisin Ermeni soykırımını tanıdığı ve kınadığı şeklinde yansımıştır.⁷⁴ Bu meclisin üye sayısı 269 olduğundan toplanan imzaların % 10'a dahi ulaşmadığı görülmektedir. Bu vesileyle meclis başkanının halen bir Türk (Mevlut Çavuşoğlu) olduğunu hatırlatalım.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu girişimlerin tek amacı Türkiye üzerinde baskı yaparak protokoller konusunda tutum değiştirmesini sağlamak, özellikle protokollerin meclis tarafından onaylanmasını Karabağ sorununa bağlamasından vazgeçirmektir. Bu olmamış, Türkiye'nin tutumunda hiçbir değişiklik görülmemiştir. Buna karşın söz konusu baskı girişimler Türkiye'de Ermenistan'a

68 "Spanish Government Does Its Utmost Not To Approve Genocide Bill", News.am., 23 Mart 2010.

69 "Armenian Genocide Resolution Submitted to the Serbian Parliament", Armradio.am, 27 Mart 2010.

70 "Bosnian Serbs to Adopt Armenian Resolution if Sarajevo Declines- MP", Times.am, 14 Nisan 2010.

71 "Bosnian MPS to Adopt Declaration for Armenian Genocide Recognition", BalkanInsight.com, 7 Nisan 2010.

72 "Ukraine's Verkhovna Rada Urges to Proclaim April 24 As the Day of the Armenian Genocide Victims", Panorama.am, 29 Nisan 2010.

73 "Turkey, The Genocide and the European Union", Azg, 28 Nisan 2010.

74 "PACE Statement Recognizes and Condemns Armenian Genocide", Tert.am. 29 Nisan 2010.

duyulan güvensizliği arttırmış ve iki ülke arasında bir uzlaşya varılmasını daha da zorlaştırmıştır.

IV- PROTOKOLLERİ KURTARMA GİRİŞİMLERİ

Mart ayı sonunda Erivan'da düzenlenen bir toplantıya⁷⁵ çağrılan tanınmış bazı Türk köşe yazarları aracılığıyla Ermenistan Hükümeti'nin tutumu ve protokoller hakkında beklentileri Türk kamuoyuna iletmeye çalışıldı.

Bu toplantı vesilesiyle Erivan'daki ABD'nin bayan büyükelçisi bir yemek vererek Başkan Sarkisyan'ın yardımcılarında Vigan Sarkisyan'ın Türk köşe yazarlarıyla görüşmesi sağlandı.⁷⁶ Adı geçen şahıs, kısaca, Türkiye'nin protokolleri Karabağ sorununa bağlamasından şikâyet etti, hatta Türkiye'yi sözünü tutmamakla itham etti. Karabağ sorununun çözümlenmesine kadar bekleyemeyeceklerini, siyasi açıdan (iç siyasetten bahsediyor) bunu kaldıramayacaklarını, bu bekleminin Azerilerin Karabağ müzakerelerinde tutumlarını sertleştirdiğini, kendilerinin protokolleri uzun süre meclislerinde bekletemeyeceklerini, Türkiye'nin ya yeni bir adım atacağını ya da protokolleri iptal edeceklerini söyledi. Adı geçen şahsın yeni adımdan kastının, T.B.M.M.'nin protokolleri tasdik etmesi veya Türkiye'nin, "iç nedenler" gösterip protokolleri askıya aldığı açıklaması olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye protokolleri tasdik ettiği takdirde kendileri de tasdik edecekler, askıya aldığı takdirde kendileri de alacaklardır. "İç nedenin" ne olduğu belirtilmemişse de bunun Türkiye'nin 2011 yılında yapılması beklenen parlamento seçimlerinden önce protokolleri onaylamayacağı hakkındaki söylentiler olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilecek husus Türkiye'nin protokollerin tasdik edilmemesi için "iç siyaset" mülâhazalarını değil sadece Karabağ sorununu göstermiş olmasıdır. Vigan Sarkisyan'ın mantığına göre Türkiye'nin parlamento seçimlerinden sonra protokolleri tasdik edeceği sonucu çıkmaktadır. Oysa seçimlerden sonra Karabağ sorunu çözümlenmemiş ise Türkiye'nin protokolleri onaylaması beklenmemelidir.

Bu görüşmede önemli olan nokta Vigan Sarkisyan'ın sözlerinin doğru çıkmasıdır. İleride göreceğimiz üzere Başkan Sarkisyan 22 Nisan'da yaptığı bir konuşma ile protokolleri askıya aldıklarını (veya dondurduklarını) bildirmiştir.

Diğer bir nokta, Ermenilerin protokolleri askıya alabileceklerini Türk köşe yazarlarına bildirmekle ne kazandıklarıdır. Bu niyetleri köşe yazarları tarafından Türk kamuoyuna duyurulmuştur. Ancak Türkiye'de hemen hiç kimse protokollerin

75 Mehmet Ali Birand'ın 30 Mart 2010 tarihli Posta gazetesinde verdiği bilgiye göre bu toplantının İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Siyasi Eğilimler Merkezi aracılığıyla düzenlendiği anlaşılmaktadır. Sponsorluğunu USAID, diğer bir deyimle ABD Hükümeti yapmıştır.

76 Mehmet Ali Birand, "Erivan, Ankara'dan Bir Açıklama Bekliyor, Yoksa Protokolleri İptal Edecek", Posta 30 Mart 2010.

askıya alınmasından endişe duymamış ve bu belgelerin bir an önce T.B.M.M. tarafından onaylanmasını hükümetten istememiştir. Aksine Türk kamuoyunda protokoller aleyhine bir hava hâkimdir.

Ancak Türkiye, yıllarca süren görüşmeler sonunda ortaya çıkan ve fakat Ermenistan'ın, Anayasa Mahkemesi Kararı nedeniyle ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan protokolleri kurtarabilmek için yeni bir girişim başlattı ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu, Başbakan Erdoğan'ın bir mektubunu özel temsilci sıfatıyla Erivan'a götürerek Dışişleri Bakanı Edvard Nalbatyan ve Başkan Serj Sarkisyan ile görüşmelerde bulundu. Basın haberlerine göre mektupta, esas itibarıyla, Türkiye'nin imza ettiği "Protokollerin arkasında olduğu, Türkiye ve Ermenistan'ın anlaşmaya varmasının anlaşmamalarına nazaran daha iyi olduğu, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin önündeki engellerin kaldırılması için neler yapılabileceği hususunda görüşmelerin sürdürülmesi gerektiği" gibi hususlar yer almaktaydı.

Başbakan Erdoğan bu mektupla ilgili olarak şu ifadelerde bulunmuştur:

"İsviçre'de atılan imzalara biz sadakatimizi her zaman gösteririz. Fevkalade bir durum olmadıktan sonra geri adım atmamız söz konusu olamaz ve Türkiye kendi hafıza kayıtlarını da başkasına dayatma arzusu içerisinde değildir. Ancak kimsenin de Türkiye'ye kendi hafıza kayıtlarını dayatma gayreti içerisinde olmaması gerekir. Bu anlayış içerisinde olduğu takdirde, her ülke kendine düşeni yaparsa ki, bunun ağırlıklı olarak bir tarih komisyonu ile çözümünün çok isabetli olacağını hep söyledik, söylüyoruz .. ne yapmamız gerekiyorsa bunu yaparız; fakat bunu farklı ülkelerin parlamentolarında oluşturulan lobilerle gerçekleştirmek bir şey kazandırmaz. Tam aksine süreci zora sokar".⁷⁷

Bu sözlerden, mektupta büyük olasılıkla Karabağ sorununun yanında, 1915 olaylarının beraberce incelenmesi, ayrıca bazı parlamentolardan geçirilmeye çalışılan kararlar gibi konuların da yer aldığı sonucuna varmak mümkündür.

Sinirlioğlu'nun Erivan'da yaptığı temaslar sonucunda Erdoğan ve Sarkisyan'ın 12-13 Nisan'da Vaşington'da yapılacak olan Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında görüşmeleri kararlaştırıldı. Dışişleri Bakanlığı 7 Nisan 2010 tarihinde bu konuda şu açıklamayı yaptı:

"Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın özel temsilcisi olarak 7 Nisan 2010 tarihinde Erivan'ı ziyaret etmiştir. Müsteşar Sinirlioğlu, Ermenistan Cumhurbaşkanı

⁷⁷ "Erdoğan: Geri Adım Atmayız", Anadolu Ajansı, 7 Nisan 2010.

Serj Sarkisyan ve Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan tarafından kabul edilmiş ve Başbakan Erdoğan'ın yazılı mesajını Cumhurbaşkanı Sarkisyan'a sunmuştur.

Görüşmelerde, Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecinde gelinen aşama ele alınmış; sürece bağlılık ve yaşanan güçlüklerle rağmen, yakalanan fırsat penceresinin kaçırılmaması yönündeki anlayış karşılıklı olarak teyit edilmiştir.

Türkiye, Ermenistan'la normalleşme sürecinin Güney Kafkasya'da kapsamlı barış, güvenlik ve istikrarın teminine de katkıda bulunacağı inancındadır. Görüşmelerde bu konuda da görüş teatisinde bulunulmuştur.

*Öte yandan, Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın 12-13 Nisan 2010 tarihlerinde Vaşington'da yapılacak nükleer güvenlik zirvesi sırasında bir araya gelmeleri hususunda mutabık kalınmıştır”.*⁷⁸

Sinirlioğlu'nun Erivan'dan sonra Bakü'ye giderek görüşmeleri hakkında bilgi verdiğini de kaydedelim.⁷⁹

Bu arada Ermenistan Millet Meclisi Başkanı Ovik Abrahamyan'ın protokollerin Ermeni Meclisi'nin onayına sunulacağını söylediği basında yer aldı.⁸⁰ Herhalde böyle bir girişimden beklenen, Türkiye'yi güç durumda bırakmaktı. Gerçekten de Ermenistan'ın protokolleri onayladığı ancak Türkiye'nin onaylamadığı bir ortamda Türkiye için sıkıntı yaratabilirdi. Ancak protokoller Ermeni Meclisi'nde ele alınmadı. Büyük olasılıkla bu haber, Sinirlioğlu'nun ziyareti öncesinde Türkiye'yi etkilemek için çıkarılmıştı. Ancak bir etkisi olmadı.

Ermenistan'ın protokollerin Karabağ sorunu gibi bir önkoşula tabi tutulmadan ve makul bir süre içinde iki ülkenin meclisleri tarafından onaylanması görüşü, genelde diğer ülkeler ve Avrupa Birliği tarafından kabul gördü. Avrupa Birliği Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton bu konuda bir çağrı yaptı.⁸¹ Avrupa Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu üyesi Stefan Füle Ermenistan'ı ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Nalbantyan ile yaptığı bir basın toplantısında Avrupa Birliği'nin Türk-Ermeni protokollerinin önkoşul olmadan ve makul bir süre içinde meclislerce onaylanmasını tekrarladıktan sonra “Avrupa Birliği'ne üyelik çerçevesinde komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunmak çok önemlidir” dedi. Bu sözler, Ermenistan'da ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi

78 http://www.mfa.gov.tr/sc_-17_-7-nisan-2010_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa.

79 “Bir Mektup Da Bakü'ye”, Star Gazete, 9 Nisan 2010.

80 “Ermenistan Sürprize Hazırlanıyor”, Hürriyet, 7 Nisan 2010.

81 “ABD'den Ermenistan ve Türkiye'ye Protokoller Onaylansın Çağrısı”, Tert.am/tr, 6 Nisan 2010.

bağlamında telaffuz edildiği için, bir bakıma Türkiye, Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmadığı takdirde Avrupa Birliği'ne üye olamayacağı gibi bir anlam taşıyordu. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ertesi gün (7 Nisan) şu açıklamayla bu konuda Türkiye'nin tutumunu belirledi:

“Türkiye, etkin biçimde uyguladığı sıfır sorunlu komşuluk politikasıyla esasen iyi komşuluk ilişkilerine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Türkiye, komşusu Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesine yönelik süreçte, en başından itibaren, bölgesel barış, istikrar ve uyum vizyonu çerçevesinde güçlü bir siyasi irade sergilemiştir. Türkiye'nin bu güçlü iradesi, aynı zamanda, Güney Kafkasya'da kapsamlı barış, istikrar, huzur ve refahın tesisine duyulan ihtiyacın gereğidir.

Türkiye'nin üstlendiği bu misyonun kendisine hatırlatılmasına ihtiyacı bulunmamaktadır.⁸²

Başbakan Erdoğan ve Başkan Sarkisyan 12 Nisan 2010 tarihinde Vaşington'da 1,5 saat kadar süren bir görüşme yaptılar. Başbakanlık Sözcüsü Kemal Öztürk, Erdoğan ile Sarkisyan görüşmesinden sonra yaptığı açıklamada, iki liderin protokol sürecinin devamı ve dışişleri bakanlarının da ortak çalışmayı sürdürmeleri konusunda karara vardıklarını belirtti.⁸³

Sarkisyan ise “Türkiye Başbakanı ile görüşmemde üç konudaki değişmez tavrımızı ortaya koydum. Birincisi Türkiye, Ermenistan yönetimi ve ulusuyla önkoşul diliyle diyalog sürdüremez. İkinci önemli husus, çerçeve ve formatı ne olursa olsun 1915 soykırımını tartışma konusu yapmayız. Üçüncü önemli prensibimiz, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde pozitif rol oynayamayacağı ve arabulucu olamayacağıdır”.⁸⁴

Dışişleri Bakanı Nalbantyan, toplantıda Başbakan Erdoğan'ın Karabağ sorununu ortaya atmaya çalıştığını, ancak kendisine Türkiye-Ermenistan uzlaşmasının Karabağ barış sürecine bağlanamayacağı cevabının verildiğini, Karabağ konusunu tartışmanın gereği olmadığını, zira Türkiye'nin bu konuda arabuluculuk yapamayacağını, ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme uğruna taviz vermeyeceğini, diğer yandan bu iki konunun birbirine bağlanmasının iki ülkeye de zarar vereceğini, bu fikrin Minsk Grubu eş başkanları tarafından da paylaşıldığını söylemiştir.⁸⁵

82 http://www.mfa.gov.tr/sc_-16_-7-nisan-2010_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa.

83 “İpler Kopmadı”, Hürriyet, 13 Nisan 2010.

84 “İpler Kopmadı”, Hürriyet, 13 Nisan 2010.

85 “If Turkey Miscalculated, it's Their Affairs”, News.am, 14 Nisan 2010.

Başbakan Erdoğan, basına verdiği bilgide Türkiye'nin protokollere bağlılığını teyit ettiğini, Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmeyi ve Kafkaslara barış getirmeyi hedefleyen protokollerin ruhuna sadık kalınması gerektiği mesajı verdiğini, Sarkisyan'ın Türkiye'den protokollerin onay sürecini başlatması isteğine karşılık "Biz protokollerle verdiğimiz söze bağlıyız. Ancak protokollerin meclisten onaylanması için gerekli siyasi ortam hazır olmalı. Peşpeşe ABD ve İsveç Parlamentoları karar alırken, protokoller meclise gelirse reddedilir. Şu anda ortam hazır değil" dediğini söyledi. Erdoğan, ayrıca Sarkisyan'a Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararını ve daha sonra parlamentolarında kabul edilen protokolleri iptal olanağı veren kanunu hatırlatarak, Türk kamuoyunda soru işaretleri oluştuğuna dikkat çektiğini, Şubat ayında Türkiye ile Ermenistan arasında ABD'nin arabuluculuğunda varılan "sessizlik" mutabakatının bozulduğunu ve Sarkisyan'dan süreci zedeleyecek açıklamalardan kaçınmasını istediğini söyledi.⁸⁶ Başbakan ayrıca George Mason Üniversitesinde "Ali Vural Ak Küresel İslâm Araştırmaları Merkezi'nin açılışı için yaptığı konuşmada soykırım iddiaları üzerinde özellikle durdu:

"Biz geçmişte yaşanan acıların tek bir bakış açısıyla ve tarafsız bir şekilde siyasete alet edilmesine karşıyız... 1915 olaylarının bir soykırım olarak takdim edilmesini, bunun hükmünün parlamentolar tarafından verilmesini adaletsiz ve tek taraflı bir tutum olarak reddediyoruz. Tarihî olayları aydınlatacak olan tarih bilimidir, tarihçilerdir, arşivlerdir. Tarih parlamentolarda yazılmaz, parlamentolarda yargılanmaz."

Başbakan Erdoğan, bu ifadelerin yanı sıra, 2005 yılında Türkiye'nin ortak tarih komisyonu kurulması çağrısını Başkan Koçaryan'a yaptığını ancak bir cevap alamadığını, tarihin parlamentoda yargılanmasının hiç kimsenin yararına olmadığını, Ermenistan'ın asla ve asla yararına olmadığını ifade etmiştir.⁸⁷

Bu açıklamalardan anlaşılan iki tarafın da tutumlarını koruduğudur. Türkiye, Kafkasya'nın güvenliği çerçevesinde mütalaa ettiği Karabağ sorununda en azından kayda değer bir ilerleme olmadan Protokolleri onaylamamak hususundaki kararını sürdürmüştür. Diğer taraftan bazı ülke parlamentoları soykırım iddialarını benimseyen kararlar aldıkları bir dönemde esasen protokollerin meclisten geçemeyeceği de belirtilmiştir. Diğer yandan Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararı ile meclise sevk edilen protokollerin gerektiği takdirde iptal edilebileceğine dair kanunun olumlu bulunmadığı da vurgulanmıştır. Ermenistan; Türkiye'nin protokolleri Karabağ sorununa bağlamasını, bu sorunun çözümüne katkıda bulunmasını ve 1915 olaylarının tartışılmasını reddetmektedir. Yukarıda da

86 "Protokoller Meclis'e Şimdi Gelirse Reddedilir", Sabah, 13 Nisan 2010.

87 "Sarkisyan Görüşmesinden Sonra 1915 Mesajı", Cnn, 13 Nisan 2010.

belirttiğimiz gibi taraflar bilinen tutumlarını korumuşlar bu nedenle de protokoller konusunda bir ilerleme sağlayamamışlardır. Bununla beraber ilişkilerin normalleşmesi sürecine devam etmeye karar vermişler ve bu iş için dışişleri bakanlarının ortak çalışmalarını sürdürmelerini kararlaştırmışlardır.

Başkan Sarkisyan Vaşington'da bulunduğu sırada Başkan Obama ile bir görüşme yapmıştır. Bu konuda Beyaz Saray'dan yapılan bir açıklamada Başkan Obama'nın "Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin gerçekleşmesi için sarf ettiği cesur çabalar için Başkan Sarkisyan'ı kutladığı ve bunun için kendisini teşvik ettiği, ayrıca Türkiye ve Ermenistan'ın normalleşme sürecinin ilerletilmesi için her türlü çabayı göstermeleri gerektiğini söylediği bildirilmiştir.⁸⁸ Bu açıklama Başkan Obama'nın iki ülke arasındaki normalleşme sürecine büyük önem verdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın Başkan Sarkisyan'ın bürosundan bu görüşme hakkında yapılan açıklamada tarafların normalleşme süreci, Karabağ sorunu ve Ermenistan-ABD ilişkileri hakkında konuştukları bildirilmekle yetinilmiştir.⁸⁹

Başbakan Erdoğan da Başkan Obama ile bir görüşme yapmıştır. Bu konuda Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamada Başkan Obama'nın Başbakan Erdoğan'a, Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme gayretlerini desteklediğini ve bu konuda minnettarlığını ilettiğini ve gelecek kuşakların yararı için protokollerin onaylanması yolunda ilerlemeye teşvik ettiği bildirilmiştir.⁹⁰ Başbakan Erdoğan ise bu görüşme hakkında gazetecilere yaptığı bir konuşmada Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanmasını beklemediğini, Başkan'la Sarkisyan'a gönderdiği mektup çerçevesinde görüştüğünü, ayrıca Türk sınır kapısı konusunun ele alındığını, bu arada Azerbaycan'ın tutumuna da temas edildiğini söylemiş ve bu konudaki çalışmalara iki ülke dışişleri bakanlarının devam edeceğini belirtmiştir.⁹¹ Bir gazeteğe göre Başbakan Erdoğan Başkan Obama'ya Türkiye'nin Kafkasya'da (ve Orta Doğu'da) barışın kurulması için yaptığı çalışmaları anlatmıştır. Başkan Obama da Minsk Grubu'nun daha aktif çalışması ve Karabağ sorununun çözümünün hızlandırılması için elinden geleni yapacağını söylemiştir.⁹² Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmeyen Karabağ sorununun görüşmelerde önemli bir yer tutmasının başlıca nedeni, Türkiye'nin protokollerin onaylanması için kendisine yapılan talepleri Karabağ sorununun çözülmesini isteyerek cevaplandırmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Bayan Hillary Clinton, Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede ana konunun

88 "Obama Discuss Turkey, Karabagh with Sarkisian", RFE/RL, 13 Nisan 2010.

89 "Obama Discuss Turkey, Karabagh with Sarkisian", RFE/RL, 13 Nisan 2010.

90 "Obama'dan Erdoğan'a Ermenistan Teşekkürü", Zaman, 15 Nisan 2010.

91 "Gizli Ajandam yok, Her Şeyim Açıktır", Hürriyet, 15 Nisan 2010.

92 "Obama'dan Karabağ Sözü", Hürriyet, 14 Nisan 2010.

protokollerin onaylanması ve sınırların açılması olduğu görülmektedir. Bir gazete bu konuda “eşzamanlı olarak Karabağ çevresindeki bölgelerden asker çekilmesi ve sınırların açılması konusunun masaya yatırıldığını”⁹³ yazmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Karabağ sorununun bir bütün olarak çözümünün beklenmediği ve Karabağ’ı çevreleyen 7 Azerbaycan rayonunun bazılarında Ermeni askerlerinin çekilmesi halinde Türk sınırının açılmasının öngörülmesi olmalıdır.

ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Phillip Crowley Vaşington’da Türk ve Ermenistan ilgilileriyle yapılan toplantılardan sonra yaptığı bir açıklamada ABD’nin tutumunu şu şekilde ortaya koymuştur: “Türkiye ve Ermenistan’ın protokolleri onaylaması, ilişkilerini normalleştirmeleri, sınırların açılması, Minsk sürecinin desteklenmesi”. Crowley iki tarafın da (onay konusunda) parlamentolarında güçlükleri olduğunu, iki tarafta da duygusal durumların mevcut bulunduğunu, bazı riskler olduğunu ancak kendilerinin Türkiye ve Ermenistan ile bu sürecin başarılı olması için yapıcı bir şekilde çalışacaklarını söylemiştir.⁹⁴

Vaşington’da yapılan görüşmeler özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ABD hükümetinin ciddi bir çaba içinde bulunduğunu ve bu konuda gerçek ve tek aracı rolünün ABD tarafından üstlendiğini ortaya koymuştur. Bölge ile yakın ilişkisine rağmen Rusya’nın bu sürece olumlu bir katkısı veya bir engelleme hareketi görülmemektedir. Dışarıdan bakıldığında Rusya bir tür seyirci durumundadır. Ancak Rusya, büyük olasılıkla, Ermenistan üzerindeki büyük nüfuzunu kullanarak, bu sürecin kendi çıkarlarını zedelememesini sağlamaktadır. Başkan Sarkisyan’ın ülkesine dönmeden önce Rusya’ya giderek Başkan Medvedev ile görüşmesi bunun kanıtını oluşturmaktadır.

V – PROTOKOLLERİN DONDURULMASI

Başkan Sarkisyan Vaşington’da Başbakan Erdoğan ile görüşmeden önce verdiği bir beyanatta Türkiye ile ilgili kararlarını verdiklerini, bu kararın ne olduğunu zamanı gelince açıklayacaklarını söylemişti.⁹⁵ Söz konusu kararın ne olduğu on gün sonra anlaşılmıştır.

Ermenistan’da hükümetini oluşturan üç parti 22 Nisan 2010 tarihinde şu ortak açıklamayı yapmışlardır:⁹⁶

93 “Obama’dan Karabağ Sözü”, Hürriyet, 14 Nisan 2010.

94 U.S. State Department: There Are Things Armenia an Turkey Have Committed To Do”, PanArmenian.Net, 17 Nisan 2010.

95 “24 Nisan Baskısı”, Hürriyet, 11 Nisan 2010.

96 “Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu. Topu Türkiye’ye attı”, Hürriyet.com.tr. 22 Nisan 2010.

“İki yılı aşkın bir süredir Ermenistan Cumhurbaşkanı ve iktidar partileri Türkiye ile ilişkilerin kurulması için kararlı bir biçimde ön koşulsuz adımlar atmıştır. ABD, Rusya, Fransa ve İsviçre sürece büyük katkıda bulunmuştur. Birçok devlet, ikili ilişkiler kurulması yönündeki girişimleri, bölgede istikrarın sağlanması ve var olan sorunların diyalog yoluyla medeni bir şekilde çözülmesi için benzersiz bir şans olduğu gerekçesiyle memnuniyetle karşılamıştır.

Ancak Ermenistan’ın kararlı adımları ve uluslararası kamuoyunun umutları, sürekli olarak Türkiye’nin tutarsız ve kaçamak tutumu ve ön koşul koyma politikasıyla karşılaşmıştır. Bu politika, 10 Ekim 2009’da Zürih’te imzalanan Ermeni-Türk Protokollerinin, makul bir zaman içinde onaylanması çabalarını açmaza sokmuştur.

Ermenistan’daki siyasi çoğunluk, Türk tarafının tavrının, özellikle de Başbakan Recep Erdoğan’ın son dönemde Dağlık Karabağ barış sürecini protokollerin onaylanmasına bir koşul olarak ortaya koyan açıklamalarının kabul edilemez olduğunu düşünmektedir.

Türkiye’nin, protokolleri makul bir zaman içinde onaylamayı reddetmesi, Ermenistan Parlamentosu’nun ileriye dönük herhangi bir adım atmasını da anlamsız hale getirdiğinden, ülkenin iktidardaki çoğunluğ sürecin sona erdirilmesini ve Türk tarafı ön koşulsuz olarak sürece devam etmeye hazır olana kadar konunun Ermenistan Cumhuriyeti Parlamentosu’nun dört günlük oturumunun gündeminden çıkarılmasını uygun görmüştür.”

Bu metinde ortaya çıkan önemli hususlar şunlardır: İki ülke arasında ilişki kurulması konusunda Türkiye tutarsız ve kaçamak bir tutum izlemek ve önkoşul koymakla suçlanmaktadır. Başbakan Erdoğan’ın protokollerin onaylanması için Karabağ barış sürecini önkoşul olarak ortaya atmasının kabul edilemez olduğu belirtilmektedir. Türkiye makul bir zaman içinde protokolleri onaylamadığına göre ileri bir adım atılmayacağı ifade olunmaktadır. Son olarak da “Türk tarafı önkoşulsuz olarak sürece devam etmeye hazır olana kadar” protokollerin parlamentonun görüşmeler gündeminden çıkarıldığı bildirilmektedir. Burada dikkat edilecek husus protokollerin parlamentonun gündeminde kalmaya devam ettiği ancak hafta dört gün yapılan görüşmeler gündeminde yer almayacağıdır.

Başkan Sarkisyan da aynı gün televizyonda bu konuda bir konuşma yaparak⁹⁷ Türkiye’nin ön koşul ileri sürmeden protokollerle ilgili süreci ilerletmeye hazır olmadığını, protokollerin onaylanması için makul zamanın geçtiğini, Türkiye’nin 24 Nisan’ı atlatmaya çalıştığını, ve iki ülke arasındaki normalleşme sürecinin bu

97 “Turkey Not Ready To Continue Armenia-Turkey Process: RA President”, News.am, 22 Nisan 2010.

aşamasının sona erdiğini söylemiştir. Sarkisyan Barack Obama, Nicolas Sarkoz ve Dmitri Medvedev'in isimlerini zikrederek ve Avrupa örgütlerindeki (AB'deki) meslektaşlarına da değinerek onların normalleşme sürecinin kesilmesini değil devamını istediklerini, onların bu isteğini dikkate alarak şimdilik normalleşme sürecini terk etmek değil "Protokollerin onaylanması işlemlerini askıya almayı" kararlaştırdıklarını bildirmiştir. Ermenistan Devlet Başkanı ayrıca protokollerdeki imzalarına sadık olduklarını, Türkiye ile ilişkileri normalleştirme konusundaki siyasi amaçlarının halen geçerli olduğunu, Türkiye'de uygun bir hava ve Ankara'da normalleşme sürecini yeniden ele almaya hazır bir liderlik olduğuna inandıkça kendilerinin de bu yolda ilerlemeyi düşünebileceklerini söylemiştir.

Başkan Sarkisyan'ın konuşmasında dikkati çeken bir diğer husus, Başbakan Erdoğan'dan hiç bahsetmezken siyasi dürüstlüğü için Cumhurbaşkanı Gül'e müteşekkîr olduğunu belirtmesidir. Diğer ilginç bir nokta, kendi görüşlerini paylaşan ve Türkiye'de adaletin yerine getirilmesi için mücadele eden Türk aydınlarına (yani başta soykırım iddiaları olmak üzere Ermeni görüşlerini destekleyen bazı kişilere) teşekkür etmesidir.

Kısaca Ermenistan, protokollerin tasdik sürecini durdurmuştur. Ancak bu karar aslında mevcut duruma bir değişiklik getirmemiştir; zira Türkiye'nin Karabağ sorununda önemli gelişmeler oluncaya kadar protokollerini tasdik etmemesine karşılık olarak Ermeniler, Türkiye protokollerini onaylamadığı sürece, kendilerinin de onaylamayacaklarını zaten bildirmişlerdi. 22 Nisan'da yapılan açıklamalar fiilî durumun teyidinin ötesinde bir önem taşımamıştır.

Bir değişiklik yaratmadığına göre bu karar neden gösterişli bir şekilde açıklanmıştır? Bunun nedenini Ermenistan'ın iç siyasi dengelerinde ve Diaspora ile olan ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Türkiye ile imzalanan protokoller, bir yandan Taşnakların diğer yandan muhalefet partilerinin eleştirilerine neden olmuştur. Diasporada bu eleştiriler daha da sertleşmiştir. Ancak protokoller kısa sürede onaylanır ve Türkiye sınır kapısı açılırsa bu durum özellikle Başkan Sarkisyan için büyük bir başarı olacaktır. Ne var ki Türkiye, daha önce açıkladığı gibi, protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağlayınca bu gerçekleşmedi ve Ermenistan'da gerek hükümet gerek Başkan zor durumda kaldı. Protokollerin onay sürecinin askıya alındığının ilan edilmesi bu güç durumu mümkün olduğunda ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Diğer yandan gerek koalisyon partilerinin açıklamasında gerekse Başkan Sarkisyan'ın konuşmasında protokollerin "dondurulmuş" olmasından Türkiye ve özellikle Başbakan Erdoğan sorumlu tutulmaya çalışılmaktadır. Sayın Cumhurbaşkanı'na teşekkür edilirken Başbakan'a değinilmemesinin nedeni budur. Ayrıca Sarkisyan'ın konuşmasında protokol konusunu yeniden ele

almaları için Türkiye’de bir “liderlik” değişimi beklediklerini imâ eden sözler mevcuttur.

Ermenistan’ın bu girişiminin diğer bir amacı Başkan Obama’nın 24 Nisan mesajını etkilemektir. Geçen yıl olduğu gibi bu yıl da mesajda Türkiye ile Ermenistan’ın ilişkilerini normalleştirmek için harcadığı ortak çabalarının övülmesi beklenmekteydi. İki ülke ilişkileri iyi bir yolda olduğu için de Başkan Obama, bunu bozmamak için, soykırım sözcüğünü kullanmayacaktı. Ermenilerin beklentilerine göre, protokoller durduğuna ve yakın zamanda sonuç verebilecek müzakereler olmadığına, diğer bir deyimle Türkiye-Ermenistan ilişkileri sorunlu olmayı sürdürdüğüne göre Başkan Obama’nın da soykırım sözcüğünü kullanmaması için bir mazereti kalmayacaktı. Ancak öyle olmadı. Aşağıda açıklayacağımız gibi Başkan bu sözcüğü mesajında kullanmadı.

Türkiye’de Ermenistan’ın protokollerini durdurma kararının nasıl karşılandığını şu şekilde ifade edebiliriz. Cumhurbaşkanı, Kafkasya’da statükonun kimsenin lehine olmadığını, bu bölgede barış ve işbirliğini hâkim kılmak gerektiğini söyledikten sonra, iki ülke ilişkilerini normalleştirme sürecinin durduğunu düşünmediğini, Ermenistan ile ilişkilerde bir süre “sessiz diplomasiye” ihtiyaç olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Başbakan Erdoğan protokollerin onay sürecini nasıl yönetileceğinin Ermeni yetkililerin bileceği bir iş olduğunu, Türkiye’nin bu konuda bir şey söyleyecek durumu olmadığını, diğer yandan Türkiye’nin onay sürecine ilişkin tutumunun bilindiğini, bölgede kapsamlı barış hedefine nasıl ulaşılabileceğinin ilgili tüm taraflara açıklıkla izah edildiğini ifade etmiştir.⁹⁹ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, ortada Ermenistan’ın tek taraflı aldığı bir kararın var olduğunu, olumlu unsurun sürecin devam ettiğinin vurgulanması olduğunu, Ermenistan’da ve Türkiye’de en kısa zamanda uygun siyasal ortamın oluşmasını ve sürecin kaldığı yerden devam edeceğini ümit ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ MHP Başkanı Devlet Bahçeli ise protokollerin derhal T.B.M.M.’den geri çekilmesini istemiştir.¹⁰¹

ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Philip Crowley bu konuda her iki tarafın süreci terk etmemesinin kendilerini cesaretlendirdiğini, sürecin ilerlemesini sağlayacak yeni bir ivme yaratılması için zamana ihtiyaç olduğunu söylemiş ve ayrıca Ermenilerin böyle yapacaklarına dair kendilerine bazı ip uçları verdiklerini, o nedenle aldıkları karara şaşırmadıklarını ifade etmiştir.¹⁰² Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Andrey Nesterenko, iki ülkenin bu zor durumu aşıp, bu bölgedeki tüm devletlerin çıkarına olan, ikili ilişkilerini tam olarak

98 “Statüko Kimsenin Yararına Değil”, Haberler.com, 24 Nisan 2010.

99 “Kendilerinin Bileceği İş”, Milliyet, 23 Nisan 2010.

100 “Davutoğlu: Ermenistan’ın Tek Taraflı Kararı”, Haberler.com, 23 Nisan 2010.

101 “Protokollerini Geri Çekin”, Ortadoğu, 25 Nisan 2010.

102 “ABD Erivan’a Şaşırmadık”, Taraf, 24 Nisan 2010.

normalleştirilmesi için gerekli koşulları yaratacaklarını ümit ettiklerini söylemiştir.¹⁰³ Fransa Cumhurbaşkanı'na atfedilen bir beyanata göre ise Sarkozy'nin, protokollerin onaylanmasında iki tarafın da karşılaştığı güçlüklerle rağmen Ermenistan Başkanı'nın Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecine bağlı kalmasını takdirle karşıladığı bildirilmiştir.¹⁰⁴ Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikaları Temsilcisi Catherine Ashton, Avrupa Birliği'nin iki ülkenin de diyaloga devam etmesi çağrısında bulunduğunu ve önkoşul olmadan, makul bir zamana bağlı olarak normalleşme sürecini desteklediğini bildirmiştir.¹⁰⁵

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecini durduran taraf Ermenistan'dır. Normal koşullarda Ermenistan'ın, münasip bir dille dahi olsun eleştirilmesi gerekir. Oysa Ermenistan'ın bu kararı, Türkiye dâhil, kimseyi şaşırtmış görünmemektedir. Bu durum, aslında ilgili ülkelerin bu süreç hakkında fazla ümit beslemediklerini, sürecin tamamen ortadan kalkmamasından memnurluk duyduklarını göstermektedir.

VI – DİĞER GELİŞMELER

1. Başkan Obama'nın ve Sarkisyan'ın 24 Nisan Mesajları

Beyaz Saray'ın kurmayları Başkan Obama'nın bu yılki 24 Nisan mesajına Ermenilerin yukarıda değindiğimiz görüş açısından değil, ABD ve Türkiye ilişkileri açısından yaklaşmışlar ve bu ilişkilerde bir gerginliğe meydan vermemek için geçen yılki mesaja çok benzeyen ve İngilizce dilinde soykırım kelimesini içermeyen bir metin hazırlamışlardır. Bu arada Türkiye'de ABD Başkanı'nın başka türlü hareket edebileceği endişesi yaşanmamış, hatta Başbakan Erdoğan ABD Başkanı'nın söz konusu mesajının soykırım kelimesini içereceğini zannetmediğini söylemiştir. Başbakan'ın bu derecede emin olmasını, yukarıda değindiğimiz, Vaşington'da Başkan Obama ile yaptığı görüşmede kendisine bu konuda güvence verilmiş olmasıyla açıklamak mümkündür. Kısacası, kendinden önceki Başkanların yaptığı gibi Başkan Obama da ülkesindeki aktif Ermeni cemaati ile stratejik alanda çok önemli bir ülke olan Türkiye arasında bir seçim yapmak durumunda kalınca Türkiye'yi tercih etmiştir.

Başkanın bu yıl yayımladığı mesaj, boyutları ve içeriği itibarıyla 2009 yılı mesajına çok benzemektedir. Farklı kelimeler kullanılmaya çalışılarak aynı konular işlenmiştir.

103 "Russia Hopes For Normalization of Armenian-Turkish Relations", Ministry of Foreign Affairs, Russia, 23 Nisan 2010.

104 "US, France Praise Armenian Move on Turkey", RFE/RL, 23 Nisan 2010.

105 "Eu 'Pleased' With Armenian Caution On Turkey", RFE/RL, 27 Nisan 2010.

Geçen yıl olduğu gibi bu yılki mesajın da başlıca amacının soykırım sözcüğünün İngilizcesinin kullanılmaması, Türkiye'nin yerilmemesi ve aynı zamanda ABD Ermenileri arasında yaratabileceği olumsuz duygu ve tepkilerin olanaklar ölçüsünde giderilmesi olduğu görülmektedir. Bunun için soykırım sözcüğünün Ermenicesi olduğu anlaşılan "Meds Yegern" sözcükleri, geçen yıl olduğu gibi kullanılmış, Başkan'ın 1915 olayları hakkındaki fikrinin değişmediği tekrarlamış, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde 1,5 milyon Ermeni'nin katledildiği, hiçbir kanıt gösterilmeden ileri sürülmüştür. Mesaj "acı tarih" hakkında Türkler ve Ermeniler ve Türkiye içindeki diyalogdan cesaret alındığını belirtmiştir. Geçen yıldan farklı olarak "1915 yılında Ermenileri kurtaran" Türkler selamlanmıştır. Buna karşın, anlaşılan nedenlerle, geçen yılın aksine, Türkiye ve Ermenistan'ın ikili ilişkilerini normalleştirme gayretlerini desteklediğinden bahsedilmemiştir.

Ayrıca, yine geçen yıl olduğu gibi, Başkan mesajının neredeyse yarısını ABD Ermenilerini övmeye ayırmış, Ermenilerin ABD ekonomisine katkılarında, Amerikan demokrasisini güçlendirmelerinden vs. bahsedilmiştir. Küçük Ermeni toplumunun ABD'ye kayda değer bir katkıda bulunduğu inanamak zordur. Ancak Amerikan Başkanlarının 24 Nisan mesajları bir iç siyaset belgesidir ve muhatabı Türkiye değil, Ermeni asıllı Amerikan vatandaşlarıdır.

Bu açıdan bakıldığında, söz konusu mesajların Türkiye için önemi azalmaktadır, ancak ne olursa olsun, belirli bir tarihî olaya önyargılı bir yaklaşım sergilendiğinden bu mesajların Türkiye için kabul edilebilir yanı yoktur. Nitekim Türkiye Dışişleri bu mesaj ile ilgili tam metnini aşağıda verdiğimiz açıklamasında mesajın esefle karşılandığını belirtmiştir. Başbakan Erdoğan bu konuda daha yumuşak ifadeler kullanarak, soykırım sözcüğünün kullanılmamış olmasını kastederek, Başkan Obama'nın Türkiye'nin hassasiyetlerini iyi bildiğini, bu istikamette bir açıklama yapmadığını söylemekle yetinmiştir.¹⁰⁶ Dış siyaset açısından bakıldığında, Türkiye-ABD arasında bazı sorunların olduğu bir dönemde bu son mesajın yeni bir sorun yaratmadığı söylenebilir.

Türkiye Dışişleri, Başkan Obama'nın mesajıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:¹⁰⁷

"ABD Başkanlarının her yıl 24 Nisan günü yaptıkları yazılı açıklamalar Başkan Obama tarafından bu yıl da tekrarlanmıştır.

Hatalı ve tek yanlı bir siyasi bakış açısını yansıtan söz konusu açıklamayı esefle karşılıyoruz.

106 "Soykırım Yerine 'Büyük Felâket", Zaman 25 Nisan 2010.

107 "ABD Başkanı Obama Tarafından Yapılan Açıklama", No: 90, 24 Nisan 2010.
http://www.mfa.gov.tr/no_90_24-nisan-2010_abd-baskani-obama-tarafindan-yapilan-aciklama-hk_tr.mfa.

Tarihsel gerçeklerin en büyük düşmanı öznel hafıza kayıtlarıdır. Hiçbir ulus bir diğerine kendi hafıza kayıtlarını dayatamaz.

Üçüncü ülkelerin Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi konusunda siyasi saiklerle hüküm verme hak ve yetkileri yoktur. “

Başkan Obama'nın mesajını, dergimizin “Güncel Belgeler” bölümünde yer almaktadır.

Başkan Serj Sarkisyan her yıl olduğu gibi bu yıl da 24 Nisan münasebetiyle bir konuşma yapmıştır.¹⁰⁸ Bu konuşmada en fazla dikkati çeken husus 1915 olaylarının Ermenileri imha etmek için uygulanan bir Osmanlı devlet politikası sonucu olduğu ifadeleridir. Bu sözler, hukuki açıdan ortada bir soykırım olduğunu belirlemek ve sorumlusunu göstermek için kullanılmıştır. Konuşmanın olumlu denebilecek tarafı, daha önceleri yapılanların aksine, 1915 olayları ile günümüz Türkiye'si arasında bir bağlantı kurmamasıdır. Bu arada, Türkiye'de Ermenistan'ın mücadelesini destekleyenlere teşekkür edilmesi, Türk Hükümetleri ve Türk kamuoyunun “soykırım” savını kabul etmeyeceğini ve ümidinin liberal aydınlara bağlanmış olduğunu ortaya koyması yönünden anlamlıdır. 24 Nisan'da İstanbul'da yapılan gösterilere katılanların sayısının gösterdiği gibi, bu grup çok küçüktür. Eylemleri değil Türk kamuoyunu ikna etmek, tersine hem kendileri hem Ermeni iddiaları için olumsuz tepkiler yaratmaktadır.

Gerek Başkan Obama'nın gerek Başkan Sarkisyan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin en önemli konusu olan protokollere ve bu belgelerin geleceğine temas etmemeleri dikkat çekmektedir. Bu durum, en azından kısa bir dönem içinde protokoller konusunda bir ilerleme olmayacağını göstermektedir. Türkiye'nin protokollerin uygulanmasını Karabağ sorununa bağlamış bulunmasından dolayı, bu sorunda da yine kısa dönemde bir gelişme olmayacağını söylemek mümkündür.

2. Türkiye'de T.B.M.M.'de Görüşmeler

Ermenistan'ın protokolleri dondurmasından iki gün sonra, 24 Nisan 2010 tarihinde T.B.M.M'de Cumhuriyet Halk Partisi Grubu Türkiye'nin Ermeni iddialarıyla mücadele stratejisinin tartışılması amacıyla genel görüşme açılmasını önermiştir.¹⁰⁹

Bu öneriyi sunan İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ yaptığı konuşmada özetle, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı'nın bazı ön koşullar ileri sürdüğünü,

108 “President Sargsyan's Address on the 95th Anniversary of the Armenian Genocide”, Armradio.am, 24 Nisan 2010.

109 TBMM, Tutanak Dergisi, 93. Birleşim, Birinci Oturum, 24 Nisan 2010; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b09301h.htm>.

bunların kısaca, Kars ve Moskova Antlaşmaları'nın geçersizliği, Ermenistan'ın Doğu Anadolu toprakları üzerinde haklarının meşruluğu, soykırımın tartışılmaz bir gerçek olduğu, o nedenle Tarihî Boyut Alt Komisyonu'nunda ele alınamayacağı ve protokollerin Karabağ sorununa teşmil edilemeyeceği olduğunu söylemiştir. Ermenistan Anayasası'nın 102. maddesine göre bu mahkemenin kararlarının kesin ve değişmez olduğunu ifade eden Elekdağ, bu durumda protokollerin T.B.M.M.'de kabul edilme şansının sıfır olduğunu belirterek protokollerin derhal meclisten çekilmesinin ve çöp sepetine atılmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi adına konuşan Eskişehir Milletvekili Hasan Murat Mercan, bu konunun gündeme alınmasının aleyhinde konuşarak, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun meclise ve siyasi partiler genel başkanlarına detaylı bilgi verdiğini, ayrıca bu tür konuları, dünya dikkatle dinlediği için, mecliste konuşmanın kimseye faydası olmadığını ve eğer Ermeni iddialarıyla mücadele stratejisi konuşulacaksa bunun kapalı oturumda ya da ilgili komisyonlarda veya muhalefet partilerine yapılacak ziyaretler sırasında olması gerektiğini söylemiştir.

MHP adına uzun bir konuşma yapan ve hükümeti eleştiren Ankara milletvekili Deniz Bölükbaşı hükümete çağrıda bulunarak protokollerin geçersiz ve hükümsüz hâle geldiğini ilan ederek, bunları derhal T.B.M.M.'den çekmesini istemiş ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel görüşme önerisini MHP grubunun desteklediğini bildirmiştir.

Kişileri adına söz alan bazı milletvekillerinin yaptığı konuşmalardan sonra CHP grubu önerisi oya sunulmuş ve kabul edilmemiştir.

İki gün sonra, 26 Nisan 2010 tarihinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu T.B.M.M.'de gündem dışı bir konuşma yaparak protokoller konusunda geniş bilgi verdikten sonra bu konuda hedeflerinin şunlar olduğunu ifade etmiştir:¹¹⁰

- a. *Türkiye- Ermenistan ilişkileri, diğer komşu ülkelerle olduğu gibi normalleşecek.*
- b. *Buna paralel olarak Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında işgalin bitmesi de dâhil olmak üzere, Azerbaycan-Ermenistan ihtilafı çözümlenecek ve Türkiye Ermenistan sınırı açıldığı gibi Azerbaycan-Ermenistan sınırı da açılacak. Böylelikle Erzurum'dan Orta Asya'ya doğru bir koridor açılacak.*
- c. *Bu konunun, Türkiye-Amerika ilişkileri başta olmak üzere, herhangi*

110 TBMM, Tutanak Dergisi, 95. Birleşim, Birinci Oturum, 26 Nisan 2010; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/ham/b09501h.htm>.

başka ilişkinin gölgesinde veya o ilişkileri gölgede bırakacak şekilde gelişmesine izin verilmeyecek.

d. Türkler ve Ermeniler sadece acıları değil ortak tarihlerini de paylaşmayı öğrenecekler.

Dışişleri Bakanı'nın konuşmasından sonra parti grupları adına veya kişiler adına konuşmalar yapılmıştır. Bunların ayrıntılarına girmeye yerimiz müsait değildir. Ancak, bir konuşmaya, T.B.M.M.'in genel eğiliminin dışına çıktığı için, çok kısa olarak değineceğiz. Barış ve Demokrasi Partisi Grubu adına konuşan Batman Milletvekili Bengi Yıldız 1915 Ermeni tehcirine temasla "tarihsel trajediler karşısında toplumsal vicdanların temizlenmesi ve onarılması ancak tarih önünde yüzleşme ve mağdur halklardan özür dilemeyle mümkündür" demiştir. Sözlerine son verirken de "hiç kimsenin uluslararası sınırlarımızı tartışmasına izin vermeden bu sorunu diyalog şeklinde, barış içinde çözebileceğimize inanıyoruz" şeklinde konuşmuştur. Bu sözlerdeki sınırların tartışılmasına izin verilmemesi ifadesini yorumlamak gerekirse Ermenilerin Türkiye'den istediği toprakların, Sevr'e göre Kürdistan olarak ayrılan toprakların bir bölümünü de kapsadığını söylemek mümkündür.

Kısaca anlatmaya çalıştığımız T.B.M.M.'deki görüşmelerin bir özelliği de Anayasa değişikliklerinin yoğun olarak ve uzun saatler görüşüldüğü bir dönemde meclisin, Ermenistan'ın dondurması sebebiyle artık ivedilik arz etmeyen protokoller konusuna bu derecede yer ayırmış olmasıdır ki, bu durum Ermenistan'la olan ilişkilere verilen önemin bir göstergesidir.

VII- SONUÇ

Bu yazımızda Türkiye-Ermenistan Protokollerinin imzalanmalarından dondurulmalarına kadar geçirdiği aşamaları anlatmaya çalıştık.

Şu anda (2010 Mayıs sonu) protokoller konusu Türkiye'de olduğu gibi Ermenistan'da da gündemden düşmüş bulunmaktadır. Bu durum protokollerin geleceği hakkında fazla ümit beslenmediğini göstermektedir.

Tarafların tutumlarını özetlemek gerekirse Ermenistan, esas itibariyle Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak ve özellikle de Türk sınır kapısını açtırmak üzere taraftar olduğu protokollerden kısa zaman sonra kurtulma yolunu seçmiştir. Bunun nedeni protokollere Ermenistan'da ve özellikle Diaspora'da gösterilen dirençtir. Diğer yandan Türkiye'nin protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununda olumlu gelişmelere bağlaması da Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir. Protokolleri bu soruna bağlamadan kısa zamanda onaylaması için Türkiye'ye yapılan baskılar bir sonuç vermeyince Ermenistan protokolleri sona erdirmek istemiş, ancak büyük

devletlerin telkini üzerine bu belgelerin onaylanması sürecini “sine die” (belirsiz bir zamana kadar) dondurmuştur.

Türkiye, komşusu Ermenistan’la tarihî husumetlere son vererek yeni bir sayfa açmak amacıyla taraftar olduğu protokollerin Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararıyla, özellikle önem verdiği sınırların tanınması ve tarihi konularla ilgili maddelerinin işlemez hale getirilmesinden sonra dahi, bir iyi niyet jesti olarak protokolleri yaşatmak üzere bazı girişimlerde bulunmuş ancak bunlardan bir sonuç alamamıştır. Halen Türkiye, Kafkasya’nın güvenliği ve bu bölgede işbirliği çerçevesi içinde Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunmaya çalışmakta ve bu sorun çözüm yoluna girerse bunun da Ermenistan ile olan sorunlara olumlu bir etki yapmasını beklemektedir.

Karabağ sorununun çözüm yoluna girmesinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesine büyük katkıda bulunacağına kuşku yoktur. Ne var ki, iki ülke arasındaki yegâne anlaşmazlık Karabağ değildir. Mevcut sınırın kesin olarak tanınması ve Tarihsel Boyut Alt Komisyonu’nun 1915 olaylarını ele alması, Türkiye bakımından vazgeçilemez hususlardır. Oysa Ermenistan, Anayasa Mahkemesi Kararı’nı hukuken tartışılmaz hale getirmiştir.

Sonuç olarak Türkiye-Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasının şu anda tam bir çıkmaz içinde bulunduğunu, imzalanmış olmakla beraber protokollerin, hem içerdiği bazı belirsiz hükümler hem de Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı nedeniyle, yeniden canlandırılmasının çok güç olduğunu, bu nedenle, kısa olmayan bir süre sonra Ermenistan’la ikili ilişkileri tanzim eden yeni bir metin üzerinde anlaşmaya çalışmanın en mantıklı yol olduğu görülmektedir.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA EVLİYE-İ SELASE VE KAFKASYA'DA ERMENİ MUHACİR PROBLEMİ

(EVLİYE-İ SELASE AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS AND
THE PROBLEM OF IMMIGRANTS IN THE CAUCASUS)

Doç. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
selmayel@gazi.edu.tr

Özet: 7 Ekim 1918'de Talat Paşa önderliğindeki İttihat ve Terakki hükümetinin istifası üzerine Ahmet İzzet Paşa sadrazamlığa atanmıştır. Ahmet İzzet Paşa hükümetinin verdiği ilk emir Brest-Litovski Anlaşması haricinde işgal edilmiş olan Kafkasya ve İran'ın tahliye edilmesi olmuştur. Ancak bu geri çekilme bununla sınırlı kalmamış, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngilizlerin talebiyle Evliye-i Selase'nin tahliyesi ile devam etmiştir. Mütareke ile ortaya çıkan problemlerden biri diğeri de yerlerinden yurtlarından göç ederek muhacir durumuna düşmüş olan Ermenilerin geri dönmeleridir. Bu durum Ermenilerden boşalmış olan bölgelere yerleşmiş olan Müslüman halkın can ve mal güvenliğini de ciddi olarak tehlikeye sokmuştur. Gerek Müslüman halkın iskânı ve yaşelerinin temini, gerekse de muhacir Ermenilerin iskânı, iye ve güvenliklerinin temini ciddi problem teşkil etmiş olup, savaş şartlarında çözülmesi de oldukça uzun zaman almıştır. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu bütün olumsuz şartlara rağmen, yine de mülteci Ermenilerin geri dönenlerini yeniden iskân etmeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler, Evliye-Selase, Mondros Mütarekesi, Ermeniler, İskân, Muhacir, Osmanlı Devleti, Ermenistan

Abstract: On 7 October 1918, upon İttihat ve Terakki Government's resignation, leaded by Talat Pasha, Ahmet İzzet Pasha was assigned as Grand Vizir. First order of Ahmet İzzet Pasha was to withdraw from Caucasia and Iran regions except Brest-Litowsk Treaty. But withdrawal was not limited with this, after Mondros Treaty had been signed, on English pressure Evliye-i Selase also was withdrawn. One of the problems after treaty was the returning Armenian refugees, who migrated from their homes. This situation jeopardized muslim people, who were settled to the homes, which emptied by armenian migrants. Feeding and settling Muslim people and armenian refugees were serious problems, especially under war conditions and solving

these has taken long time. Even though all negative conditions, Ottoman Empire has achived to settle returning armenian refugees.

Key Words: *Evliye-i Selase, Mondros Armistice, Armenian*

Giriş

28 Eylül 1918 de Bulgaristan'ın teslim olmasını müteakiben, diğer müttefiklerle birlikte Osmanlı Devleti için de mütareke istemek kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sebeple, Talat Paşa Kabinesi 8 Ekim 1918'de istifa ederek bu kararı tatbik etmeyi yeni kurulacak hükümete bırakmıştır. Yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiş olan Tefvik Paşa bu işte muvaffak olamayınca, Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti teşkil ederek, 19 Ekim 1918'de resmen göreve başlamıştır. Ahmet İzzet Paşa hükümet programını mecliste okurken, 26 Mayıs 1915'de Geçici Zorunlu İskâna tabii tutulmuş olan Ermenilerin geri dönmesine müsaade edildiğini bildirmiştir. Buna göre; Ermeniler evlerine dönebilecekler ve de emlakleri kendilerine iade edilerek, satılmış olan mallarının karşılığı da nakit olarak ödenecektir.¹

Ahmet İzzet Paşa, ilk icraat olarak da 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grubu tarafından Brest-Litovsky Muahedesi harici işgal edilmiş olan bölgelerin tahliye edilmesini emretmiştir.² Arkasından da, Dâhiliye Nezaretinden 23 Ekim 1919'da Vilayetler ve Evliye-i Selase'ye yazılan 31558 numaralı şifre ile savaş sebebiyle başka bölgelere sevk edilmiş olan ahalinin memleketlerine dönmelerine müsaade edildiği, liva ve vilayetlerde dönmek isteyen ne kadar nüfus ve ailenin bulunduğu bildirilmesi istenmiştir. Bunların emniyet içinde memleketlerine dönebilmeleri için gerekli tedbirler alınacak ve bu hususlarda kusuru görülenler cezalandırılacaktır.³

Tehcir Ermenilerinin geri dönmelerini temin edecek çalışmalar tamamlanmadan Osmanlı Devleti temsilcileri ile İtilâf Devletleri temsilcileri arasında 27 Ekim'de başlamış olan mütareke görüşmeleri, 30 Ekim 1918'de sona ermiş ve mütareke şartları 31 Ekim'den itibaren yürürlüğe girmiştir.⁴ Ermeni liderler bunu fırsat bilerek yine bazı isteklerde bulunmaya başlamışlardır. Bu amaçla Arzak, Zohrabyan ve Ohannesyanyan'dan oluşan üç kişilik bir heyet İstanbul'a gelmiş ve

1 Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, İstanbul, 1988, s.309; Selçuk Ural, "I. Dünya Savaşı Sonrası Ermeni Muhacirlerinin Doğu Vilayetleri'nde İskani" Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:157, Ağustos 2005, s.116; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskanı (1878-1920), Ankara, 2007, s.356, Ermenilerin tehcirine, 15 Mart 1916'da son verilmiştir.; Recep Karacakaya, "Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)", İstanbul, 2005, s.300

2 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 2.38, Ceride II.

3 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve..., s.397.

4 Sebahattin Sele, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1960, s. 25.

yapmış oldukları teşebbüsler sonucunda Mondros Mütarekesi'ne Ermeniler lehine bazı maddeler ilave edilmiştir. Buna göre:

- 1- *I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmış ve esir edilmiş olan Ermeniler, İstanbul'a getirilerek kayıtsız şartsız serbest bırakılacaklardır.(md.4)*
- 2- *Bolşevik İhtilali sonrasında başlamış olan Türk askeri harekâtı sonucunda İran'ın Kuzey-Batısında ve Kafkasya'da bulunan Türk askeri birlikleri geri çekilecektir.(md:11)*
- 3- *Altı Ermeni ilinde (Vilayet-i Sitte olarak ifade edilen Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Mamur-el-ülaziz ve Sivas)'da İtilaf Devletleri bir karışıklık durumunda işgal hakkına sahip olacaklardır.⁵(md.24)*

Bu maddelerin manası son derece açık olup, Ermeni liderler, Mütareke şartlarını da kendi lehlerine kullanarak, İtilaf Devletlerinin de desteği ile Vilayet-i Sitte'de bağımsız Ermenistan Devleti'ni kurma amacındadırlar. Ancak yine de Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin tehcir Ermenilerinin dönüşüne müsaade etme hususundaki kararı son derece isabetli olup, 1915 sonrasında dünya kamuoyunda Türkler hakkında hızla yaygınlaşmaya başlamış olan olumsuz kanaatleri telafiye yöneliktir. Aynı zamanda da mütareke esnasında Osmanlı Devletine yönelik gelebilecek olan suçlamaları hafifletme amaçlanmıştır. Elbette ki mütareke isteğinde Wilson ilkeleri tesirli olduğu için burada dikkate alınan daha çok ABD kamuoyu ve de yönetimidir.

Aslında bu husustaki çalışmalar 1918 baharına kadar gitmekte olup, iktidarda olan İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından başlatılmıştır. Bu aşamadan sonra Rum ve Ermeni azınlık cemaatleri ve bilhassa da gayri Müslim mebuslar hükümet üzerinde baskı uygulayarak bu problemin çözümünde ısrarcı olmuşlardır.⁶ 1918 yılı başlarından itibaren cephelerdeki gidişatın Osmanlı Devleti ve Müttefikleri aleyhine gelişme kaydetmesi ve de dünya kamuoyunda tehcir sebebiyle Osmanlı Devleti aleyhine gelişen olumsuz durum, tehcir kararının yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Rusya'nın Bolşevik ihtilali ile savaş dışı kalarak, Osmanlı Devleti üzerindeki hâkimiyet iddialarından vazgeçmesi de bu kararın alınmasında tesirli olan bir diğer hadisedir. Bu husustaki ilk adım Brest-Litovsk müzakereleri esnasında görülmüş ve Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Sovyet Dışişleri Komiseri Troçki'ye Ermeniler hakkında Türk hükümetinin iyi niyetli bazı

5 Nurşen Mazıcı, Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918, İstanbul, 1987, s.103.

6 İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", Toplumsal Tarih, Eylül 1994,s.45; İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskân Meselesi", Atatürk Yolu, Kasım 1994, Yıl:7, Cilt: 4, Sayı:14, s 122,123. Bu husustaki ilk haberler yabancı ve azınlık tarafından kamuoyuna duyurulmuş olup, Sadrazam Talat Paşanın, Halep Mebusu Gezenyan Efendiye, Tehcir edilenlerin eski yerleşim yerlerine dönebilmelerini temin için iki milyon lira tahsis edilmesinin uygun görüldüğünü söylemiş olduğu belirtilmiştir.

tedbirler almak üzere olduğunu ifade etmiştir.⁷ Bu açıklamanın yapılmasına Sovyet üst yönetimin Ermenilere bakış açısı tesirli olmuştur. 13 Ocak 1918'de Petrograd'da Pravda Gazetesi'nde Lenin ve Stalin'in imzaları ile (13 no'lu Decret adı altında) bütün dünya milletlerine hitaben yayınlanmış olan bildiride de bu hususa değinilmektedir. Bu açıklama ile açık ve net bir şekilde Sovyet yönetiminin Osmanlı Devleti'nden beklemekte olduğu Ermenilere yönelik olumlu kararlar gösterilmiştir. Decrette Ermenilerle ilgili olan hükümler şunlardır:

"İşçi ve Köylü Hükümeti, Rusya'da ve Türkiye'de Ermenilerin isterlerse ta bağımsızlığa dek kendi mukadderatlarını seçmeleri hakkını destekler. Komiserler Meclisi (Bankalar Kurulu) bu hakkın gerçekleşebilmesinin, ancak özgür bir referandum için önceden inancalar sağlanmasıyla olabileceği kanısındadır. Bu inancalar şunlardır:

- 1- *Türk Ermenistan'ı (Rusya'nın ısrarla kullandığı coğrafi bir terim) sınırlarından askeri birliklerin çabucak çekilmesi ve durmadan bir Ermeni milisi kurulup, orada can ve mal güvenliğinin sağlanması.*
- 2- *Yakın bölgelere sığınmış olan Ermeni göçmenlerinin yerlerine dönmeleri.*
- 3- *Savaşın başından beri Türk Hükümetince sürülmüş olan, Ermenilerin yerlerine dönmesi.*
- 4- *Demokratik ilkeler göre seçilmiş olan sayılardan kurulmuş geçici bir Ermeni Ulusal Hükümeti'nin oluşturulması. Bu koşul, Türkiye barış görüşmeleri sırasında iken ileri sürülecektir.*
- 5- *Bu yönlerin gerçekleşmesi için Kafkas İşleri Komiseri Şaumyan Ermenilere yardım edecektir.*
- 6- *Ermeni topraklarının yabancı birliklerce boşaltılması için bir karma komisyon kurulacaktır".⁸*

Osmanlı Devleti bu decretteki 2. ve 3. maddeleri uygulamaya sokarak Sovyetlerle başlamış olan iyi ilişkilerinin devamını temin etmeye çalışırken, bir taraftan da yaklaşan mütareke mecburiyeti karşısında aleyhindeki propagandaları telafi etmeye çalışmıştır. Bu durum, Osmanlı Devletinin Nisan 1918'de aldığı kararlar ile fiiliyata geçirilmiştir. Yerli ve yabancı basına akseden Ermenilerin geri dönüşü kararı büyük yankı uyandırmış olup, bilhassa azınlık gazeteleri olayı okuyucularına

7 Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen ..", s.121.

8 Gürün, Ermeni Dosyası, s.302; Mazıcı, Belgelerler Uluslararası Rekabette..., s.98.

sevinçle duyurmuştur. Ağustos 1918 ile bazı mahalli idarecilerin gayretleri neticesinde Ermeni muhacirlerin geriye dönüşü başlamışsa da, Osmanlı Hükümeti'nin bu husustaki kesin uygulaması 19 Ekim 1918'de mümkün olabilmıştır.⁹

Kafkasya ve Evliye-i Selase'de Ermeni Muhacir Problemi

Mütarekenin imzalandığı günlerde, IX. Ordu ve İslam Ordusu birlikleri Kafkasya ve Evliye-i Selâse'de oldukça geniş bir bölgeye dağılmış vaziyettedir. İngilizlerin bu durumda Ermenistan Devleti plânını gerçekleştirmeleri oldukça güçtür. İtilâf Devletleri bu sebeple, Mondros Mütarekesi'nin bilhassa, 24. Maddesi gereğince; "Vilayeti Sitte'de(6 Vilayet)iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin bir kısmının işgal hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler", hükmünü istedikleri gibi yorumlayarak uygulamak istemişlerdir.¹⁰ İngilizlerin ve Ermenilerin bu yöndeki çabaları bölgede büyük bir huzursuzluğa sebep olurken, 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovski Anlaşması ile hukuken Osmanlı Devleti sınırları içine katılmış olan Evliye-i Selase'nin geleceği hususunda da bölge halkında benzer endişeler meydana gelmiştir.¹¹

1918 yılı ile Brest-Litovski Anlaşması haricinde Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmiş olan bölgelerin tahliyesi sebebiyle bilhassa Kars-Ardahan ve Erzurum'da yoğun şekilde asker, silah ve teçhizat yığılmalarının yanı sıra, sınır ötesinden göç eden Müslüman muhacir yığılmaları olmuştur. Ermeniler, Rus himayesi altında girdikleri yerlerde büyük katliamlar gerçekleştirerek nüfus dengesini kendi lehlerine değiştirmek istemişlerdir. Bu baskılara daha fazla direnemeyen Türk halkından kadın, çocuk ve yaşlılar imkânları ölçüsünde evlerini, ocaklarını terk ederek yola çıkmışlardır. Erkeklerden elleri silah tutanlar seferberlik emri gereğince askere alınmışlardır.

Aslında Anadolu'nun genelinde bu durum mevcuttur. Kafkas cephesinde Rusya-Osmanlı Devleti arasında devam eden savaş bütün bölge halklarını, Müslüman ve Hıristiyanları etkilemiştir. Yüzbinlerce insan evsiz, yurtsuz kalmış, yakınlarını kaybetmiştir. Tarlalar ekilememiş, ürün alınamamış, bu da büyük bir kıtlık ve açlığa sebep olmuştur. Büyük zorluklarla kayıt altına alınabilmiş olan resmi evraklara göre, doğu vilayetlerinden gelen mültecilerin sayısı 825.991 kişidir. Ancak dönemin Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey, bu rakamların gerçeği yansıtmadığını ifade ederek, mülteci miktarının 1.604.031 kişi olduğunu ifade

9 Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin...", s.121.

10 Gürün, Ermeni..., s.308.

11 12 Haziran 1918 de yapılan plebisit neticesinde Kars, Ardahan ve Batum halkı hür iradeleri ile Osmanlı Devleti'ne bağlanmayı kabul etmişlerdir.

etmiştir. Cephe gerisine ulaşabilenlerin 90 bin kadarı da öksüz ve yetim çocuklardır. İleri gazetesinin vermiş olduğu rakamlara göre Trabzon'dan 324.826, Erzurum'dan 287.474, Van'dan 102.808, Bitlis'ten de 128.288 kişi iltica etmiştir.¹² Muhacir Müslümanlar bu göçe Kaça-kaç ya da muhaceret demektedirler. Resmi devlet kayıtlarında ise “menatik-ı harbiyyeden civar vilayetlere iltica eden ahali veya Van, Erzurum, Bitlis, Trabzon havalisinden civar mahallere hicret ve iltica etmiş olanlar gibi ...” ifadelerle geçmektedir.¹³ Dâhiliye Nezareti'nin 1919 yılı istatistiğine göre, Trabzon Vilayeti nüfusunun %20'si Erzurum Vilayeti nüfusunun %40'ı, Van Vilayeti nüfusunun %30'u çok kötü durumda olup, acil yardıma muhtaçtır. Osmanlı Devleti'nin tamamen hazırlıksız yakalandığı bu durum sonucunda barınma ve beslenme gibi en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan göçmenler arasında ölüm oranı da aynı nispette yüksek olmuştur. Mültecilerin yaklaşık %40'dan fazlası açlık ve sefalet sonucunda hayatını kaybetmiştir.¹⁴

Muhacir Müslümanların çoğu tehcir Ermenilerinden kalan evlere iskân edilmiş olup, Ermenilerin dönmeleri halinde, bunlara ikametgâh temini ciddi bir problemdir. Ancak Osmanlı Devleti bu problemlerin farkında olsa da öncelikli olan, Tehcir ve muhacir Ermenilerinin problemlerinin çözümlenmesidir. Aynı durum tehcir uygulamasına maruz kalmamış olan Evliye-i Selase için de geçerlidir. Bolşevik ihtilalinin çıkmasıyla birlikte Rus cepheleleri birbirinin peşi sıra çökmeye başlayınca Enver Paşa, 5 Şubat 1918 tarihinde Erzincan Mütarekesi'nin geçersizliğini ilan ederek Türk birliklerine ilerleme emrini vermiştir.¹⁵ İşte söz konusu Ermeni muhacir hadisesi bu ilerleme sırasında meydana gelmiştir. Sarıkamış yenilgisi sonrasında Rusların ilerlemesi üzerine Müslüman halkın daha çok Ermenilerin zulmüne maruz kalarak göç etmek mecburiyetinde kalması sebebiyle, bu defa da kendilerinden intikam alınacağını düşünerek korkan Ermeniler, daha doğuya Gürcistan ve Ermenistan'a göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bunlardan kalan boş evlere de Van ve civarından ve de benzer şekilde Ermeni zulmüne maruz kalmış olan Kafkasya bölgesinden gelen Müslüman halk yerleşmiştir.

23 Ekim 1918'de Dâhiliye Nezareti'nden Evliye-i Selase'ye gönderilmiş olan şifrede de ifade edildiği üzere, savaş sebebiyle başka mahallere sevk edilen ahalinin

- 12 Ögün, “Soykırım Tartışmalarının Gölgesinde Kalan...”, s.621-622; Tuncay Ögün, “Soykırım Tartışmalarının Gölgesinde Kalan Müslüman Mülteciler Sorunu”, Ermeni Araştırmaları 2.Türkiye Kongresi Bildirileri, I.Cilt, Ankara, 2007, s.615, 1914 Tarihli Osmanlı nüfus istatistiğine göre, Rus işgaline maruz kalmış olan doğu vilayetlerinde savaşın başında nüfus 2.083.804 Müslüman iken, savaş ve işgali müteakiben bu rakamın % 70'i göç etmek mecburiyetinde kalmıştır Geriye kalanların da büyük kısmı Ermeni çete saldırıları ile hayatlarını kaybetmiştir Mülteciler genelde Samsun, Sivas, Elazığ, Diyarbakır ve Musul gibi savaş dışı bölgelere gelmişlerdir;
- 13 Ögün, “Soykırım Tartışmalarının Gölgesinde Kalan...”, s.616.
- 14 Ögün, “Soykırım Tartışmalarının Gölgesinde Kalan...”, s.626.
- 15 ATASE ARŞ., 5/2743, Klas., 3955, Dos.,51 B, Fih., 18; Bu hususta geniş bilgi için bkz: Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Ankara,2002, s.36-64; ATASE ARŞ., 4/3671,Klas., 2914, Dos., 477, Fih., 67-2,67-3 : ATASE ARŞ., 4/3671, Klas., 2947, Dos., 628, Fih., 5-21; Fevzi Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Şark Vilayetlerimizde Kafkasya'da ve İran'da(1935 de Akademide Verilen Konferanslar), Ankara, 1936, s.268; Ahmet, Refik Altınsoy; Kafkas Yollarında Hatıralar, İstanbul, 1919, s.77

memleketlerine dönmelerine müsaade edilmiş, liva ve vilayetlerde dönmek isteyen ne kadar nüfus ve aile varsa miktarlarının bildirilmesi istenmiştir. Ermeni muhacirlerin, emniyet içinde memleketlerine dönebilmeleri için gerekli tedbirler alınarak, bu hususlarda kusuru görülenlerin cezalandırılacağı bildirilmektedir.¹⁶ Bu emrin hemen arkasından 5 Kasım 1918'de yine Dâhiliye Nezareti'nden Evliye-i Selase'ye gönderilmiş olan şifrede, Savaş sebebiyle başka yerlere nakledilen Rum ve Ermenilerin geri dönüşü esnasında vesika sorulmaksızın seyahat etmelerinin yanı sıra, yiyecek, konaklama ve diğer ihtiyaçları ve de emniyet içinde gidecekleri yere varmaları emredilecektir.¹⁷

Ancak bu uygulamalar azınlık mebusları ve İtilaf Devletleri tarafından yeterli görülmediği için Ahmet İzzet Paşa hükümeti üzerindeki baskılar artırılmıştır. Baskı ve tepkilere daha fazla direnemeyen hükümet 8 Kasım 1918'de istifa etmiş ve yerine Tevfik Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Tevfik Paşa'nın kurduğu hükümet 18 Kasım'da güvenoyu alarak göreve başlamıştır.¹⁸ Tevfik Paşa Hükümeti, Ermeni Muhacirlerin geri dönüşü ve iskânı hususunda aynı politikaya devam etmekle birlikte, bir taraftan da ülkenin değişik yerlerinde kurulan Divan-ı Harp Mahkemeleri vasıtasıyla Ermeni tehcirinden suçlu görülenlerin yargılanmasına başlanılmıştır. İlk Mahkeme 16 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuştur.¹⁹

Aynı süreçte, Ermenilerin geri dönüşü ile ilgili uygulamaların yanı sıra Brest - Litovsky Antlaşması haricinde işgal edilmiş bölgelerin tahliyesi de devam ettirilmiştir. Osmanlı Devleti'ne göre, İtilaf Devletlerinin Mondros sonrasında Evliye-i Selase ile ilgili herhangi bir istekte bulunmamaları gerekmektedir. Ancak 11 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri Evliye-i Selâse'nin de resmen tahliyesini istemişlerdir.²⁰

Kars'da bulunan IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa bir taraftan 1914 sınırı ötesindeki askeri birlikleri Kars, Batum ve Erzurum'a doğru geri çekerek tahliyeyi tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan da geride kalacak olan halkın can ve mal

16 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, Ankara, 2007, s.397

17 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve... s.399.

18 Gürün, Ermeni ...,s.310; Karacakaya, "Türk Kamuoyu ve Ermeni...", s.305.

19 Ferudun Ata, "Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?" , Ermeni Araştırmaları 2.Türkiye Kongresi Bildirileri, I.Cilt, Ankara, 2007, s.606

20 Yel, Yakup Şevki Paşa..., s.79, Mondros Mütarekesi'ne göre, İtilâf Devletleri'nin böyle bir talepte bulunabilmeleri için her şeyden önce Evliye-i Selase'de bir heyetle araştırma yaptırarak, mütarekeye aykırı hususları tespit ettirmeleri gerekmektedir. Yakup Şevki Paşa bu mahzuru ortadan kaldıracak tedbirler almaya çalışırken, bu zaman zarfında herhangi bir heyetin araştırma yapmasına mani olmak düşüncesindedir. İtilâf Devletleri ise, heyet gönderme kuralını hiçe sayarak bu talepte bulunmuştur. İngilizlerin baştan beri Evliye-i Selase ile ilgili tasarıları bu yödedir. Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesinde söz konusu edilen, "gerekli görülürse" ifadesi bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Aksi takdirde, herhangi bir araştırmaya dahi lüzum görmeden, üstelik de 300.000 kişilik Müslüman nüfusa karşılık 60.000 Hıristiyan nüfus varken tahliye talebinde bulunmamaları gerekmektedir.

emniyetini teminat altına almaya ve de Ermeni Muhacirlerin iskânı problemini çözmeye çalışmıştır. Yakın bir zamanda yaşanmış olan hadiseler sebebiyle bölge hakkında meydana gelmiş olan güvensizlik neticesinde Müslüman halkla Ermeniler arasında huzur ve güveni temin etmek mümkün görünmemektedir. Bölge halkı büyük korku ve panik içine girmiş olup, Türk askeri bölgeyi tahliye ettiğinde Ermeni ve Gürcülere karşı silahlı mücadele kararı almıştır. Çünkü Ermenilerin yeniden katliamlara başlayabileceklerini düşünmektedirler. Bunda haksız da değildirler. Çünkü Türk ordusunun tahliye etmiş olduğu Kafkasya'da Ermenilerin zulüm ve tecavüzleri yeniden başlamıştır. Bölgeden gelen raporlarda her gün bu tür haberlere yer verilmektedir.²¹ Yakup Şevki Paşa bu sebeple, gerekirse Türk halkını, sınırın batısına nakletme düşüncesinde olduğunu Harbiye Nezaretine iletmıştır.²² Ancak, Harbiye Nezareti başlangıçta bu fikri olumlu karşılamış olsa da, daha sonra göç fikrine sıcak bakmamıştır.

Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Evliye-i Selase'de tahliye ve muhacirlerin iskânı sırasında çıkabilecek problemleri çözebilmek amacıyla tedbirler almaya çalışmıştır. Bundan dolayı, Erivan'a Mehmet Ali Paşa, Tiflis'e de Abdülkerim Paşa Osmanlı Devleti temsilcisi olarak gönderilmiştir. Bunun yanı sıra alınan diğer tedbirler şunlardır:

- 1- *Tahliyesi icap eden mahallerde, Türk İslam ahali bulunmayan mevkilerden Osmanlı Devleti'ne ait mallar ve erzaklar hemen taşınacaktır.*
- 2- *Türk İslam ahaliyle meskûn olan mevkilerde bulunan zahireden, onlara ihtiyaçları kadarı bırakılacak, geri kalanı derhal nakledilecektir.*
- 3- *Nakliyat sırasında engelle karşılaşılması halinde, Gürcistan ve Ermenistan Hükümetleri'nden yardım istenecektir.*
- 4- *Türk - İslam ahalinin iskân edileceği mahallerde teşkil edilecek olan jandarma birliklerine, İngilizlerden de alınması için teşebbüste bulunulacaktır.*
- 5- *Ahülkelek gibi Türk İslam ahalinin yerleştirilmiş olduğu mevkilerde, Ermenistan ve Gürcistan'dan hangi köy ve kasabadan, ne kadar Müslüman ahali geldiği ve bunların nerelerde ne miktarda ev ve mal mülk bırakmış oldukları tespit edilmeye çalışılacaktır.*

21 Yakup Şevki Paşa, tahliye edilen Kafkasya bölgesinde Ermenilerin yaptığı mezalimleri 2 Kasım 1918'den itibaren Harbiye Nezareti'ne bildirmeye başlamıştır. Bkz:ATASE ARŞ., 172, Klas., 103, Dos.,363, Fih., 2072, Askeri Tarih Belgeleri(Ekim 1985), 41,34,s.85,Belge No:2038'den Yel,Yakup Şevki Paşa...s.80

22 ATASE ARŞ.,1/1,Klas.,4,Dos.,18,Fih.,13/2'den Yel,Yakup Şevki Paşa...s.81

- 6- Göç etmek isteyenler derhal sınır dâhiline geçirilirken, erzak ve eşyalar mümkün olduğu zaman Evliye-i-i Selâse haricine çıkarılmaya çalışılacaktır.
- 7- Tahliye edilen bölgelerde halkın can ve mal emniyetini temin için gayret sarf edilirken, halkla işbirliği yapılacaktır.²³

Bölgede, Harbiye Nezareti'nden 10 Kasım'da gelmiş olan bu emirler dâhilinde hareket edilmesine dikkat edilmiştir. Fakat söz konusu emirlerde bazı noktalara hiç değinilmemiştir. Yakup Şevki Paşa'nın 14 Kasım'da Tiflis'de bulunan Abdülkerim Paşa'ya gönderdiği şifrede bu hususa dikkat çekilmektedir. Buna göre, tahliyenin sonuna çok az bir zaman kalmış olmasına rağmen, Ermeni ve Gürcü Muhacirlerden geri dönecek olanların nasıl iskân edileceği ve tahliyeden sonra bu bölgelerin nasıl idare edileceği hususlarına bir açıklık getirilmemiştir. Yakup Şevki Paşa bu durumu görüşmek için Ermeni ve Gürcü Hükümetlerinden en az iki temsilcinin katılmasıyla, Gümrü'de bir toplantı yapılması amacıyla, en kısa sürede her iki devletten de temsilci gönderilmesini istemiştir.²⁴ Gümrü'de yapılan toplantıda muhacirlerin geri dönmeleri hususu tartışılırken, mümkün olduğunca kan dökülmemesine çalışması hususunda taraflar arasında fikir birliğine varılmıştır. Bu amaçla, tahliye edilen bölgelere Gürcü, Ermeni ve Osmanlı Devleti temsilcilerinden teşkil edilecek heyetler gönderilecektir. Aynı zamanda bu heyetlerin refakatine Türk Subayları verilerek Ermeni, Gürcü ve Türk halkının bir arada yaşama fikrine alışmaları temin edilmeye çalışılacaktır. Subayların yanı sıra Müslüman toplumun ileri gelenlerinden de aynı amaçla nasihat heyetleri teşkil edilerek faydalanılacaktır.²⁵ Ayrıca bölgedeki Osmanlı Devleti yöneticileri halk temsilcileri ile görüşerek, halkı sükûnet ve itidale davet etmeye gayret sarf etmiştir.

Alınan bütün tedbirlere rağmen, altı hafta gibi kısa bir sürede Dağıstan, Azerbaycan ve Kafkasya dâhilindeki birlikleri geriye çekebilmek büyük güçlüklerle mümkün olurken, aynı zamanda da geri dönmeye başlamış olan Ermeni ve Gürcü muhacirlerin iskânına çaba sarf edilmektedir. Ancak, bu oldukça güç olup, hane mevcudunun yetersizliği, Ermeni ve Müslümanların birbirlerine karşı güvensizlikleri, iaşe noksanlığı ve de mevsim şartları büyük problemlere sebep olmaktadır.²⁶ 11 Aralık 1918'de Dâhiliye Nezareti tarafından tehcir suçlarının tahkiki için vilayetlere heyetler gönderilmesi kararlaştırılırken,²⁷ 18 Aralık 1918'de de sevk edilmiş olan Ermenilerin geri dönüşlerinde mal ve emlaklerinin iade edilmesi vilayetlere emredilmiştir. Ancak, bunun hemen gerçekleşmesi mümkün olamamıştır.²⁸ Çünkü adı geçen emlakler,

23 ATASE ARŞ.,1/1,Klas.,56,Dos.,19,Fih.,22/21'den Yel,Yakup Şevki Paşa...,s.103

24 ATASE ARŞ.,4/8314,Klas.,251,Dos.,2,Fih.,6.27

25 ATASE ARŞ.,4/8314,Klas.,251,Dos.,2,Fih.,6.27

26 ATASE ARŞ.,4/8314,Klas.,251,Dos.,2,Fih.,6.27

27 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk...,s.407

28 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk... s.412

evsiz, yurtsuz hale gelmiş olan muhacir Müslümanlar tarafından kullanılmaktadır. Bu sebeple de Ermeni muhacirler, Müslüman ahali ile aralarında dostluk tesis edilmesi için lüzumlu gayret ve fedakârlıklar yapılmasına rağmen, en ehemmiyetsiz hadiseleri dahi büyüterek İngilizlere şikâyet etmeye başlamışlardır.²⁹

Dâhiliye Nezareti bu durumu dikkate alarak 18 Aralık 1918'de vilayetlere gönderilmiş olan şifre emirde, "Muhacir Ermenilerin hanelerinde iskân edilmiş olan Müslüman halkın öncelikle memur ve askerin işgali altında olan ya da sahipleri henüz belli olmayan hanelere naklini istemiştir. Eğer bu da mümkün değilse boş ve metruk binalara iskânlarını, eğer bu da kifayet etmezse yerli Müslüman halkın hanelerine ikişer, üçer aile olarak yerleştirilmeleri istenmiştir. Müslüman halkı da mağdur etmemek için iskân problemi çözülmüncüye kadar gerekirse muhacir Ermeniler de ikişer, üçer aile olarak bir hanede iskân edileceklerdir. Ayrıca muhtaç durumdaki Rum ve Ermenilerin sevk ve iaşe masrafları da Harbiye Tahsisatından karşılanacaktır.³⁰ 19 Aralık 1918'de de Ermenilerin sevk ve iadelerine nezaret eden heyetlerin masraflarının seferberlik tahsisatından karşılanması kararlaştırılmıştır.³¹

Tahliyeler devam ederken, karşılaşılan problemlerden bir diğeri de ulaşım ve nakliye için elzem olan vasıta imkânlarının noksanlığıdır. Bu problemin asıl sebebi, muhacir iskânının yanı sıra aynı günlerde Osmanlı ordusunun da Mütareke gereğince terhis ediliyor olmasıdır. Mütarekenin 15. ve 20. maddeleri gereğince nakil vasıtalarına İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştur.³² Buna bir de Gürcü ve Ermenilerin kasıtlı olarak çıkardıkları problemler eklenmiştir.³³

1914 sınırı ilerisindeki bölgelerin yanı sıra Evliye-i Selase'nin de tahliye edilmesi mecburiyeti birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında muhacir Ermenilerin geri dönmek istemesi üzerine Müslüman halkın göç etmek mecburiyetinde kalması gelmektedir. Evliye-i Selase'ye yerleştirilmek üzere gelen Ermeni muhacirlerin geneli, tehcir efradından olmayıp, Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâtı sırasında, can güvenliği sebebiyle Gürcistan ve Ermenistan'a göç etmiş olan Ermeni sivil halkıdır. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Gürcistan ve Ermenistan, henüz tam bir idari yapıya ve ekonomik düzene kavuşmamış oldukları için bunlara yardımcı olamamışlardır. Bu yüzden de Ermeni muhacirler açlık ve perişanlık içine düşerek yaşama mücadelesi vermeye başlamışlardır. Tahliyeleri müteakip, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu karar gereğince muhacir Ermenilere eski yurtlarına geri dönüş müsaadesi verilince, yeniden eski ev ve

29 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 8.13, Fih., 2.22, Ceride H.9

30 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk... s.415-416

31 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk...s.,410

32 Ural, "Mütareke Döneminde Gayrimüslim..."s.59

33 ATASE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19,Fih., 33.7'den Yel, Yakup Şevki Paşa..., s.104

yurtlarına dönme telaşına kapılmışlardır. Bu ev ve köyler, Ermenilerin zulmüne maruz kalarak açıkta kalmış olan Müslüman halkın iskânı için kullanılmış olduğu için genelde hepsi doludur. Bu sebeple, geri dönen Ermenilerle Müslümanlar arasında yeniden kavga ve çatışmaların çıkması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Hariciye Nezareti bu durumu çözümlemek amacıyla, 10 Ekim 1918'de Hariciye nezareti Müsteşarı'nın başkanlığında, bir komisyon teşkil ettirmiştir. Daha sonra Türk, Ermeni ve Gürcülerden oluşan karışık bir komisyon teşkil edilerek, geri dönen Gürcü ve Ermeni muhacirlerin yerleşmesine nezaret edilmesi kararlaştırılmıştır. Burada söz konusu edilen, Arpaçay doğusunda, 1828 sınırı dâhilindeki bölgelerdir. Muhacir Komisyonu, Ermeni ve Gürcüleri kısım kısım köy ve kasabalara yerleştirirken, bir taraftan da yerleşik Türk İslam ahali ile yeni gelen muhacir Ermeniler ve Gürcüler arasında dostluk ve komşuluk tesis edilmesine çaba sarf etmiştir. Bu görevin başarıyla yerine getirilmesi için, Muhacir Komisyonlarının yanında Gürcü, Ermeni ve Müslümanlardan teşkil edilmiş birer müfreze bulunmasına karar verilmiştir.³⁴

Merkezi Gümrü'de bulunan Muhacir Komisyonları hemen faaliyete başlamıştır. Ermenistan temsilcisi Mehmet Ali Paşa, Ermenilerle Müslümanların arasının bulunması için Yakup Şevki Paşa'dan Serderâbâd ve diğer bölgelere gidecek komisyonlara birer subay verilmesini istemiştir. Ayrıca, Türk ve Ermeni ileri gelenlerinden ve sözü geçenlerden birkaç kişi seçilerek civar köy ve kasabalara gönderilecektir. Böylece her üç millete mensup halkın, bir arada yaşaması için ortak bir zemin teşkil edilmeye çalışılmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti elindeki imkânlar ölçüsünde muhacir Ermenilerin iskânı için gerekli bütün çalışmaları yapmasına rağmen şikâyetler artarak devam etmiştir. Gürcistan ve Ermenistan'da araştırmalarını tamamlamış olan Muhacir Komisyonları, Ermenilerin vakit geçirilmeden iskân edilmeleri gerektiğini belirten rapor sunmuş olup, muhacirlerin içinde buldukları şartlar son derece olumsuzdur.³⁶ Bu sebeple de Gürcistan'daki Osmanlı Devleti temsilcisi Abdülkerim Paşa da, Yakup Şevki Paşa'ya baskı yaparak, kendi bölgesindeki Ermenilerin bir an önce yerleştirilmesini istemiştir. Gürcü Hükümeti de aynı sebeple Abdülkerim Paşaya baskı yapmaya başlamıştır. Abdülkerim Paşa, muhacirlerin sınır kapılarından Türk polisleri tarafından teslim alındıktan sonra, düzenli bir muhafaza ile daha önceden tespit edilmiş olan köylere kadar götürülmelerini ve yerleştirilmelerinden sonra da ihtiyaçları ölçüsünde bir miktar erzak yardımında bulunulmasını istemektedir.³⁷ Zaten Osmanlı Dâhiliye

34 ATASE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih.,5-15

35 ATASE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih.,6-3

36 "The Return Of The Armenians", The Times, 16 Jan 1919, Sefalet ve sınır tanımayan muhtaçlık diye başlamış olan haberde özellikle Erivan'daki muhacirlerin içinde buldukları şartların çok olumsuz olduğu bildirilmektedir.

37 ATASE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih.,7-6

Nezareti'nden gelen emirler de aynı doğrultu da olup, Ermeni muhacirlerin iâşesinin temini istenmiştir.³⁸

Yakup Şevki Paşa, muhacirlerin iskân edilmesi hususunda, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri'nin isteklerine kayıtsız şartsız tabi olmak niyetinde olmayıp, imkânlar ölçüsünde muhacirlere yardım etmektedir. Ancak, hizmet götürme hususunda Müslüman halkla Ermeniler arasında herhangi bir ayırım yapılmamasına bilhassa dikkat edilmektedir. Ancak yine de korkulan gerçekleşmiş ve tahmin edildiği gibi ilk gelen Ermeni kabileleri hemen askerlerle çatışmaya girmiştir. Yakup Şevki Paşa onları yine de affedip, yerleşmelerine nezaret etmiştir. Bu hadiseden sonra tedbirler alınarak, yeni gelecek olan Ermeni Muhacir kabilelerinin fasılalı ve silahsız olarak gelmeleri istenmiş ve muhacir kabilelerinin teslim alınması da belli kurallara göre yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni uygulamaya göre, sınır kapılarına gelen kabilelerin başında birer resmi memur bulunacak ve kabile mensuplarının ad ve köylerini bildiren bir defteri Türk memurlarına teslim edecektir. Böylece, kabilelerin teslim alınmaları ve yerleştirilmeleri daha kolay olacaktır. İskân esnasında, muhacirlerin yerleştirildikleri bölgenin eski yerli ahali olmasına bilhassa dikkat edilmektedir.³⁹

Yakup Şevki Paşa, muhacirlerin iskân edilmesinde Ermenilere öncelik tanımıştır. Zira Gürcü Muhacirler sayı itibariyle daha az oldukları gibi, Gürcistan Hükümeti de bu vesileyle Ermeni muhacirleri sınır dışı etmeye başlamıştır. Abdülkerim Paşa'dan gelen raporlar da aynı istikamette olup, Gürcistan'daki Ermenilerin dağ başlarında, açıkta, ağaç altlarında ve soğukta, açlıkla mücadele ederek bir an önce evlerine dönme ümidiyle beklediklerini doğrulamaktadır.⁴⁰

Batı basınında da Muhacir Ermenilerin içinde buldukları olumsuz şartlarla ilgili haberlere yer verilmektedir.⁴¹

Erivan'daki muhacirlerin de durumu kötüdür. Tahliye müddetinin kısa oluşunun yanı sıra, bölgedeki muhacir Ermenilerin içinde bulunduğu şartlar daha fazla beklemelerine müsait değildir. Açlık sebebiyle ölenler oldukça fazladır. Üstelik çoğunluğu evsiz barsız, perişan bir halde açıkta yaşamaktadırlar. Doğunun sert kışı sebebiyle, evsiz Ermenilerin şartları daha da kötüleşmiş, açlığa ek olarak, bu kez de soğuktan ölmeye başlamışlardır. Sefaletin boyutları o kadar büyümüştür ki, sırf yetimhanelere alınabilir ümidiyle, her gün sokaklara birkaç çocuk terk

38 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin...s.399

39 ATASE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih.,7-8

40 ATASE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih.,7-11

41 "Famine Horrors Cannibalism Among Refugees", The Times, 6 Mayıs 1919,Bu habere göre, Aleksandrapol Köyünde 60 binden fazla insan Arpaçay'ı geçerek Kars'daki evlerine dönmeyi beklemektedir. Bu insanlara günde ancak yaklaşık 60 gr pirinç verilebilmektedir. Aleksandrapol, Iğdır, Erivan ve Nahçıvan'daki ve de civar bölgelerde toplam muhacir sayısı 300 bini aşmış durumdadır.

edilmeye başlanmıştır. Tüm yetimhaneler ve barınaklar dolmuştur. Birçok aile ot ve çimen ile beslenmekte olup, zamanında gıda yardımı yapılamazsa ölüm oranları artacaktır Ermenistan Hükümeti yardımcı olmak istemesine rağmen, hepsini doyurup yerleştirmeye mali gücü ve imkânları kâfi değildir. Muhacirler açlıktan çarşı ve pazarları yağmalamakta, her gün sokaklarda cinayetler işlenmektedir. Ermenistan Hükümeti, asayişini temin etmekte bile aciz kalmıştır. Bu olumsuzluklar sebebiyle, Ermenistan sınırları içinde kalmış olan Müslüman halkın da can ve mal güvencesi her geçen gün daha fazla tehlikeye girmeye başlamıştır.⁴² Açlık problemine ilave olarak mülteciler arasında bulaşıcı hastalıklar da hızlı bir şekilde yayılmaktadır.⁴³ Bu ve benzeri haberler batı basınında çok sık bir şekilde duyurulmaya başlanmış olduğu için bilhassa ABD 'de ciddi yardım kampanyaları

42 ATASE ARŞ., 1/2, Klas., 56, Dos., 19, Fih.,22-22 ; "Famine Horrors Cannibalism Among Refugees" The Times,6 Mayıs 1919. Benzer durumlar genelde bütün Doğu ve Güney Doğu Anadolu için geçerli olup, hem Müslüman halk hem de Muhacir Ermeniler açlık problemi ile yüz yüze kalmışlardır.Bkz. [BOA. DH. I-UM. 20-5/ 2-5, lef: 1/1, 2, 3]; [; BOA. DH. ŞFR. 93/ 65 (6 Kasım 1918)]. Van da bu problemi yoğun olarak yaşayan bölgelerin başında gelmektedir. Van Vilayeti'nde kalan Ermenilerin dışında diğer vilayetlere giden Ermeniler de geri dönmeye başlamıştır. Bu Ermenilerin de Müslümanlar gibi işe ve barınma problemleri olup, işe ihtiyacı başlangıçta askerlerin günlük yiyeceğinden kesilerek temin edilmeye çalışılmıştır. Fakat yiyecek stoku giderek azaldığından ordu komutanlığı bu yardımı kesmek mecburiyetinde kalmıştır. Van Valisi Haydar Bey, Ermenilerin durumunu 10 Ekim 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta şöyle ifade etmektedir. "Van vilayeti dâhilinde şu anda bulunan 7.500 eman edilmiş Ermeni vardır. Bu Ermenilerin işeleri kadar işeleri köy ambarlarından kesilmiştir. Burada işe teşkilatı olmadığından dolayı bu mesele çözümlenince kadar işeleri köy ambarlarından karşılanacağından bir an önce bu meselenin çözümlenmesini istirham ederim". Haydar Bey'in telgrafından sonra Ermenilerin işe sorunu çözülmüştür. Vilayete geri dönen Ermenilerin masraflarının da seferberlik tahsisatından ödenmesi kararlaştırılmıştır Bunun dışında Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi 3 Kasım 1918'de Van Vilayeti'ne bir telgraf göndererek Van'dan Bitlis'e sevk edilmiş olan Ermenilerin tekrar Van'a dönmelerinin teminini istemiştir. Bkz. [BOA. DH. ŞFR. 93/ 18]. Haydar Bey, bunun üzerine Bitlis'ten bu şekilde geri dönecek Ermenilerin masraflarına karşılık seferberlik tahsisatından havale irsalini istemiştir. [BOA. DH. ŞFR. 93/ 98 (7 Kasım 1918)]. Dâhiliye Nezareti de Van'a geri dönen Ermenileri yakından takip etmekte olduğu için Nezaret'e Ermenilerin yerleştirildikleri köylerin isimleri ve miktarı bildirilmiştir [BOA. DH. ŞFR. 93/ 291 (28 Kasım 1918)]. Ayrıca, köylerinde ayrı bir şekilde iskân edilmeyecek Ermenilerin vilayet merkezine civar köylerde iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. [BOA. DH. ŞFR. 93/ 307 (28 Kasım 1918)], Ermenilerin Van Vilayeti'ne dönene kadarki masraf ve işelerinin karşılanması için devamlı surette para gönderilmiştir [BOA. DH. ŞFR. 93/ 326 (30 Kasım 1918)]. Haydar Bey, Van'a geri dönen zayıf ve hasta Ermenilerin tedavisi için iki yüz yataklı hastane yapılmasını düşünmekte olduğu için gerekli eşya 21 Aralık 1918 tarihinde vilayete gönderilmiştir [BOA. DH. ŞFR. 94/ 185]. Üç sene boyunca Van'da Müslüman ahaliye yapmadığını bırakmayan Ermenilere Osmanlı Devleti'nin yaklaşımı bu şekilde olmuştur. Bu da oldukça düşündürücüdür. Bu durum, özellikle de 21.Yy başında hala soykırım suçlamasına maruz kalan Türkiye'nin ne kadar büyük haksızlığa maruz kaldığının açık göstergesidir. Haydar Bey, Van Vilayeti merkezinde civar vilayetten gelen mülteci çocuklar için "Darüleytam" kurulmasını da düşünmüş olup, Dâhiliye Nezareti 9 Aralık 1918 tarihinde vilayete çektiği telgrafta bu konuda gerekenin yapılmasını kendisine bildirmiştir [BOA. DH. ŞFR. 93/ 44 (5 Kasım 1918)]. Bunun yanında, vilayetin imarıyla geri dönen ahalinin işe ve diğer masrafları için seferberlik tahsisatından harcanan paralara ait cetveller gönderilmiştir [BOA. DH. ŞFR. 94/ 135]. Van Vilayeti'ne Vilayet-ı Mustahlasa (işgalden kurtarılan vilayetler) tahsisatından aralıklarla tohumluk alınması için belli miktarda para gönderilmeye devam edilmiştir. Bunun için 25 Aralık 1918 tarihinde vilayete yeterli kadar para gönderilmiştir [BOA. DH. I-UM. 20-17/ 12-31]. Bu yardım için gönderilen paraların ve bütçeye ilave edilen tahsisatların devlet maddi sıkıntıda olduğu için ehemmiyetli hususlara harcanması ve buna göre tahsisat miktarının tayin edilmesi hususunda 9 Ocak 1919 tarihinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nden Van Vilayeti'ne telgraf çekilmiştir [BOA. DH. ŞFR. 95/ 92].Van'ın kurtulmasının ardından yaklaşık bir sene geçmesine rağmen hala Diyarbakır'dan mülteciler gelmeye devam etmiştir. Fakat kış şartları şiddetini artırdığından bu mültecilerin durumu oldukça perişan bir haldedir. Bu yüzden, bu mültecilerin geri dönmeye 16 Mart 1919 tarihinden itibaren müsaade edilmemiş ve işe meselelerinin çözülmesi istenmiştir [BOA. DH. ŞFR. 97/ 148; BOA. DH. ŞFR. 97/ 150]. Diyarbakır Vilayeti'nde de kış şartlarının ağırlığı yüzünden muhacir ve mültecilerin iadesi için herhangi bir çalışma yapılmadığı 25 Mart 1919 tarihinde bildirilmiştir [BOA. DH. ŞFR. 97/ 272]. Bu mültecilerin kışın sona ermesinden ve yollar açıldıktan sonra, memleketlerine sevkleri kurallara uygun bir şekilde yapılması üzerinde durulmuştur [BOA. DH. ŞFR. 97/ 273].

43 "Armenian Homing Instinct", The Times 15 Temmuz 1919

düzenlenmeye başlanmıştır.⁴⁴ Ancak bu kampanyalar genelde Muhacir Ermenilere yönelik olup, Müslüman Muhacirlere yardım edilmesi küçük bir iki hadise dışında söz konusu olmamıştır. Osmanlı Devleti ise ayırım yapmaksızın savaş şartları içinde hem Müslüman ve hem de Ermeni Muhacirlere yer bulup iaşelerini temin etmek için bütün imkânlarını seferber etmiştir. Ancak yine de sürekli yeni problemler çıkmaya devam etmiştir.

1918 Senesi itibari ile Aras Vadisi'nde, Iğdır'dan Nahcivan'a kadar bütün bölgede göç etmeyen 100.000 kadar Türk İslam ahali yaşamaya devam etmektedir. Bunların bir bölümünün evleri Ermeni saldırıları ile tahrip edilmiş olduğu için Türk ordusunun gelmesini müteakiben kaçmış olan Ermenilerden kalan evlere yerleşmiştir. Yakup Şevki Paşa anlaşmazlık çıkmasını önlemek için, böyle yerlere Ermeni muhacir gönderilmemesini istemiştir. Ayrıca, İngilizlerin tahrikleriyle yeni hadiselerin çıkmasına mani olmak için Ermenilere iki yüz elli bin kilo kadar hububat vermeyi düşündüğünü ifade etmiştir.⁴⁵

Ermenistan Hükümeti'nin Eçmiyadzin ve civarına yerleştirilmesi için, 60.000 Ermeni'yi birden yollamak istemesi ayrı bir problem teşkil etmiştir. Mevcut imkânlar, bu kadar kişiyi Eçmiyadzin bölgesine yerleştirmeye müsait olmadığı gibi, zaten bütün Nahcivan, Şerür, Kars, Serderâbâd ve Iğdır mntıklarına yerleştirilebilecek nüfus da ancak 200.000 kadardır.⁴⁶ Fakat yine de bir kısım Muhacir Ermenin Şerür, Serderâbâd ve Nahcivan bölgesine yerleştirilmesine çalışılarak, Ermeni Hükümeti'nin talebinin yerine getirilmesine gayret sarf edilmiştir.⁴⁷

Mehmet Ali Paşa ve Abdülkerim Paşadan gelen raporlarda, muhacir Ermenilerin durumunun her geçen gün daha da kötüleştiğinin bildirilmesi sebebiyle, muhacirlerin yerleştirilmesi hızlandırmıştır. Ermenilerin bir an önce yerleştirilerek çiftlerini sürmeleri ve en azından gelecek yaza kadar mahsul alabilmelerini temin etmek gerekmektedir. Diğer taraftan da Ahıska ve Ahılkelek Müslüman halkının muhacirleri dostane karşılamaları için gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin gerekli bütün tedbirleri alarak muhacir Ermenileri çok hızlı bir şekilde yerleştirmeye çalışmasına rağmen, daha fazla açlığa dayanamamış olan bazı Ermeni gruplar iltica teşebbüsünde bulunmaya başlamışlarsa da, geri çevrilmişlerdir. Ümitsizlikle bu kez de sınır boylarındaki Türk köylerine

44 "The Return Of Armenian" , The Times 16 Jan 1919, Amerikalı iki bayan gazetecinin başlatmış olduğu kampanya sayesinde 15 Ocak 1919'da yardım gemileri yola çıkacaktır.

45 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 7-2.

46 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 7-3.

47 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 6-23.

48 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 5-13

neticeli, neticesiz taarruzlara başlayarak, Müslüman halkı tacize başlamışlardır.⁴⁹ Ancak iskân edilmiş olan Ermenileri memnun etmek de oldukça güçtür. Barınma ve işe ihtiyaçlarına kadar temin edilmesine rağmen, bir bölümü ailelerini getirmek bahanesiyle yeniden Erivan'a dönme teşebbüsünde bulunurken, bazıları da eski evlerine ve köylerine yerleştirilmemeleri sebebiyle geri dönmek istemiştir.⁵⁰

İngilizler Muhacir Ermenilerin iskânı ile yakından ilgilenmektedirler. Özellikle de emval iadesi hususunda Osmanlı Devleti üzerinde yoğun bir baskı politikası uygulamışlardır. İngiliz İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiseri Amiral Webb, Hariciye Nazırına Rum ve Ermenilerin bütün zararlarının tazmin edilmesi için ısrar ederken, satılmış olan eşya ve mülklerinin iadesi hususunda da baskı yapmıştır. Hem tehcir edilmiş olanların ve hem de Osmanlı tebaası olsun ya da olmasın bütün Hıristiyanların hükümetçe el konulmuş malı varsa iade edilmesi ya da tazminat verilmesi talep edilmektedir.⁵¹ Bu talep daha çok Evliye-i Selase ve Kafkasya için geçerli olup, IX. Ordu kumandanı ve efradı, muhacirlerin iskânında azami çaba ve dikkati göstermelerine rağmen, yine de Hıristiyan emvalini yağmalamakla suçlanmışlardır.⁵²

Osmanlı Devleti iskân sonrasında da muhacirler için gerekli tedbirleri almaya gayret sarfetmiştir. Dâhiliye Nezareti, muhacirlerin içinde bulunduğu ekonomik şartların kötülüğünü dikkate alarak, iki yıllık süreyle Temettü vergisinden muaf olmalarını temin etmiştir. Ayrıca Sadaretten, I. Dünya Savaşı sürecince muhacir ve mülteci durumuna düşmüş olanlara 13 Haziran 1918 tarihli kanunla verilmiş olan bazı vergilerden muaf tutulma hakkının, iskân edilmekte olan muhacirler için de geçerli olması istenmiştir. Muhacirler için talep edilen bir diğer ayrıcalık da, askerlikten muaf tutulmalarıdır. Kanun-u Esasiye aykırı olan bu uygulamanın tatbik edilmesinde İtilaf Devletlerinin baskısı da önemli rol oynamıştır.⁵³

Mütareke şartlarında savaş yorgunu Osmanlı Devleti, bütün imkânsızlıklara rağmen gerek savaş muhacirlerinin, gerekse de tehcir halkının yeniden iskânında büyük ölçüde başarılı olmuştur. Atı Gazetesinin 6 Şubat 1919 tarihli nüshasında, başlangıçtan o güne kadar Rum ve Ermenilere ait emvalden %95'ine yakının sahiplerine teslim edilmiş olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴ Bu durum 1920'ye kadar

49 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 2, Fih., 6-12; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, III.,1919, Ankara 1995 s. 4-5

50 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 8.13, Fih., 2.22, Ceride H.9

51 Atnur, Tehcirden Dönen..., s.46.

52 Yel, Yakup Şevki Paşa..., s.109.

53 Ural. "Mütareke Döneminde Gayrimüslim...", s. 69; Muhacirlere yapılan yardımlar hakkında geniş bilgi için bkz: Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen...", s.132-133.

54 Atnur, "Tehcirden Dönen...", s.47.

devam etmiştir. Genelde bütün Anadolu genelinde Rum ve Ermeni muhacirlerin emvalinin büyük bir çoğunluğu iade edilmiş olup, bunların çoğu da ev, tarla, kilise ve vakıf mallarıdır. Bu esnada İngiliz himayesi altında bulunan azınlık mensuplarından bazıları Müslümanlar elindeki mülkler üzerinde de hak iddia ederek, haksız hukuksuz bir şekilde bu mülklere el koymuşlardır. Hatta bazı durumlarda İngilizler Osmanlı Devleti'nin tazminat ödemesini talep etmişlerdir.⁵⁵

Ermeni muhacirlerin iskânı sürdürülürken, diğer taraftan da 1914 sınırı ötesinin ve Evliye-i Selase'nin tahliyesi büyük güçlükler ve fedakârlıklarla tamamlanmış ve de Mehmet Ali Paşa ile Abdülkerim Paşa'nın görevleri sona ermiştir. Tahliye sonrasında 17 Kasım 1918'de İngilizler Bakü'ye girmişlerdir. 19 Ocak 1919 itibari ile Osmanlı Devleti Batum'u, 8 Mart 1919'da da Sarıkamış ve Kars'ı tahliye etmiştir. Böylece Evliye-i Selase tamamıyla tahliye edilmiş olup, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeler üzerinde idari olarak söz hakkı kalmamıştır. Bunu müteakiben Gürcüler 1 Mart 1919'da Ahıska'yı, 20 Nisan'da Ardahan'ı işgal ederken, Ermeniler de 19 Nisan'da Kars'ı işgal etmişlerdir.⁵⁶

1918 Mondros Mütarekesi sonrası geri dönen ve iskân edilen Ermenilerin sayısının ne kadar olduğuna dair kesin bir rakam vermek mümkün olmamakla birlikte, bir İngiliz gazetesine göre Anadolu'nun doğu bölgelerine geri dönen Ermenilerin 250.000–300.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. İleri Gazetesi'nin 3 Şubat 1919 sayısında ise bu rakam Ermeni ve Rum olarak 335.883 kişidir. Bu tarihten sonra da iskân devam etmiş olsa da, 1920 yılı sonlarından itibaren gayri müslim muhacir iskânının sona erdiği görülmektedir.⁵⁷

Ermeni Çeteleri İskân Hadisesini Nasıl Kullanmıştır?

Osmanlı Devleti'nin iyi niyetli çabalarının bir sonucu olarak başlatılmış olan Ermeni mültecilerin iskânı uygulaması, Ermeni çetelerinin sivil halk arasında geri dönerek silahlı eylemlerine başlama fırsatı yaratmıştır. Bölgedeki idareciler, bu saldırıların arkasında Ermenistan Devleti olduğu düşüncesi ile bu durumu protesto etmişlerse de, Ermeni çetelerinin saldırıları devam etmiştir. Yakup Şevki Paşa'nın, Mehmet Ali Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta, Ermenilerin Müslüman halkı göçe zorlamak için Türk köylerini top ateşle tazyik ettikleri bildirilmektedir. Göç etmeyenleri de katliamlara maruz bırakmaktadırlar. Antranik ve kuvvetlerinin

55 Atnur, Tehcirden Dönen..., s.47–49.; Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen...", s.135–136

56 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 56, Dos., 19, Fih., 13, Yel, Yakup Şevki Paşa..., s.129-136, 30 Nisan 1919'da İngiliz desteği altındaki Ermeni General Gargonof kumandası altındaki Ermeniler Kars'a getirilerek işgal tamamlanmıştır: Gürün, Ermeni Dosyası..., s.308.

57 Bu hususta geniş bilgi için bkz. Mehmet Çevik, "Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti'nin Uygulamaları", Ermeni Araştırmaları I Türkiye Kongresi Bildirgeleri Cilt. II, Ankara,2003; Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen...", s.130–131.

Serderâbâd, Uluhanlı, Kars ve çevresinde katliam yapma teşebbüsleri Mehmet Ali Paşa'nın zamanında haber vermesiyle engellenebilmiştir.⁵⁸

Osmanlı Devleti idarecileri, Ermeni muhacirler için gayet dostane tedbirler almaya çalışırken, gelen Ermeni gruplarından bazıları gizli maksat ve plânlar peşinde olup, Zengezor ve civarındaki bölgelerde Türk halka zulmetmeye başlamıştır. Baskı yaparak halkı göç etmeye mecbur bırakmaktadırlar. Bazı Müslüman köyleri tamamıyla tahrip edilmiş olup, halkın son yiyeceklerine kadar gasp edilmiştir.⁵⁹

Osmanlı Devleti isabetli bir kararla Ermenilerin geri dönüşüne müsaade etmiş olmasına rağmen, tersine bir süreçle Kafkasya'da İtilaf Devletlerinin gözetimi altındaki bölgelerde Müslüman halka yönelik Ermeni zulmü yeniden başlamıştır. Yakup Şevki Paşa bu durumu 25 Aralık 1918 tarihli 5779 numaralı raporda Harbiye Nezareti'ne: "Biçare İslam ahalinin hakiki bir himaye ve hamiye muntazır olmadığı takdirde, Ermenilerin bir imha politikası karşısında muhafaza-i mevcudiyet gösteremeyerek mahvolacakları şüphesizdir..." şeklinde ifade etmektedir. Aynı raporda, halkın hayat ve namuslarının korunması için acil olarak tedbir alınarak, İtilâf Devletlerinin müdahalesinin temin edilmesini de istemiştir.⁶⁰ Müslüman halk bu durumdayken 6 Ocak 1919'da muhacir Ermenilerden yardıma muhtaç olanlara yevmiye verilmesine ya da işe üzerinden hububat dağıtılmasına karar verilmiştir.⁶¹

Bütün bu hadiseler günü gününe Harbiye Nezareti'ne haber verilerek, İtilâf Devletleri'nin bu duruma müdahale etmesi istenmiştir. Ermenilerin bu hareketleri belli bir amaca yönelik olup sayısal çoğunluğu temine yöneliktir. Milli Ermeni Heyeti Başkanı Boğos Nubar, 30 Kasım 1918'de İtilâf Devletleri'ne ve Amerika'ya müracaat ederek, Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğu altında bağımsızlıklarının temin edilmesini istemiştir.⁶² Wilson Prensipleri'nin 12. maddesi, "Türkler yerleştikleri yerlerde Osmanlı Devleti egemenliğinin avantajlarından tam olarak yararlanmalı; fakat Osmanlı egemenliği altında bulunan öteki azınlıkların yaşamalarını kuşkusuz olarak yürütebilmeleri için, özerk bir yönetimle yükselmeleri sağlanmalı..." "kaydını getirmiştir. Ermeniler bu maddeye dayanarak, nüfus ekseriyetini kendi lehlerine değiştirmeye çalışırken, İtilaf Devletlerince, özellikle de İngiltere tarafından yoğun şekilde destek görmektedirler.⁶³

Yapılan incelemelerde Kasım 1918 sonuna kadar Nahcivan ve Erivan bölgesinde muhtelif semtlerden 130 köy halkının, tazyik ve baskıyla göçe mecbur olduğu tespit

58 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 252, Dos., 2, Fih., 5.2.

59 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 8.13, Fih., 2.22, Ceride H.9

60 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 251, Dos., 8.13, Fih., 2.41, Ceride H.9,

61 Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk..., s.417.

62 İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara 1984, s. 335.

63 Sakarya, Belgelerle Ermeni ...s. 333.

edilmiştir. Ermenistan'dan dönen muhacir Ermeniler İğdır, Serderâbâd ve Nahcivan mıntıkasındaki Türkleri sıfırın altında 30–40 dereceye varan soğuklarda sokağa atmışlardır. Dolayısıyla, soğuk ve açlıktan ölen Müslüman sayısı da oldukça çoğalmıştır. İğdır'da Ermeniler, gençlerden büyük bölümünü toplayarak meçhul bir mevkiye götürmüşler ve bunlardan bir daha haber alınamamıştır. Osmanlı Devleti'nin mülteci Ermenilerin iskân ve işlerinin temini hususunda yapmış olduğu bütün fedakârlıklara rağmen, Ermenilerin Müslüman halka reva gördükleri mezalim Yakup Şevki Paşa'yı da isyan ettirmiştir. Bu husustaki duygularını şu cümlelerle Harbiye Nezareti'ne ifade etmektedir: "... Bir tarafta Müslümanlara zulüm ve cefa etmekle beraber, diğer taraftan Avrupa efkârını Türklük aleyhine çevirmek maksadıyla vaveyla koparıyorlar. Bi-taraf bir heyetin mahallinde ve bi-tarafhane yapacağı tetkikat ile derhal hakikatin anlaşılacağı veçhiyle, yakılan harap edilen yüzlerce Müslüman köyüne mukabil, Ermenilerin hiçbirine dokunulmamış ve insaniyet karene muamelemize mukabil Ermeniler, Müslüman ahaliye zulüm ve tazyik icrasından bir an bile geri kalmamışlar ve askerlerini bu canavarane muameleye teşvik etmişlerdir".⁶⁴ Yakup Şevki Paşa aynı belgede, Ermenilerin bu cinayetlerinden bütün insanlık âlemini mesul tutmakla birlikte hala ümidini de koruyarak; "... İnsaniyet hazırlanan bu felaketin önünü almaya bu gün dahi kadirdir..." demektedir.⁶⁵

Yakup Şevki Paşanın ve Hariciye Nezaretinin bu husustaki teşebbüsleri, Ermenileri durdurmak için yeterli olamamıştır. İtilaf Devletlerinin gözleri önünde katliamların boyutu artmıştır. İğdır halkı, Ermeni çetelerinin zulmünden panik içinde kaçarken, çocuklarını dahi sıfırın altında 10 ila 15 derecede karlar içinde terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁶⁶

Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri'nin bu duruma müdahale etmesini beklerken, tamamıyla aksi bir tutumla karşılaşmıştır. İngilizler, IX. Ordu'ya bağlı olan XV. tümeden kıyafet değiştirmiş olan efradın Karabağ civarında Ermenileri katlettikleri iddiasıyla şikâyetle bulunmuşlardır. Gerçek tamamıyla farklı olup, Antranik ve kuvvetlerinin katliamlarına mani olmak için Karabağ'a kuvvet sevk edilmiştir.⁶⁷

Ermeni ve Gürcü saldırıları, Yakup Şevki Paşa'nın teşvik ve yardımlarıyla teşkilatlanmış olan bölgelerde genellikle geri püskürtülmeye çalışılmıştır. Evliye-i

64 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 252, Dos., 8, Fih., 3.25. Ceride H.10; Arşiv Belgelerine Göre... C.II.S.3-4

65 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 252, Dos., 8.13, Fih., 3.26, Ceride H.10; Hürriyet Gazetesi (26 Şubat 1990), s. 15. Ermeniler o günden bu güne kadar (1990) aynı politikaya devam etmişlerdir. Doğu Anadolu'da 22 ili (Adıyaman, Ağrı, Artvin, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Erzincan, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Rize, Siirt, Trabzon, Tunceli Şanlıurfa, Van) istemektedirler.

66 ATAŞE ARŞ., 1/2, Klas., 103, Dos., 367, Fih., 4.7.; Katliamlar sadece İğdır'da değil, bütün Kafkasya, Azerbaycan ve Evliye-i Selâse Bölgesinde devam etmiştir. Başbakanlık arşivi bu konuyla ilgili sayısız belge içermektedir. Bkz. Arşiv Belgelerine Göre...

67 ATAŞE ARŞ., 4/8314, Klas., 252, Dos., 2, Fih., 7.19.

Selâse' nin tahliye edilmesinden sonra Kars, Ardahan ve Oltu civarlarında başarılı mukavemetler yapılmışsa da bu uzun sürmemiş ve Doğu Anadolu yeniden Ermeni işgaline ve mezalimine maruz kalmıştır.⁶⁸

Sonuç

Kafkasya ve Evliye-i Selase'deki iskân, daha çok savaş sebebiyle Ermenistan ve Gürcistan'a göç etmek mecburiyetinde kalmış olan Ermenilerin yeniden geriye dönmelerini temine yöneliktir. Aslında I.Dünya Savaşı ile Doğu Anadolu ve Karadeniz'de mağdur olan Müslüman halk olmuştur. Rus birlikleri ile ilerleyen Ermeniler girilen bölgelerde yoğun şiddet ve mezalim uygulamışlardır. Bunun sonucunda yüz binlerce Müslüman halk muhacir olarak iç bölgelere göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bolşevik ihtilalinin çıkmasıyla birlikte Rus cepheleleri birbirinin peşi sıra çökmeye başlayınca 5 Şubat 1918 tarihinde Erzincan Mütarekesi'nin geçersizliği ilan edilerek, Türk birliklerine ilerleme emri verilmiştir.⁶⁹ İşte söz konusu Ermeni muhacir hadisesi bu ilerleme sırasında meydana gelmiştir. Sarıkamış yenilgisi sonrasında Rusların ilerlemesi üzerine Müslüman halk daha çok Ermeni çetelerinin zulmüne maruz kalmış olduğu için, kendilerinden de benzer şekilde intikam alınacağını düşünen Ermeniler korkmuşlar ve daha da doğuya Gürcistan ve Ermenistan'a göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Osmanlı Devleti kendi istekleri ile muhacir ve göçmen olmayı seçmiş olan Ermenilerin geri dönüşüne müsaade ettiği gibi, savaş yıllarının büyük maddi imkânsızlıklarına rağmen Müslüman halka uzatmaya çalıştığı yardım elinden Ermenileri de mahrum bırakmamıştır. Ancak bölgenin 1919 yılı ile yeniden Ermenilerin işgaline girmesi ile yapılan bu yardımlar unutulmuş, Ermeni çeteler vasıtasıyla Türk ve Müslüman halka yeniden mezalim uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde ise bütün bunlar tamamıyla göz ardı edilerek, savaş şartlarında Ermenilerin yaşadığı kötü hadiseler üzerinde durulmaktadır. Aynı tarihlerde yaklaşık 1 milyon 600 bine yakın Müslüman'ın başına gelenler unutturulmak istenmektedir. Aynı zamanda da 20 yy. sonunda Bulgaristan ve Yunanistan'da Türk ve Müslüman azınlığa reva görülen asimilasyon politikalarına ve de Batı Trakya'da Türk halkının mülklerine el konulmasına tepkisiz kalınması da bu husustaki çifte standartın bir başka göstergesidir.

Aynı tepkisizlik, 1919 senesi ile Doğu Anadolu ve Evliye-i Selase'de yeniden başlayan Ermeni zulmü, karşısında da sergilenmiştir. Müslüman halk yeniden iç

68 Sakarya, Belgelerle Ermeni.....s.395.

69 ATASE ARŞ., 5/2743, Klas., 3955, Dos., 51 B, Fih., 18; Bu hususta geniş bilgi için bkz: Yel, Yakup Şevki... s. 36-64; ATASE ARŞ., 4/3671, Klas., 2914, Dos., 477, Fih., 67-2, 67-3; ATASE ARŞ., 4/3671, Klas., 2947, Dos., 628 Fih.,5-21; Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri... s.268; Ahmet, Refik Altınsoy; Kafkas Yollarında Hatıralar, İstanbul, 1919, s.77; ATASE ARŞ., 5/2743, Klas.,3955, H-100, Fih., 1-4

bölgelere göçe başlamış olup, bu durum 29 Eylül 1920'de Kazım Karabekir kumandasında başlamış olan doğu cephesindeki harekât neticesinde sona ermiştir. 30 Eylül'de Sarıkamış bölgesi, 30 Ekim'de Kars ve 7 Kasım 1920'de de Gümrü Ermenilerden kurtarılmıştır. 3 Aralık 1920'de imzalanmış olan Gümrü Anlaşması ile Doğu sınırlarında barışın temini mümkün olmuştur.⁷⁰ 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Anlaşmasıyla da Gümrü Anlaşması yeniden teyit edilmiştir.⁷¹

BİBLİYOĞRAFYA

Arşivler

Genelkurmay Başkanlığı Asker Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE ARŞİVİ)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Kitaplar-Makaleler

Ahmet Refik Altınsoy, Kafkas Yollarında Hatıralar, İstanbul,1919

Askeri Tarih Belgeleri (Ekim 1985), 41,34, s.85, Belge No: 2038

"Armenian Homing Instinct", The Times, 15 Temmuz 1919

Ferudun Ata, "Mütareke Döneminde Yapılan Ermeni Tehciri Yargılamaları Nasıl Değerlendirilmelidir?", Ermeni Araştırmaları 2.Türkiye Kongresi Bildirileri, I.Cilt, Ankara, 2007

İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", Toplumsal Tarih, Eylül 1994

İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", Atatürk Yolu, Kasım 1994, Yıl: 7, Cilt:4, Sayı: 14

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Ankara, 2007

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, III.,1919, Ankara 1995

Fevzi Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Şark Vilayetlerimizde Kafkasya'da ve İran'da(1935 de Akademide Verilen Konferanslar),Ankara,1936,

Mehmet Çevik, "Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü İle İlgili Osmanlı Devleti'nin Uygulamaları", Ermeni Araştırmaları I Türkiye Kongresi Bildirgeleri, Cilt. II, Ankara,200

"Famine Horrors Cannibalism Among Refugees", The Times, 6 Mayıs 1919

Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, İstanbul,1988

Recep Karacakaya, Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi(1908-1923), İstanbul, 2005

70 Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele dönemine ait 100 Belge) 1919 1920,C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları 392, Ankara, 1981, s. 517 – 528.

71 Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele... s.555-579.

Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslar arası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, İstanbul,1987

Tuncay Ögün, "Soykırım Tartışmalarının Gölgesinde Kalan Müslüman Mülteciler Sorunu", *Ermeni Araştırmaları 2.Türkiye Kongresi Bildirileri, I.Cilt, Ankara, 2007*,

İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara, 1984

Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1960

TC. Kültür Bakanlığı, *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele dönemine ait 100 Belge)1919 – 1920, C.1, Ankara, 1981*

"The Return Of Armenian", *The Times*, 16 Jan 1919

Selçuk Ural, "I.Dünya Savaşı Sonrası Ermeni Muhacirlerinin Doğu Vilayetleri'nde İskânı", *Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:157, Ağustos 2005*,

Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara,2002

ERMENİ MESELESİNİN PSİKOLOJİK YÖNÜ

(THE PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF THE ARMENIAN QUESTION)

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

Ahi Evran Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü-AVİM Uzmanı
daltinbas@avim.org.tr

Özet: “Ermeni meselesi” olarak bilinen sorunun siyasi, diplomatik, tarihî, sosyolojik ve hukukî yönleri farklı bakış açılarıyla incelenmekte, araştırılmaktadır. Ancak, sorunun çözüme ulaşmasındaki en önemli alan olan psikolojik boyut eksik kalmıştır. Bu çalışmada; “Ermeni meselesi” içinde yer alan Ermenistan Ermenileri, Ermeni diasporası, Türkiye Ermenileri, Türk resmi görüşünü savunanlar, Ermeniler karşısında suçluluk duyduklarını söyleyerek özür dileyen Türkler ve Türkiye üzerinde baskı yapan Avrupalılar olmak üzere tüm tarafların geçmiş travmaları ve içinde buldukları psikolojik durumları ele alınmıştır. Sorunun temelinde psikolojinin olduğundan hareketle, sorunun çözümünün de, şimdye kadar ileri sürülenlerin aksine, geleceğe odaklanmak şeklinde değil öncelikle geçmişteki travmaların üstesinden gelmek olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yas tutma, toplumsal travma, seçilmiş travma, zaman çökmesi, naklî hafıza

Abstract: The political, diplomatic, historical, sociological and legal aspects of the problem known as the “Armenian question” is being researched and analysed from different points of view. However, the psychological dimension which is the most important field in solving the problem is lacking. The paper deals with the past traumas and psychological situations of all the parties: Armenians of Armenia, Armenian diaspora, Turkish Armenians, Turkish people who defend the Turkish “official view”, Turks who apologise from the Armenians claiming that they feel guilty, and the Western world which puts pressure on Turkey. As it is defended that the basis of the problem lies in psychology, the solution is not focusing on the future, but on overcoming the past traumas.

Keywords: Mourning, social trauma, chosen trauma, time collapse, transferred memory

Siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, sosyoloji gibi insanı ve insan davranışını konu alan sosyal disiplinlerde psikoloji biliminden sık sık yararlanır. İçinde “insan”ın olduğu toplum bilimlerinde psikolojinin kullanılması sonucu “sosyal psikoloji” ve “siyaset psikolojisi” gibi yeni yan dallar ortaya çıkmıştır. Sosyal psikoloji, toplumsal ortamlardaki bireysel hareketlerin doğasını ve nedenlerini anlamaya çalışan bilim dalıdır.¹ Siyaset psikolojisi ise; grup davranışı, karar verme, duygusal durum gibi makro konular ile ırkçılık, milliyetçilik, soykırım, radikal dincilik gibi mikro konulardan oluşan, toplum psikolojisini oluşturan veya etkileyen faktörleri global açıdan değerlendirmektedir.

Siyaset bilimciler ile psikanalistlerin ortak ilgi konusu; insanların grup içinde nasıl davrandığını ve diplomasi bunların düzenlenmesinde nasıl işlev göreceğini anlamaktır. Fakat gerçekte, insan zihni ilkel bir şekilde çalışmaktadır ve psikanalist bu durumun farkındadır. Siyaset bilimciler ise insanların uygar davrandığını düşünürler.²

“Ermeni sorunu” olarak bilinen konu, Ermenilerin 1915 yılında Osmanlı devleti tarafından soykırıma uğradıklarını ileri sürerek, Türkiye Cumhuriyeti’nin bu olayları “soykırım” olarak kabul etmesini ve kayıplarını tazmin etmesini istemeleridir. Avrupa/Batı/Hıristiyan dünyası Ermenilere destek verirken, Türk devleti üzerinde, yaptıklarının “soykırım” olduğunu itiraf ederek özür dilemesi için baskı yapmaktadırlar. “Türk tarafı” olarak adlandırabileceğimiz resmî görüş ve çoğunluk görüşü ise, ortada vatana ihanet ve savaş ortamı gibi anlaşılabilir sebeplere dayanan bir trajedi olduğunu, ancak bunun soykırım olmadığını, bunu her türlü belge ile ispat edebileceklerini, hatta arşivlerinin bu konuda araştırma yapmak isteyen herkese açık olduğunu ileri sürmektedir. Türkiye’de bir çoğunluk görüşü bulunmasına rağmen, bir grup liberal aydın Ermenilere yapılan bir soykırım olduğunu savunarak, en azından kendi adlarına özür dilemektedirler. “Ermeni sorunu”nun konusunu oluşturan bu durumun psikolojik olarak değerlendirilmesi gereken aktörleri; Ermeni diasporası, Ermenistan Ermenileri, Türkiye Ermenileri, Türk toplumu, Türkiye’deki özür dileyen grup ve Batılılar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Ermeni sorunu, aslında öncelikle tarihçileri ve hukukçuları ilgilendiren bir konudur. Ancak siyasi boyutunun ağırlığı nedeniyle, siyaset bilimci ve uluslararası ilişkiler uzmanları da konuyu çalışmaktadırlar. Konunun en az çalışılan, fakat aslında belki de en önemli boyutu psikolojik yönüdür. Özellikle sosyal psikologların ve siyaset psikolojisi çalışanların Ermeni meselesini ele almaları gerekmektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesi, Ermenilerin

1 Robert A. Baron vd., *Exploring Social Psychology*, Üçüncü Baskı, Allyn and Bacon, Boston vd., 1989, s. 6.

2 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, ss. 262-263.

Türklerle barışması, birçok Avrupa ülkesinin Türklere ve Türkiye'ye bakış açısı gibi pek çok konu doğrudan toplumların psikolojileri ile ilgilidir. Bu dalı en fazla önemli kılan nokta, siyasi, hukuki ya da toplumsal olmak üzere diğer tüm alanlardaki sorunların çözülmesi ya da en azından gerçekleştirilen diyalogların normalleştirilebilmesi için psikolojik durumun iyi bilinmesi gerekliliğidir. Diğer bir ifadeyle, psikolojik durum tedavi edilmedikçe veya sağlıklı bir psikolojik hazırlık yapılmadıkça, Ermeni meselesi ile ilgili hiçbir ilerleme kaydedilemeyecektir.

Ermeni Diasporası

Ermenileri bir bütün olarak ele almak, her türlü değerlendirme için yanlış bir başlangıç olacaktır. Ermeni diasporası, Ermenistan Ermenileri ve Türkiye Ermenileri olarak üç gruba ayırmamızın nedeni, her üç grubun da birbirinden tamamen farklı yaşam biçimlerinin, çıkarlarının ve psikolojilerinin bulunmasıdır.

“Diaspora Ermenileri” olarak adlandırılan grup; Ermenistan, Türkiye ve İran dışındaki topraklarda yaşayan Ermenileri ifade etmektedir. Türklere karşı yoğun nefret ve düşmanlık duyguları içinde olan, “soykırım” tezinin arkasında kuvvetli bir şekilde yer alan ve 100 yıldır soğumayan kinleri nedeniyle aynı zamanda psikolojik olarak en incelemeye değer grup diaspora Ermenileridir.

Türk düşmanlığının yoğunluğunun nedeni, diasporanın içinde bulunduğu ciddi kimlik krizine bağlanmaktadır. Her ne kadar, büyük çoğunluğu Ermenistan'dan ve hatta Türkiye'den daha gelişmiş ve zengin ülkelerde, toplumsal ve ekonomik açıdan daha iyi şartlar altında yaşamaktalarsa da, Ermenistan ve Türkiye'deki Ermenilerden dil, din, eğitim gibi kültürel alanlarda kendilerini geliştirebilmeleri için daha az haklara sahiptirler.³ Ermenistan'a giderek kimlik ve kültürlerini kurtarabileceklerse de, bu ülkenin ekonomik koşulları, diasporanın anavatanlarına dönmesinin önünde ciddi bir engeldir. Yaşadıkları ve vatandaşı oldukları ülkenin kimliğini benimsemeleri durumunda asimile olarak Ermenilik duygularını büsbütün kaybedeceklerini düşündüklerinden, kimliklerinin ve kültürel varlıklarının risk altında olduğuna inanmaktadırlar. Ermenilerin asimile olarak yok olmaması için onları bir arada tutacak “zank”, “soykırım” deneyimi ve bu deneyime bağlı yoğun duygular olmuştur. Dolayısıyla, aslında diaspora Ermenilerinin kimliklerini canlı tutan, hatta belki de oluşturan ve bir arada tutan tek şey mağduriyet psikolojisi ve Türk düşmanlığı olarak ortaya çıkmıştır.⁴ Aslında, bugünkü Ermenileri Ermeni yapan şeyin tehcir olduğunu ileri sürmek dahi

3 Erol Göka, “Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 207.

4 Erol Göka, “Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 206.

mümkündür, çünkü diaspora Ermenileri 1915 olayları ile ilgili anlatılanlarla yetmişmiş ve büyüklerinin yaşadıkları felaketlerle birbirlerine tutunmuşlardır.

Yaşanan acıların yerinde bırakılmayıp, hastalıklı bir şekilde bugüne taşınması olağan olmayan psikolojik bir sorundur. Yas tutma; kişilerin sahip oldukları ve olumlu ya da olumsuz şekilde bağlılık hissettikleri şeylerin kaybı veya kaybı ihtimali durumunda ortaya çıkan değişime gösterilen bilinç dışı insan tepkisidir. Bu tepki ile bazı şeyler kazanılır. Yas tutan kişi, yeni projeler veya yeni kişisel bağlılıklar için yeni bir enerji dalgası hisseder. Her ne kadar yas tutma, bir kayıp durumunda ortaya çıksa da, aynı zamanda kişiye yeni bir güç kazandırır. İnsanlar, yas tutmadan geçmişte kaybedilenler nedeniyle oluşan değişimi kabul edemezler. Büyük acıdan sonra bir süre tutulan yasin arkasından, kişi, kayıp deneyimi yaşanmış bir şekilde olağan yaşantısına geri dönüşünü gerçekleştirir.⁵ Yas tutma, acı çekmekten daha derin bir psikolojik süreçtir. Oluşan kayıp kabul edilir ve bu gerçek anlaşıldıktan sonra olağan hayata devam edilir. Örneğin Rumların “megali idea”sı bir tür yas tutmadır, çünkü kaybedilen toprakların geri alınacağı düşüncesi vardır.⁶

Kimi zaman yas sürecinde sorunlar ortaya çıkar. Örneğin ani, beklenmedik ya da büyük acıların sonrasında yas tutma süreci atlanarak normal yaşantıya dönüş olur. Bu durumda, acıyı çekenin acıyı kabullenmesi için gereken normal üzüntü ve öfke yaşanmamış olur.⁷ “Yas tutabilmek, değişebilmektir. Yas tutamamak, değişimi inkâr etmektir ve büyük riskler ihtiva eder”.⁸ Grupların yas tutma süreçlerinin incelenmesi çok önemlidir. Çünkü bir grup eski kayıpları için yas tutamamışsa “özür dileme” ve “affetme” kavramları etkili olmayacaktır.

Kayıpların çok büyük olması nedeniyle toplumlar yas sürecini tamamlamamışlarında, yaşanan olayların yası tutulamamışsa veya olaylar belli bir sonuca bağlanamamışsa, yarım kalan bu psikolojinin, sonraki nesiller tarafından tamamlanması görevi, bilinçli olarak ya da olmadan, sonraki nesillere aktarılabilir: “ben yasımı tutamadım sen tutmaya devam et”, “ben aşağılandım şerefimi sen kurtar”, “ben güçsüzdüm intikamımı sen al” vb. gibi. “Travmanın nesiller arası aktarılması” olarak açıklanan bu yolla, yeni nesilde, kimsenin nasıl geliştiğinin farkına varmadığı, paylaşılan görevler oluşur.⁹

5 Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, ss. 155, 158.

6 Fatih Türkmenoğlu, Vamik Volkan ile röportaj, *Milliyet Gazetesi*, 23 Eylül 2007.

7 Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, s. 160.

8 G.H.Pollock, “The Mourning Process and Creative Organizational Change”, *Journal of American Psychoanalytic Association*, No. 25, 1977, s. 29’ dan aktaran Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, s. 179.

9 Feride Cem, İş’te Portre: Vamik Volkan, *Sabah İşte İnsan*, 28 Aralık 2008.

Düşman ve müttefiklere sahip olma ihtiyacının temelinde sevgi ve öfke duygularının sınırları ile çizilen büyük grup etkileşimi vardır.¹⁰ Travmanın nesiller arası aktarılması ve yaşatılması görevi, bir süre sonra ideolojik bir yapıya bürünerek kimliğin dayandırılabilmesi milliyetçi bir saplantının temeli haline gelebilmektedir. Her ne kadar yeni nesiller, 1915 yılındaki olayları yaşamamış olsalar da, büyüklerinden dinledikleri şekilde hafızalarında yer alan olayları sanki bizzat kendileri yaşamış gibi sahiplenebilmekte ve böylece nesiller arası aktarımı sürdürebilmektedirler.¹¹

Travmaya ait gerçek anılar yetişkine aittir. Bir kişiye ait anılar başka birine aktarılamaz fakat yetişkin biri, travmaya uğramış imgelerini çocukta depolayabilir. Anıların aktarıldığı çocukların travma ile ilgili hiçbir deneyimleri olmamasına rağmen “depo” haline gelmişlerdir. Depolayanın amacı, kendisinde sıkıntı yaratan imgeleri bir başkasına yükleyerek kaygılarının yükünü üzerinden atmaktır. Böylelikle, aynı zamanda çocuğa kimlik duygusunu etkileyen psikolojik bir gen de verilmiş olur. Bu kişilerin, içinde buldukları durumdan kurtulması çok güçtür. Çünkü kişinin yetişkin olduktan sonra depo işlevini bırakması, kimliğini değiştirmesi anlamına gelir. Daha da önemlisi, kendisini depo haline getiren kişi ile bağlantısının kopması, ya da diğer bir ifadeyle o kişiyi psikolojik olarak öldürmesi anlamına da gelir. Dolayısıyla kişi iyileşmeye ciddi direnç gösterir.¹²

Grup psikolojisini anlamak için değinilmesi gereken, “yas tutma”nın dışında ikinci bir kavram daha vardır. Vamik Volkan’ın “seçilmiş travma” kavramı, bir grubun geçmişte başka bir grupla ilişkileri sırasında yaşamış olduğu bir çatışmanın neden olduğu aşağılanmışlık duygusu, acılar, kayıplar ve çaresizliklerin zihinsel temsili anlamına gelmektedir. Bir kimlik belirteci olarak “seçilmiş travma”, geniş grubun yaşamında büyük öneme sahiptir. Çeklerin 1621 tarihli Bila Hora Savaşı’nı her yıl anmaları belirgin bir örnektir. Bu savaştan sonra Çekler 300 yıl boyunca Habsburg İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde kalmışlardır. Amerikan Lakota Kızılderililerinin 1890 yılındaki katliamı asla unutmamaları da “seçilmiş travma” örneği olarak gösterilebilir.¹³

Vamik Volkan’ın dikkat çektiği bir diğer nokta, “seçilmiş travma”nın gerçekten

- 10 Vamik D. Volkan, “Official and Unofficial Diplomacy: An Overview”, *The Psychodynamics of International Relationships*, Vamik D. Volkan, Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius (der.), Lexington Books, Toronto, 1991, s. 8.
- 11 Vamik Volkan, “A Psychopolitical Approach for the Reduction of Ethnic or Other Large-Group Regression”, Center for Development Research (ZEF Bonn), Facing Conflicts, 14-16 Aralık 2000’den aktaran Haluk Özdemir, “Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 14-15, Yaz-Sonbahar 2004.
- 12 Vamik Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, ss. 219-220.
- 13 Vamik Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 211.

yaşanıp yaşanmamış olmasının söz konusu grup için fazla öneminin bulunmamasıdır. Travmanın gerçekliğinden çok, işlevi önemli olarak görülmektedir. “Seçilmiş travma”, grup kimliğini canlı tuttuğu ve grup üyeleri arasında duygusal bağ oluşturma işlevini sürdürdüğü sürece kabul edilecek ve doğruluğu sorgulanmayacaktır.¹⁴ İşte belki de bu nedenle, Türkiye’den yapılan, tarih komisyonu kurulması, arşivlerin incelenmeye açılması, sahte belgelerin ifşa edilmesi gibi girişimler bir türlü değer görmemektedir. Yine bu bağlamda, yaşanan olayların ne olduğundan çok nasıl algılandığı ve nasıl bir travmaya sebep olduğu gerçeklik boyutundan daha önemli hale gelmektedir. Türkiye’de yaşananların, soykırım değil karşılıklı acıların çekildiği bir trajediler dizisi olarak görülmesi veya Ermenilerin Müslümanlara yaptığı mezalimlerin ispat edilmesi de, Ermeni diasporası için büyük bir anlam ifade etmemektedir. Soykırım olarak görülmeseydi dahi, Ermeniler sadece tehcirin bile yeterince travmatik bir olay olduğunu düşüneceklerdi.¹⁵

Bir başka önemli kavram “zaman çökmesi”dir. Travmanın üzerinden yüzlerce yıl geçse dahi aniden bir tetikleyici ile ya da bilinçli bir şekilde gündeme getirildiğinde yarattığı şaşırtıcı etkiyi ifade etmektedir. Çünkü ortam, olay sanki yeni olmuş ve o olayı da bizzat o nüfus yaşamış gibidir.¹⁶ “Seçilmiş travmalar” yeniden etkinleştiğinde uyanan duygular, travma sanki daha yeni yaşanmışçasına canlıdır. Geçmişten anımsananlar, o anda hissedilenler ve gelecek için ümit edilenler, bir “zaman çökmesi” ile iç içe geçerler.¹⁷

“Seçilmiş travma”sı olan gruplar, “ötekiler” tarafından yeni bir tehlike baş gösterdiğinde bugünkü kuşak grup kimliğini pekiştirmek ve tehditle yüzleşebilmek amacıyla, grubun “seçilmiş travma”sını yeniden canlandırır. Bu, yerine getirilmesi gereken ödevleri yeniden alevlendirir. Böylece zaman zaman geniş grup çatışmalarını barışçıl yollardan çözümlenmeye karşı bir direnç ortaya çıkar.¹⁸ “Seçilmiş travma” aracılığıyla aktarılan görevlerin işlevi zaman içinde değişebilir. Ödevin kendisi ortadan kalkmamakla beraber, hedefleri değişebilir. Örneğin travma, abartılı bir haklılık psikolojisine dönüşebilir. Abartılı haklılık, grubun arzuladığı şeye sahip olma hakkı olduğunu ifade eder. Örneğin irredentizm, bir siyasi haklılık ideolojisidir.¹⁹

14 Vamık Volkan, *Politik Psikoloji*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1993, s. 70.

15 F. Sevinç Göral Alkan, “Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 217.

16 F. Sevinç Göral Alkan, “Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 218.

17 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 305.

18 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 239.

19 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 240.

Ermenilerin uydurduklarına başkalarının inanmasının nedeni de bir tür abartılı haklılık yüklenmesi olabilir. Ermenilerin, sonradan çoğunun sahte olduğu ispat edilen belgelerle ileri sürdükleri iddialar Batı dünyası tarafından sorgulanmadan, kontrol edilmeden ve araştırılmadan onaylanmaktadır. Soykırım iddialarından daha ilginç, Ermeni tarihçiler Urartu devletinin kurucuları olarak kendilerini ilan etmişler ve dünya kamuoyu, iddiaları sorgulamadan hemen kabul etmiştir.²⁰ Yapılan propagandalar; içinde kullanılan materyallerin de çoğu zaman sahte olmasına rağmen, Batılılar tarafından biraz cehaletten, daha çok da günah keçisi bulmuş olmanın işlerine gelmesinden hemen etkili olmaktadır. Avrupalıların Türklerle ilgili olumsuzlukları hemen benimsemelerinin nedenlerine aşağıda, ayrı bir başlık altında değinilmektedir. Ancak, bir de meselenin sosyolojik boyutu bulunmaktadır. Örneğin Habermas, modern toplumlardaki demokratik tartışma ortamının, kültür endüstrisinin gelişimi ile gerilediğini, artık kamuoyunun rasyonel görüş alışverişi ile değil manipülasyon ile şekillendiğini savunur. Baudrillard'ın "hiper gerçeklik" kavramı ile ifade etmeye çalıştığı, gerçekliğin aslında sadece imgelerden oluştuğudur. Başka bir ifadeyle, biz gerçeği değil, bize verilen imgeleri gerçek olarak algılarız. Baudrillard'a göre, medya imgelerinden oluşan yeni bir gerçeklik yaratılmıştır.

Bazı kitlesel felaketler psikolojik etkiler bırakabilmektedir. Örneğin, birçok kişide "post-travmatik stres bozukluğu" olarak bilinen bir hastalık gelişmektedir. Bu kavram, travmaya maruz kalan kişinin beklenmedik zamanlarda, yaşamış olduğu deneyimi anımsaması ve yeniden yaşar gibi olmasını ifade etmektedir. Kitlesel travmaların neden olduğu sorunlar arasında; yeni toplumsal aşırı uğraşlar, var olan kültürel âdetlerde değişiklikler, ortak bağlantı nesnelere olarak anıtlar inşa edilmesi ve travmanın kuşaktan kuşağa aktarılması da vardır.²¹

Travmaların toplum üzerindeki etkileri çok büyük boyutlarda olabilmektedir. Büyük travmalardan sonra yeni paylaşımlar ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, paylaşılan ve topluluğu birbirine bağlayan en önemli kimlik unsuru, yaşanan travma olmaktadır. Böylece, mevcut kültürel normlar da değişmektedir. Bu travmanın etkileri ve sonuçları, aktarım yoluyla nesilden nesile geçmekte, bu geçişler sırasında değişikliklere uğramakta, kimi zaman hafiflemekte, kimi zaman ağırlaşmaktadır.²² Nesilden nesile geçiş sırasında olayların duygusal tarafı unutulurken, ya da etkisini yitirirken yayınlanan kitap, fotoğraf ve belgeler hafızayı korumayı sağlamaktadır. Anlatılanların sayısı azalsa dahi, belgeler unutmayı imkânsızlaştırmaktadır.²³

20 Birsan Karaca, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

21 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 137, 139.

22 Vamık Volkan, Vamık Volkan'dan Politik Psikoloji Seminerleri-2, Bahçeşehir Üniversitesi, 24-28 Eylül 2007, <http://www.ekopolitik.org/public/printnews.aspx?id=1304>

23 Osman Sağırılı ve Cemil Yıldız, "Ermenilerin hayat Felsefesi Herkesle Kavga Etmek", "Küs Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 28 Nisan 2010.

Geçmiş düşünmeyi, insanlara özgü bir davranış biçimi olarak ifade eden Arkeolog Mehmet Özdağın, bunu “masalsı geçmiş” ve “ölçekli somut” olarak ikiye ayırmaktadır. Masalsı geçmiş, gerçek ile söylentilerin birbirine karıştığı, derinliği olmayan yassı bir geçmiştir. Bu bakış açısında geçmişte olanların kanıtlanması gerekli değildir. Önemli olan anlatılanlara ve söylencelere inanmaktır. Ancak geçmiş düşünmek, inanç sisteminin bir parçası olacak kadar önemlidir.²⁴

“En kişisel anıların bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluştuğu”²⁵ şeklindeki yaklaşım, neyi unutup neyi hatırlamamız gerektiğini bize toplumun dikte ettiğini ifade etmektedir. Bireylerin ve toplumların unutulmasını ve hatırlanmasını sağlayan mekanizmanın işleyebilmesi için aile ve okullar gibi geniş alandaki toplumsal kurumlar görev yapmaktadır. Bireylerin ve toplumların kimi zaman fark ettikleri, kimi zaman farkına dahi varmadıkları bu mekanizmanın kontrol aracı; günahlar, ayıplar, yasaklar, ödüller, törenler gibi davranışlara onay veren şeylerdir. İnsanlık tarihi, yeni bir toplumsal bellek kurma çabalarının başarıları ve başarısızlıkları ile doludur.²⁶

Unutturmamak için gerçekleştirilen en etkili işlevlerden biri sinemadır. Çünkü sinema, abartılanları ve kurgulananları sergilemek için en uygun araçların başında gelmektedir. 1919 tarihli “Çarmıha Gerilen Ermenistan ve Açık Artırmadaki Ruhlar” adlı ABD’deki Ermenilerin desteği ile çekilen film, Ermeni iddialarını işleyen örneklerin ilki olarak kabul edilmektedir.²⁷ Ermeni iddialarını konu eden filmlerin tamamında, tehcir sırasında Ermenilere yönelik fiziksel şiddet uygulandığı gösterilmektedir. Şiddet motifinin seyircinin belleğinde sağlam bir şekilde yer etmesi için bu tür sahnelerin tekrarlanması önemlidir. Abartılarak anlatılan şiddet eylemleri, söz konusu sahnelerin, efsane niteliği alarak unutulmaz olmasını sağlamaktadır. “Tarla Kuşu Çiftliği” ve “Ararat” filmlerinde (Ağrı Dağı) arkadaşlarının üzerine gaz dökülerek yakılarak oynamaya zorlanan çırılçıplak soyulmuş genç kızlar, bu kategoride yer alan filmlerin hemen hemen hepsinde kafası kılıçla kesilen insanlar, “Mayrig” (Anne) ve “Ararat” filmlerinde ayağa nal

24 Mehmet Özdağın, “Tarih Öncesi Arkeolojisine Giriş”, *Atlas/Arkeo*, Sayı 1, 2002, s. 10’den aktaran Birsan Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25–26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

25 Jan Assman, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı, İstanbul, 2000, s. 40’den aktaran Birsan Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25–26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

26 Birsan Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25–26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

27 Ali Özuyar, Erciyes Üniversitesi-Neveşehir Üniversitesi-II.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS-II), “XIX.Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları”, <http://www.soykirimgercegi.com/default2.asp>’den aktaran Birsan Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25–26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

çakma olayı gibi unutulması imkânsız olan ve seyredenleri ciddi etki altında bırakan örnekleri göstermek mümkündür.²⁸ Bu arada, kimse en küçük at nalının dahi insan ayağına büyük geleceğini düşünmemektedir.

“Öteki” ya da “yabancı” ile ilgili kurmacalar ve abartmalar, yabancıyı düşman olduğu bilgisi ile duygusunu pekiştirmek ve sürekli canlı tutarak unutturmamak amacını içermektedir. Yabancı tanımlaması bebeklikten başlar. Önemli olan, yabancıyı kimliği değildir; “kimin yabancı olmadığıdır”. Yabancıya yönelik tepki, aslında bebeğin anne ile “anne olmayan” veya “iyi anne” ile çocuğun ihtiyaçlarını karşılayamayan “kötü anne” ayırımına dayanmaktadır.²⁹ Düşman ve dost ayırımı yapılırken, “yabancı” ve “tanıdık” ayırımının etkisi büyüktür. Örneğin “barbar” kelimesi, aslında yabancı ya da bizden olmayan anlamına gelmekle birlikte, zamanla ağırlıklı olarak “düşman”, daha sonra “gaddar, canî” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kimliğin kurulmasının temelinde de düşman ve dost ayırımının yapılması yatar.³⁰ Ermeni diasporasını bir arada tutacak tek bağ Türk düşmanlığı ve “soykırım”ın intikamıdır. Bu ortak bağlayıcı unsur duygulara ne kadar hitap etmekte ise ve ne kadar yoğun ise, o kadar bağlayıcı olacak, kimlik o kadar kuvvetli olacaktır. Dolayısıyla, Türk nefreti, acı dolu hikâyeler, mağduriyet psikolojisi, intikam isteği, “soykırım”ı kabul ettirme amacı diasporanın Ermeni cemaati olarak bir arada kalmasını sağlayan etmenlerdir.

Toplumsal travmalar konusu incelenirken genellikle unutilan geçmişini bilinç üstüne çıkarmayı öngören psikanaliz yöntemine başvurulur. Bellek, olayları seçmektedir ve psikanalizle ayıklanmazsa acı ile birlikte bir saptırma eğilimine girmektedir. Belleğin, bir suçlu bularak onu yargılamaya ihtiyacı vardır. Bugünkü Ermeni belleği, olayların beş kuşak nakledilmesi üzerine kurulmuştur. Aktarım sırasında bazı değişiklikler olmaktadır. Naklî hafıza, Ermenilerin başına gelenleri abartırken, Türkleri de canavarlaştırarak sunmaktadır.³¹ Tehciri doğrudan yaşayanlar ve onların aktardıkları ilk nesilde hastalıklı bir düşmanlık, kin ya da nefret yokken, sonraki nesillerde giderek anlatılanların arasına uydurma olaylar katılarak, hikayenin boyutu artırılmıştır. Tehciri yaşayanların kızgınlıkları, kırgınlıkları, öfkeleri, acıları ve üzüntüleri olmakta, ancak tüm Türklere yöneltilmiş Türk düşmanlığına bürünmüş bir öfke bulunmamaktadır. Gerçeklerden ve hakiki tarihten uzaklaşılırdıkça ortaya çıkan öfke ve nefret de hastalıklı bir hal almaya başlamaktadır.

28 Birsen Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25–26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

29 Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, s. 18

30 Vamik D. Volkan, “Official and Unofficial Diplomacy: An Overview”, *The Psychodynamics of International Relationships*, Vamik D. Volkan, Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius (der.), Lexington Books, Toronto, 1991, s. 7.

31 Gündüz Aktan, “Bellek ve Tarih”, 18 Nisan 2006, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da Irkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2006, ss. 184-185.

Diaspora Ermenilerinin bazıları Türkiye doğumlu, bazılarının Türkiye ve Türklerle bir şekilde ilişkileri mevcut, bazılarının ailelerinin Türkiye ile önemli bağları bulunmakta iken, bazılarının Türklerle hiçbir bağı bulunmamaktadır. En nefret dolu, en radikal düşüncelere sahip olanları, Türklerle bağı bulunmayan, gerçekte var olan Türkleri hiç tanımayıp, nakledilen hikayelerdeki Türkleri bilenlerdir. Taşnaksütyun Partisi'nin Fransa sorumlusu Armand Samelyan ile bir Türk gazeteci tarafından yapılan görüşmede dile getirilenler psikolojik travmanın ağırlığını net bir şekilde göstermektedir. 1999 depreminde televizyonlarda enkaz altında kalan, ölen Türk çocukları görüp hiç acı duymayıp kayıtsız kaldığını söyleyen Samelyan, bu durumun normal olmadığını da farkında olduğunu belirtmektedir. Ancak suçlu yine Türklerdir. Çünkü Taşnaksütyun Partisi sorumlusuna göre, Türkler onun acıma duygularını yok etmiş ve insanlıktan çıkarmışlardır. Hayatında konuştuğu ikinci Türk olan gazeteciye iç hesaplaşmasının sürdüğünü, ancak yine de "soykırım" sorumlularının varislerinden olmaktansa bozuk bir psikoloji ile de olsa mağdur konumunda bulunmanın daha iyi olduğunu söylemektedir.³²

Öfke ve nefret duygularının yoğunluğu, bireyleri mantık çerçevesinde düşünmekten ve gerçeklerden uzaklaştırabilmektedir. Türklerin tamamını kötü birer canavar olarak görmek kadar belirgin gerçekleri kabul etmemek de sorunlu bir durumdur. Örneğin Ermenilerin kabul etmekte zorlandığı konulardan biri, aynı dönemde, Ermenilerden çok daha yüksek olan Türk ve Müslüman ölümleridir.³³ Türk tarafı bu ölümlerde Ermenilerin payından bahsettiğinde, bu görüşler Ermeniler tarafından reddedilmektedir. Bu ölümlerin hastalık, açlık ve ağır tabiat koşullarından kaynaklandığını ileri süren Ermeniler, aynı nedenlerle Ermenilerin ölebileceğini kabul etmemektedirler. Çünkü Ermenilerin düşüncesinde, Ermenileri sadece ve sadece Türkler öldürmüştür.

Yas sürecinde yaşanma ihtimali bulunan bir diğer sorun, yas tutamamanın kronikleşmesidir. Bu durumda, kuşaklar arası aktarım gerçekleşir. Yas tutamamış olan nesil, bitiremediği işi genellikle bilinç dışı bir şekilde sonraki kuşaklara aktarır. Kendilerini bu travma karşısında savunamamış olan ve kurbanlaştıran neslin aktardığı gerçek travma psikolojikleştirilir ve mitleştirilir. Tarihî gerçek, duygusal öykülerle yer değiştirir. Böylece grubun, ilgili olaylara bakışı tek yanlı hale gelir.³⁴

32 Cansu Çamlıbel, "Diasporanın Haletiruhiyesi", *Hürriyet*, 18 Nisan 2010, s. 7.

33 Justin Mc Carthy, *Muslims and Minorities*, New York University Press, New York, 1983, ss. 133, 134. Yazar, 1912-1922 yılları arasında Anadolu'da toplam Müslüman nüfusun % 18'ini ifade eden 2.462.250 kişinin öldüğünü, istatistiklere dayanarak göstermektedir.

34 Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, s. 176.

Örneğin, ölen Ermenilerin sayısı zaman içinde sürekli artmış, yapılan işkenceler, katliamlar ve tecavüzlerin içine daha yoğun vahşet unsurları eklenmiş, arada anlatılan iyi Türk imgeleri zamanla tamamen ortadan kaybolmuş, toplama kampları, gaz banyoları, toplu kurşuna dizmeler gibi vahşeti olağandışılaştırılmaya yönelik eklemeler yapılmıştır. Bu eklemeler arasında Osmanlı yetkililerinin Kürtlere Ermenileri yok etmeleri karşılığında toprak verme sözü verdikleri, Türklerin kısa süre öncesine kadar tuvalet taşı olarak Ermeni mezarlarını kullandığı gibi hikayeler eklenmiştir.³⁵

Birsen Karaca, Ermeni sorununun konu alındığı ve psikolojik etkileme amacına sahip olan metinlerde metin yazarlarının Türk'e ait her şeyi olumsuz göstermek için özel çaba sarf ettiklerini, bununla da kalmayıp abartma sanatını kullandıklarını ileri sürmektedir. Üstelik, bunları araştırma ve incelemeler sonucunda değil, kendi zihinsel tasarımları çerçevesinde aktarmakta, böylece hedef kitlenin kurmacayı gerçekmiş gibi algılamasını sağlamaktadırlar. Bu metinlerde Türk "mutlak kötü", Ermeniler ise "mutlak mağdur, köle, zavallı"dır. Karaca, Ermenilerin böylesine abartılı bir şekilde zavallı gösterilmeye çalışılmasının nedeninin, Ermenilerin tehcir nedenlerinin haklı gerekçelerini zayıflatmak olduğunu savunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle; düşmanla işbirliği yapmak, katliamlar, terör faaliyetleri, çeteleşmeler gibi eylemler Ermenilerin "çaresizlikten" mecbur kaldıkları hareketler olarak yansıtılmaya çalışılmaktadır.³⁶

ABD'de düzenlenen ancak kısa ömürlü olan Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC) sırasında Ermeniler tarafından yapılan öneriye bakıldığında, diaspora psikolojisinin ne kadar patolojik bir halde olduğu görülmektedir: "*Biz çok büyük bir anıt yapacağız. Bu anıt için uzun yıllardır para topluyoruz. Bu anıtın üzerine Türklerin ne kadar kötü insanlar olduğu yazılacak. Eğer şimdi hemen burada bizden özür dilerseniz, anıt yine yapılacak fakat o zaman Türklerin daha az kötü insanlar olduğu yazılacak*".³⁷ Bu vahim durumun, yukarıda yapılan kimlikle ilgili açıklamasına ek olarak Auden'in tezini hatırlatmakta fayda bulunmaktadır: "*Eğer 'biz' ve 'ötekiler' şeklindeki ayırımında 'ötekiler'e karşı bir nefrete sahip olmasaydık, kendimize yönelteceğimiz bir sevgi de olmayacaktır*".³⁸ Bu tez, sadece Ermeni diasporasının içinde bulunduğu durumu değil, özellikle Batı Avrupa halkları gibi kimlik sıkıntısı ve suçluluk duyguları içinde bulunan toplumlarda yaşayan şiddet içerikli ırkçı ve ayrımcı yaklaşımları da açıklanabilir kılmaktadır.

35 Julia Pascal, "A People Killed Twice", *The Guardian*, 27.1.2001.

36 Birsen Karaca, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

37 Feride Cem, İş'te Portre: Vamık Volkan, *Sabah İşte İnsan*, 28 Aralık 2008.

38 W.H.Auden, "The Sea and the Mirror", J. Heath-Stubbs ve D. Wright (der.), *The Faber Book of Twentieth Century Verse*, Faber & Faber, Winchester, Mass, 1947, s. 36'dan aktaran Vamık D. Volkan, *Kanbağı. Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam, İstanbul, 1999, s. 37.

İçinde buldukları psikolojinin farkında olan Ermenilerin bu durumdan kurtulmak için bazı çözüm önerileri bulunmaktadır. Kendisini kurbanlaştırmış olan grup, kayıplarının diğerleri tarafından, özellikle de düşman tarafından kabul edilmesini bekler. Düşmanın, grubun yasını ve acısını anlamasının önemi büyüktür.³⁹ Ermenilere göre Türkler “soykırım”ı kabul etmediklerinden Ermeniler de travmayı atlatamamakta ve geçmişte yaşamaktadırlar. Türkiye’nin inkârcılığı, Ermenileri geçmişten kurtaramadığı için geleceğe odaklanmalarını engellemektedir. Dolayısıyla, Ermeni toplumu normalleşmek için düşmanına bağlanmış durumdadır. Normalleşmek için düşmanına muhtaç durumda olması⁴⁰ Ermenilerin nefretini daha da artırıyor olabilir.

Ermenilerin geniş grup kimliği Türklerin geniş grup kimliği ile yakından bağlantılıdır; hatta Türklerden bağımsız var olamamaktadır. Bu nedenle, Ermenilerin “kurban” ve “kurbanlaştıran” olarak iki kimliği içsel olarak bir arada var olmak zorundadır.⁴¹ Ermeni diaspora kimliğinin Türk düşmanlığı üzerine kurulmuş olması, ancak diğer taraftan Ermenilerin geçmişin travmalarından kurtulmaları için Türklerin “soykırım”ı kabul etmesinin gerekmesi, çelişki gibi görünen hassas bir durumdur. Türklerin “soykırım”ı itiraf etmesi, özür dilemesi ve Ermenilerin tazminat taleplerini yerine getirmesi Ermeniler için istenmesi gereken bir sonuç mudur? Bundan sonra hangi mesele ve hangi amaç Ermeni diasporasını bir arada tutacak zank işlevini görecektir? Bir arada kalmaları ya da kimliklerini korumaları için Türk nefreti ve “soykırım”ın kabulü kadar güçlü bir başka unsur bulunabilecek midir? İlginç olan, Türkiye’nin “soykırım”ı kabul etmesi, belki de Ermeni kimliğinin ortadan kalkmasına ve diaspora Ermenilerinin asimile olmasına neden olabilecektir. Ermenistan’ın ayakta durmasını sağlayan başlıca nedenin, Ermenistan nüfusundan daha yüksek olan diasporanın varlığı olduğu düşünüldüğünde, diaspora Ermenilerinin asimilasyonu devletin de sona ermesi anlamına gelebilecektir.

Bir başka ilginç ve çelişkili durum, Türklerin Ermenilere “acınızı anlıyoruz” cümlesini kurduklarında ortaya çıkmıştır. Türk nüfusunun yarıya yakınının göçmen olduğundan yola çıkıldığında, yarım bırakılan hayatlar konusunda Ermenileri anlayabileceklerini ileri sürmek mümkündür. Fakat Ermenilerin Türklerden gelen empati girişimlerini reddettikleri görülmektedir. Ermeniler ile Türklerin bir araya geldiği ABD’deki görüşmelerde, Türklerin de Osmanlı İmparatorluğu topraklarında çeşitli yerlere göç etmiş ailelerden geldiği gerçeği söylenmiştir. Ermeniler Türklerin de acı çekmiş olduklarını düşünmemektedirler.⁴² Vamık Volkan, TARC

39 Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, ss. 172, 173.

40 Gündüz Aktan, “Ermeni Olaylarının Psikolojisi”, 2 Şubat 2002, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da Irkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2006, s. 52.

41 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek. Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, ss. 203-204.

42 Douglas Frantz, “Unofficial Commission Acts to Ease Turkish-Armenian Enmity”, *The New York Times*, 9 Temmuz 2001.

toplantılılarındaki gözlemleri sırasında, Türklerin Ermenilerin 1915'te çok büyük trajedi yaşadığını açıkça kabul ettiklerini, fakat ne zaman Ermenilerin acılarına eşduyum gösterecekler hemen geri püskürttüklerini ifade etmektedir. Hatta Ermeniler Türklerden açıkça acılarını anlamalarını talep ettiklerinde dahi Türklerin eşduyumunu kabul etmediklerini belirtmektedir.⁴³ Türklerin 1915 olayları için empati yoluna gittiklerinde Ermeniler arasında ciddi kaygının ortaya çıktığını ileri süren Volkan, bu kaygının nedenini, Ermenilerin “dünyanın bir numaralı mağduru” unvanını kaçırmak istememelerine, dolayısıyla Türklerin onları anlamaya çalışmalarını kendileriyle rekabete girerek onların toplum kimliklerine zarar veren kişiler olarak gördükleri şeklinde açıklamaktadır.⁴⁴ Volkan'a göre, aslında herkesin acı çekmiş olduğu şeklindeki empatik anlayışın geliştirilmesi, sorunun en önemli çözüm noktası olacaktır.⁴⁵

Ermeni “soykırımı” konusu, Vamık Volkan'a göre artık “psişik gerçek” haline gelmiştir. Psikanalizde bir düşünce gelişimini anlatan kavram, kişinin, bir olayın nasıl başladığını ve nasıl geliştiğini; içindeki istekleri, korkuları, ruhsal defansları kullanarak tek bir şekilde algılamasını ifade etmektedir. Böylece, bu durumu değiştirecek deliller hiçbir değişikliğe sebep olmaz. Bugün “soykırım” özellikle Ermeniler için bir “psişik gerçek” haline gelmiştir.⁴⁶

Ermenistan Ermenileri

Ermenistan, sorunlu bir coğrafyada, kendisinden daha büyük ve güçlü komşulara sahip, güvenlik sorunları yaşayan bir ülke konumundadır.⁴⁷ İran, Türkiye, Rusya gibi bölgesel güçlerin arasında kalmış olan Ermenistan, yoksulluk içinde, geri kalmış bir ülkedir. Ermenistan'ın dostluk ilişkileri içinde olduğu hiçbir komşusu bulunmamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan ile bozuk ilişkilere sahip olan ülke, İran ve Gürcistan ile de azınlık sorunları konularında gerginliklere sahiptir. Ermenistan'ın siyasi bağımsızlığının sınırlı ve büyük ölçüde Rusya'nın kontrolü altında olduğu hatırlatılmalıdır. Ağabey konumundaki Rusya ile sahip oldukları asimetrik ilişkinin içinde Ruslarla geçmişin hesabının görülmesi sorunu da bulunmaktadır. Bütün bu olumsuz koşullara, Ermenistan'ın dünyanın en fazla göç veren ülkelerinden biri olduğu ve ülke nüfusundan daha yüksek sayıda diasporaya

43 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek. Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 205.

44 Feride Cem, İş'te Portre: Vamık Volkan, *Sabah İşte İnsan*, 28 Aralık 2008.

45 Douglas Frantz, “Unofficial Commission Acts to Ease Turkish-Armenian Enmity”, *The New York Times*, 9 Temmuz 2001.

46 Feride Cem, İş'te Portre: Vamık Volkan, *Sabah İşte İnsan*, 28 Aralık 2008.

47 F. Sevinç Göral Alkan, “Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 216.

sahip olduğu eklendiğinde Ermenistan nüfusunun bir kez daha mağduriyet psikolojisi için gerekli şartlara sahip olduğu söylenebilir. Sıkıntılar içindeki Ermenileri ayakta tutan ve belki de pes etmemelerini sağlayan tek şey, bir kez daha Türk düşmanlığı gibi görünmektedir.⁴⁸

Türklerle ilgili hiçbir zaman iyi anılara yer verilmemesinin ve hep yaşanan kötü anların, çoğu zaman kurgulanarak aktarılmasının temelinde Ermeni kimliğini Türk kimliğinden soyutlamak vardır. Bu durum “kimlik bölünmesi” şeklinde ifade edilebilir.⁴⁹ Örneğin, 1988 yılında Ermenistan’da meydana gelen büyük depremden sonra düşman komşu Azerbaycan’ın kan vererek yardım etme önerisi reddedilmiştir. Ermenilerin karşı çıktığı nokta, kimlikleri temsil ettiğinden, aslında kanların karışması konusu olmuştur.⁵⁰

Her ne kadar mağdur konumunda gibi görünseler de, Ermenilerin kendilerine ait çok sayıda kaynaktaki, aslında ne kadar mücadeleci, kuvvetli, dayanıklı ve başarılı bir millet olduklarını savunan metinlere rastlanmaktadır. Osmanlı döneminde, yaptıkları stratejik planlarla ve Türklerle çatışmalarında öldürdükleri Türklerin sayılarıyla gurur duydukları, pek çok belgede yer almaktadır. Aynı zamanda Ermenilerle ilgili olarak, isyan motifleriyle sunulan “asi halk” imgesi mevcuttur.⁵¹ Karaca, Ermeni edebiyatında yer alan Ermeni halkının uyumsuz insan simgesinden söz etmekte, özellikle edebiyatçı William Saroyan’ın Ermenilerle ilgili olarak kullandığı “deli” imgesinin üzerinde durmaktadır. Saroyan, diğer halklarla kıyaslandığında Ermenilerin kim oldukları ve amaçları konusunda diğerleri kadar rahat olmayıp en başından beri mücadele içinde olduğunu ileri sürmektedir. Ermenilerin deli olduğunu, ancak öfkelerini bastırmayı bildiklerini söyleyen edebiyatçı, diğer milletlerde bulunan uysallık, sıradanlık, ciddiyet, uyum, heves, saygı, beceri, nezaket, talepkâr olmama gibi özelliklerin bulunmadığını savunmaktadır.⁵²

Ermenilerin yaşadıkları bölge, tarih boyu karmaşa içinde olmuş ve özellikle büyük devletlerin savaş alanı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Ermenilerin siyasi hayatları da istikrardan uzak olmuştur. Tarihçiler, çoğunlukla, Ermenilerin radikal kararlarla yön değiştirmelerinin gerekçesi olarak bu istikrarsız ortamı

48 Osman Sağırılı ve Cemil Yıldız, “Ermenilerin hayat Felsefesi Herkesle Kavga Etmek”, “Küs Komşu Ermenistan” başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 28 Nisan 2010.

49 Birsan Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25–26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

50 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 145.

51 Birsan Karaca, “Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

52 W. Saroyan, *Paris-Fresno Güncesi 1967-68*, Aras, İstanbul, 2001, s. 57’den aktaran Birsan Karaca, “Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

göstermektedirler. Ermenilerin değişim kararlarının içinde, savaş meydanında bile taraf değiştirmelerine varacak kadar radikal deneyimler bulunmaktadır. 364 senesi kadar eski bir tarihte dahi Perslerle Bizanslıların savaşı sırasında Ermenilerin Perslerin daha güçlü olduğunu görünce taraf değiştirdikleri ileri sürülmektedir.⁵³

Ermenilerin kendileri ile ilgili, kendileri tarafından yazılan belgelerde sadece mağduriyet gibi güç veren ya da asilik ve mücadelecilik gibi gurur duyulan özelliklerine değil, aşağılayıcı özelliklerine de sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Ermenilerin kendileri ile ilgili yazılan olumsuz metinlere tepkisiz kalmaları Karaca'ya göre ayrı bir çalışma konusu olmalıdır.⁵⁴ Sosyolojide, kitle iletişim araçlarının verdiği mesajlara tepkisiz kalma ya da sunulanları sorgulamadan alma şeklindeki dönemin atlatıldığı görüşü hâkimdir. Verilen mesajların edilgen bir şekilde hiçbir sorgulama ve eleştirel ilgi olmaksızın doğrudan alınmasına "hipodermik model" denir. Frankfurt Okulu, buna "uyuşturma modeli" de der. Çünkü bilgi bombardımanı, hedefin özgürce ve geniş çerçevede düşünebilmesini, sorgulama yapabilmesini ve eleştirel yaklaşım getirme yeteneklerini tahrip ederek uyuşturur. Bunun tersi olan yorumcu modelde, hedef kitle, kendilerine verilmeye çalışılan bilgileri başka kaynaklarla karşılaştırabilmekte ve tepki verebilmektedir.

Diğer taraftan, Ermeniler aslında "kandırılmış halk" konumundadırlar. Roma İmparatorluğu Perslere karşı Ermenilerden destek istemiş, desteği almasına rağmen vaat ettiklerini vermemiştir. Benzer şekilde Batılılar da Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya çalışırken Ermenilerden faydalanmış, ancak daha sonra yüzüstü bırakmışlardır. Ruslar, kendi çıkarları doğrultusunda belki de Ermenileri en fazla kullanan millet olmuştur. Ermenilere vaat edilen bağımsızlık Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında gelmiş, üstelik hâlâ tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Batılı ülkeler, bugün de Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini engellemek için Ermeniler üzerinden çeşitli oyunlar oynamakta ve aslında Ermenistan'a zarar vermektedirler. Dolayısıyla, Ermeniler "büyük güçlerin kendi çıkarları için kullanıp sonra da sözlerini yerine getirmeye değer bulmadan attıkları bir millet" konumundadırlar. Ermeniler bunun ne kadar farkındadır belli değildir, ancak bu durumun psikolojik sıkıntısını hissetmemeleri mümkün görünmemektedir. Böyle bakıldığında, Ruslar veya Batı ile kıyaslandığında aslında Osmanlılar çok daha masum kalmaktadırlar.⁵⁵

Ermenistan'ın diaspora karşısında avantajlı olduğu nokta, devletin elinde

53 G.H.Sarkisyan, Ustanovlenie feodalnogo obşçestvennogo stroya i padenie drevnearmyanskogo gosudarstva, bkz.M.G.Nersisyan, İstoriya armyanskogo naroda, Erivan, 1980, s. 94'ten aktaran Birsan Karaca, "Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları", 25-26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Demeği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

54 Birsan Karaca, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

55 Birsan Karaca, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

bulundurduğu dezenformasyon gücüdür. Ermenistan ulusal arşivlerinde Türkiye'deki yüzlerce köylerde öldürülenlerin tek tek isimlerinin yazdığı binlerce belge bulunmaktadır. Arşivleri Türkiye'den ziyaret eden gazeteciler, yetkililere belgelerin orijinallerini sorduklarında kendilerine belgelerin gerçek olduğu cevabı verilmiştir. Fakat tükenmez kalemle yazılmış olan belgeler için tükenmez kalemin 1943 yılında kullanmaya başladığı söylendiğinde yetkililerin konuyu değiştirdiği ileri sürülmektedir.⁵⁶

Ermenistan'da ilköğretim yedinci sınıf öğrencileri için hazırlanan "Ermeni Tarihi" adlı kitapta yer alan bilgiler Karaca tarafından aktarılmaktadır:

"Ermenilerin de içlerinde olduğu Türk boyunduruğu altındaki Hıristiyanlar, Reaya - hakları olmayan tebaalar - olarak kabul edilirdi. Onlar her türlü temel haklardan, yaşamlarının ve mal varlıklarının güvenliğinden yoksundular. Ülkede hüküm süren anarşizm koşullarında Ermeni köylüsü, yıllarca zor koşullarda çalışarak elde ettiği her şeyi kaybedebilirdi bir gün".⁵⁷

Bu dezenformasyon örneğinde, "tebaa"nın sadece gayrimüslimlerden oluşmadığı, Ermeniler için "millet-i sadıka" ifadesinin kullanıldığı ve Ermeni vatandaşlara itibarlı bir konum verildiği unutturulmaya çalışılan bilgilerdir.⁵⁸

Grupların psikolojik süreci bireylerinki ile benzerlikler gösterse de, özellikle kayıplara gösterilen tepki noktasında ayrılır. Öfke ve acı gibi duygular bir grup tarafından paylaşıldığında, kontrol edilemez boyutlara ulaşabilir.⁵⁹ Bu durum, özellikle diaspora Ermenileri için geçerli olsa da, Ermenistan Ermenileri için de söz konusu olabilmektedir.

Karaca, 5 Eylül 2005 tarihli Ortadoğu gazetesinde yer alan birkaç haber başlığını hatırlatmaktadır: "Lübnan'da, balayını Türkiye'de geçirmek için başvuruda bulunan genç Ermeni çiftler, kilise tarafından aforoz edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar", "hep birlikte geleceğe bakılması gerektiğini vurgulayan Ermenistan Kültür Bakanı, bazı şahsiyetler tarafından barış mesajı içeren sözlerinden dolayı vatan haini olarak tanımlandı", "TARC'da yer alan Van Kirkorian, Komisyon'da yer aldığı için aşırılıkçı Ermeniler başta olmak üzere Taşnak yönetiminin bağnaz uzantıları tarafından ölümle tehdit edildi. Kirkorian,

56 Osman Sağır ve Cemil Yıldız, "Ermeni Arşivlerine Girdik Orijinal Belge Yok", "Küs Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 26 Nisan 2010.

57 Hayots patmutyun, Hanrakrtakan dprotsi 7-rd dasarani dasagirk, Hmbagrutyam. Prof. V.Barhudaryani, 'Luys', (Yerevan, 1999), ec. 59'dan aktaran Birsen Karaca, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

58 Birsen Karaca, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

çocuklarını ve eşini beraberine alarak ABD'nin başka bir eyaletine taşınmak zorunda kaldı".⁶⁰

Yapılan araştırmalar, Türkiye hakkında yanlış bilgiye sahip olmanın, eğitim seviyesi yükseldikçe arttığını göstermektedir. Bu, bilgi kaynaklarına ulaşımın artması ile dezenformasyona açık hale gelme arasındaki paralelliği ispatlamaktadır.⁶¹ Dezenformasyon, doğruluğu önemli olmayan, hatta çoğu zaman yanlış olan, belli bir amaca hizmet etmesi için bilinçli bir şekilde yayılmaya çalışılan bilgidir. Dışarıdan gelebilecek ortak bir tehdidin varlığı, bir yandan söz konusu toplumun ya da cemaatin birbirine kenetlenmesini, diğer yandan da toplumu uyanık tutma yoluyla canlı kalmasını sağlamaktadır. Ermeni yönetimi, zayıf olan devleti, "Türk tehlikesi" ile canlı tutmaya çalışmaktadır.

Ermenistan Ermenileri ile diaspora Ermenileri arasındaki yaşam tarzı, psikolojik durum ve çıkarlar açısından mevcut farklar iki toplum arasında gerilimlere neden olmaktadır. Ermenistan Ermenileri için acil ve öncelikli olan konu, "soykırım" değil, ilişkilerin normalleştirilmesidir. Böylece sınır açılabilir ve ağır yoksulluk içindeki ülke ekonomik olarak rahat edebilecektir. Diaspora Ermenileri ekonomik olarak rahat bir yaşama sahip olduklarından Ermenistan'daki soydaşlarına yönelik yeterince anlayış sahibi değillerdir. Diaspora Ermenilerinin, kimliklerini ve varlıklarını korumak amacı nedeniyle, soykırım söylemine Ermenistan'dakilerden çok daha fazla ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Dolayısıyla diaspora açısından "soykırım", her zaman öncelikli konudur. Ermenistan ile Türkiye arasında yaklaşma ya da görüşmeler olduğunda diaspora Ermenileri, Ermenistan üzerinde "soykırım" meselesinden taviz vermemeleri ve geri adım atmamaları için baskı yapmaktadırlar. Ermeni diasporasının "soykırım" saplantısı, aslında Ermenistan'ı olumsuz yönde etkilemektedir.

Bunun tam aksi şekilde tezler de bulunmaktadır. Örneğin Ermenistan'da Türkoloji bölümünde okuyan öğrencilerle yapılan bir röportajda, öncelikli meselenin sınırların açılması değil, "soykırım"ın tanınması olduğu ortaya çıkmıştır. Öğrenciler, sorunun özür dilemekle çözülemeyeceğini, çünkü meselenin toprak meselesi olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, röportaja katılanlara göre Doğu Anadolu, Batı Ermenistan'dır.⁶²

59 Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, ss. 164-165.

60 Birsen Karaca, "Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları", 25-26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

61 F. Sevinç Göral Alkan, "Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 219.

62 Osman Sağırlı ve Cemil Yıldız, "Sizinle Uğraşmak için Türkoloji Okuyoruz", "Kiis Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 27 Nisan 2010.

Diaspora Ermenileri, bir yandan yoksulluk içindeki Ermenistan'da yaşayanların hallerini anlamadıkları için sıkıntıya neden olmakta, diğer yandan bu yoksulluğa uzak kalmayı sürdürmektedirler. Diğer bir ifadeyle, Ermenistan toplumundan ve devletinden "mücadele" etmelerini isterken, kendileri refah düzeyi yüksek bir yaşam tarzını sürdürmekte ve ellerini taşın altında sokmaya yanaşmamaktadırlar. Bu noktada, İsrail'e giderek mücadeleye bizzat katılan Yahudi diasporasından çok farklı olduklarını hatırlatmak gerekmektedir.⁶³ Ermeni diasporası, rahatını bozmadan kendi kimlik krizi uğruna "soykırım" meselesini kullanarak kendi kimliklerini güçlendirirken Ermenistan'a zarar vermektedir. Diğer bir ifadeyle, Ermenistan'da Türkiye ile ilişkiler konusunda yapıcılık amaçlanırken, diasporanın Türkiye ile ilişkilerdeki tarzı daha çok yıkıcı noktadadır.

Diaspora baskısı ve Batılı müdahalesinin ülkelerine zarar verdiğinin farkında olan Ermenistan Ermenileri mevcuttur. Örneğin Ermenistan'da bulunan Ermeni Ulusal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Direktörü Richard Giragosian, Türkiye ve Ermenistan dışındaki ülkelerin parlamentolarında alınan tasarılarıyla bu meselenin çözülemeyeceğini ileri sürmektedir. Çünkü Giragosian'a göre bu tasarılar Ermenistan hükümetinin çalışmalarının ürünü olmayıp, daha çok Ermeni diasporasının işidir ve Türkiye'yi suçlayarak köşeye sıkıştırmak ve cezalandırmak isteyen Avrupa ülkelerinin yaptığı bir hamledir. Bunun, her iki ülkeye de yarardan çok zarar getirdiğini belirten Giragosian, "soykırım" iddialarının çözüm yerinin üçüncü ülke parlamentoları olmadığını söylemektedir.⁶⁴

Ermenistan'daki Ermeniler ile diaspora Ermenileri arasındaki fark bir yana, Ermenistan Ermenileri arasında dahi Türklere yaklaşım konusunda belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Erivan Ermenilerinin daha öfkeli ve katı olan siyasi yaklaşımlarının yanında Gümrü'deki tutumun daha dostane, barışçıl ve sıkıntılı konuları kapatarak önce sınırın açılmasına yönelik olduğu görülmektedir.⁶⁵

Türkiye Ermenileri

Bilindiği gibi Türkiye Ermenileri, İran Ermenileri ile birlikte diaspora grubuna girmektedir. İran Ermenileri, tıpkı diaspora gibi Türklere yönelik düşmanca tavırlar ve duygular içinde olduklarından, psikolojik kategori olarak diasporadan farksızdır. Türkiye Ermenilerini ise, hem diaspora olmadıklarından hem de gerek diaspora gerekse Ermenistan Ermenilerinden farklı olduklarından üçüncü bir kategori olarak değerlendirmek gerekmektedir.

63 Gündüz Aktan, "Bir İlk (1)", 15 Mayıs 2002, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 67.

64 Osman Sağırlı ve Cemil Yıldız, "Ermenilerin Toprak Talebi Yok", "Küs Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 23 Nisan 2010.

65 Oya Eren, TRT1 Ana Haber, İzlenim Haberi, 2 Mart 2010.

Türkiye'deki Ermenilerin büyük bir kısmında Türklere ya da Türkiye'ye yönelik öfke, kin, intikam gibi duygulara rastlanmamaktadır. Soykırım konusu, Ermeniler için yeni yeni gündeme gelen fakat "henüz" fazla taraftar bulamayan bir meseledir. Türkiye Ermenileri için Ermenilik kadar Türklük de gurur duydukları kimlikleridir. Türkiye Ermenileri "biz" dediklerinde, içine Türk toplumunun tamamını dâhil etmektedirler. Millî bayramlar kadar dinî bayramlara da iştirak eden Türkiye Ermenileri, kendi okullarında kutlamalar gerçekleştirmektedirler. Cumhuriyet bayramı gibi önemli günlerde, diğer çoğunluk okullarından farksız olarak Türk bayrakları asılmakta, Atatürk anılmaktadır.⁶⁶

Türkiye Ermenilerinin, gerek içinde yaşadıkları toplum gerekse diaspora Ermenilerinin baskıları nedeniyle çeşitli sorunları bulunmaktadır. Bir dönem ASALA terörü sırasında Türkiye'deki Ermenilere yönelik olumsuz yaklaşım ve baskılar sonucu cemaat içine kapanmış, bir kısmı isim değiştirerek kimliklerini gizleme yoluna gitmişlerdir.

Terör örgütü mensupları veya destekçileri sorumlu iken, suçun ve öfkenin Ermeni cemaatinin tamamına yöneltilmesi sorunlu bir yaklaşımdır. Türkiye; zaman zaman ırkçılık, ayrımcılık, hoşgörüsüzlük gibi bu topraklara ait olmayan yabancı ideoloji ve hareketlerin sınırlı da olsa etkisi altında kalabilmektedir. Bu tür sapkın görüşlere sahip olanların aşırı milliyetçi ya da köktendinci gibi radikallerden çıktığını belirtmek gerekir.

Türkiye'deki Ermenilerin artık asimile olma yolunda oldukları görülmektedir. Her ne kadar ASALA terörü gibi onları asimile olmaya zorlayan olumsuz şartlar artık bulunmasa da kendi istekleri ile asimile olmayı tercih ettikleri dikkat çekmektedir. Ermeni kültürünün ve yaşam biçiminin Türk kültürüne benzerliği onların asimilasyonunu kolaylaştıran bir etkidir. Öyle ki, sadece isim değiştirmek dahi asimile olmak anlamına gelmektedir. Geriye kalan din unsuru ise zaten Müslüman Türkler tarafından fazla dikkate alınmayan bir konu olarak kalmaktadır.

Türkiye'deki Ermenilerin en önemli sorunu, kendi tercihleri ile de olsa kapalı bir toplum gibi yaşamaları ve asimile olmalarıdır. İkincisi, yine kendi tercihleri doğrultusunda meslek yaşantısında sınırlı alanlarda var olmalarıdır. Türk vatandaşlarının tamamının kanun önünde eşit olmasından hareketle hukuken hiçbir sınırlandırmaları bulunmamakla birlikte, meslek tercihlerini devlet kademelerinde yapmamaktadırlar. Toplum içinde az da olsa görünmeyen, üzeri kapalı, dolaylı baskıların, alayların ve küçük görmelerin bulunduğu bilinmektedir. Ermenilerin, istisnasız her yerde, her ortamda, kendi isimleri, etnik kökenleri, dilleri, dinleri, kültürleri ve isimleri ile tam anlamıyla rahat hissedememeleri önemli bir sorundur.

66 Tercüman Gazetesi, 29 Ekim 2006.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tamamının hukuk önünde eşitliği, bu eşitliğin toplumsal düzeyde tam anlamıyla olmaması nedeniyle gerçekleştirilememekteyse, o zaman büyük ve önemli bir sorundan bahsetmek gerekmektedir. Ermeni sorunu nedeniyle neredeyse bütün dünya tarafından baskı altına alınan ve bunu hiç hak etmediğini düşünmesine rağmen uluslararası her ortamda sürekli suçlanan Türkiye'nin insanların öfkelerini yöneltmesi gerekenlerin Türk vatandaşı olan Ermenilerin olmadığı toplumsal bilinçlendirme çerçevesinde hatırlatılmalıdır.

Daha büyük bir sorun, Türkiye Türklerinden çok daha ağır şekilde baskı yapan Ermenistan Ermenileri ile özellikle diaspora Ermenilerinin kendilerine yönelik yaklaşımıdır. Türkiye'deki Ermenileri gerçek Ermeniler olarak görmeyen diasporanın düşüncesinde; ezildikleri, asimilasyona zorlandıkları ve hakaret gördükleri halde sessiz kalmaları nedeniyle onursuz bir yaşam sürmektedirler. "Soykırım" konusunda yakın zamana kadar hiçbir yorumun çıkmaması da, Türkiye Ermenilerinin tepkisizlikle suçlanmalarının bir başka nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Burada, bir kez daha Türk devletine ve Türk toplumuna görev düşmekte, kendi vatandaşlarını her türlü hakaret ya da suçlama karşısında koruma ve savunma girişiminde bulunmalılardır.

Türkiye Türklerinin⁶⁷ Psikolojisi

Türklerin grup psikolojisine bakıldığında, genelde herhangi bir ırka ya da millete, özelde ise Ermenilere yönelik nefret, öfke, düşmanlık gibi duyguların bulunmadığı görülmektedir. Türkler de kimi zaman aile büyüklerinden Ermeniler tarafından gerçekleştirilen katliamları, işkenceleri ve hainlik hikayelerini acı ve gözyaşı ile dinlemiştir. Fakat anlatılanların aktarımı sırasında bilinçli ya da bilinçsiz olarak Ermeni milletine yönelik nefret ya da ırkçı duyguların aktarımı yapılmamıştır. Aksine Ermenilerle paylaşımlarla ve sevgi ile dolu komşuluk ilişkilerinden sıcaklıkla bahsedilmektedir. Türk tarafı, olayları aktarırken Ermenilik ya da Ermenileri değil, sadece katliamı yapan Ermenileri suçlamıştır. Tarih boyunca yaşamış olduğu felaketlere rağmen, Türklerde kötü ırkçılık bulunmamaktadır.⁶⁸ Acı yaşamış olan Ermeniler ile Türkler arasındaki farkın sebebi, Türklerin kimlikleri ile ilgili zaman zaman sıkıntılar yaşadığı doğru olsa da, bir kimlik krizinin var olmamasıdır.

Yapılan kamuoyu yoklamalarında Türklerin Ermenilere karşı yaklaşımlarında çok daha az düşmanlık görülmektedir. "Türk görüşü" diye bir kavramdan bahsetmek mümkün değildir, çünkü Türk toplumunun görüşü homojen değildir. Türkler

67 "Türkiye Türkleri" Türkiye'de yaşayan Türkleri kapsamaktadır. Türkiye'de yaşayan Türk vatandaşı olan Ermeniler ayrı bir başlık altında ele alındığından bu gruba dahil edilmemiştir.

68 Lale Şıvgın, Vamık Volkan ile röportajı, *Tercüman Gazetesi*, 23 Kasım 2007.

arasında Ermenilerden hoşlanmayanlar kadar onlara sempati ile yaklaşan, ayırım gözetmeksizin bakan, düşmanlık besleyen, her türlü farklı görüşten insan bulunmaktadır.⁶⁹ Ermenileri düşman gibi görenler hem küçük bir azınlıktır hem de radikal gruplardır.

Ermeni tarafında ise Türklere yönelik yaklaşımın homojen olduğu görülmektedir. Ermeni diasporasının tamamına ve Ermenistan Ermenilerinin büyük çoğunluğuna göre neredeyse her Türk düşmandır. Üstelik Ermenilere olumsuz yaklaşan Türklerin diğer birçok konuda da radikal olmaları gibi bir durum söz konusu değildir. İlimli olanlara göre sorun Türk halkı ile değildir; katliamların işlenmesine neden olan da inkar eden de Türk devleti olduğundan, nefret daha çok devlete yöneliktir.

Önemli bir başka nokta, karşı görüştekilere yönelik yaklaşımdır. Ermeni diasporasının güçlü olduğu Fransa ve ABD gibi ülkelerde “soykırım”ın olmadığını savunan kitapların yazarları, çalışmalarını yayınlacak bir yayın evi bulamamaktadırlar. Üstelik, bu tür karşı görüş savunanlar kimi zaman tehdit dahi edilmektedirler. Aynı durum Ermenistan için de söz konusudur. Ülkede Türk tarafının görüşünü yansıtan tek bir kitap bile bulunmamakta, bu yönde yazılar yayınlanmamaktadır. Türkiye’ye baktığımızda “soykırım”ı savunan kitapların ve makalelerin serbestçe yayınlandığı, karşı görüştekilerin düşüncelerini savunmaları ile ilgili yasaklamaların ya da baskıların bulunmadığı görülmektedir.

Türklerin Balkanlar’dan ve Kafkaslar’dan Anadolu’ya sürüldüklerini, birçok kez yaşadıkları topraklardan koparıldıklarını, çeşitli mezalime maruz bırakıldıkları bilinmektedir. Türklerin yaşadığı acıların Ermeni tehcirinden çok farklı olduğu söylenemez. Ancak Türklerin önemli farkı, yaşananlara rağmen kendilerine mezalim yapan milletlere ya da ırklara yönelik genel bir nefrete sahip olmamalarıdır. Genetik hafızaya bakıldığında Türklerin kendilerine yapılan mezalimi unutma eğiliminde olan, geleceğe dönük bir toplum olduğu görülmektedir. Türkler nefret ve düşmanlıktan uzak, geleceğe dönük çocuk büyütürlerken, Ermeniler ise yeni nesilleri geçmişe dönük, “naklî hafıza”ya dayalı şekilde yetiştirmektedirler.⁷⁰ Örneğin TARC toplantıları sırasında, Türk katılımcılar kendilerinin de Hıristiyanlar tarafından evlerinden sürülmüş olan insanların çocukları olduklarını hatırlamışlardır. Bu Türklerin hiçbirinin evinde yas tutulmamış ve ataları sürgünden şikayet etmemişken, Ermenilerin yaşamı unutmamak üzerine kurulmuştur.⁷¹

69 F. Sevinç Göral Alkan, “Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 220.

70 Gündüz Aktan, “Ermeni Olaylarının Psikolojisi”, 2 Şubat 2002, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçilik ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 52.

71 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 208.

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra dünyanın neredeyse her yerinde kimlik soruları ortaya çıkmıştır. Komünist dünya ile Batı dünyası arasındaki denge ortadan kalkınca, toplumların büyük çoğunluğu kendilerine “biz kimiz” sorusunu sormaya başlamıştır. Vamık Volkan, “kimiz” sorusunun imparatorluklar çöktüğünde, sömürgeler ortadan kalktığında meydana geldiğini, örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Hindistan ile Afrika'nın sömürge dönemlerinin sona ermesi sonrasında da bu sorunun sorulduğunu ileri sürmektedir. “Biz kimiz” sorusuna cevaplar aranırken önce etnik, daha sonra da dinî kimlikler ortaya çıkmıştır.⁷²

Türklerin sorunlarından biri, Osmanlı imparatorluğu çökmeye başladığında bu topraklarda yaşayan Ermenilere ne olduğu konusundaki suskunluklarıdır. Ancak Türkler, sadece Ermeniler konusunda değil, kendi başlarına gelenler konusunda da suskundur. Ermeniler, Türklerin suskunluklarının nedenini, Türklerin suçluluk duyguları duymalarına bağlamaktadır. Fakat Volkan'a göre asıl sebep, Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile yaşadıkları kaybın yasını tutmamalarıdır. Toprakları küçülen, milyonlarca insanı yurtlarından sürülen, bir o kadarı da öldürülen Türkler, yaşadıklarının yasını tutamamışlardır. Türklerin; imparatorluklarını, itibarını, gücünü, evlerini, topraklarını ve sevdiklerini yitirmelerinin acısının yasının tutmalarını engelleyen, Volkan'ın tespitlerinde Atatürk olmuştur. Acı ve kayıplar hakkında oluşan suskunluğun sebebini, yeni Türkiye ve onun kurucusunun “her şeye yeter” olmasına bağlayan Volkan, böylece kötü anılarla üzülmeye zaman bulunmadığını belirtmektedir.⁷³

Diğer taraftan, yeni Türkiye kurulurken sadece yabancılarla değil, padişah yanlısı Türklerle de savaşılmıştır. Bu nedenle, yeni Türkiye vatandaşları tarafından padişah ve Osmanlı imgesi kötü algılanmıştır. Modern Türkiye'nin ilk yıllarında, Osmanlı geçmişlerinin sadece seçilmiş bazı yönlerine değer verilirken, diğerleri yadsınmıştır. Dolayısıyla, Türklerin 1915 olayları ile ilgili suskunluklarının aslında genel suskunluğun bir parçası olduğunu söylemek gerekmektedir.⁷⁴

Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün yasını tutamamış olması bugünkü psikolojinin temellerini oluşturması açısından önemlidir. Vamık Volkan, Atatürk'ün yarattığı yeni Türk kimliği ve milliyetçilik duygusu ile, tutulamamış yasa rağmen Türk toplumunun var olma gücünü bulmuş olduğunu belirtmektedir. “Dünya ile barış” ilkesini içerdiğinden, söz konusu milliyetçilik duygusu, Batı'daki gibi olumsuz bir havaya bürünmemiştir.⁷⁵ Karizmatik lider öldükten uzun süre

72 Lale Şivgin, Vamık Volkan ile röportajı, *Tercüman Gazetesi*, 23 Kasım 2007.

73 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, ss. 205, 207, 208.

74 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, ss. 205, 207, 208.

75 A. Tank Çelenk, Vamık Volkan ile röportaj, *Ekopolitik*, 28 Ocak 2009.

sonra, yerine yeni bir lider de çıkmayınca Türklerin kaybettiklerine yeni yeni bakmaya başladığını söyleyen Volkan, bunu doğal bir süreç olarak değerlendirmektedir.⁷⁶

Türkler, her ne kadar zaferlerle, kahramanlıklarla dolu bir belleğe sahip olsa da, sürekli savunmada yer alan bir toplum özelliğine de sahiptir. Uluslararası arenada, neredeyse her alanda Türkler kendilerini saldırı hedefi olarak gördüklerinden savunmaya geçmek ve savunmada kalmak gibi konularda hassasiyetlerinin bulunduğu görülmektedir. Bunun temelinde Türklere ve Türkiye'ye yönelik kimi haksız eleştirilerin ve önyargıların büyüklüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türk toplumundaki savunma ve şüpheli yaklaşımlar çok da haksız değildir.

Önyargının neden ve nasıl oluştuğuna bakıldığında; doğrudan grup içi çatışmalar, toplumsal kategorileştirmeler, erken öğrenme deneyimleri ve çeşitli toplumsal idrak etme durumları gibi unsurların etkisi olduğu ileri sürülür.⁷⁷ Türklerle ilgili önyargı konusunda David Hotham'ın⁷⁸ sözleri ile bir örnek vermek mümkündür:

*“...Türklerin yaptığı her şey, Avrupalıların gözünde hemen bir vahşet biçimini almıştır, aynı marifet daha önce başkalarınca yapılmış olsa bile. Tarih boyunca öteki uluslarca girilen sayısız kıyım hareketleri çerçevesi içinde Ermeni kıyımının uyandırdığı gürültüye, kökleri çok eskiye dayanan Türk düşmanlığının doğurduğu önyargıları da göz önüne almak dürüstlük olur”.*⁷⁹

Türkiye'deki Ermeni Özürçülerinin Psikolojileri

Türkiye'deki “resmî” olarak ifade edilen görüş, yaşananların trajedi olduğunu kabul etmekte, acıyı paylaştığını dile getirmekte, fakat olayların içinde “soykırım” bulunmadığını belirtmektedir. Türk “resmî görüşü”, bu iddialarını her türlü belge ile paylaşmaya ve ispatlamaya hazır olduğunu da, her düzeydeki yetkili ile açıklamaktadır. Arşivlerin herkese açılmasını, dünyanın her yerinden tarihçilerin arşiv belgelerini incelemesini, hatta uluslararası mahkeme kurularak olayların soykırım olup olmadığı konusunun ele alınmasını söyleyenler “resmî görüş”ün savunucusu olan Türk yetkililerdir.

Ermeni diasporasının yoğun olarak yaşadığı ABD ve Fransa'daki bölgelerden,

76 Fatih Türkmenoğlu, Vamık Volkan ile röportaj, *Milliyet Gazetesi*, 23 Eylül 2007.

77 Robert A. Baron vd., *Exploring Social Psychology*, Üçüncü Baskı, Allyn and Bacon, Boston vd., 1989, ss. 110 vd.

78 David Hotham yabancı bir haber ajansının muhabiri olarak uzun süre Türkiye'de görev yapmış, daha sonra “Türkler” adında kitap çalışması yapmıştır.

79 David Hotham, *Türkler*, Mehmet Ali Kayabal (çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 247'den aktaran Gürbüz Evren, *Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 239.

Ermenistan'dan ve ifade özgürlüğüne yönelik sert yasakların bulunduğu birçok Avrupa ülkesinden farklı olarak, Türkiye'de resmî görüşün aksini savunarak, Ermenilere soykırım yapıldığını ileri süren makaleler, kitaplar yayınlanabilmekte, bu konu ile ilgili görüşler çeşitli televizyon programlarında, gazetelerde, toplantılarda dile getirilebilmektedir. Henüz 1980'li yıllarda, bir dışişleri müsteşarı 1915'te 300.000 Ermeni'nin ölmüş olabileceğini ve bunun büyük bir trajedi olduğunu zaten söylemişti.⁸⁰ Dolayısıyla, Türkiye'de Ermeni meselesinin tartışılması ile ilgili bir tabu bulunmamakta; aksine bu tabu Batı'lı ülkelerde yer almaktadır.

Ermeni sorununun aktörleri arasında psikolojik olarak anlaşılması en güç ve en tuhaf grubun Ermenilere soykırım yapıldığını iddia ederek, tek suçlunun Türkler olduğunu söyleyip Ermenilerden özür dileyen Türklerdir. 1915 olaylarının üzerinden yüz yıl geçmişken, bugünkü nesillerin sorumlu tutulması anlamlı değildir. Aynı şekilde geçmişte yaşananlar nedeniyle sonraki toplumların özür dilemesinin de ne kadar yerinde olduğu tartışmalıdır. Doğrudan acıyı yaşatanların özür dilemesi dururken ve bunun da gerçekleşmesi imkânsızken, daha sonraki kuşakların özrü doğru görünmemektedir. Birincisi, atalarının işlediği suçlar nedeniyle bugünkü neslin suçlu olarak görülmesi doğru olmayacaktır. İkincisi ise, bu neslin suçlanması ve özür dilemesi, hukukî sonuçları olmayacağından anlamlı değildir.⁸¹

Bundan daha da önemlisi, tek taraflı ve çift taraflı özür meselesidir. Tarihteki gerçek örneklerden yola çıkıldığında, Almanların Yahudilerden tek taraflı olarak, karşılıksız özür dilemesi anlamlı görünmektedir. Yahudiler Almanlara zarar vermedikleri gibi, kendilerini dahi savunamadıklarından mutlak masum olarak nitelendirilebilirler. Dolayısıyla tek taraflı özür anlamlıdır. Ermeni meselesinde, acılar belki asimetrik olsa da karşılıklıdır.⁸² Ermeniler hiçbir şekilde sorumluluk kabul etmemekte ve özür dilememektedirler. Hatta olaylar için "trajedi" kelimesinin kullanılmasına dahi karşı çıkmaktadırlar. Çünkü onlara göre bu kelime her iki tarafın da acı çektiğini, ancak kimsenin sorumlu olmadığını ifade etmektedir.⁸³

Bu bağlamda, Türklerin özür dilemesi hem anlamsız hem de anormal görünmektedir. Türkiye'de kendilerini suçlu bulan ya da kendilerini suçluymuş gibi göstermesi gereken gruplar 2009 yılında "özür diliyorum" şeklinde bir

80 Gündüz Aktan, "Vah Vah!", 20 Aralık 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 163.

81 Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments", *Review of Armenian Studies*, No 18, 2008, s. 20.

82 Gündüz Aktan, "Tarihle Yüzleşmek (4)", 14 Mayıs 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 132.

83 Gündüz Aktan, "Tehcirin Başlangıcı", 19 Mart 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 94.

kampanya başlatmıştı. Bundan hemen iki gün sonra ise 1915 olaylarının sorumluları arasında Ermenilerin de bulunduğu gerekçesiyle bir “özür bekliyorum” kampanyası başlatılmıştır. Özür bekleyenler, kısa süre içinde özür dileyenlerden dört kat fazla destekçi sayısına ulaşmıştır.⁸⁴ 24 Nisan 2010 tarihinde İstanbul-Taksim’de Ermenileri anma toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantının katılımcılarının sadece çok küçük bir kısmı Ermeni ya da diğer azınlık gruplarından, çoğunluğu ise Türkiye Türklerinden oluşmuştur. Toplantıda, sadece Ermenilerin anılmış, acı yaşayan, devleti yıkılan, toprak kaybeden, savaşta kayıplar veren, sivilleri katledilen Türk halkı ise anılmaya, acı çekilmeye “değer” görülmemiştir. Anormal olan nokta, her iki taraf için değil, sadece Ermeniler için üzüntü duyulmasıdır.

Yas tutma süreci özellikle siyasi durumlarda önemlidir. Yas sadece kendi grubu için tutulmayabilir. Düşman konumunda olanların kayıpları için de üzüntü duymak mümkündür. Ancak, gruplar arasında gerilimler, düşmanlıklar mevcutken üzüntü duymak gerçekleşemez.⁸⁵ Levinas’ın etik anlayışına göre, ancak yakın çevremize ve bizden olanlara empati duymak mümkündür. Gündüz Aktan, bu iddiaya dayanarak Türklerin acıma duyguları ile “soykırım”ı kabul etmesinin, kendini aldatmak ya da riya olarak adlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Psikolojik yaklaşımlarda, grupların kendi trajedilerinin yasını tutmadan empati yapma olasılığının bulunmadığı ileri sürülmektedir. Bunun nedeni, kişilerin kendi açığa vurulmamış acılarının oluşturduğu blokajın, başkalarının acılarını hissetmelerini imkan vermemesi olarak açıklanmaktadır. Kendi toplumunun acısını hissedemeden başkasınıninkine öncelik vermenin nasıl bir ruh hali olduğu,⁸⁶ incelenmesi gereken patolojik bir vaka gibi görünmektedir.

Gündüz Aktan, eski sol/yeni liberal aydınların içinde bulunduğu çelişkili psikolojiyi ilginç bir şekilde açıklamaktadır. Gençliklerinde, devrimci sol ideoloji çerçevesinde Türkiye’yi kurtarmak için emperyalist Batı ve “uşak” Türkiye ile savaşan bu grup, bir yandan devletin mezalimine uğramış, diğer yandan da halk tarafından destek görmeyerek terk edilmiştir. Bu dönemde adaletsizlikle karşılaşan sol grubu, Batı karşıtlıklarına rağmen, insan hak ve özgürlükleri adına Batı korumuştur. Bir süre öncesine kadar düşman olarak gördükleri ve savaştıkları Batı’nın kendilerinin yanında olması çelişkili bir duruma neden olmuştur. Bu grup, Türkiye’nin tam anlamıyla bir Batılı olmazsa, kendilerinin yaşayamayacaklarına inanmışlardır. Böylece, Batı düşmanlığı ortadan kalkarak, tam tersine kayıtsız şartsız Batı takipçiliği ortaya çıkmıştır. Artık “solcu” değil, “liberal” olarak

84 Ömer Engin Lütem, “Facts and Comments”, *Review of Armenian Studies*, No 18, 2008, s. 21.

85 Vamik D. Volkan, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988, s. 164.

86 Gündüz Aktan, “Ahlak, Vicdan ve Soykırım”, 12 Nisan 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçilik ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, ss. 107, 106.

adlandırılan bu grubun toplumu değiştirme çabasının içinde, gençliklerinde yaşadıkları haksızlıklar ve travmalar nedeniyle, garip bir devlet ve millet düşmanlığı da yer almaktadır.⁸⁷ Eski sol / yeni liberal aydınlar için, “Batılı bakış açısıyla”, “soykırım”ı kabul etmek ahlakın bir gereği olarak görülmektedir. “Soykırım”ı savunan Türkler, Aktan’ın ifadesiyle, Franz Fanon’un müstemleke aydınları gibi Batı’nın ırkçılığını içselleştirip kendi toplumlarına karşı ırkçılık yapmaktadırlar.⁸⁸ Daha basit bir ifadeyle, eskinin Batı karşıtı solcularının bugün liberal/demokrat sıfatıyla “kraldan çok kralcılık” yaptıklarını söylemek mümkündür.

Orhan Pamuk’un sözleri ve arkasından yaşananlar da psikolojik olarak ilginç görünmektedir. Türklerin “yüzleşmekten kaçındıkları” “kara olay”, Orhan Pamuk gibi bir “kahraman”ın ortaya çıkması ile, tabu olmaktan çıkmış, gerçekler Türklerin yüzüne çarpılmış gibi bir sahne algılaması olmuştur. Bu sahnede, Orhan Pamuk’a kızanların tepkileri de yer almaktadır. İlkel milliyetçi, ifade özgürlüğü anlayışı gelişmemiş, Batılı değerlerden uzak olan toplum bu “kahraman”ı saldırmıştır. Oyun, Batı’nın bu “kahraman”ı kendi halkından koruması ve onun geri kalmış toplumunu azarlaması ile sona ermiştir. Gündüz Aktan, bu olayı değerlendirirken en önemli sorunun “bu büyük ikonoklastın kırılması için ortada herhangi bir ikonun bulunmaması” olduğunu savunmaktadır.⁸⁹

Özür dileyen Türkiye Türklerinin içinde bulunduğu psikoloji, sorunun diğer taraflarından daha büyük gibi görünmektedir. Çünkü bu sefer, birden fazla sorun bulunmaktadır. Kendini suçlayan, tek suçluyu kendisi gören, Batı’yı kutsallaştıran, hatta tüm sorunların çözümünü Batı’nın eğitimli doğrutusunda değişmek olarak gören, yaralı ve savunmacı bir kimlik söz konusudur.

İlginç olan bir başka nokta, bu özürlerin ne kadar işe yarayacağıdır. Suçu kabullenmek ve özür dilemek, Türkiye’ye gerçekten vaat edilen, örneğin Avrupa Birliği üyeliği gibi kapıları açacak mıdır? Özür dileyenler, hangi düşüncelerle böylesine büyük bir sorumluluğun altına girmektedirler? Bütün bunlardan daha da önemlisi, Ermenilerin tepkisidir. “Özür diliyorum, suçluyum” sözlerini duymaya gerçekten hazır durumda mıdır? Aslında Ermenilerin, “öteki”nin özürlerini işitmesi ve onları affetmesi çok zor olacaktır. Çünkü bu, mevcut geniş grup kimliğinde değişiklikler yapılmasını gerektirir. Bu da, ortak bir kaygı yaratacaktır.⁹⁰

87 Gündüz Aktan, “Henüz Amaçlarına Ulaşamadılar (2)”, 31 Mayıs 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da Irkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 139.

88 Gündüz Aktan, “Soykırım: Yeni Gelişmeler (2)”, 3 Kasım 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da Irkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 161.

89 Gündüz Aktan, “ Vah Vah!”, 20 Aralık 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da Irkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 162.

90 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, ss. 202-203.

Batı'nın Psikolojisi

Ermeni meselesinin sadece Türkler ile Ermeniler arasında olduğunu var saymak büyük bir hatadır. Batı ya da Avrupa olarak adlandırdığımız ülkeler bütününe yaşananlar ve sonrası ile ilgili etkisi ve rolü büyüktür. Avrupa, 1915 olaylarının gerçekleşmesine neden olan I. Dünya Savaşı'nı çıkarmakla, grupları kışkırtmakla kalmamış, daha sonra olayların “soykırım” olarak adlandırılması ve “suçluların” cezalandırılması yönündeki arzusu ile de olaylara dâhil olmuştur.

Avrupalıların psikolojilerinin incelenmesi, sadece sorunun içinde yer almalarından dolayı değil, aynı zamanda insanlığa karşı en fazla suçun işlendiği kıtanın Avrupa olması bakımından da gerekli görülmüştür. Soykırım, Avrupa çıkışlı bir uygulama olup, Avrupa tarihinin ve kültürünün bir parçasıdır. Orta Çağ'dan başlayarak antisemitizm, engizisyon, kölecilik, sömürgecilik, cadı avları, cüzamlıların kırımı ve bilimsel ırkçılık gibi pek çok soykırım ve benzeri örnekleri görülmüştür. Üstelik, eski dönemlerde Aristo, sonrasında ise Kant ve Hegel gibi büyük düşünürlerin görüşleri ırkçılığa meşruiyet temeli sağlamıştır.

Avrupa tarihi, yabancı unsurların veya marjinal olarak görülen grupların yok edilmesi ile doludur. Avrupa kıtasında farklılara ya da zayıflara yönelik ayırıcılık hareketlerini antik Yunan dönemine kadar götürmek mümkünse de, zulüm ve yok etme tarihini 11. yüzyıldan başlatmak daha doğru görünmektedir. En başta Yahudiler, eşcinseller, cüzamlılar ve fahişeler dönem dönem toplum için tehlike olarak görülmüş, çeşitli sorunlar nedeniyle suçlanmış ve zulüm görülmüşlerdir. Farklılıkların “marjinal” ve dolayısıyla “tehlike” olarak görülmesi ve bir şekilde yok edilmesi, Avrupa tarihinde yüzyıllardır mevcuttur.⁹¹

Avrupalıların düşüncesinde, bireylerden oluşan toplumda uyumun sağlanması, bunun için de farklı olanın toplumdan atılması gerekmektedir.⁹² Görünür şekilde yabancı ve farklı grupların tehdit olduğuna inanan Avrupalılar, yok etme sürecini asimilasyon ya da imha yöntemleri ile gerçekleştirmişlerdir. Örneğin hiçbir zaman asimile olmayacakları düşünülen Yahudiler gibi gruplar için yok etme yoluna gidilmiştir.

Soykırım ırkçılığın en son noktasıdır. Irkçılık ideolojisinde sadece ötekileştirme yoktur; ötekinin şeytanlaştırılması da vardır. Soykırım gibi ırkçılığın da anavatanı Avrupa'dır. Müslümanların ve Türklerin tarihinde düşmanlık içeren Avrupa tipi bir ırkçılığın hiçbir zaman yer bulmadığı görülmektedir.⁹³

91 Bu konuda tarihsel bir çalışma için bkz. Robert I. Moore, *La Persecution Sa Formation en Europe X.-XIII. Siècle*, Catherine Malamoud (çev.), Les Belles Lettres, Paris, 1991.

92 Robert I. Moore, *La Persecution Sa Formation en Europe X.-XIII. Siècle*, Catherine Malamoud (çev.), Les Belles Lettres, Paris, 1991, s. 135.

93 Gündüz Aktan, “Soykırımdan Kurtulanlar (2)”, 1 Aralık 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 160.

Avrupalıları psikolojik olarak incelemeye değerli hale getiren nokta, Avrupa tarihinin ırkçılık, soykırım ve zulüm tarihi olması değil, bu tarihe sahip olmalarına rağmen diğer toplumlara yönelttikleri suçlamalardır. Bugün insan haklarının en ateşli savunucuları haline gelmiş olan Avrupalılar, diğer toplumlara bu konuda çoğu zaman abartıya kaçan, kimi zaman da teröristleri ve katilleri savunacak kadar çizgisini şaşırarak bir şekilde baskı yapmaktadırlar.

Yahudi soykırımı holokosta yol açan siyasi kültürün temelinde en az 1000 yıllık bir antisemitizm bulunmaktadır.⁹⁴ Avrupalılar, iyi ya da kötü, hangi kültürden ya da gelenekten olursa olsun “Yahudi Yahudidir” diye düşünmüşlerdir.⁹⁵ Haçlı Seferleri Yahudi katliamını da içermiştir;⁹⁶ Yahudiler 1291 yılında İngiltere’den, 1394 yılında Fransa’dan, 100 yıl sonra ise İspanya’dan sürülmüştür.⁹⁷

Holokost, Avrupa tarihindeki tüm diğer insanlığa karşı suçlar içinde özel bir öneme sahiptir. Yahudilere yönelik kırımın dönüm noktası olarak kabul edilmesinin sebebi, Avrupalıların ilk kez yaptıkları zulüm nedeniyle suçlu bulunmalarındır. Üstelik sadece Almanya değil, Yahudileri ülkelerine sokmayan, köle olarak çalıştıran, eziyet eden veya Hitler Almanya’sına teslim eden Avrupa’nın tamamı sorumludur. Bu suçluluk nedeniyle, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa, insan hakları, azınlık hakları, eşcinseller gibi marjinal görülen grupların hakları açısından büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak bu ilerlemeler, kimi zaman aşırıya varan tuhaflikler de içermektedir. Örneğin bugün Avrupa’da Yahudi soykırımını inkar etmek, hatta olup olmadığını tartışmaya açmak veya yaşananları hafife almak dahi suçtur. Bunun nedeni, bir daha holokost gibi büyük bir facianın yaşanmasının önüne geçmek için antisemitizme olanak tanınamaktır.⁹⁸

Ermenilerin teröre başvuracak ve gerçekleri büyük yalanlarla saptıracak kadar ileri boyuta varan kin ve öfke birikimini açıklamak mümkündür. Fakat Avrupa’nın Ermeni “soykırımı”nı kabul ettirme ısrarı, teröre destek verme ve “soykırım”ı tartışmaya açmaya yeltenenleri cezalandıracak kadar kuvvetli olan negatif duygu birikiminin nedenlerini aydınlatmak daha zor görünmektedir. Her iki grubun da ortak yanlarının kimlik sorunu olduğunu, ortak çıkarlarının ise Türk düşmanlığı ya da daha hafif bir ifadeyle Türk karşıtlığı olduğu söylenebilir.

94 Gündüz Aktan, “Tarihle Yüzleşmek (4)”, 14 Mayıs 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 132.

95 Robert I. Moore, *La Persecution Sa Formation en Europe X.-XIII. Siècle*, Catherine Malamoud (çev.), Les Belles Lettres, Paris, 1991, s. 108.

96 Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 70, 71.

97 Robert I. Moore, *La Persecution Sa Formation en Europe X.-XIII. Siècle*, Catherine Malamoud (çev.), Les Belles Lettres, Paris, 1991, ss. 53, 54.

98 Gündüz Aktan, “İnkarcı Kim?”, 17 Ocak 2006, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 176.

II. Dünya Savaşı sonrasında azınlıkların haklarının korunmasında holocost kadar olmasa da etkili olan bir başka etmen mağduriyet psikolojisi olmuştur. Erol Göka'nın "sahte mağduriyet"⁹⁹ olarak adlandırdığı kavram sayesinde, uluslararası toplum tarafından ezilenlerin ilgi görmesi ve bu ilginin sonuç vermesi, bazı grupları harekete geçirmiştir. Romanlar, Kürtler ve Ermeniler gibi mağdur olan ya da kendilerini mağdur hissedenden gruplar, Avrupalıların suçluluk psikolojisi ile mağduru kayırmasından¹⁰⁰ faydalanmışlardır. Psikolojik analizlere göre, mağduriyet avantajından yararlananlar aslında güçlü olan ve başkalarının mağduriyetinden sorumlu olanlardır. Çünkü, bu düşüncenin ileri sürdüğü, kendi suçlarını bu şekilde temizlemeye çalıştıklarıdır.¹⁰¹ I. Dünya Savaşı'nı çıkaranların ve yaşanan felaketlerden sorumlu olanların, bugün Türkiye'yi "soykırım" nedeniyle suçlamaları belirgin bir örnektir. Ermeniler ve Türkler, bu savaşı çıkarmadıkları gibi, en fazla acı çeken halklardan olmuşlardır.

Avrupalıların Ermenilerle birlikte ileri sürdükleri en ilginç iddia, Hitler'in soykırımı Türklerden öğrenmiş olduğudur. Önce Türklerin Ermenilere "soykırım" uygulaması, Hitler'in de bunu örnek aldığı şeklindeki iddia, Ermenilerin de Almanların da yararınadır. Böylelikle Ermeniler "soykırımı ilk uğrayan millet" olarak tarihe daha güçlü bir şekilde geçerlerken, Almanlar da sorumluluklarını ve suç yüklerini azaltmış olmaktadır. Böylece soykırım Almanlara / Avrupalılara ait bir uygulama olmaktan çıkmaktadır. Öte yandan, "soykırım" bu şekilde banalize edilerek, "soykırım tarihte, her dönem, her yerde olmuştur" şeklinde bir düşünce benimsenmiş olmaktadır.¹⁰²

İtiraf eden, özür dileyen ya da suçlu bulunan toplumlar, aynı suçun başkaları tarafından da işlendiğini ileri sürmeye başlamaktadırlar. Bu psikoloji, bir suç ortağı bulma çabasına benzemektedir. Çünkü soykırım suçlusu olan birçok Avrupa ülkesi, Türkiye üzerinde "sen de bizim gibi suçunu kabul et" diyerek baskı yapmaya başlamaktadırlar. Bu tür ülkelerin en belirgin örneklerinin başında İsviçre gelmektedir. İsviçre, II. Dünya Savaşı sırasında sığınmacı Yahudileri geri çevirmek, kötü muamele etmek, köle olarak çalıştırmak gibi sebeplerden suçlu bulduktan kısa süre sonra Ermeni "soykırımı"ni tanıyan yasayı parlamentosundan geçirmiştir. Bu hareket, kendi yaralarından kurtulmak için

99 Erol Göka, "Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 205.

100 F. Sevinç Göral Alkan, "Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 213.

101 Erol Göka, "Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Ömer Engin Lütem (der.), Genişletilmiş 2. baskı, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 205-206.

102 Gündüz Aktan, "Artan Sorunlar", 21 Ocak 2006, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 172.

103 Gündüz Aktan, "Asıl Sorun", 3 Nisan 2002, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 61; "İsviçre ve Ermeni Meselesi", 28 Temmuz 2005, ss. 144-146.

“öteki” olarak gördükleri Türkiye’yi suçlamak veya kendi ırkçı geleneğine karşı bir tür savunma amacıyla Türkiye’yi günah keçisi haline getirmek olarak değerlendirilebilir.¹⁰³ İsviçre’nin aynı zamanda üç ayrı ulusal azınlıktan oluşan ve parçalanma korkusu yaşayan bir devlet olduğunu, bu korku yüzünden Avrupa Birliği’nin dışında kalmayı tercih ettiğini ve dünyadaki azınlıkların haklarını savunmayı kendi iç dengesi açısından çok önemli gördüğünü de hatırlatmak gerekmektedir.¹⁰⁴ Farklı gördükleri ve kendileri ile karışmasını istemedikleri etnik grupları yasalara uygun bir şekilde kısırlaştırmak gibi ağır bir insanlık suçu işlemiş olan İsveç Parlamentosu; diğer Batılı ülkelerden farklı olarak, Ermenilerle birlikte, Pontus’lu Rumları, Keldanileri ve Süryanileri de Osmanlıların soykırımı uğrattığı halklar olarak kabul etmiştir.

Türkiye’yi Ermeni “soykırımı” konusunda sert şekilde suçlayan ve sözde Ermeni “soykırımı”nı kabul eden tüm Batılı ülkelerde üzeri kapatılmaya çalışılan bir insanlığa karşı suç tarihi olduğu görülmektedir. Belçika’nın Kongo’daki, Fransa’nın Ruanda ve Cezayir’deki, Rumların Kıbrıs’taki, Yunanistan’ın Batı Trakya’daki, Hollanda’nın Srebrenica ve Endonezya’daki, İsveç’in Samilere ve kendi ülkelerindeki “sıradan ırk”a yönelik kısırlaştırma hareketleri ile tüm sömürge güçlerinin Afrika kölelerine yönelik muameleleri, soykırım, katliam gibi insanlığa karşı suçlarını örnek olarak göstermek mümkündür. Bu suçları işleyen bazı ülkelerin hâlâ itiraf etmemiş olmaları suçluluk duygularını artırmakta ve bu ülkeleri diğerlerini suçlamaya yönelik daha da saldırganlaştırmaktadır. Dahası, Fransa gibi bazı ülkeler, yaşananların üzerini kapatmak için, bu dönemleri, tarihlerinin gerekli ve olumlu bir parçası olarak görmektedirler.

Avrupa, her ne kadar ifade özgürlüğü konusunda örnek alınması gereken, ilerlemiş bir medeniyet gibi görünse de, bırakalım geçmişte yaptıklarını ya da bunları kabul etmemelerini, Ermenilere soykırım yapılmadığını savunanları susturmakta, sadece “soykırım”ı savunanları konuşurmaktadır. Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen toplantılarda “soykırım” karşıtları davet edilmemekte, davet edilseler dahi soru sorma hakları sınırlı tutulmaktadır.¹⁰⁵ Basına açık olan kimi toplantılarda ise sadece Türk basınına yönelik sınırlandırmalar getirilmektedir. Bazı akademisyen ve siyasetçilerin “soykırım”ı inkâr ettikleri için Avrupa ülkelerinde ceza aldıkları bilinmektedir. Fransa’da 13 yaşındaki bir Türk öğrencinin, “soykırım”ı reddettiği için okuldan uzaklaştırıldığı ve daha da şaşırtıcı olarak “soykırım”la ilgili ödev hazırlaması istendiği şeklinde bir haber yayınlanmıştır.¹⁰⁶ Çelişkili olan asıl nokta,

104 Gündüz Aktan, “Artan Sorunlar”, 21 Ocak 2006, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2006, s. 172.

105 Gündüz Aktan, “Henüz Amaçlarına Ulaşamadılar (1)”, 28 Mayıs 2005, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2006, s. 135-137; “Bil Bilseler”, 27 Eylül 2005, ss. 147-149.

106 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/12974305.asp?gid=229>’den aktaran Birsen Karaca, “Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları”, 25-26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.

kendi ülkelerinde “soykırım” karşıtlarını cezalandıran Avrupalıların, Türkiye’de “soykırım”ı kabul edenlere eleştiri yöneltmesini kınamalarıdır.

Ermeni sorunu ile Avrupa arasındaki bağlantı sadece mağduriyet psikolojisi ya da suç ortağı arama ihtiyacı ile sınırlı değildir. Fazla görünür olmasa da, meselenin dinî boyutu da önemlidir. Ermeniler, Hıristiyanlığı resmen ilk kabul eden “devlet” olduklarını her fırsatta dile getirmektedirler. Ermeniler uluslararası sistemde gücü ellerinde tutan Hıristiyanlara, sahip oldukları bu ortak alanı göstererek sempatik görünmeye çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda, metinlerde sıklıkla “kendilerini Hıristiyan dünya için feda etmiş kurban” imgesi ile tanıtarak dünya kamuoyuna sunmaktadır. Ancak farklı metinlerde Ermenilerin Hıristiyanlığı, devlet olabilmek için araç olarak kullandıkları görülmektedir. Böylece Hıristiyanlık uğruna kurban olmayı seçmiş halk imgesi ile çelişmektedir.¹⁰⁷

Hıristiyanlık ortak paydası sadece Ermenilere değil Hıristiyan âleminin bütününün çıkarlarına yaramaktadır. Bu şekilde Batı, “soykırım”ın mağduru olarak Ermenileri değil Hıristiyanları gösterebilmektedir. Müslümanların Hıristiyanlara soykırım yapmış olması Batılılar için çok önemlidir. Çünkü Batı dünyası çıkışlı ve bu dünyaya ait olarak bilinen soykırım “genel” bir olgu haline getirilmiş olmaktadır. Böylece soykırımların sadece Avrupalılar tarafından gerçekleştirilmediği ortaya çıkmakta ve suç, bir kez daha, başkaları ile paylaşılarak hafifletilmektedir.

Bu noktada tek dikkate değer olan konu suçun hafifletilmesi değildir. Aynı zamanda Türklere yöneltilmesi de bir o kadar önemlidir. Batı’nın sahip olduğu ırkçı düşünceler ve nefret duyguları genellikle Türklere yöneliktir. Fakat psikolojik olarak değerlendirildiğinde Avrupa’nın bu görüşlerini “deplacé” etmeye (yer değiştirme), diğer bir ifadeyle yön değiştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu şekilde kendi duygularını Türklere mal etmeye çalışarak, örneğin “Türkler ırkçıdır, Kürtlere karşı ırkçı nefret duyuyorlar, zaten aynı şeyleri Ermenilere de yapmışlardır” şeklinde düşünebilmektedirler. Bu tezlerle kendi düşüncelerini güçlendirmektedirler.¹⁰⁸

Bazı Batılı ülkelerin Ermeni “soykırımı”nı kabul etmesi ya da “soykırım”ı inkâr etmeyi suç sayması şeklindeki kararların hukukî temelden yoksun olduğunu, bu nedenle bağlayıcılığının pek bulunmadığını hatırlatmak gerekmektedir. Bu kararların ya da yasa-benzeri maddelerin kabul edilmesinin temelinde iç politik oyunlar veya psikolojik kazanımlar bulunmaktadır. Tıpkı Ermeni diasporasının asimile olmadan var olabilmek için Türk düşmanlığına bağımlı olması gibi, Batı da

107 Birsen Karaca, “Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmaj”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004, ss. 165-166.

108 Gündüz Aktan, “Artan Sorunlar”, 21 Ocak 2006, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa’da İrkçilik ve Türkiye’nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 172.

kendi günahlarını itiraf etmek için Türklere muhtaçmış¹⁰⁹ gibi, psikolojik bir sorun ortaya çıkmaktadır.

İrkçılığın geldiği en son nokta olan soykırımın Avrupalılar tarafından psikolojik düzlemde analiz edilmesi gerekmektedir. Fakat Avrupa, insan hakları ve demokrasi gibi ilkeleri kimi zaman göstermelik bir şekilde ön plana çıkararak kendilerine ait soykırım tarihinin, kültürünün ve psikolojisinin üzerini örtmeye çalışmaktadırlar. Bugün gelinen noktada, Avrupa'daki insan hakları ve demokrasi ilkelerinin her ne kadar dünyanın birçok yerine göre ileri düzeyde olsa da, insanların tamamını korumakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Avrupa'da hâlâ ırkçılık, ayrımcılık, kültürel soykırım, aşırı sağ, neo-nazi siyasi hareketlerin güçlü bir şekilde var olması dikkate alınması gereken bir durumdur.

SONUÇ

Ermeni meselesi olarak bilinen sorunun çözümü, tarih belgelerine dayanan gerçekler ve hukukî yorumlar gibi görünmektedir. Rasyonel yaklaşımda doğru görünen bu düşünce, gerçek dünyada geçerliliğini yitirmektedir. İç ve dış siyaset, ekonomi, ilişkiler, paralar, çıkarlar gibi somut olmayan başka etkenler de sorunun içinde mevcuttur. Ancak sorunun en alt tabakasındaki asıl ve temel sıkıntı psikolojiktir. Meselenin içinde var olan tüm tarafların psikolojik çözümlemelerinin ve tedavilerinin yapılmadan çözümün gerçekleşmesi zor görünmektedir.

Tarafların birbirini tanımaması ve dolayısıyla da birbirlerinin psikolojilerini anlamaması önemli bir sorundur. Türk-Ermeni diyalogunun sınırlı kalmış olması, iki tarafın birbirini yakından tanımaması başkalarının da araya girmelerine neden olmakta ve çözümü karmaşıktırmaktadır. Ermenistan'daki Ulusal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Direktörü Giragosian, "birbirimizin elini tutmak için İsviçre'ye muhtaç olduk" sözleri ile başka aktörlerin araya girmelerine izin vermenin sonuçlarına dikkat çekmektedir.¹¹⁰ Sorunun tarafları olan iki ülkeden birinde değil Washington'da bir araya gelinmiş olunması gibi bir başka aracı örneği, diyalog kopukluğunun ve yetersiz yakınlığın işaretleri olup sorunun çözümünün görüldüğünden de zor olduğunu göstermektedir.

Ermeni meselesine psikolojik bir yaklaşımla bakıldığında, geçmişi bir kenara bırakarak geleceğe odaklanmak şeklindeki önerilerin aslında ne kadar hatalı olduğu ortaya çıkmaktadır. "Zaman çökmesi" olarak yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele

109 Gündüz Aktan, "Fransa ve Soykırım", 13 Haziran 1998, *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da İrkçilik ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2006, s. 17.

110 Osman Sağır ve Cemil Yıldız, "Ermenilerin Toprak Talebi Yok", "Küs Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 23 Nisan 2010.

alınmış olan kavram, çatışmaları çözme girişimlerini daha karmaşık hale getirir. Çünkü resmî diplomaside, katılımcılardan talep edilen, “geçmişe gidilmeyip, bugünde kalınması” şeklindedir. Ancak geçmiş travmalardan söz etmek ve duyguların gün yüzüne çıkmasına izin vermek kimi zaman gerekli olmaktadır.¹¹¹ Önemli olan; geçmişle ilgili duyguların ve meselelerin üzerinin örtülmesi, konuşulmaması, bir tarafa bırakılması değildir. Sağlıklı olan davranış biçimi, geçmişteki yaşananların bugünkü sorunlardan ayrılarak ait oldukları yerde bırakılabilmeleridir. Ancak bu şekilde, halihazırdaki sorunlar daha gerçekçi biçimde tartışılabilir.¹¹²

Uzun vadeli çatışma yaşayan gruplar arasındaki diyaloglar boyunca, katı ve düşmancıl duruşlar gevşetilebilir. Bu şekilde, söylemin yapısı suçlamalar ve karşılıklı atışmalardan çıkarılarak, her tarafın kendi duruşunu açıklaması şeklinde değiştirilebilir. Daha sonra gerçek ve sağlıklı müzakerelerin yolu açılabilir. Yapılması gereken, “zaman genişlemesi”nin yaratılması, yansıtmanın denetim altına alınması, gizli duygu ve fantezilerin saptanması, ak-kara düşüncenin değiştirilmesi ve yas tutmaya başlamanın yöreklendirilmesidir.¹¹³

Geçmiş konuşulsa, ortaya dökülse, nefret ve öfke duyguları açığa çıkarılsa, suçlamalar yapılsa, yas tutulsa dahi sağlıklı tartışma ve diyalog ortamına başlanamayabilmelidir. Çünkü Ermenilerin var olma nedeni “soykırım” kurbanlığı ve bununla bağlantılı diğer konulardır. Ermenilerin Türklere gelen empatiyi, özrü, anlayışı kabul etmesi için Ermeni kimliği ile ilgili sorunların da ortadan kalkması gerekmektedir. Bugün Ermenilerin grup olarak kim olduğunu belirleyen, büyük oranda çektikleri zulümdür.¹¹⁴ Bu zulmün suçlu görülen grup tarafından kabullenilmesi, Ermenilerin ortadan kalkmaları anlamına gelebileceğinden, kimliğin yeniden başka taşlar üzerinde kurulması gibi orta vadede dahi güç görünen bir süreç gerekmektedir.

Bir grubun veya onun liderinin bir başka gruptan af dilemesi fikri, eğer gerekli zemin gerçekten hazırlanırsa güçlü bir davranış olabilir. Affedilme, ancak acı çekmiş olan grup yeterince yas tutmuşsa mümkün olur. Burada odaklanılması gereken asıl mesele, sadece af dileme eyleminde olmayıp, yas tutma çalışmasına yardım etmek olmalıdır. İnatçı büyük grup çatışmalarının derinlere inmeden, uzun zaman ayırmadan kısa süreler içinde çözülmesi sağlıklı görünmemektedir.¹¹⁵

111 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 305.

112 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 306.

113 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 315.

114 Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Medine Banu Büyükkal (çev.), Everest, İstanbul, 2007, s. 202.

115 Vamık D. Volkan, *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam, İstanbul, 1999, s. 266.

Ermeni meselesi ile ilgili olarak suçlamalar, suçlu ilan etmeler, susturmalar, cezalandırmalar, özür dilemeler, özür beklemeler, özrü kabul etmemeler, empatiler, empati nedeniyle kaygılananlar gibi çok sayıda farklı psikolojilerde gruplar bulunmaktadır. Osman Sağırılı ile Cemil Yıldız'ın Türkiye Gazetesi'ndeki Ermenistan gezileri ve röportajlarından oluşan yazı dizisindeki anekdot Ermeni meselesindeki "kim kimin hesabını kimden soracak" sorununu esprili bir şekilde özetlemektedir:¹¹⁶

"Adamin biri lokantanın önünden geçerken camdaki yazıya gözü takılmış: 'Sen ye torunun ödese!' İçeriye girmiş güzelce karnını doymuş. Tam kapıdan çıkarken; 'beyim hesap' demişler. 'Yazıyı görmüyor musunuz?' diye çıkmış bizimki. 'Yazı doğru beyim biz sizin yediklerinizin hesabını zaten istemiyoruz. Dedenizin yedikleri beyim' demişler.

BİBLİOGRAFYA

- AKTAN, Gündüz, "Bellek ve Tarih", *Açık Kriptolar. Ermeni Soykırım İddiaları, Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2006
- ALKAN, F. Sevinç Göral, "Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009.
- BARON, Robert A., *Exploring Social Psychology*, Allyn and Bacon, Boston vd., 1989
- BESALEL, Yusuf, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Yayıncılık, İstanbul, 2000
- CEM, Feride, İş'te Portre: Vamık Volkan, *Sabah İşte İnsan*, 28 Aralık 2008.
- ÇAMLİBEL, Cansu, "Diasporanın Haletiruhiyesi", *Hürriyet*, 18 Nisan 2010.
- EREN, Oya, TRT1 Ana Haber, İzlenim Haberi, 2 Mart 2010.
- EVREN, Gürbüz, *Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002
- FRANTZ, Douglas, "Unofficial Commission Acts to Ease Turkish-Armenian Enmity", *The New York Times*, 9 Temmuz 2001.
- GÖKA Erol, "Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, Terazi Yayıncılık, Ankara, 2009
- KARACA, Birsen, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmajı", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2004.
- KARACA, Birsen, "Yeni Bir Toplumun Bellek Oluşturma Çabalarına Ermeni Senaristlerin Katkıları", 25-26 Aralık 2009 tarihlerinde Politik Psikoloji Derneği tarafından düzenlenen *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri: Disiplinlerarası Yaklaşım* konulu eğitim programında davetli konuşmacı.
- LÜTEM, Ömer Engin, "Facts and Comments", *Review of Armenian Studies*, No 18, 2008

¹¹⁶ Osman Sağırılı ve Cemil Yıldız, "Ermenilerin hayat Felsefesi Herkesle Kavga Etmek", "Küs Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 28 Nisan 2010.

- MOORE, Robert I., *La Persecution Sa Formation en Europe X.-XIII. Siècle*, Catherine Malamoud (çev.), Les Belles Lettres, Paris, 1991.
- MCCARTHY, Justin, *Muslims and Minorities*, New York University Press, New York, 1983
- ÖZDEMİR, Haluk, "Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 14-15, 2004.
- PASCAL, Julia, "A People Killed Twice", *The Guardian*, 27.1.2001.
- SAĞIRLI, Osman ve YILDIZ, Cemil, "Ermenilerin hayat Felsefesi Herkesle Kavga Etmek", "Küs Komşu Ermenistan" başlıklı yazı dizisi, *Türkiye Gazetesi*, 28 Nisan 2010.
- ŞIVGIN, Lale, Vamık Volkan ile röportajı, *Tercüman Gazetesi*, 23 Kasım 2007.
- TÜRKMENOĞLU, Fatih, Vamık Volkan ile röportaj, *Milliyet Gazetesi*, 23 Eylül 2007.
- VOLKAN, Vamık, *Kimlik Adına Öldürmek Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, Everest, İstanbul, 2007
- VOLKAN, Vamık, *The Need to Have Enemies & Allies*, Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey and London, 1988
- VOLKAN, Vamık, "Official and Unofficial Diplomacy: An Overview", *The Psychodynamics of International Relationships*, Vamık D. Volkan, Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius (der.), Lexington Books, Toronto, 1991
- VOLKAN, Vamık, *Politik Psikoloji*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1993
- VOLKAN, Vamık, *Kanbağı. Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam, İstanbul, 1999

GABRİYEL NORADUNKYAN EFENDİ'NİN ERMENİ MESELESİYLE İLGİLİ HAZIRLADIĞI RAPOR VE LOZAN ANTLAŞMASI SONRASINDA İSMET İNÖNÜ'YE GÖNDERDİĞİ HUSUSİ MEKTUP

(THE REPORT OF GABRİYEL NORADUNKYAN ON THE ARMENIAN QUESTION AND THE LETTER SENT TO İSMET İNÖNÜ FOLLOWING THE TREATY OF LAUSANNE)

Dr. Ercan KARAKOÇ

Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Milli Güvenlik Stratejileri Anabilim Dalı
ercankarakoc@hotmail.com

Özet: *Bu çalışmada Osmanlı devlet yönetiminin en üst kademelerinde uzun yıllar görev alan ve bir dönem Hariciye Nazırlığı da yapan Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin kısa biyografisi ile Ermeni sorunun çözümü için hazırladığı rapora ve Lozan Konferansı'nın imzalanmasından sonra Ermenilerin durumuyla ilgili olarak İsmet İnönü'ye gönderdiği özel mektuba değinilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Sorunu, Gabriyel Noradunkyan Efendi, Lozan, Hususi Mektup ve İsmet İnönü.*

Abstract: *In this study, a short biography of Gabriel Noradunkhian Effendi, who served many years in the upper positions of the governance of the Ottoman State, and also who was the Minister of Foreign Affairs for a certain period, the report he prepared for solving the Armenian issue and the private letter about the situation of the Armenians after the sign of the Treaty of Lausanne that he sent to İsmet İnönü are mentioned.*

Key Words: *Armenian File, Gabriel Noradunkhian Effendi, Lausanne, Private Letter and İsmet İnönü.*

İmparatorlukların yıkılıp, modern ulus devletlerin ortaya çıkmasına sebep olan Fransız İhtilali'nin sonuçları analiz edildiğinde, bundan en çok farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin etkilendiği görülür. "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı"¹ olarak adlandırılan 19. yüzyıl içinde,

1 Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

dönemin büyük devletlerinin Osmanlı coğrafyasındaki emperyal çıkarları doğrultusunda kışkırttıkları milletler, yer yer ayaklanıp bağımsızlıklarını kazanarak imparatorluktan kopmaya başlamış ve devlet “Hasta Adam”² olarak nitelenir olmuştur. Çöküş ve parçalanmayı önlemek isteyen Osmanlı yönetici ve aydınları, meseleye çözüm bulmaya çalışmış ve bu çözümlerden birisi olarak da Osmanlılık siyasetini takip etmiştir. Devlet, bir taraftan Osmanlılık siyasetiyle içerde yeni bir kimlik ve vatandaşlık tanımı yaparak bölünmeyi engellemeye çalışırken, diğer taraftan da dışarıda yükselen değerlerle (eşitlik, insan hakları ve hukukun üstünlüğü vb. gibi) uyumlu bir politika geliştirmeye gayret etmiştir. Özellikle, Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın uygulanmasıyla başlayan süreci, bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Müslim ve gayrimüslim yurttaşlar arasındaki farkların kaldırılarak herkesin eşit olduğu anlayışının takip edildiği bu dönemde, çok sayıda gayrimüslim de devlet kademelerinde görev almaya başlamıştır.

1821 Mora İsyanı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında imzalanan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ve Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Osmanlı bürokrasisi içindeki Rumların yıldızları yavaş yavaş sönmüş ve yerlerini Ermeniler almaya başlamıştı.³ Osmanlı Devleti’ne sadakatleri, Türk adetlerini benimsemeleri, hatta iyi Türkçe konuşmaları Ermeni yurttaşların Osmanlı İmparatorluğu’nda çeşitli resmi veya özel devlet işlerine atanmalarına neden olmuştur. Düzyan soyundan saray kuyumcuları ve sonradan Darphane nazırları, Şaşyan ailesinden saray hekimleri, Bezciyan ailesinden Darphane müdürleri, Dadyan ailesinden Baruthane nazırları görülür. II. Abdülhamit döneminde ve sonrasında ise Hariciye Nezareti’nde çok sayıda Ermeni görev alır.⁴ 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uyumlu bir dönem geçiren Osmanlı Devleti ile Ermenilerin arası, 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ciddi şekilde bozularak yerini huzursuzluğa bırakmış ve Ermenilerin devlet nezdindeki “millet-i sâdika” imajları da bozulmuştur. Bu süreçte Ermeniler, başta Hınçak ve Taşnak olmak üzere çeşitli yapılar altında örgütlenerek, komiteler kurmuş ve tedhiş⁵ hareketlerine başlayarak asayiş bozmuşlardır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiyesi anlamına gelen “şark meselesi”nde büyük devletlerin amaçları için birer vasıta olarak kullandıkları en önemli unsurlardan biri de

2 Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarında Avrupa devletleri tarafından kullanılmış bir benzetme olan bu tabir, ilk defa 9 Ocak 1853 gecesi Rus Çarı I. Nikola tarafından St Petersburg’daki İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour’a aşağıdaki şekilde ifade edilmişti; “... Türkiye’ye [Osmanlı İmparatorluğu] gelince... Kollarımız arasında hasta, çok hasta bir adam var. Size açıkça söylemeliyim ki, gereken bütün tedbirleri almadan, bir gün ölecek olursa, bu büyük bir felaket olur [menfaatlerimiz açısından]...” Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Alkım Yayınları, İstanbul 2006, s. 233–234.

3 Abdülhamit Kırmızı, “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Kış 2003, Sayı 8, s. 140.

4 Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983, s. 50. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Yervant G. Çarkcıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.

5 Arapça ‘dehş’ kökünden, “dehşete düşürmekten” tedhiş. Bir topluluğu sürekli baskı altında tutmak, yıldırma amacıyla sistemli olarak şiddet eylemlerine ve cinayetlere başvurma durumu; korku salma; yıldırma; terör. Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük*, 5, Ötügen Yayınları, İstanbul 2007, s. 4672.

Ermeniler olmuştur. Ermenilerin sık sık ayaklanmaları, nümayiş ve baskınlarda bulunmaları üzerine II. Abdülhamit, ortaya çıkan Ermeni tedhişinin bertaraf edilmesi için Şura-yı Devlet⁶ [Danıştay] Reisi Said Paşa'dan⁷ bir rapor istemiştir. Said Paşa da konuyla ilgili olarak devlet kademesindeki üst düzey Ermenilerle görüştüktan sonra, Gabriel Noradunkyan Efendi'nin hazırladığı mütalaayı sultana takdim etmiştir.

Raporun hazırlandığı dönemde Gabriel Noradunkyan Efendi (1852–1936), Babîli Hukuk Müşaviri olarak Hariciye Nezareti'nde görevliydi. Ünlü Noradunkyan⁸ sülalesine mensup olan Gabriel Efendi, Ekim 1852'de Üsküdar'da dünyaya gelmiş ve 9 Kasım 1852 tarihinde Selamsız'daki Surp Haç Ermeni Kilisesi'nde amcası Simon Noradunkyan'ın sağdıçlığında vaftiz olmuştur.⁹ Asakir-i Şahane Ekmekçibaşısı¹⁰ Hacı Krikor Noradunkyan Efendi'nin (1811–1870) oğludur. Temel eğitimini İstanbul'da tamamlayan Gabriel, 1869 yılında Kadıköy'deki Saint Joseph Fransız Koleji'nden mezun oldu. Bilahare Paris'te hukuk, siyaset bilimi ve diplomasi alanlarında eğitim alarak, Collège de France, Sorbonne Üniversitesi ve Ecole des Sciences Politiques'e devam etti. Ermenice ve Türkçe'nin yanında Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Noradunkyan Efendi, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de diplomasi, siyaset bilimi ve hukuk dersleri verdi. Ayrıca Osmanlı tarihi açısından oldukça önemli bir eser olan *Recueil d'Actes Internationaux e l'Empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu'nun Beynelmilel Muahedeler Külliyyatı*, 4 cilt, F. Pichon Kitabevi, Cotillon Paris, 1897–1903) adlı kitabın da müellifidir. Söz konusu kitap yazıldığı döneme kadarki Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı bütün anlaşmaları içerdiğinden bugün de araştırmacılar tarafından kullanılan bir başvuru kaynağıdır. Noradunkyan Efendi'nin mezkûr kitabının birinci cildi 1300–1789 yıllarını kapsamaktadır ve başlangıçta 15 sayfalık bir önsöz mevcuttur. Müteakiben, Osmanlı padişahlarının hüküm sürdükleri dönemlerde; Bizans İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Fransa, İngiltere, İspanya ve Rusya'da tahtta bulunan hükümdarların tablosu yer almaktadır. Bundan sonra Osmanlı vakanüvislerinin bir sayfalık listesi vardır. Bunu da, faydalanılan kaynakların bir bibliyografyası takip etmektedir. Akabinde

6 Şura-yı Devlet'te görev yapan Ermeniler hakkında bkz. Çarkçıyan, *a.g.e.*, s. 115, 116.

7 Kasım 1895-Ekim 1907 tarihleri arasında Şura-yı Devlet reisliği yapmıştır. Bkz. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839–1922)*, Isis Yayınları, İstanbul 1999, s. 11 ve 103. Hariciye Nazırlığı da yapan (Kürt/Süleymaniyeli) Mehmed Said Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye (Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı)*, 3, Hazırlayan Ahmed Neziğ Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 130–132.

8 Noradunkyan ailesinin geçmişi, Sivas ili Divriği ilçesinin Kesme Köyü'ne kadar uzanmaktadır. Ermenice'de “nor” yeni, “dunk” fidan ve “yan” oğlu manalarını ihtiva ettiğinden, Noradunkyan kelimesi “yeni fidanlar” veya “yeni nesiller” anlamına gelmektedir. Bkz. Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 19.

9 Levon Panos Dabağyan, *Emperyalistler Kıskaçında Ermeni Tehciri I*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 782.

10 Günümüzde Üsküdar-Selamsız'da, (Selam Ali) Ekmekçibaşı Sokağı bulunmaktadır. Bu sokağın Noradunkyan ailesine izafeten Ekmekçibaşı adını aldığı anlaşılmaktadır.

muahedelerin kronolojik listesi bulunur. İlk anlaşma Hicri 707 ve miladi 1307 yılında Ulubad'ın Rum tekmuru ile akdedilmiştir. Gabriyel Efendi, bu ciltte 389 ahitname kaydetmiş ve altlarında her birinin kaynaklarını da zikretmiş, bilahare muahedelerin metinlerine yer verilmiştir. Cildin sonunda, devletlerin alfabetik sırası ile anlaşmaların kronolojik bir tablosu bulunmaktadır. En son sayfa ise fihriste tahsis edilmiştir.¹¹

Gabriyel Noradunkyan Efendi, Paris'te bulunduğu sırada Osmanlı büyükelçiliğinde çalışmış, eğitimin bitmesi sonrasında ise, İstanbul'a gelerek Hariciye Nezareti'ne intisap etmiştir. Gabriyel Efendi, tarihçi Sarkis Sarraf-Hovhannesyan'ın (1730–1805) torunu, kuyumcu Hagop Çobanyan'ın kızı Mari ile evlenmiş ve bu evlilikten Anayis adında bir kızı ile Diran Kirkor isminde bir oğlu olmuştur. Eğitimi Lozan'da ikmal eden Diran Kirkor, babası gibi hem Hariciye hem de Babiâli dairelerinde çalışmış, yurt dışında Brüksel elçiliğinde 3. ve 2. kâtiplik görevlerinde bulunmuştur.¹²

Gabriyel Noradunkyan Efendi, Hariciye Nezareti'nde görevde olduğu süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış devletlerle olan sorunları için kurulan heyetlerde görev aldı. Sırbistan Tahdid-i Hudut Komisyonu, Avrupa Karma Komisyonu ve Anadolu Tahdid-i Hudut Komisyonu bu şekilde görev yaptığı heyetlerden bazılarıdır.¹³ 28 Mart 1881 tarihinde Çetine (Podgorica) Sefareti (Karadağ) başkâtipliğine tayin edilen Gabriyel Efendi,¹⁴ 12 Mart 1883 tarihinde bu görevden alındı.¹⁵ Çetine Sefareti'ndeki görevi, memuriyet hayatı boyunca Noradunkyan Efendi'nin ilk ve tek yurt dışı görevidir.

Gabriyel Noradunkyan Efendi bulunduğu görevler esnasında pek çok sağlık sorunuyla karşılaşır. Hastalıklarının tedavisi için ise çoğu kere Avrupa'ya gitme isteğinde bulunmasına rağmen, bu talebi II. Abdülhamit tarafından uzun süre reddedilmiş, tedavisini Türkiye'deki kâhinalarda yapması istenmiştir.¹⁶ Devletin o dönemlerde yüz yüze kaldığı en önemli sorunlarından birisinin Ermeni meselesi olduğu düşünüldüğünde; sultanın, çalışkan ve başarılı olan Gabriyel Efendi'nin Avrupa'da ifsat edilmesinden çekindiği düşünülebilir. Dil bilen ve iyi bir eğitim

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi (DH. SAİD), 81/473; Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 30, 31.

12 Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. SAİD 106/339; Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi (HR. SAİD) 11/13 ve Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS) 370/90. Diran Kirkor daha sonra Ermenistan'ın Vatikan nezdinde büyükelçisi olmuştur. Bkz. Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 432.

13 BOA, DH. SAİD 81/473; *Servet-i Fünûn*, Nr. 32, 8 Ağustos 1324/21 Ağustos 1908.

14 BOA, İrade Hariciye (İ. HR) 17577. Gabriyel Efendi'ye bu görevi esnasında Karadağ hükümeti tarafından 3. rütbeden Danilo nişanı tevcih edilmiş (BOA, İ. HR 17903), söz konusu nişan 1884 yılında 2. rütbeye yükseltilmiştir (BOA, DH. SAİD 81/473).

15 BOA, İ. HR 18111.

16 BOA, Y. A. HUS 237/6; Y. PRK. BŞK 74/69 ve İrade Hususi (İ. HUS) 1324/R-65. Gabriyel Efendi'nin pek çok talebinden birkaçı daha sonraları kabul edilmiştir (İ. HUS 1320/Ra-049; 1325/C-36).

alan Noradunqyan Efendi, yaptığı görevler ve bulunduğu komisyonlarda üstün başarı göstermiş bir kimse olarak temayüz etmiştir. Nitekim bu özellikleri kendisinin muhtelif rütbe¹⁷ ve nişanlarla¹⁸ ödüllendirilmesine yol açmıştır. Yine uluslararası komisyonlarda başarıyla görev yapması, ona yabancı devletler tarafından da bazı önemli nişanların¹⁹ verilmesine vesile olmuştur.

Uzun yıllar Hariciye Nezareti'nde Babıâli Hukuk Müşaviri olarak²⁰ görev yapan Noradunqyan Efendi, II. Abdülhamit tarafından 15 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Ayan'a [Senato] üye olarak atanmıştır.²¹ Hariciye Nezareti'nde bakan olarak²² görev yapan dört gayrimüslim Osmanlı vatandaşından²³ birisi olmasının yanında, Ticaret ve Nafia nazırlıklarında da bulunmuştur.²⁴ Hariciye Nazırlığı ise, Trablusgarp ve Balkan Savaşları dönemlerine denk gelmektedir. Bu süreçte, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürüldüğü ünlü Babıâli Baskını sırasında Noradunqyan Efendi de bakan olarak oradaydı. Nitekim baskın sonrasında ailesini yanına alarak yurtdışına çıkmış ve ölene kadar Fransa'da yaşamıştır.

Noradunqyan Efendi'yi Türk tarihi açısından önemli kılan husus ise, kırk yılı aşkın bir süre Osmanlı devlet yönetiminde bulunması ve I. Dünya Savaşı sonrasında

- 17 31 Mart 1881'de rütbe-i sâniyye sınıf-ı mütemâyizi, 15 Nisan 1884'te rütbe-i üla sınıf-ı sâni, 19 Mayıs 1888'de rütbe-i üla sınıf-ı evveli payelerini almış ve nihayetinde 4 Eylül 1894'te de rütbe-i bâlâya yükselmiştir. Bâlâ rütbesi vezirlikten önceki son rütbedir (BOA, İ. HR 18458; İ. HR 19775; İrade Taltifat (İ. TAL) 1312/Ra-110). Osmanlı bürokrasisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- 18 Nitekim 20 Şubat 1882'de 4. rütbeden Mecidi, 19 Nisan 1890'da 2. rütbeden Mecidi, 29 Eylül 1892'de 2. rütbeden Osmanî Nişan-ı Alileri ve 24 Haziran 1897'de de 1. rütbeden Mecidi nişanlarını almıştır. Ayrıca 27 Eylül 1897'de Yunan Muharebesi madalyası, 5 Aralık 1898'de 1. rütbeden Nişan-ı Osmanî, 30 Mart 1901'de altın liyakat nişanı, 18 Mart 1902 tarihinde imtiyaz madalyası ve nihayetinde 20 Mayıs 1903 tarihinde ise murassa Mecidi nişanıyla ödüllendirilmiştir. Bu arada 4 Aralık 1903'de Gabriel Efendi'nin eşine 1., kızına ise 2. dereceden Şefkat Nişanı verilmiştir. II. Abdülhamit döneminde ailesine nişan verilmesi söz konusu devirde Ermenilerle devlet erkânı arasındaki ilişkilerin sıcaklığını da göstermesi açısından dikkate şayandır (BOA, DH. SAİD 81/473; İ. HR 20374; İ. TAL 1310/Ra-042; İ. TAL 1315/M-116; Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV) 161/80; İ. TAL 1316/B-192; İ. TAL 1318/Z-009; Y. MTV 227/38; İ. TAL 1321/S-115 ve İ. TAL 1321/N-013).
- 19 Gabriel Efendi, Sırp hükümetinden Takova (iki defa), Rusya'dan Sen İstanislas (iki defa), Karadağ'dan Danilo (iki defa), Romanya'dan Kuron dö Romani (iki defa), İran'dan Şir-i Hurşid (iki defa), Fransa'dan Lejyon Dönör (iki defa), İspanya'dan Ma'a Plak İzabella Katolik nişan ve madalyalarını almıştır. Ayrıca İsveç, Norveç, İtalya ve Yunan devletleri tarafından nişan ve madalyalarla taltif edilmiştir (BOA, DH. SAİD 81/473; İ. TAL 1311/N-111; 1316/Za-186; 1317/M-178; 1322/C-143 ve 1327/Ş-21).
- 20 Müşavirlikte kıdem sıralamasında birinci sırada olan Hakkı Bey'den sonra gelir. Onu, Hakkı Bey'e göre "dar görüşlü" olarak niteleyen İngilizler, "zeki bir hukukçu" olduğunu da belirtir. Bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 173. Kırk yıla yakın İstanbul'da yaşayan İngiliz diplomat Sir Edwin Pears (1835-1919) da onun Rum Karateodori'den sonra Abdülhamit bürokratları içindeki en ehil hukukçu olduğunu yazar. Bkz. Edwin Pears, *Life of Abdul Hamid*, Constable & Company Ltd., London 1917, s. 216.
- 21 Bkz. H. Aliyar Demirci, *II. Meşrutiyet'te Âyan Meclisi 1908-1912*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 476.
- 22 Noradunqyan Efendi, 22 Temmuz 1912'de göreve başlayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile 29 Ekim 1912'de kurulan Kamil Paşa hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak 6 ay 25 gün görev yapmıştır. Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, yay. İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 242.
- 23 Diğerleri Aleksandr Karateodori Paşa, Sava Paşa ve Yusuf Franko Paşa'dır. Bkz. Kunalp, *a.g.e.*, s. 5.
- 24 Kendisi sırasıyla 7 Ağustos 1908'de kurulan Kamil Paşa, 13 Şubat 1909 tarihinde kurulan Hüseyin Hilmi Paşa, 14 Nisan 1909'da kurulan Ahmet Tefvîk Paşa ve 6 Mayıs 1909'da kurulan ikinci Hüseyin Hilmi Paşa hükümetlerinde Ticaret ve Nafia Nazırı olarak görev aldı. İttihat ve Terakki'nin etkin olmaya başladığı bir dönemde Gabriel Noradunqyan Efendi'nin kabinelerde bulunması İngilizleri şaşırtmıştı. Zira Noradunqyan Efendi, İngilizlerce monarşist olarak görülüyordu (Kansu, *a.g.e.*, s. 172).

kurulan Ermeni heyetleri içerisinde yer alarak Türkiye'nin doğusunda Ermenistan devletinin kurulması için çalışmış olmasıdır. Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşmasının (Sevr) tartışıldığı Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşa ile birlikte çalışan Noradunkyan Efendi; daha sonra, Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin uygulanmaması için de yoğun diplomasi yürütmüştür.²⁵ Kendisi ayrıca, Lozan Konferansı için Ermenilerce oluşturulan heyette de yer almıştır. Burada, İsmet İnönü ve Rıza Nur ile görüşerek Ermenilere Adana ve civarından bir "yurt" verilmesini istemiş,²⁶ istekleri kabul edilmeyince de barış antlaşmasının imzalanmaması için İtilaf devletleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur.²⁷ Ermeni heyetinin bütün bu olumsuz çalışmalarına rağmen imzalanan Lozan Antlaşması'ndan tam bir yıl sonra ise yine Ermeni meselesi ile ilgili olarak İsmet İnönü'ye "hususî" bir mektup yazmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, uzun yıllar Osmanlı devlet hayatının çeşitli kademelerinde görev yapan ve önemli hizmetlerde bulunan Noradunkyan Efendi'nin, I. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Ermeni heyetlerinde üst düzey delege olarak bulunması ve hatta onlara başkanlık etmesinin çeşitli sebepleri olduğu aşikârdır. Bu nedenlerden belki de en önemlisi onun, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözüldüğünü ve bu parçalanma noktasında, mensubu olduğu Ermeni milletinin de bir devletinin olması gerektiğini düşünmesiydi. Anlaşılan Gabriyel Efendi'nin emperyal kimliğinin yerine, ulus devlet bilinci ve özlemi öne geçmiş durumdaydı. Ulus devlet düşüncesinin hayli güçlendiği bir dönemde, siyasi çizgisindeki bu değişim açıkçası çok da anlaşılabilir değildir. Onun, görev yaptığı tarihlerde milliyetçi eğilimler göstermemesi, Osmanlı coğrafyası dışındaki Ermenilerin faaliyetlerine katılmaması ve hatta Ermeni sorununun çözümünü noktasında çalışma yapmış olması bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

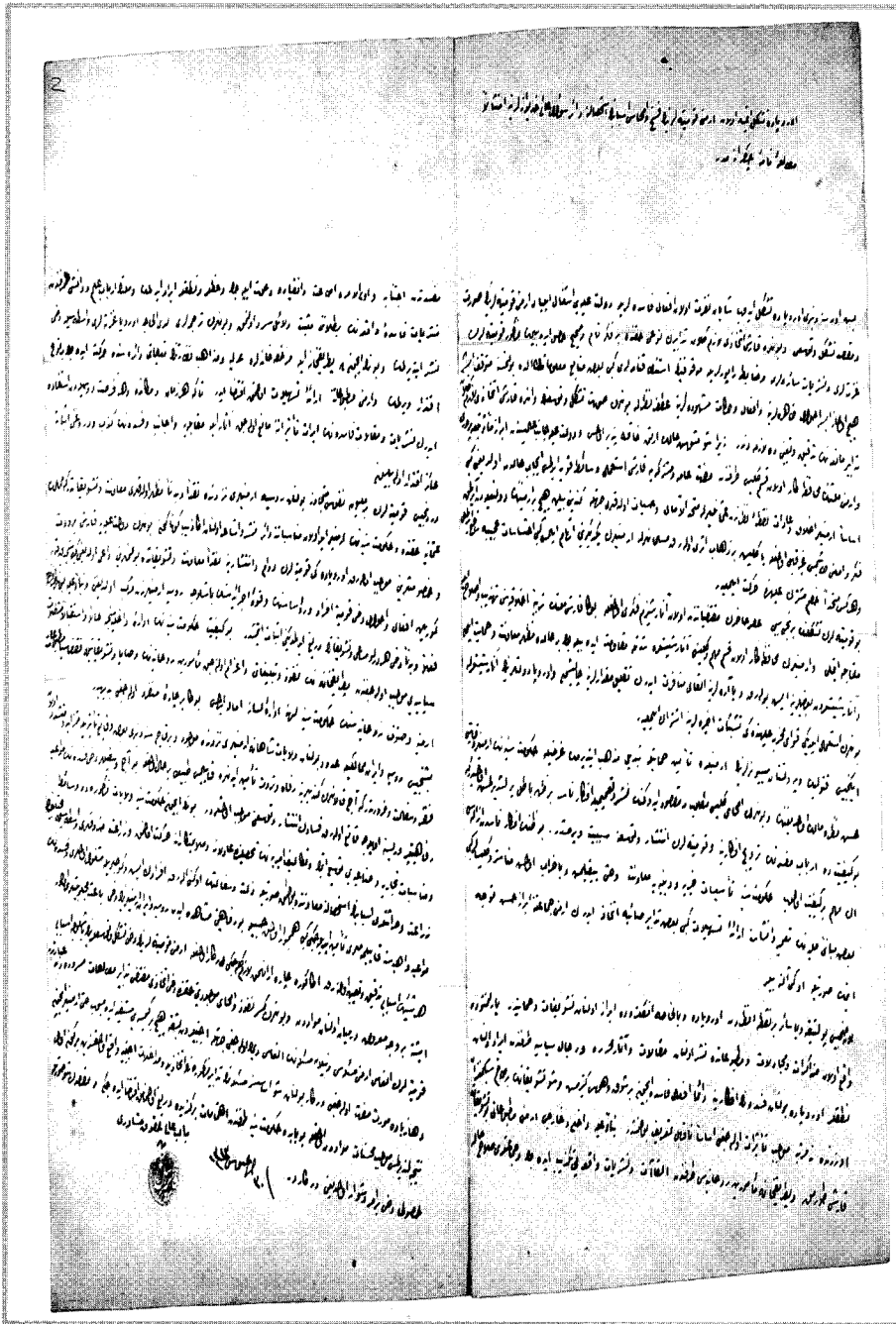
Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Osmanlı yönetimine hazırlamış olduğu Ermeni meselesiyle ilgili mütalaanın orijinal metni, transkripsiyonu ve güncel Türkçemize çevrilmiş hali arka sayfadadır. Çalışmada Ermenilerin Avrupalı devletlerce ve Rusya tarafından kullanılmasının engellenmesi; Katolik ve Protestan misyonerlerin Ermeniler arasında yaptıkları olumsuz çalışmaların önlenmesi; Patrikhane'nin güçlendirilmesi ve Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerde ekonominin canlandırılarak işsiz, güçsüz olan kişilere iş sağlanarak onların fesat komitelerine girişlerinin önüne geçilmesi vurgulanmaktaydı.

25 Bkz. Stanford J. Shaw, "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunu Tahrifatı", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, Editör Türkkaya Ataöv, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 2002, s. 181-188.

26 İsmet İnönü, *Hatıralar 2*, Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 79-83; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1968, s. 1069-1071.

27 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 732.

1897 yılında Gabriel Noradunkyan tarafından Ermeni Meselesi ile ilgili hazırlanan rapor

“Avrupa’da teşekkül etmiş olan Ermeni komitelerinin fesh ve imhâsı esbâbının istihsaline dâir suâl-i âli-i hudivânelerine imtisâlen mütalâanâme-i çâkerânemdir.

Beş on seneden beri Avrupa’da teşekkül edip şâyân-ı nefret olan ef’âl-i fâsîdeleriyle Devlet-i Aliyye’yi işgal eyleyen Ermeni komitelerinin suret ve maksad-ı teşekkül ve tevessü’ü ve bunlara karşı ittihazı lâzım gelen tedâbirin nev’i hakkında bir fikri tâmm ve sahih hâsıl idebilmek, mezkûr komitelerin gazeteleri ve neşriyat-ı sâireleri ve zabıta raporlarıyla mevkuffinin istintaknâmeleri gibi ba’zı menâbi’-i ma’lumatin elde bulunmasına mütevakkıf ise de hiç olmazsa ahvâl-i zâhirelerine ve ef’âl ve harekât-ı meşhûdelerine atf-ı nazarla bunların suret-i teşekkül ve tevessü’ünün ve onlara karşı ittihazı lâzım gelen tedâbir-i mania’nın tedkik ve ta’yini de lâzimedendir. Zira şu müşevveş hâlin artık hâtıme-pezir olması ve Devlet-i Aliyye’nin cânib-i âlisinden ibrâz-ı mü’essir-i teb’a-perveri ve Ermeni milletinin muhafazakâr olan kısm-ı küllisi tarafından mazarrat-ı âmme ve müşterekeye karşı isti’mâl-i vesâit-i kaviyye edilmesi icâb-ı hâlden olduğu gibi esasen Ermeniler ahlâk ve âdât nokta-i nazarından Osmanlı’larla müttehidü’l-âmâl ve hissiyat oldukları cihetle kendini bilen hiçbir Ermeni’nin Devlet-i Aliyye’den ayrılmak fikir ve emelini taşıması gayri kabil olmağla yanlış bir zehâb eseri olarak Müslümanlarla Ermenilerin yekdiğerini ithâm eylemesi gibi ihtisâsât-ı âcibe def’ edilmeli ve herkes müttehiden birleşerek hasm-ı müşterek aleyhinde hareket eylemelidir.

Bu komitelerin teşekkülünün birinci sebebi asr-ı hâzırın mukteziyatından olan anarşizm fikri olmağla buna karşı milletin terbiye-i ahlâkiyesini tehzîb ve ıslah ile mukabele etmeli ve Ermeniler’in muhafazakâr olan kısm-ı mühim ve küllisini anarşistlere şiddetle mukavemet edebilecek bir hâlde mazhar-ı muâvenet ve himâyet eylemeli ve anarşistlerden bazılarını iş bularak veya aralarına ilka’-yi münâferet iderek taklîl-i mikdarlarına çalışmalı ve Avrupa devletlerinin anarşistlerle bunların isti’mâl eylediği kuvvâ-yı muharebe aleyhindeki teşebbüsât-ı âhirelerine iştirak eylemelidir.

İkincisi, Katolik ve Protestan misyonerlerinin Ermeniler’e te’min-i himâyetle tebdil-i mezheb ittirmek gârâzıyla hükümet-i seniyyenin Ermeniler’e karşı hüsn-ü nazara mâlik olmadığının ve bunların imhâ-yı küllisi matlub ve maksud idüğünün neşr ve ta’mimiyle efkâr-ı nâsa bir zann-ı bâtil yerleşdirilmiş olmasıdır ki bu keyfiyet de erbâb-ı mefsedetın tervic-i efkârına ve komitelerin intişâr ve tevessü’üne sebebiyet vermiştir. Bu zannın efkâr-ı nâsdan izâlesi en mühim bir keyfiyet olub hükümet-i seniyye te’sisat-ı hayriye ve diniyyeye muâvenet ve hattâ yıkılmış ve be-harâb olmuş

manastır ve kilisalar gibi ba'zı mebânî-i âliyyenin ta'mir ve inşâsına irâ'e-i teshîlat gibi ba'zı tedâbir-i sâibe ittihaz ederek Ermeni cemaâtine ibrâz-ı hüsn-ü teveccüh etmek suretiyle önü alınabilir.

Üçüncüsü, politika veya sâir bir nokta-i nazardan Avrupa'da ve bilhassa İngiltere'de ibrâz olunan teşvikat ve himâyettir. Parlamentoda vâki' olan müzâkerât ve mücadelât ve matbuatta neşr olunan makalât ve âsâr-ı muharrere ve ricâl-i siyasiyye tarafından îrâd olunan nutuklar Avrupa'da bulunan fesedenin efkârına daima ef'âl-i fâside için bir şevk ve heves getirmiş ve şu teşvikatın bir takım sebük-magzâne üzerinde ne mertebe mûcib-i te'sirat olacağı esâsen nâ-kabil-i târif bulunmuştur. Binâenâleyh dahilî ve haricî Ermeni matbuatı bu teşvikata karşı durmak ve Patrikhane me'mûrîn-i ruhâniyesi tarafından ilkaât ve neşriyât-ı vâkıâyı tekzib edecek ve cemaatleri salâh-ı hâle mefsedetten ictinab ve ulü'l-emre itaât ve inkiyâda dâvet eyleyecek va'azlar ve nutuklar îrâd edilmek ve milletin erbâb-ı ilim ve dânişi tarafından neşriyât-ı fâside-i vâkıânın butlânını müsbet delâil serd olunmak ve bunların tercümeleri ledel-hâce Avrupa gazeteleri vasıtasıyla dahi neşr ettirmek ve bunun için de Patrikhane ile murahhashânelere Adliye ve Mezâhib Nezareti'nin ta'limatı dairesinde hareket edecek bir nev'i iktidar verilmek ve Ermeni matbuatına irâ'e-i teshîlat olunmak iktiza eder. Tâ ki her zaman ve mekânda ve her fırsat ve vesileden istifade ederek neşriyat ve makalât-ı fâsidenin îrâs-ı te'sirâtına mâni' olacak âsâr ile mukabeleye ve ecânib ve fesedenin kizb ve düruğunu isbâta hâ'iz-i iktidar olabilsün.

Dördüncüsü, komitelerin bir milyon nüfusu mütecâviz bulunan Rusya Ermenileri nezdinde nakden ve bedenen mazhar oldukları muâvenet ve teşvikatdır ki Memâlik-i Osmaniye hakkında ve hükümet-i seniyyenin Ermeniler ile olan münâsebâtına dâir neşr ve işââ olunan ekâzib gûnâ-gûn bunların Devlet-i Aliyye'ye karşı bürûdet ve husûmetlerini mûcib olarak Avrupa'daki komitelerin devam ve intişârına nakden muâvenet ve teşvikatta bulunmalarını dâi' olduğu gibi şimdiye kadar görülen ef'âl ve ahvâl dahi komite efrâd ve rü'esâsının ve kuvve-i icrâiyesinin başlıca Rusya Ermenileri'nden mürekkebe olduğunu ve binâenâleyh bunlar tarafından fi'ilen ve bedenen dahi her dürlü mesâi ve teşvikatın diriğ edilmediğini isbât etmiştir. Bu keyfiyet hükümet-i seniyyenin idâre-i dahilîyesince hâlen ve istikbâlen müşkilât-ı siyasiyeyi mûcib olacağından Patrikhane'nin nüfuz ve tebligatı ve i'zâm olunacak me'mûrîn-i ruhâniyenin vesâyâ ve teşvikatıyla Kafkasya matbuat-ı Ermeniyeye ve sünûf-ı ruhâniyesinin hükümet-i seniyye lehine idâre-i lisân imâle edilmesi buna bir çâre-i münferid olacağı bedihîdir.

Beşincisi, Rusya ve İran memâlikiyle hudûd bulunan vilâyât-ı şahâne Ermenileri nezdinde mevcut birkaç seneden beri ba'zı vekayi' te'siriyle mütezâhid ve müteşeddid olan fakr u sefâlet ve zarurettir ki aç kalanların kendilerine refah ve servet te'min edenlere kapılması tabî bir hâl olmağla bu aç ve sefiller dahi fesedenin mevâid-i refâhiyet-perverisine öylece kani' olarak fesâdın intişar ve tevessü'ünü mücib olmuşlardır. Bunun için hükümet-i seniyye vilâyât-ı mezkûrede vesâit ve münâsebat-ı ticariyye ve sanâ'iyeyi tevsî' itmek ve tekâlif-i emiriyyenin tahsilinde âdilâne ve mülâyemet-kârâne hareket olunmak ve ziraat sandukları vasıtasıyla muhtacının ziraat ve hırâsetleri esbâbının istihsâline muâvenette bulunmak suretiyle zillet ve sefâletin önünü alarak efrâdın iş ve güçleriyle meşgul olmaları ve fesedenin mevâid-i vâhiyyesine kapılmamaları te'min edileceği gibi hem-civar olmak hasebiyle bu refâhiyeti müşâhede eden Rusya ve İran Ermenileri'nin dahi bâis-i mahbûbiyetleri olur. Her şeyin esbâbı tedkik ve ta'yîn olunarak ona göre çâre aranmak lâzım geleceği derkâr olmağla Ermeni komitelerinin dahi teşekkül ve tevessü'lerinin başlıca esbâbı işte ber-vech-i ma'ruz dermiyân olunan mevâddan ve bunların kesri-nüfus ve imhâ-yı mevcûdiyeti hakkında dahi ittihâzı muktezî tedâbir mutalâ'ât-ı mesrûdeden ibarettir. Komitelerin ilgası Ermeni meselesi denilen mes'elenin ilgası demek olacağı cihetiyle ecnebilerden başka hiçbir kimseyi müstefîd edemeyüb hattâ Ermeniler için daha ziyâde suret-i mazarrat olacağı derkâr bulunan şu esassız meselenin tedâbir-i mezkûrenin ittihâzıyla ve müdâhalât-ı ecnebiyye vâki' olmaksızın bir gün evvel neticelendirilmesi mücib-i muhassenât mevâddan olmağla bu bâbda hükümet-i seniyye tarafından ihtimamât-ı ber-güzîde diriğ olunmamak iktiza edeceği ve maksadın şu surette husûlü dahi bir emr-i düşvâr olmadığı derkârdır.

Fî 30 Ağustos sene 1313, Bâbîâlî Hukuk Müşâviri Gabriyel"²⁸

Noradunkyan Efendi'nin hazırladığı raporun üslubuna ve manasına zarar vermeyecek şekilde günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş şekli ise şu şekildedir:

"Avrupa'da ortaya çıkan Ermeni komitelerinin dağıtılması ve yok edilmesine dair mütalâamdır.

Beş on yıldan beri Avrupa'da ortaya çıkıp, nefret uyandıran fesat hareketleriyle Osmanlı Devleti'ni meşgul eden Ermeni komitelerinin amaçları, ortaya çıkışları ve yayılmaları ve bunlara karşı alınması gereken tedbirlerin türleri hakkında tam ve gerçek bir fikir elde edebilmek, bu komitelerin gazete ve diğer yayınları ve zabita raporlarıyla, tutukluların

28 BOA, Yıldız Perakende Şura-yı Devlet (Y. PRK. ŞD), nr. 2/38.

sorgu tutanakları gibi bazı bilgi kaynaklarının elde bulunmasına bağlı ise de hiç olmazsa dış durumları, eylemleri ve tanık olunan hareketlerine bakılarak bunların ortaya çıkış ve yayılmasının ve bunlara karşı alınması gereken önleyici tedbirlerin araştırılması ve belirlenmesi de gerekmektedir. Zira bu karma-karışık durumun son bulması ve Osmanlı Devleti ile, sadakat gösteren ve Ermeni milletinin muhafazakâr olan büyük kısmı tarafından, kamu güvenliğine ve oluşacak zararlara karşı kuvvetli vasıtalar kullanılması gerektiği gibi, aslında Ermeniler ahlak ve adetleri bakımından Osmanlılar'la aynı emel ve düşünceleri taşıdıklarından, kendini bilen hiçbir Ermeni'nin Osmanlı Devleti'nden ayrılmak düşünce ve emelini taşıması mümkün olmadığı halde, yanlış bir düşünce eseri olarak Müslümanlarla Ermenilerin birbirlerini itham etmesi gibi tuhaf fikirler ortadan kaldırılmalı ve herkes birleşerek ortak düşman aleyhinde hareket etmelidir.

Bu komitelerin ortaya çıkışının birinci sebebi, günümüz dünyasının getirdiklerinden olan anarşizm²⁹ fikri olmakla, buna karşı milletin terbiye ve ahlakını düzeltmek ve ıslah etmek ile karşılık vermeli ve Ermeniler'in devlete bağlı olan büyük kısmına, anarşistlere şiddetle karşı koyabilecek bir şekilde yardım etmeli, onları korumalı ve anarşistlerden bazılarını iş bularak ve aralarına nefret tohumu ekerek sayılarının azaltılmasına çalışılmalı, Avrupa devletlerinin anarşistlerle ve anarşistlerin kullandığı muharebe güçlerine karşı verdikleri mücadele çabalarına iştirak etmelidir.

İkincisi, Katolik ve Protestan misyonerlerinin, mezheplerini değiştirmek amacıyla Ermenileri himaye ederek, Osmanlı hükümetinin Ermenilere karşı iyi niyet beslemediğine ve onların büyük kısmının yok edilmesini istediğine dair propaganda ve yayınlarla insanlar üzerinde asılsız bir düşünce yerleştirilmiştir ki bu durum, fesat komitelerinin fikirlerinin revaç bulmasına ve komitelerin genişlemesine sebep olmuştur. Söz konusu düşüncenin, insanların zihninden çıkarılması çok önemli bir konu olup, Osmanlı hükümeti, dini ve hayır kurumlarına yardım etmek ve hatta yıkılmış olan manastır ve kilise türünden bazı büyük binaların tamirine kolaylık göstermek gibi doğru tedbirleri alarak Ermeni cemaatine iyi niyet göstermek suretiyle bu düşüncenin [ve misyonerlerin çalışmalarının] önü alınabilir.

Üçüncüsü, politika veya diğer bir nokta-i nazardan, Avrupa'daki ve özellikle İngiltere'deki kışkırtma ve himayelerdir. Parlamentoda yapılan konuşma ve gösterilen çabalar, basında çıkan makale ve yazılar, siyasilerce yapılan nutuklar, Avrupa'da bulunan fesat komitelerinin düşüncelerine kötü

29 Hiçbir şekilde devlet otoritesini tanımayan ve yok saymayı esas alan doktrin.

eylemler için bir şevk ve heves getirmiş olup, bu teşviklerin bir takım akılsızlar üzerinde ne derece etkili olacağı esasen tarif edilemez bulunmuştur. Dolayısıyla, içerideki ve dışarıdaki Ermeni basınının, bu kışkırtmalara karşı durması ve Patrikhane ruhani görevlilerinin; bu baştan çıkarıcı sözleri ve yayınları yalanlayacak, cemaatleri islah edecek, fesattan uzaklaştıracak ve devlete itaat ve bağlılığa davet edecek vaaz ve nutuklar yapması gerekir. Millettin aydınları ve ileri gelenleri tarafından, söz konusu kötü yayınların beyhüde olduğunu sağlam deliller ile ortaya koyarak, bunların tercümelerini gerektiğinde Avrupa gazeteleri vasıtasıyla yayınlattırmak için de Patrikhane ile temsilciliklere, Adliye ve Mezahib Nezareti'nin [Adalet ve Mezhepler Bakanlığı] talimatı çerçevesinde hareket edecek bir çeşit güç ve yetki verilmeli ve bu doğrultuda Ermeni basınına kolaylık sağlanmalıdır. Ta ki, her zaman ve mekânda ve her fırsat ve vesileden yararlanarak kötü yayınların etkilerine engel olacak eserler ile karşı koymaya ve yabancılar ve fesatçıların yalan ve dolanlarını ispata gücü olabilsin.

Dördüncüsü, komitelerin, bir milyon nüfusu aşan Rusya Ermenileri nezdinde nakden [parasal] ve bedenen [insani] mazhar oldukları yardım ve teşviklerdir ki Osmanlı memleketleri hakkında ve Osmanlı hükümetinin Ermeniler ile olan ilişkilerine dair yayınlanan yalanlar gün be gün bunların Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlıklarını ortaya çıkararak, Avrupa'daki komitelerin devamına ve yayılmasına nakden yardım ve teşviklerde bulunmalarını davet ettiği gibi, şimdiye kadar görülen eylemler ve durumlar dahi, komite eleman ve reisleri ile icra heyetinin başta Rusya Ermenilerinden meydana geldiğini ve bundan dolayı bunlar tarafından fiilen ve bedenen her türlü mesai ve teşviklerin esirgenmediğini de ispat etmiştir. Bu durum Osmanlı hükümetinin iç yönetimine bugün ve gelecekte siyasi güçlülere yol açacağından, Patrikhane'nin nüfuz ve tebliğleri ile gönderilecek ruhani memurların tembih ve teşvikleriyle, Kafkasya Ermeni basını ve ruhani sınıfının Osmanlı hükümeti lehine meylettirilmesinin buna bir çare olacağı açıktır.

Beşincisi, Rusya ve İran topraklarıyla sınır bulunan Osmanlı illerinde yaşayan Ermeniler arasında birkaç yıldan beri mevcut olan bazı olayların etkisiyle şiddetlenerek artan yoksulluk ve sefalettir ki, aç kalanların kendilerine refah ve servet sağlayanlara kapılması doğal bir durum olmakla, bu aç ve sefiller dahi komitelerin refah ve zenginlik vaatlerine kanarak fesadın yayılması ve genişlemesine yol açmışlardır. Bunun için Osmanlı hükümeti, söz konusu vilayetlerde ticaret ve sanayiye geliştirmek, vergilerin tahsilinde âdil hareket etmek ve ziraat sandıkları vasıtasıyla muhtaçların zirai faaliyetleri teşvik edilerek yardımcı olmak suretiyle

yoksulluk ve sefaletin önü alınarak, insanların iş ve güçleriyle meşgul olmaları ve komitelerin vaatlerine kapılmamaları sağlanacağı gibi hem-civar olması hasebiyle bu refahı gören Rusya ve İran Ermenilerinin dahi dostlukları kazanılmış olur. Her şeyin sebepleri araştırılıp belirlenerek, ona göre çare aranması gerektiğinden, Ermeni komitelerinin dahi ortaya çıkıp yayılmalarının başlıca nedenleri yukarıda arz edilen maddelerden ve bunların sayılarının artması ve varlıklarının ortadan kaldırılması hakkında dahi alınması gereken önlemler belirtilen mütalaalardan ibarettir. Komitelerin ortadan kalkması, Ermeni meselesi denilen meselenin ortadan kalkması anlamına geleceğinden, yabancılardan başka hiçbir kimseye yararlı olmayan hatta Ermeniler için daha çok zararlı olacağı aşikâr olan bu temelsiz meselenin, bahsedilen tedbirlerin alınmasıyla ve yabancılardan müdahaleleri olmaksızın bir an evvel sonuçlandırılması iyi sonuçlara yol açacağından bu hususta Osmanlı hükümeti tarafından özen gösterilmesi gerekeceği ve maksadın bu suretle sağlanmasının dahi zor bir iş olmadığı açıktır.

30 Ağustos 1313 [12 Eylül 1897], Bâbüâlî Hukuk Müşâviri Gabriel”

Narundukyan Efendi'nin Başbakan İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu mektup

4

**DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ**

آغزوه ده زبانا جمهوري لکته دله ربي و دله لکته يانا غلورنه

بازار ياريك جا زبانا و نانا و عاقله نانا اوزاغوره سينا و مصفاي عيب و نامر بيوره اوري.
اينه بوسباستورنه خيزره كوتمنه اونا مالاراك بولوكي اوسماسي اعقار و دله اسغوره بزوه
مراعينه ده بيلونيك اولا بويورونگك بونيم معبوده اسفان و اسفان برنگه رفته ماقورده
اسفانه بيرغاغره اسفانه الكره اوزاغور. اوت بويورونگك اسفان و بويورونگك اوزاغورده
اولاده بولوكيك نازار ناساك اولماي كورن بويورونگك بونيمه اسفان بونيمه نامر
دله اسغوره برنگه دله و بويورونگك ماسن امار. راجا ايس بولوكيك بونيمه نامر
سوسه اوله هغه. بويورونگك نيمه نوزامك نوزاماره اوزاغور اسفانه بونيمه بونيمه
اغزواتان و قضايا ايم اتم. مهرباسي ۱۱ مورخ ۱۹۱۱ زبانا عاقله ناساكورنه

خايرن نوزادونگك

مؤدوم غلورنه
معايم عاقله نانا اوله نوزاده اسفانه نوزاد دله سوه بولونر لور لورون بويورونگك لوزار
فايزه دانا بولوكيك كوتور كوتور بولونع لکته ايس ايس نازار. اينه بوسباستورنه اوزاغور
مراعينه ده بيلونيك اولما بويورونگك بونيم معبوده اسفان و اسفان برنگه رفته ماقورده
اسفانه بيرغاغره اسفانه الكره اوزاغور. اوت بويورونگك اسفان و بويورونگك اوزاغورده
اولاده بولوكيك نازار ناساك اولماي كورن بويورونگك بونيمه اسفان بونيمه نامر
دله اسغوره برنگه دله و بويورونگك ماسن امار. راجا ايس بولوكيك بونيمه نامر
سوسه اوله هغه. بويورونگك نيمه نوزامك نوزاماره اوزاغور اسفانه بونيمه بونيمه
اغزواتان و قضايا ايم اتم. مهرباسي ۱۱ مورخ ۱۹۱۱ زبانا عاقله ناساكورنه

-2-

030 01 10 59 5 1

Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Ermenilerin durumlarıyla ilgili İsmet İnönü'ye gönderdiği hususi mektubun transkripsiyonu aşağıda verilmiştir:

“Husûsî”

Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Heyet-i Vekile Reisi devletlû İsmet Paşa hazretlerine, Ma'ruz-ı âcizânemdir.

Ma'lûm-ı âlileri olduğu üzere insanlar her ne şerâit dairesinde bulundursalar doğup büyüdükları toprağa karşı dâima bir âlaka-yı ciddîye göstermekten bir türlü men'-i nefis edemezler. İşte bu hissiyatın öteden beri bir hak hâlinde mevcudiyetidir ki âcizlerini şu müracaata sevk eyledi. Kırk senelik hidemât-ı siyasiye ve idâriyenin gösterdiği tecrübelerle bu günkü ihtisâsâtımı ihtivâ edecek olan ma'ruzâtımdan dolayı aff-ı âlîlerini temenni ederim. Türkiye'de vuku'a getirilen son inkılâbla nice asır-dîde mevzû millet-i idariye ve ictimâiyeler kâffe-i an'anât ve âsâriler yıkılıp tarihe karıştırılarak umûm memlekette yeni bir devre-i sülh ve huzur açıldığı hâlde Ermeniler bu tahavvülden hâlâ müstefid olamamaktadırlar. Altı asır emniyet ve menfaât-ı müteakibe esasâtıyla bir arada yaşadıkları hâlde devr-i Hamidiye tesadüf eden son meş'um senelerin zuhura getirdikleri ba'zı câhilâne sâikalarla dostlukları tezelsüle uğrayan Türk ve Ermenilerin bu günkü vaziyet-i gayri tabîyelerini artık nazar-ı dikkat ve insâfa alarak biran evvel ta'dil ve ta'mir eylemek muvâfık-ı maslahat olur kanaatindeyim. Şöyle ki Türkiye'den uzak bulunup bir sürü bî-vâyeler şeklinde dolaşmakta bulunan bu mahlûkatın arz eylemekte oldukları nâ-kabil-i ta'rif manzara gerek hükümet-i milliyenin mebde'leri hakkındaki kanaât-ı umûmiyeyi ve gerekse Lozan'daki beyânât-ı resmiye ve husûsiyeyi işkâl eylemez mi? Binâberîn hâl ve âtî menfa'atleri Türk dostluk ve himâyesinde olduğunu idrak eden Ermenilerin avdetlerine teshîlât irâ'esi ve devletin taht-ı tekeffülünde bulunan hukuk-u tasarrufiyenin alel-ittlâk iâdesi bir lüzûm-u idârî, vicdanî ve siyâsî hâlini arz eylemektedir. Milletın ecdâdı seyf-i celâdetleriyle bir taraftan tevsi'-i mülk ederlerken diğerk taraftan da dâima yükselip dalgalarıyla muhitine tevzi'-i âdâlet eden bayraklarının câzibe-i vefâ ve âtfetiyle tâ uzaklardan bîatlar ve menfaatler celb ve te'min buyurlardı. İşte bu siyâsetleriyle mucizeler gösteren o babaların bu günkü umûr-u şinâsî ahfâdı vatandaşlarımıza biz de müracaâtla diyebilir miyiz ki ihrâz buyurduğunuz mevki'-i muâllâdan aşağı vâsi' bir nazar-ı re'fetle bakarak eşikte çırpınanlara emniyetle elinizi uzatınız. Evet, böylelikle kiyâset ve seciye-i milliyesini ibrâz buyuracak olan bu günün nevzâd Türkiye'sinin evliyâ-yı umûru bu nice felaketler yüzünden iktisâb-ı tecrübe eden vatandaşlardan bir kitle-i vâhide vücûda getirerek memleketi îmar ve ihyâ edebilecek bir tarîk te'min buyurmuş olacaktır. Bu bâbda zemin ve

zamanın fevkalâde olan isti'dâtını arzla takdim-i ihtiramât ve ta'zîmât eylerim efendim.

An Paris, fi 24 Temmuz sene 1924, Türkiye nüzzâr-ı sâbıkasından Gabriyel Noradunkyan”³⁰

Söz konusu mektubun günümüz Türkçesi ile ifadesi ise şu şekildedir:

“Özel”

Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı [Başbakan] yüce İsmet Paşa hazretlerine,

Aciz dileğimdir.

Bildiğiniz üzere insanlar her ne şart içinde olsalar dahi doğup büyüdükları toprağa [yere] karşı daima bir ciddi ilgi göstermekten kendilerini alıkoyamazlar. İşte bu hissiyatın öteden beri bir hak olduğu düşüncesidir ki beni bu müracaata sevk etti. Kırk senelik siyasi ve idari hizmetin gösterdiği tecrübelerle bugünkü duygu ve düşüncelerimi içeren arzımdan dolayı yüce affınızı temenni ederim. Türkiye'de meydana getirilen son inkılâpla yüzyıllardır sorun olan toplumsal ve idari meseleler ile bütün gelenek ve eserler değiştirilip, tarihe karıştırılarak ülkede yeni bir barış dönemi açıldığı halde Ermeniler bu dönüşümden hâlâ istifade edememektedirler. Altı yüzyıldır güven ve karşılıklı menfaat esasıyla bir arada yaşadıkları halde, II. Abdülhamit dönemine denk gelen son uğursuz yılların ortaya çıkardığı bazı cahilâne düşüncelerle, dostlukları çatırdayan Türk ve Ermenilerin bugünkü doğal olmayan durumlarının artık dikkate alınarak ve insaf edilerek biran önce düzeltilmesinin uygun olacağı kanaatindeyim. Şöyle ki; Türkiye'den uzaklarda olup çaresiz bir şekilde dolaşmakta olan bu insanların (Ermeniler'in) içinde bulunduğu tarifsiz manzara, gerek milli hükümetin prensipleri hakkındaki genel kanaate ve gerekse Lozan'daki resmi ve özel beyanatlara ters düşmez mi? Dolayısıyla bugünkü ve gelecekteki menfaatlerinin Türk dostluk ve himayesinde olduğunu idrak eden Ermenilerin dönüşlerine kolaylık gösterilmesi ve devletin kefilliği altında olan (Ermeniler'in mal ve mülkleriyle ilgili) “tasarruf hakkı”nın kesinlikle iadesi bir idari, vicdani ve siyasi gereklilik arz etmektedir. Milletın ataları kılıçlarıyla bir taraftan sınırlarını genişletirken, diğer taraftan da yükselen ve dalgalanan bayraklarının cazibesıyla bu bölgelere adalet dağıtarak tâ uzaklardan bağılıklar ve menfaatler elde ederlerdi. İşte bu politikalarıyla mucizeler gösteren o babaların bu günkü torunlarına biz

30 BCA, 030.01/10.59.5

de müracaat ederek diyebilir miyiz ki bulunduğunuz o yüksek mevkiden aşağı geniş bir açıyla bakarak eşikte çırpınanlara güvenle elinizi uzatınız. Evet, böylelikle anlayış ve milli karakterini gösterecek olan bugünün yeni Türkiye'sinin yöneticileri, bu nice felaketler yüzünden tecrübe kazanan vatandaşlardan tek bir kitle (millet) vücuda getirerek memleketi bayındır hâle getirecek ve ihya edebilecek bir yol sağlamış olacaktır. Bu konuda zemin ve zamanın fevkalade uygun olduğunu arz ederek, hürmetlerimi sunarım, efendim.

Paris'ten, 24 Temmuz 1924, Türkiye [Osmanlı İmparatorluğu] eski bakanlarından Gabriel Noradunkyan."

AZERBAJYCAN-TÜRKİYE İŞBİRLİĞİ VE DİASPORA TEŞKİLATLARININ STRATEJİSİ

(AZERBAIJAN-TURKEY COOPERATION AND
THE STRATEGY OF DIASPORA ORGANIZATIONS)

Ganira PAŞAYEVA |
Azerbaycan Cumhuriyeti Milletvekili

Özet: *Son yıllarda Azerbaycan ve Türk Diasporası'nun gitgide önem kazandığı, ciddi ve müteşekkil bir güce dönüştüğü gözlemlenmektedir. Bu büyük potansiyelin Türk devletlerinin ve halklarının tarihi çıkarlarının, milli ve ekonomik menfaatlerinin korunması çalışmalarına katılması, Türk Dünyası'nın tamamı için hayati önem arz eden bir meseledir. Bu bakımdan gelecek dönemlerde Azerbaycan ve Türk Diasporası'nın, mevcut ilişkileri geliştirerek ortak hareket etmesi iki ülke açısından da büyük önem taşımaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Türkiye, Diaspora, Haydar Aliyev*

Abstract: *In the recent years, it can be seen that Azerbaijan and the Turkish Diaspora have increasingly gained significance and that it has become a serious power. To contribute to protecting the historical benefits and national and economic interests of the Turkish state, this potential carries vital importance for the whole of the Turkish World. Therefore, for both countries, it is highly important for Azerbaijan and the Turkish Diaspora to act together by developing their existing relations.*

Key Words: *Azerbaijan, Turkey, Diaspora, Haydar Aliyev*

Türk halkları, uygarlık tarihinde müstesna önemi haiz, büyük bir tarihe, zengin ve ortak bir kültüre ve yüzlerce yıllık devlet geleneğine sahip olan halklardandır. Türk halklarının yüzyıllar zarfında şekillenen, milliliğin ve beşeriliğin sentezinden oluşan değerli kültürel mirası, hem Türk dünyasının, hem Müslüman âleminin, hem de genel olarak insanlığın medeniyet hazinesine eşsiz katkılar sağlamış, insanlığın gelişim tarihinde özel bir yer işgal etmiştir.

Aynı köke mensup olmakla beraber, üzücü bir haldir ki, Türk halklarını

birbirinden koparma ve parçalama, onların bir araya gelmelerine engel olma çabaları hep süregelmiştir. Fakat bu halklar arasındaki doğal bağlar, hiçbir güç tarafından koparılamayacak kadar sağlam ve kuvvetli olmuştur.

Türk dünyasının birliğinin büyük stratejisti ulu önder Haydar Aliyev şöyle diyor:

*"Bugün hassaten vurgulamak istediğim bir nokta şundan ibarettir: halklarımız asırlarca birbirleriyle yakın dostluk ilişkisi içinde bulunmuştur. Biz aynı köke mensup ve aynı dile sahip olan halklarız. Bizim milli geleneklerimiz birbirine çok yakın, çok benzer ve çok uygundur. Bu özellikler, henüz bağımsız olmadığımız, farklı devletlerin esareti altında bulunduğumuz dönemlerde dahi bizleri birbirimize bağlayıcı ve aramızdaki ilişkileri sıkılaştırıcı bir rol ifa etmiştir. Bugün, halklarımız bağımsızlığına kavuştuktan ve dünya kamuoyunca bağımsız devletler olarak tanındıktan sonra, tarihi geleneklerimiz temelinde, işte o çok köklü ve sağlam temeller üzerinde daha da ilerlemek ve gelişmek zorundayız."*¹

Büyük bir tarihe, zengin bir kültüre ve yüzlerce yıllık devlet geleneğine sahip olan Türk halkları, uygarlığın gelişiminde, çağdaş dünyamızda barışın ve güvenliğin temin edilmesinde aktif şekilde rol almaktalar.

XIX. yüzyılda Azerbaycan topraklarının Rusya ile İran arasında paylaşılmasıyla sonuçlanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarının akabinde Ermenilerin, tarihi Azerbaycan arazilerine yerleşmeleri süreci başlamıştır. Bu antlaşmalar Azerbaycan'da bağımsız devlet geleneğine ciddi anlamda hasar vermiş ve Azerbaycan'ın Türk dünyasıyla ilişkilerinin sınırlandırılmasına neden olmuştur.

XX. yüzyıldan itibaren Türkçülük düşüncesi siyasi arenada tekrar canlanmaya başlamıştır. Geride bıraktığımız yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşan, ardından Azerbaycan'a ve Merkezi Asya'ya sirayet eden Türkçülük hareketi, Türklerin yeniden dünyanın siyasi arenasındaki yerlerini almasına olanak vermiştir.²

Geçtiğimiz yüzyılın başında cereyan eden I. Dünya Savaşı, Osmanlı Türkiye'sinin ciddi kayıplara uğramasına neden olmuştur. Bu savaş, devletin temellerini sarsmıştır. Türkiye'nin savaşı kaybetmesi, halkın çıkarlarına ters düşen birtakım antlaşmaların imzalanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Fakat büyük devlet adamı Atatürk'ün önderliğinde başlayan kurtuluş mücadelesi, Türk halkının, kendi bağımsızlığını korumasını temin etmiştir. Türk halkının fevkalade bir fedakârlık

1 "Globalleşme Sürecinde Kafkasya ve Merkezi Asya - Ekonomik ve Uluslararası İlişkiler", II. Uluslararası Oturumun Belgeleri, 2-5 Mayıs 2007, III. kitap, Bakü, Kafkas Üniversitesi yay., 2007, s. 440.

2 N. Uslu, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar*, I. baskı, İstanbul, Anka yay., 2006, s. 375.

sergilediği bu mücadele, 1923 yılında demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, konuşmalarından birinde, Türk halklarının aynı köke mensup olmaktan kaynaklanan birliğinin ezeli ve ebedi bir nitelik arz ettiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Türk Dünyası 11 milyon kilometre karedir. Yani Avrupa'nın üç katı büyüklükteki bir alan Türk dillerinde konuşan, ben Türküm' diyen, efsanesi, kahramanı, dili ve tarihi bir olan insanların dünyasıdır. Türk'e göre Türk ismini, Türk adını Tanrı vermiştir. Bu ulu bir çınardır, ulu çınarın dalları vardır. Türk'e göre 21 kol, bu çınarın dallarıdır. Tarihin inişli yokuşlu dönemlerinde bazen bu çınarın dalları kurumuş, fakat zaman geçtikçe tekrar yeşermiştir. 1990 yılından sonraki gelişmeler de böyle olaylardan bir tanesidir. Çınar yeşermiştir. Mensubu olduğumuz bu büyük toplumun, nerede yaşamasından ve hangi şartlar altında bulunmasından asılı olmayarak, soylu bir millet olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir."³

İşte böylesine zorlu bir tarihi aşamada Azerbaycan halkı da kendi kaderini belirleme hakkına dayanarak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması Azerbaycan'da milli devlet geleneğinin genel esaslarının şekillenmesinde istisnai bir role sahip olmuştur. Türkçülük, çağdaşlık ve İslamcılık Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devlet ideolojisinin temel prensipleri olarak kabul edilmiştir.

1920 yılında Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'ı işgaliyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti sukut etmiş ve bu olayın akabinde Azerbaycan yeni bir siyasi döneme girmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin kurulması ve Azerbaycan'ın da bu birlik dâhilinde yer alması, Azerbaycan'da milli şuurun gelişmesi ve milli geleneklerin muhafazası olanaklarını büyük ölçüde kısıtlamıştır.

SSCB döneminde Azerbaycan, SSCB'nin gelişimine büyük katkılarda bulunmuş olmasına rağmen, Azerbaycan topraklarının bir kısmı hiçbir hukuki dayanak olmadan Ermenistan'a verilmiş, 1930'lu yıllarda ve daha sonra 1948 yılında yüz binlerce Azeri, tarihi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmıştır. Moskova'nın vurdumduymazlığı yüzünden Azerbaycan, SSCB'nin en az gelişmiş cumhuriyetlerinden biri olmuştur. Azeriler kendilerini sürekli olarak baskı altında hissetmiş, takiplere uğramış ve zorlu sosyal şartlar altında yaşamak zorunda kalmıştır.⁴

3 C. Cihangirli, *Azerbaycan-Türkiye*, (Haydar Aliyev, Süleyman Demirel, İhsan Doğramacı hakkında), Editör ve danışman: Prof. N. Caferov, Bakü, Çaşıoğlu yay., 2004, s.103.

4 F. Karaoğlu, *Türk Milletinin Tarihi, Kurduğu Devletler ve Ata-Babaları*, Bakü, Nurlar yay., 2007, s. 384.

Tam da böyle bir ortamda - 1969 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın başına geçmesiyle birlikte bu ülkenin sosyal ve ekonomik yönden gelişmesi için uygun şartların oluşmasını temin eden reformların temeli atılmıştır. Azerbaycan'da halkın öz benliğinin bilincine varması ve milli şuurun uyanışı dönemi başlamıştır.

Ulu önder Haydar Aliyev, SSCB yönetiminin Türk dünyasına ilişkin politikasına özel bir hassasiyetle yaklaşmış, Azerbaycan'ın Türkoloji alanında en önemli merkez haline gelmesine çalışmıştır. Görev yıllarında Haydar Aliyev, SSCB'deki Türk halklarının kendi milli ve manevi değerlerini koruyabilmeleri için onların kendi aralarındaki kültürel ilişkilerin gelişmesine özel bir çaba sarf etmiş ve bu halklardan her birinin sahip olduğu değerlere yaklaşımda büyük hassasiyet sergilemiştir.

Haydar Aliyev, görev başında olduğu yıllarda Ahıska Türklerine ve onların sorunlarına özel bir ilgi göstermiştir. Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Kurulu'nun Haydar Aliyev başkanlığında düzenlenen 12 Ağustos 1969 tarihli toplantısında, Azerbaycan'ın birtakım bölgelerinde yaşayan Ahıska Türklerinden ve İngilolardan 86 lise mezununun istisnai bir uygulamayla sınavsız olarak yükseköğretim kurumlarına yerleştirilmesi konusunda karar alınmıştır.

SSCB dâhilindeki Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi süreci de XX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında hız kazanmıştır. 1979 yılında Azerbaycan'da Özbek edebiyatı ve sanatı günleri kutlanmış ve bir sene sonra Özbekistan'da Azerbaycan edebiyatı ve kültürü kutlamaları teşkil edilmiştir. Aynı dönemde Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu içindeki Türk muhtariyetleri ile ilişkilerin sıkılaştırılması Azerbaycan yönetiminin titizlikle eğildiği meselelerin başında geliyordu.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'ın başında bulunduğu dönemde yalnız SSCB'deki Türk halklarıyla değil, dünyanın çeşitli bölgelerindeki Türk topluluklarıyla da kültürel ve ekonomik ilişkilerin tesis edilmesi istikametinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. 1970'li yılların başında Irak Türkmenleriyle ilişkilerin kurulması Azerbaycan yönetiminin öncelikli meselelerinden biri olmuştur. Takip edilen başarılı politika sayesinde SSCB ile Irak arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde Türkmenlere özel bir yer ayrılması sağlanmıştır. 1973-1974 eğitim yılı içinde Azerbaycan üniversitelerinde yükseköğrenim görmek üzere ülkemize gelen Iraklı gençler arasında Türkmenlerin de bulunması bu başarılı politikanın meyvelerinden biri idi. XX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında Irak Kültür Bakanlığı Türkmen Kültürü Şubesi Başkanı Abdülatif Benderoğlu birkaç defa Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir.⁵

⁵ *Türk Dünyası*, VI. kitap, Bakü, Çaşıoğlu yay., 2006, s. 125-129.

Sovyet rejiminde Azerbaycan'la Türkiye arasında doğrudan ilişki kurmanın imkânsızlığını göz önünde bulunduran Haydar Aliyev, bilim, kültür ve edebiyat adamları arasında ilişkiler kurulması ve bu ilişkilerin geliştirilmesi yönünde büyük ilerlemeler kaydedilmesine nail olmuştur. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesi aleyhindeki bütün çabalara rağmen, 1969 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Azerbaycan'a resmi ziyareti gerçekleşmiş ve bu olay, iki ülke arasındaki tarihi ilişkilerin bir tezahürü niteliğinde olmuştur.

SSCB Bilimler Akademisi'nin ve Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin ortak yayını olan Sovetskaya Tyurkologiya dergisi 1970 yılından itibaren Azerbaycan'da yayınlanmaya başlanmıştır. 1975 yılından itibaren Türkiye ziyaretlerini sıkılaştıran Azeri yazarlar, kardeş ülkenin basın kuruluşlarıyla ilişkiler tesis etmiş ve buradaki özellikle Türkoloji alanında faaliyette bulunan bilimsel kuruluşlarla işbirliği yapmışlardır. Güzel sanatlar alanındaki işbirliğinde ise özel bir gelişme kaydedilmiştir.

SSCB'nin sukutunun ardından, sabık Sovyetler Birliği arazisinde yeni bağımsız Türk devletlerinin kurulması, bu bölgenin siyasi manzarasını büyük ölçüde değiştirmiştir. Türkçe konuşan ülkeler karşılıklı ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri güçlendirmekle birlikte, dünya birliğine uyum sürecini de hızlandırmışlardır.

Son yıllarda Azerbaycan ve Türk diasporasının gitgide önem kazandığı, ciddi ve müteşekkil bir güce dönüştüğü gözlemlenmektedir. Bu büyük potansiyelin Türk devletlerinin ve halklarının tarihi çıkarlarının, milli ve ekonomik menfaatlerinin korunması çalışmalarına katılması, Türk Dünyasının tamamı için hayati önem arz eden bir meseledir. Dünya ülkelerinin tamamıyla eşit şartlar altında faydalı ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi, bu ilişkilerden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası arenadaki konumunun güçlendirilmesi yönünde verimli surette yararlanılması, temel prensipleri ulu önderimiz Haydar Aliyev tarafından belirlenen Azerbaycan dış politikasının öncelikli hedefleri arasındadır. İktidar yıllarında bu zorlu ve mesuliyetli görevi kendi omuzlarına almış olan ulu önderimiz Haydar Aliyev, her daim milli ve manevi değerlerimizin büyük himayecisi olmuştur.⁶

Ulu önder, Türk dilli ülkelerle işbirliğine özel bir hassasiyetle eğilmiştir. Onun aşağıdaki sözleri, bu hassasiyetin ifadesidir:

"Tarih boyunca Türk devletleri, halklarımızın zihniyetine uygun olarak hak, adalet ve çağdaş dönemde demokrasi gibi yüce beşeri temeller üzerinde kurulmuştur."

6 R. Ulutürk, "Türk Dünyasının Birliği ve Alakaları Muhkemleşiyor", *Respublika gaz.*, 1 Aralık 2007, s. 3.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı projelerine Kazakistan'ın da katılması, tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması, çok yönlü şebeke projeleri olan TRASEKA ve INOGATE'nin Türk dilli devletlerle işbirliği yapması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Birleşmiş Milletler, İslam Konferansı Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü (EKO), Merkezi Asya Bölgesel Ekonomik Ortaklığı ve GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova arasında kurulan işbirliği örgütü) gibi uluslararası örgütler çerçevesinde gerçekleşen ekonomik ve siyasi işbirliği, Hazar'ın statüsü meselesinde Azerbaycan'ın Kazakistan'la ortak tutum sergilemesi, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'la diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve diğer faaliyetler, yukarıda bahsedilen hassasiyetin sonuçlarıdır.

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelmesiyle birlikte, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri gerçek bir ortaklık, karşılıklı çıkar ve samimi mutabakat temeline oturmuştur. Haydar Aliyev, Azerbaycan'ı yönettiği 10 senede müteaddit defalar Türkiye'yi ziyaret etmiş, yine aynı dönemde sık sık Türkiye'nin devlet ve hükümet yetkililerinin Azerbaycan gezileri gerçekleşmiştir. Haydar Aliyev bir tek 1994 yılı zarfında Türkiye'yi 4 kez ziyaret etmiş bulunuyordu ve diğer ülkelere resmi ziyaretleri veya uluslararası toplantılara seferleri sırasında kardeş ülkeye uğramayı mutad hale getirmişti.

Bu arada, 1994 yılında Azerbaycan, yabancı petrol şirketleriyle ilk anlaşmayı ("Azeri-Çırac-Güneşli" petrol yatakları için) imzaladığı sırada Türkiye'nin (TPAO) % 1,75'lik çok cüzi bir hissesi vardı. Bunun nedeni Türkiye'nin müzakerelere geç katılması ve Batılı şirketlere göre daha ağır davranmış olmasıydı. Fakat daha sonra Haydar Aliyev, kardeş ülkenin isteklerini göz önünde bulundurarak Azerbaycan'ın projedeki hissesi hesabına Türkiye'ye % 5'lik bir pay daha ayrılmasına karar verdi. Sonuç olarak Türkiye, yüzyılın anlaşması'nın önemli katılımcılarından biri oldu ve halen Azerbaycan petrolünün dünya pazarındaki satışlarından büyük kârlar elde etmektedir. 1996 yılında Azerbaycan'ın imzaladığı ikinci büyük anlaşmada ; "Şahdeniz" projesinde Türkiye'ye % 9'luk bir hisse ayrıldı. Azerbaycan'ın çeşitli petrol ve doğalgaz projelerinde Türkiye toplam % 35'lik bir hisseye sahiptir.⁷

Haydar Aliyev'in Azerbaycan-Türkiye işbirliğine en büyük katkısı, şüphesiz ki, ülkemizin enerji kaynaklarının Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı aracılığıyla Türkiye üzerinden dünya pazarına açılmasını sağlamak olmuştur. Bu projelerin gerçekleşmesi, özellikle ana petrol boru hattının Ceyhan'a uzatılması, Haydar Aliyev'in çok karmaşık jeopolitik şartlar altında dünya güçleri ve petrol devleriyle yürütülen zorlu müzakerelerde sergilediği insanüstü çabalar sayesinde mümkün olabilmektedir.

7 Sinan Oğan, Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu ve Risk Analizi, ASAM, Ankara, 2001.

Bu arada, son yıllarda iki ülke arasındaki ticaret hacmi birkaç kez artmış ve 2007 yılında 1 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'daki yatırımları ise 2 milyar dolardan fazladır. Ülkelerimiz arasındaki nakliye altyapısının yeterli düzeyde olmaması, bu alandaki geniş potansiyelden azami derecede yararlanmayı olanaksız kılmaktadır. Fakat Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin gerçekleşmesinin bu ilişkilerin gelişmesini önemli ölçüde tetikleyeceği kuşkusuzdur.

Haydar Aliyev'in, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin reel ve sağlam temeller üzerinde kurularak geliştirilmesine katkıları, kardeş ülke tarafından layıkıyla değerlendirilmiştir. Haydar Aliyev'e 1997 yılında Türkiye'nin en büyük nişanı - Devlet Şeref Madalyası verilmiştir. 1999 yılında ise Haydar Aliyev, Atatürk Uluslararası Barış Ödülü'nü almıştır. Türkiye'nin yaklaşık on farklı üniversitesi tarafından ulu önder Haydar Aliyev'e "Fahri doktora" unvanı sunulmuştur.⁸

Türk devletleri arasında çok yönlü ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesinde Türkçe konuşan ülkelerin liderlerinin Zirve Toplantıları özel bir önemi haizdir. Bu ülkelerin bağımsızlıklarının güçlendirilmesi, demokratik ve laik birer hukuk devletinin kurulması, politik ilişkilerin sıkılaştırılması alanındaki meselelerin çözüme kavuşturulması ve bu ülkelerin halkları arasındaki bağların geliştirilmesinde söz konusu Zirve Toplantılarının fevkalade ehemmiyetli olduğu açıktır. Türkçe konuşan ülkelerin liderlerinin I. Zirve Toplantısı 1992 yılının 30-31 Ekim tarihlerinde Ankara'da, II. Toplantı 19 Ekim 1994 tarihinde İstanbul'da, III. Toplantı 28 Ağustos 1995 tarihinde Bışkek'te, IV. Toplantı 21-22 Ekim 1996 tarihinde Taşkent'te, V. Toplantı 9 Haziran 1998 tarihinde Astana'da, VI. Toplantı 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de, VII. Toplantı 26-27 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da, VIII. Toplantı ise 2006 yılının Kasım ayında Antalya'da gerçekleşmiştir.⁹

Diğer taraftan, Türk halkları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1993 yılından itibaren Türk Devlet ve Topluluklarının Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları'nın düzenlenmesi gelenek haline gelmiştir. Türkçe konuşan halklar ve ülkeler arasında en çeşitli alanlarda; ekonomi, kültür, uluslararası ilişkiler, insan hak ve özgürlüklerinin korunması, demokratik reformlar, bilim, eğitim, enformasyon teknolojileri, medya, gençler alanlarındaki ilişkilerin geliştirilmesi, bu kurultayların temel hedefi olarak belirlenmiştir. Kurultaylarda Türkçe konuşan halklar ve ülkeler arasında işbirliğinin reel istikametlerde geliştirilmesine dair görüş teatisinde bulunulmakta ve dile getirilen öneriler doğrultusunda işbirliğinin esas prensipleri belirlenmektedir.

8 Respublika gaz. 16 Kasım 2007, s. 2.

9 K. Allahverdiyev, V. Sultanzade (müellif ve yayına haz.), Türk Dünyası, (ders kitabı), 6 cilt, VI. cilt: Haydar Aliyev ve Şark, Şark Araştırmaları Merkezi, Bakü, Şaşıoğlu yay., 2006, s. 480.

Önceki yıllarda gerçekleştirilen kurultaylarda, Türkçe konuşan ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla yönelik birtakım önemli kararlar alınmıştır. Bu kararların büyük çoğunluğunun gerçekleştirilmesi için gerekli olan reel mekanizma şu an için mevcut olmamakla beraber, söz konusu kurultaylar, Türk dilli halkların manevi ve psikolojik açıdan birbirleriyle daha fazla yakınlaşmaları, yekpare etnokültürel bir unsur olarak dünyanın etnopolitik haritasında kendi konumlarını daha da sağlamlaştırılmaları, Türk halkları arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin genişlendirilmesi için küreselleşme döneminin ihtiyaçları doğrultusunda genel ideolojik altyapının oluşturulması açısından büyük önem arz etmektedir.

Kurultaylarda çatışma bölgelerinde yaşayan Türk halklarının problemleri ve saldırıya maruz kalan Türkçe konuşan ülkelerin desteklenmesi meselesi de geniş ölçüde müzakere edilmiştir. İmzalanan belgelerde, yukarıda değinilen konularla beraber, Türkçe konuşan ülkeler arasında enerji, ticaret ve karşılıklı yatırımlar alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi, Türk devletleri arasında ortak bölgesel işbirliği projelerinin gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin turizm alanındaki tecrübesinin öğrenilerek uygulanmasıyla ilgili tavsiyeler de yer almıştır.¹⁰

Bugün Azerbaycan'la Türkiye arasında sosyal yaşamın en çeşitli alanlarını kapsayan işbirliğinin daha da geliştirilmesi, bütünüyle Türk Dünyasının çıkarları açısından büyük önem taşımaktadır. Küresel çapta projelerin hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde de Azerbaycan ve Türkiye aktif bir ortaklık sergilemektedir. 1994 yılında imzalanan "Yüzyılın Anlaşması"nda ana katılımcılarından birinin Türkiye olması, iki ülkenin ekonomik çıkarlarının örtüştüğünün en parlak delillerinden bir tanesidir. Azerbaycan petrolünü Batı pazarına ulaştıran Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının faaliyete başlaması her iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmaktadır. Hâlihazırda Azerbaycan ve Türkiye, "Şahdeniz" yatağından çıkarılan doğalgazın Bakü-Tiflis-Erzurum güzergâhı üzerinden nakli için doğalgaz boru hattının yapımını da gerçekleştirmektedir. 7 Şubat 2007 tarihinde Tiflis'te imzalanan anlaşma temelinde inşa edilecek Bakü-Tiflis-Ahalkalaki-Kars demiryolu hattı ise Azerbaycan'la Türkiye'nin bölgedeki konumlarını daha da sağlamlaştıracaktır.

Bugün Azerbaycan'ın Merkezi Asya'daki Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerine, bu cumhuriyetlerin Türkiye'yle işbirliğinin manzarasına ve şu an gündemde olan ekonomi projelerine baktığımız zaman, bu projelerin tamamında Azerbaycan'ın girişimlerinin ve Haydar Aliyev'in imzasının altını çizmemiz gerekir. 1998 yılında "Büyük İpek Yolu" projesinin (Avrupa-Asya ulaşım koridoru) Bakü'de, Azerbaycan'ın ev sahipliğinde başlatılması, 1999 yılında Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye'nin katılımlarıyla Doğu-Batı enerji koridoru

10 A. Aydınkızı, *Genel Türk Kaynak Araştırmacılığı*, (ders kitabı), Bakü, Bakü Üniversitesi yay., 2003, s. 131.

hakkında tarihi İstanbul anlaşmalarının imzalanması da Haydar Aliyev'in önderliğinde gerçekleşmiştir. Türk devletlerinin kültürel bütünleşmesinin önemli yapı taşlarından biri olan TÜRKSOY örgütünün şekillenmesi ve bu çerçevede pek çok projenin gerçekleşmesi de Azerbaycan'ın aktif katılımı sayesinde mümkün olmuştur.

29-30 Nisan 2002 tarihlerinde Trabzon'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının katılımıyla gerçekleşen Zirve Toplantısında üç ülke arasında "Terörizm, Örgütlü Suçlar, Uyuşturucu ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı, Kara Para Aklama, Silah ve İnsan Ticareti ve Diğer Önemli Suçlarla Mücadelede İşbirliği" anlaşması imzalanmıştır. "Kafkas Paktı" adıyla tarihteki yerini alan bu anlaşma, Azerbaycan'la Türkiye arasındaki stratejik ortaklığın ne kadar sağlam temeller üzerinde kurulduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin diaspora teşkilatları arasında işbirliğini kaçınılmaz kılan birtakım siyasi ve ekonomik faktörler mevcuttur. Azerbaycan ve Türkiye devletleri arasındaki stratejik ortaklığı, iki ülkenin milli gelişim çizgilerinin ideolojik ve politik açılardan benzerlik arz etmesini, bu ülkelerin uluslararası barışın ve güvenliğin korunmasına yönelik çabalarını siyasi faktörlere birer örnek olarak göstermek mümkün. Azerbaycan ve Türkiye gerçeklerinin dünya kamuoyuna ulaştırılması çalışmalarının mükemmelleştirilmesi ihtiyacı, Avrupa ve dünya birliği ile bütünleşme sürecinin hızlandırılması, Azerbaycan ve Türkiye diasporalarının buldukları ülkelerin sosyal ve siyasi yaşamına daha aktif bir şekilde katılmalarının sağlanması bu işbirliğinin ideolojik ve politik önemini arttıran temel faktörlerdendir.

Azerbaycan'la Türkiye'nin ortak ekonomik çıkarları, iki ülkenin katılımıyla gerçekleşen uluslararası projeler, ülkelerin gelişim modelleri arasındaki benzerlikler, sağlam bir piyasa ekonomisinin oluşması ve onun hukuki temellerinin mükemmelleştirilmesi, iç ve dış sermaye yatırımının teşviki için çabaların birleştirilmesi ise bu işbirliğinin geliştirilmesini kaçınılmaz kılan ekonomik faktörlerdendir. Diasporaların, buldukları ülkelerin ekonomik yaşamındaki konularının sağlamaştırılması çabaları da ekonomik faktörler arasında gösterilebilir.

Yukarıda sayılanlar dışında, Azerbaycan ve Türk diasporaları arasındaki işbirliği; temel insan hak ve özgürlüklerinin temini, örgütlenme sürecinin hızlandırılması, eğitim ve kültürel mirasın korunması alanlarındaki problemlerin ortak çabalarla çözüme kavuşturulması, yabancı ülkelerde eğitim alan Azeri ve Türk öğrenciler arasında ilişkilerin tesis edilerek geliştirilmesi gibi önemli alanları da kapsamaktadır.

Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin diaspora teşkilatları ülkelerimizin milli çıkarlarının korunması, halklarımızın zengin kültürel mirasının tanıtılması, Azerbaycan ve Türkiye gerçeklerinin dünya kamuoyuna ulaştırılması istikametlerinde de aktif bir şekilde işbirliği yapmaktadır. Aradan geçen süre zarfında diaspora teşkilatlarımız bu alanlarda birtakım önemli adımlar atılmasına muvaffak olmuştur.

Diaspora teşkilatlarımızın basın organları ülkelerimizde gelişen en mühim olayları kendi sayfalarında yansıtmaya ve tarihi gerçeklerin aydınlatılmasına hizmet edecek bilgi ve belgeleri yayınlamaya çalışmakta, iki ülkenin diaspora teşkilatlarının faaliyetine dair haberleri dünya kamuoyunun dikkatine sunmak için çaba göstermektedir. Türk diaspora örgütlerinin birtakım ülkelerde tesis etmiş olduğu radyo ve televizyon kanallarında Azerbaycan'ı anlatan programlar yayınlanmakta, gazetelerde Azerbaycan'a özel sayfalar ayrılmaktadır.

Türk ve Azerbaycan diasporalarının işbirliği çerçevesinde çeşitli ülkelerde ortak organizasyonlar ve eylemler gerçekleştirilmiştir. Vatandaşlarımızın, 2005 yılında New-York'ta gerçekleştirilen geleneksel Türk yürüyüşüne aktif bir şekilde katılması, Hollanda'da parlamento seçimlerinde Türk diasporasıyla birlikte Türk adayların tanıtım kampanyasında yer alması bu işbirliğinin en çeşitli alanları kapsadığını bir kez daha kanıtlamaktadır.

Azerbaycan ve Türk diasporaları, ülkelerimiz hakkındaki gerçeklerin dünya kamuoyuna ulaştırılması, Ermenistan'ın terör, katliam ve işgalcilik siyasetinin, sözde "Ermeni soykırımı" iddialarının ifşası amacıyla birtakım faaliyetlerde bulunmuş, itiraz eylemleri ve tanıtma kampanyaları teşkil etmiştir.

Azerbaycan ve Türkiye diaspora örgütlerinin ortak faaliyeti sayesinde iki ülkenin milli çıkarlarının korunması ve uluslararası arenada konumlarının sağlamaştırılması, halklarımızın büyük tarihinin ve zengin kültürünün tanıtımı, birtakım güçlerin Azerbaycan ve Türkiye devletleri aleyhindeki kampanyalarının önlenmesi istikametinde bazı başarılar elde edilmiştir. Elde edilen başarılar, bu çalışmaların daha sistemli, sürekli ve iyi organize edilmiş bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu gereksinim karşısında Azerbaycan ve Türk diaspora örgütleri karşılıklı işbirliğinin hedef ve prensiplerini, faaliyet alanlarını, öncelikli meselelerini belirleyen ortak bir çalışma sisteminin hazırlanması teklifini öne sürmüşler. Bu girişim Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin ilgili devlet kurumları tarafından olumlu karşılanmış ve onun gerçekleştirilmesi amacıyla faydalı müzakereler yürütülmüştür.

Azerbaycan ve Türkiye'nin diaspora örgütlerinin ortak çalışma stratejisinin belirlenmesinde asıl amaç, ülkelerimiz arasındaki stratejik ortaklığa, halklarımızı birleştiren etnik köklere, ortak dil ve kültür faktörüne dayanılmak suretiyle,

diaspora örgütlerinin çalışmalarını bir sistem dahilinde organize etmekten, Azerbaycan ve Türkiye gerçeklerinin dünya kamuoyuna ulaştırılması için sarf edilen çabaların etki gücünün ve verimliliğinin artırılmasından, Ermeni diasporasının ve lobisinin aleyhte yürüttüğü çok yönlü kampanyanın önlenmesi için ortaklaşa gayret gösterilmesinden ibarettir.

Bu ortak strateji, iki ülkenin diaspora örgütlerinin olanaklarından faydalanmak suretiyle; Azerbaycan topraklarının % 20'nin Ermenistan tarafından işgali, halkımıza yönelik terör ve soykırım faaliyetleri konusunda gerçeklerin dünya kamuoyuna ulaştırılması, bu amaçla ortak protesto eylemlerinin, bilimsel ve uygulamalı konferansların düzenlenmesi, Azerbaycan ve Türkiye halklarının zengin kültürel mirasının ortak çabalarla tanıtılması, yabancı ülkelerdeki Azeri ve Türk vatandaşlarının yekpare bir güç olarak çalışmalarının temin edilmesi ve onların, buldukları ülkelerin sosyal ve politik yaşamında mühim rol almalarının sağlanması açısından da önem arz etmektedir.

Yeryüzünün hangi noktasında yaşamasından, siyasi mensubiyetinden, dünya görüşünden, görevinden ve sosyal konumundan asılı olmayarak, kendini Türk olarak gören herkes için Türk Dünyasının birliği ve bütünlüğü en yüce ülkülerden bir tanesidir. Azerbaycan ve Türkiye diaspora örgütleri bu birlik ve beraberliğin yeni formülünü ortaya koymaktadır.

Bizim milli köklerimiz, çıkarlarımız, tuttuğumuz yol, hedeflerimiz ve nihayetle bedhahlarımız da ortaktır. Azerbaycan'la Türkiye'yi ortak bir mevkide birleştiren şey, işte bu faktörlerdir. Çirkin amaçlarını gerçekleştirmeleri için bedhahlarımızı asla şans vermememiz gerekir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in Türk Devlet ve Topuluklarının X. Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayında söylemiş oldukları gibi: *"Biz atağa geçmeliyiz."* Savunmada kalmanın gerilik ve atalet doğurduğu tecrübelerle sabittir. Azerbaycan ve Türkiye diaspora örgütlerinin ortak çalışmalarının temelinde işte bu slogan var olacaktır.

Tarihi Türk yurdu olan Azerbaycan topraklarının % 20'nin işgal edilmesi, yaklaşık bir milyon soydaşımızın mülteci ve zorunlu göçmen konumuna itilmesi, binlerce masum insanın öldürülmesi, Avrupa Birliği kapılarının Türkiye'ye anlaşılmaması güç bir ısrarla halen açılmaması, hiçbir gerçek delile dayanmayan sözde Ermeni soykırımı iddialarının sahte tarih arşivlerinin tozlu raflarından çıkarılarak çeşitli ülkelerinin parlamentolarında masaya yatırılması, buna karşılık XX. yüzyılın sonlarında dünya kamuoyunun gözü önünde gerçekleşen Hocalı soykırımından hiç bahsedilmemesi halklarımız aleyhinde işleyen çifte standardın halen mevcut olduğunu gösteren acı gerçeklerdir. Azerbaycan ve Türkiye diaspora örgütlerinin ortak faaliyeti, halklarımızın bu çifte standarda ve adaletsizliğe itirazının ifadesi olacaktır.

Azerbaycan ve Türkiye diaspora örgütleri, ortak faaliyetleri çerçevesinde Türkiye'ye karşı sözde Ermeni soykırımı iddiası, Hocalı soykırımı, Dağlık Karabağ sorunu, Kuzey Kıbrıs'a karşı uygulanan uluslararası tecrit politikasının kaldırılması, Irak Türkmenlerinin hak ve özgürlüklerinin iadesi, Ahıska Türklerinin öz yurtlarına dönüşünün temini gibi meselelere eğilmek zorundadır.

Türk Dünyasının birlik ve beraberliğinin temini, Türk devletlerinin ekonomilerine yeni yatırımların gerçekleşmesi, yeni ekonomik partnerlerle ilişkilerin tesis edilmesi ve sağlamlaştırılması, yurt dışındaki Türk işadamları arasındaki ilişkilerin daha da sıkılaştırılması meseleleri de üzerinde özenle durulması gereken konulardandır.

19. YÜZYIL OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNDE ERMENİ FAKTÖRÜ

(THE ARMENIAN FACTOR IN OTTOMAN-RUSSIAN
RELATIONS IN THE 19th CENTURY)

Halit GÜLŞEN
AVİM Uzmanı
hgulsen@avim.org.tr

Özet: 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkiler her iki devletin tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Rusya karşısında ağır yenilgilere uğramıştır. Bu yenilgiler Rusya'ya Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini hayata geçirmeleri doğrultusunda önemli fırsatlar vermiştir. Bu süreçte Osmanlı-Rus ilişkilerine tesir eden en önemli unsurlardan birisi, Rusya'nın Doğu Anadolu politikası ve bu politika çerçevesinde Osmanlı Ermenileri ile kurduğu ilişkiler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Ermeniler, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, Panславizm

Abstract: Relations between the Ottoman Empire and Russia in the 19th century also constitute an important turning point within the history of both states. During this period, the Ottoman Empire has suffered severe defeats against Russia. These defeats have given Russia significant opportunities to fulfill their ambitions over Ottoman territories. During this period, one of the most important aspects effecting Ottoman-Russian relations is Russia's Eastern Anatolian policy and the building of relations with Ottoman Armenians within the framework of this policy.

Key Words: Eastern Anatolia, Armenians, Russia, Ottoman Empire, Panславizm,

Osmanlı İmparatorluğu ile Rus devleti tarih boyunca birçok kez karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birini, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren, Rusya'nın izlediği yayılmacı politika oluşturmaktadır. Rus devleti birliğini XVII. yüzyıl sonlarında tesis etmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya artık önemli bir güç haline gelmiştir. Rusya XVIII. yüzyılda yükselirken aynı yüzyılda Osmanlı devletinin yavaş yavaş çöküş dönemine girdiğini söylemek mümkündür.¹ Rusya'nın yükseliş dönemindeki

¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s. 234.

temel politikası yayılcılık siyaseti olmuştur. Bu yayılcı siyasetten en fazla etkilenen devletlerin başında Osmanlı İmparatorluğu gelmektedir.

Rusya'nın Akdeniz ve sıcak denizlere inme politikası,² Osmanlı ile Rusya'yı karşı karşıya getiren en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Bu mücadelede, Rusya açısından Doğu Anadolu bölgesi önemli bir konuma sahip olmuştur. Çünkü Rusya için Akdeniz ve sıcak denizlere inmenin iki yolu vardı. Birincisi Boğazlar ve İstanbul'u elde etmektir. Ancak Rusya hiçbir zaman bunu başaramadı. Bir diğer yol ise Karadeniz limanlarına sahip olmak, Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirerek İskenderun Körfezi'ne inmek idi. Bu doğrultuda Rusya, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanarak bölgede nüfuz sahibi olmaya çalıştı, yürüttüğü bu politikada zaman zaman başarılı oldu. Ancak hiçbir zaman bölgenin tamamında hâkim olamadı.

Rus-Osmanlı İlişkilerinde Doğu Anadolu'nun Konumu

Rus Devleti I. Petro³ döneminden itibaren Boğazları ve İstanbul'u elde ederek Akdeniz'e çıkmayı milli bir siyaset olarak benimsemiştir.⁴ Ancak Rus Devleti'nin bu siyaseti, başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa devletini rahatsız etmiştir. Sıcak denizlere inme politikasını İstanbul ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurarak uygulamaya koyamayacağını anlayan Rusya, bu amacını gerçekleştirmek için, özellikle 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu bölgesine yönelmiştir.⁵ Bu amaç doğrultusunda Rusya, bölgedeki Ermeni azınlığı bağımsız veya özerk Ermenistan vaatleriyle kullanmıştır. Rusya'nın temel amacı Karadeniz limanlarına çıkmak, Doğu Anadolu'ya Ermenileri yerleştirmek ve bu güzergâh üzerinden İskenderun Körfezi'ne inerek Akdeniz'e çıkmak olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı-Rusya arasında yaşanan savaşların ve I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum ve Doğu Anadolu'daki bazı illerin işgal edilerek Ermenilerin radikal faaliyetlerde bulunmasının temel sebebinin altında da büyük ölçüde Rus Devleti'nin izlediği bu siyaset yatmaktadır.

Rusya'nın Doğu Anadolu bölgesine yönelik yürüttüğü siyaset, belli noktalarda Panslavizm⁶ hareketi ile iç içe geçmiştir.⁷ 19. yüzyılın ortalarından itibaren

2 B. A. Açkasova, B. A. Gutarova, *Politolojiya*, "Ruskaya političeskaya mısl XIX", Moskva, 2008, s.23.

3 1689-1725 yılları arasında Rus Çarı olarak görev yapan Petro, Rusya'da büyük reform hareketlerini başlatan kişidir. Her alanda gerçekleştirdiği reformlar Rusya'nın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu nedenle "Büyük (Velikiy) Petro" lakabı ile anılır.

4 B. A. Açkasova, B. A. Gutarova, *Politolojiya*, "Ruskaya političeskaya mısl XIX", Moskva, 2008, s. 84-123.

5 Mevlüt Yüksel, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Ermeni Siyaseti", Erzurum Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi, <http://fakulteler.atauni.edu.tr/ermenia/makaleler.php#>

6 Rusya'nın, özellikle Çarlık döneminde uyguladığı Slav ırkından olanları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Moskovskiy gasodarstvennyy institut mejdunarodnih atnaşeniy, *Mir i Rossiya Na Paroge davdsatavo Veka*, Moskva, 2001

görölmeye başlayan bu siyasi hareket, Rusya tarafından kendi emelleri doğrultusunda kullanılmak üzere yönlendirmiştir. Bu yönlendirme sonrasında panslavizm hareketi adeta “panrussizm” kalıbına girmiştir.⁸ Rusya’nın egemenliği altında bütün Slavları birleştiren bir devlet kurulmasını amaç edinen panslavistler, bu akımın yardımı ile Rusya’yı düşündükleri seviyeye ulaştırmak için üç yönde çalışma yapılmasını istemişlerdir:⁹

- Doğuda yeni fetihler yaparak Rus emperyalizmini geliştirmek
- Rusya’nın egemenliği altında bulunan bütün ırkları Ruslaştırmak
- Rusya dışında bulunan Slav topluluklarını Rus egemenliği altına almak

Osmanlı İmparatorluğu panslavizm akımının hedefindeki devletlerden biri olmuştur. Bu çerçevede panslavistlerin doğuya yayılma siyaseti Rusya’nın Doğu Anadolu’daki emelleriyle birebir örtüşmüştür.

Rus Devleti’nin Doğu Anadolu politikasının uygulanabilmesinde Ermeniler kilit bir rol oynamışlardır. Çünkü Rusya’nın Akdeniz’e inmek için güzergâh olarak kullanmaya ihtiyaç duyduğu Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki vilayetlerde, azınlıkta olmalarına rağmen, Hıristiyan bir tebaa olarak Ermeniler bulunmaktaydılar. Bu bakımdan, bölgedeki Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklandırılması ve bağımsızlık vaatleri ile kandırılarak kullanılması, Rus politikasının hayata geçirilmesi için elzemdi. Ruslar yalnızca Osmanlı Ermenilerini değil, bölgedeki diğer devletlerde yaşayan Ermeni azınlıkları da kendi siyasetlerine alet etmek için yoğun çaba harcamaktaydılar. Rusya’nın Ermeniler üzerinde yoğunlaşan bu çabaları 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır.

Rus-Ermeni İlişkileri’nin Gelişimi

Rusların Ermenilerle temaslarının yoğunlaştığı dönemi 17. yüzyılın ortaları olarak nitelendirmek mümkündür. Ruslar, bu dönemden itibaren yalnızca Osmanlı tebaasına mensup Ermenilerle değil, aynı zamanda İran’da yaşayan Ermeni azınlıkla da temaslarını yoğunlaştırmaya başlamışlardır. Çünkü bölgedeki tüm Ermeniler Rusya tarafından bir araç olarak görölmekteydiler. Bu dönemde Ermenilerin de Ruslara karşı yakınlaşma çabası içinde olduklarını görmek mümkündür. 1659 yılında İran Ermenileri tarafından dönemin Rus Çarı Aleksi’ye altın kakmalı bir taht hediye edilmesi ve bu tahtın Romanovların,¹⁰

8 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, s.249.

9 Adem Kara, “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu’da Alınan Tedbirler”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s14/makale/c8s14m6.pdf>

10 Pierre Lorrain, Nihal Öno (Çev), *Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000

Bolşevikler¹¹ tarafından imhasına kadar, taç giyme törenlerinde kullanılması, bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.¹² Ruslar, bu dönemde özellikle İran'da yaşayan Ermenilerle temaslarını arttırmışlardır. I. Petro, doğu ticaretinden istifade etmek için Ermenilerden faydalanmayı düşünmüştür. I. Petro, bu düşüncesi bağlamında Ermenileri Rus topraklarına yerleştirmeye davet etmiş, kendilerine dinî ve dünyevi her türlü imtiyaz ve garantileri vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.¹³ Buna mukabil I. Petro'nun Rusya'nın başına geçmesinden sonra, İran'ın yönetiminden kurtulmak ve bağımsız bir devlet haline gelebilmek için Ermeniler, faaliyetlerini artırmış ve I. Petro'nun askerî gücünden faydalanmak istemişlerdir.¹⁴ Rusların ve Ermenilerin bu çerçevedeki karşılıklı çıkar ilişkisi, 18. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına doğru bir nevi ittifaka dönüşmüştür. I. Petro'nun Kafkaslara inmesi ile Rus Hükümeti Hıristiyan Gürcü ve Ermeni prenslikleriyle ayrı ayrı dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Bu antlaşmalara göre Ruslar, Gürcü ve Ermeni cemaatleri ile ticaret yapmayı ve bu iki topluluğun ileri gelenlerinin çocuklarını okutmayı kabul etmişlerdir.¹⁵

Yine bu dönemde Rus-Ermeni yakınlaşmasını gösteren bir başka gelişme İsrail Ori adında Karabağlı bir Ermeni'nin bağımsız bir Ermenistan kurabilmek için Büyük Petro ile temasa geçmesidir. Bu temaslarda Petro, Ermeni konusunu üzerine aldığı ifade etmiş, ancak İsveç ile yapılan savaş bittikten sonra bu meseleye yoğunlaşacağını bildirmişti. Büyük Petro'nun Kafkasya ve Ermeni konusuyla bu denli ilgilenmesi, Ermenilerin bağımsızlığını ve Ermeni Devleti'nin kuruluşunu düşünmesinden kaynaklanmıyordu. Tam aksine, Petro bütün gücünü Rusya'nın doğu yolunda engel oluşturmaması için Ermenistan'ın işgaline kullanıyordu. Ermeniler, amaca giden yolda sadece bir araçtı. Nitekim Ermenilerin bir araç olarak kullanıldığı, 12 Eylül 1723 tarihinde Rusya ile İran arasında Moskova'da imzalanan anlaşma ile ispatlanmıştır. Anlaşma imzalanıncaya kadar İran Ermenileri ile münasebetlerinde farklı bir tutum sergileyen Rusya, bu anlaşma ile Ermeni bağımsızlığına karşı bir tutum aldığı belgelenmiştir. Rusların Ermenilere yeni tavsiyesi, alınan şehirlerde yerleşmeleri ve o şehirleri imar etmeleri yönünde olmuştur. Ermenilerin tüm ısrarlarına karşı Rusların verdiği tek cevap şu olmuştur: "Ermeniler, yeni alınan kentlere göç etmelidirler".¹⁶

11 1903 yılında düzenlenen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ikinci kongresinde Vladimir İlyiç Lenin ve Julius Martov arasında yeni kurulmakta olan partinin üyelik tanımı üzerine başlayan görüş ayrılığı sonucu yaşanan ayrışmadaki taraflardan Lenin yanlısı gruba verilen addır. Kongrede Lenin yanlıları çoğunlukta olduğu için Rusça çoğunluk anlamına gelen "Bolşevik" olarak, azınlıktaki Martov yanlıları da "Menşevik" olarak adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Edward Hallett Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi*, Cilt I, II, III, Metis Yayınları, İstanbul,

12 Niyazi Ahmet Banoğlu, *Ermeni'nin Ermeni'ye Zulmü*, Ankara, 1976, s.13'den aktaran; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008, ss. 183-184.

13 Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara, 1988, s. 368'den aktaran; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008, ss. 183-184.

14 Hüsamettin Yıldırım, *Rus-Türk Ermeni Münasebetleri*, Ankara, 1990, s. 30.

15 Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul, 1985, s. 37

16 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 747; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008, ss. 184-185.

Ermeniler bu durum karşısında şaşkınlıktadırlar. Ancak bu şaşkınlıklarına bir yenisinin eklenmesi için fazla beklememişlerdir. Rusya'nın İran'a yönelik harekâtının anlaşma ile sonuçlanması Osmanlı Devleti'ni durdurmaya yetmemiştir.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin ilerlediğini gören Ermeniler ise yardım istemek ve durumdan haberdar etmek amacı ile Petersburg'a 3 kişilik bir heyet gönderdiler. Ancak, bu heyet Rusya'ya ulaşınca kadar Tiflis, Karabağ ve Kapan'a geçen Osmanlı Devleti karşısında Petro, anlaşma imzalamak gereğini hissetmiş ve 24 Haziran 1724 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Hazar Denizi'nin batı kıyısı Ruslara, geri kalan kısmı Karabağ ve Kapan ile birlikte Osmanlılara kalıyordu. Ermeniler tarafından Rusya'ya gönderilen heyete Petro'nun verdiği cevap ise Ermenilere öğüt vermekten öteye geçmiyor ve onları çok geçmeden ikinci bir şaşkınlıkla başa bırakıyordu.¹⁸ Ancak tüm bunlara rağmen, Ermeniler her defasında Rus politikasına alet olmaktan tereddüt etmiyorlardı. 1769-1774 Türk-Rus harbinde de Ermeniler II. Katerina tarafından cesaretlendirilerek, Rusya'nın himayesi altında Ararat Krallığı'nı kurma vaadiyle Rus politikasına alet olmayı tercih edeceklerdi.¹⁹

Rus Devleti'nin Osmanlı Ermenileriyle Temas Etmeleri

1769-1774 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı hem Osmanlı tarihi hem de Rusların Osmanlı Ermenileri ile temas etmeleri açısından dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu için asıl çöküş, bu savaşta yenilmesi üzerine Rusya ile imzalamak zorunda kaldığı Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile başlamıştır. Aynı şekilde Rusya, anlaşma sonrası elde ettiği haklar sayesinde Osmanlı Hıristiyan tebaası, dolayısıyla da Osmanlı Ermenileri üzerinde söz söyleme hakkını elde etmiştir. Bu bakımdan Rusya'nın Doğu Anadolu siyasetinde Ermenileri kullanma sürecinin iyi anlaşılabilmesi açısından anlaşmanın niteliği ve sonuçları üzerinde durmak yararlı olacaktır.

1769-1774 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması ile son bulmuştur. Antlaşmada Osmanlı Devleti önemli tavizler vermek zorunda kalmıştır. 28 esas ile iki ek maddeden oluşan antlaşmanın ana çerçevesi şu şekildedir:²⁰

17 1723 yılında Şirva'da çıkan karışıklıklar üzerine "Rusya İmparatorluğu" ile anlaşan Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve İra'a üç cephede savaş açmış Hoy, Hemedan ve Revan'dan sonra Van Valisi serasker Köprülüzade Abdullah Paş 1725 yılında Tebriz'girmiştir. Bunun üzerine İran Şahı "Nadir Han" ile Hemedan Barışı imzalanmıştır.

18 Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008, s. 186.

19 Süleyman Kocabaş, *Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir*, İstanbul, 1987, s. 25.'den aktaran; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008, s. 186.

20 The Deterioration of Ottoman Administration In the Light of the Ottoman-Russian War of 1768-1774, Metin Bezikoğlu, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2001, s. 43.

- *Kırım Hanlığı ile Kuban ve Bucak Tatarları siyasi açıdan özerk olup, dinî işlerde Hilafet makamına bağlı kalacaktır.*
- *Ruslar tarafından işgal edilen Eflak, Boğdan ve Akdeniz adaları Osmanlılara geri verilecektir.*
- *Eflak ve Boğdan'ın yönetimi konusunda Rus sefirlerinin görüşleri de dikkate alınacaktır.*
- *Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de hareket serbestliğine sahip olmak sureti ile istedikleri zaman Boğazlardan geçerek Osmanlı limanlarında kalma hakkını elde etmişlerdir.*
- *Ruslar İstanbul ve Balkanlar'da konsolosluk bulundurma hakkını elde etmişlerdir.*
- *İngiltere ve Fransa'ya verilen kapitülasyonlar, Ruslara da verilecektir.*
- *Osmanlı devleti tarihinde ilk defa savaş tazminatı ödemiştir.*
- *Kafkasya'da Osmanlı ile Ruslar arasında tarafsız bölge olarak bulunan Kabartay, Rusya'ya dâhil olmuştur.*

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın en önemli maddeleri 2., 7. ve 14. maddelerdir. 2. madde ile Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı tanınmış, diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığına son verilmiştir. 7. ve 14. maddeler ile Rus elçisinin Ortodoks azınlıklar hakkında Osmanlı Devleti nezdinde yapacağı başvuruların nazarı itibara alınması kabul edilmiştir ki bu 7. madde, bundan sonra Rusya'ya, Ortodoksları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına ve Ortodoksların "koruyucusu" rolünü oynamasına imkân sağlayacaktır.²¹

Antlaşmada Rusları, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların koruyucusu haline getiren maddenin eski Türkçe ile ifadesi şu şekilde idi: "Devlet-i Âliyemiz teahhüd ider ki Hıristiyan diyanetinin hakkına ve kinisalarına sinayet ide".²² Görüldüğü gibi, antlaşmanın bazı maddeleri Osmanlı devletine ileride büyük zararlar verecek bir sürecin başlangıcını teşkil etmektedir. Rus ticaret gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz'de serbest dolaşma hakkını elde etmesi ile birlikte, Karadeniz bir Osmanlı gölü olmaktan çıkmıştır. Ayrıca bundan sonra Osmanlı tebaası Hıristiyanlar, bu arada Ermeniler, kendilerini Rus Çarı'nın tebaası gibi görmeye başlamışlardır. Bu antlaşma ile birlikte İngiltere ve Fransa'nın geçmişte Osmanlı

21 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.15.

22 Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi, Bilgi*, İstanbul, 2007, s.12.

devletinden elde ettiği kapitülasyonlara sahip olmaya başlayan Ruslar, önemli derecede ekonomik avantajlar sağlamışlardır. Osmanlı devletinin, tarihinde ilk defa savaş tazminatı ödemesinin, devlet üzerinde büyük bir psikolojik etkisi olmuştur. Ancak ileride Osmanlı Devleti'ne asıl darbeyi vuracak olan, Rusların Osmanlı Hristiyanları, dolayısıyla Ermeniler üzerinde elde ettikleri haklar olmuştur.

Ancak Rusya için, Osmanlı Hristiyan tebaa üzerinde Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği haklar yeterli olmamıştır. Çünkü bu dönemde Avusturya, özellikle 1870'li yıllardan itibaren Bosna Hersek'i işgal düşüncesine saplanmış ve kendi ülkesinde de önemli Slav unsuru bulunması sebebiyle Slavlarla ilgilenmeye başlamıştır. Bu hususu göz önünde tutan Rusya 1875 yılındaki üç imparatorlar buluşmasında (II. Alexandre, Kayzer Wilhelm, François Joseph) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan unsurların muhtemel isyan hareketlerine karşı "Ademi müdahale" prensibini kabul ettirmiştir. "Ademi müdahale" prensibinin amacı Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Hristiyan unsurların isyan etmesi durumunda isyanın bastırılması için Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmemektir. Fakat Rusya, kabul ettirdiği bu prensibe kendisi uymamıştır. 1875 yılında Hersek'te başlayan, 1876'da Bulgaristan'a ve Sırbistan'a sirayet eden isyan Osmanlı İmparatorluğu tarafından bastırılınca, Rusya isyancılar lehine müdahale etmiş ve bu müdahale 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına zemin hazırlamıştır.²³

Osmanlı-Rus İlişkilerinin Seyri ve Rusya'nın Teoriden Pratiğe Geçmeye Başlayan Ermeni Politikası

Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandığında Rusya'nın başında II. Katerina²⁴ bulunuyordu. Bu dönemde Rusya açısından İsveç tehlikesi de ortadan kalkmış olduğu için, Katerina'nın en büyük arzusu Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkıp, Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Hristiyanları kurtarmak(!) ve İstanbul'u ele geçirmektir.²⁵ Bu nedenle Rusya, Osmanlı'ya karşı saldırılarına devam etti. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı kabul edilmişti. Bu durumdan yararlanan Rusya 1783 yılında Kırım'ı işgal ve Rusya'ya ilhak etti. Bu suretle Rusya, Karadeniz'in kuzeyine tamamen yerleşmiş oluyordu.

23 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2008, s. 114.

24 1762-1796 yılları arasında Rusya'yı yönetmiş 18. yüzyıl Rusya'sına damgasını vurmuş bir Çariçedir II. Katerina'nın çariçeliği döneminde Rusya batısı ve güneyindeki 518.000 km²'lik bir alanı topraklarına katmayı başardı. Bu genişleme Lehistan ve Osmanlı İmparatorluğunda alınan topraklar sayesinde oldu. Novorusya, Kırım, Ukrayna, Beyaz Rusya, Litvanya ve Kurşas (Letonya) Rusya'nın topraklarına katıldı. Lehistan'ın parçalanarak Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaşılmasına öncülük etti. II. Katerina 1796 yılında öldüğünde Lehistan diye bir ülke artık ortada kalmamıştı.

25 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 16.

1825 yılına gelindiğinde Çar I. Nikola²⁶ Rusya'nın başına geçmişti. 1829 yılında Edirne Barışı'ndan²⁷ önceki günlerde Çar Nikola'nın emriyle toplanan bir komisyon Rusya tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı izlenecek politikayı şu şekilde tespit etmişti:

*“Osmanlı Devleti'nin çökmesine meydan vermektense, onun korunmasına çalışmak, Rusya'nın çıkarlarına daha uygundur. Bununla beraber, Rus hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki egemenliğini sona erdiren saat çaldığı vakit, Boğazların başka bir devletin eline geçmemesi için en şiddetli tedbirleri almalıdır”.*²⁸

Rusya bu politikası çerçevesinde, o dönemde Mısır valisi Mehmet Ali'nin Osmanlı Devleti'ne karşı çıkardığı ayaklanmayı değerlendirerek, bastırılması için Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Ancak Rusya'nın bu yardımı Osmanlı Devleti'ne pahalıya mâl olmuştur. Rusya, bu yardım sonrasında Osmanlı Devleti ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı²⁹ imzalamaya muvaffak oldu. Rusya, bu antlaşma ile neredeyse Osmanlı İmparatorluğu'nu “himayesi” altına almıştır. Öyle ki, dönemin Rus yetkilisi Nesselrode,³⁰ o sıralarda kaleme aldığı bir mektubunda şu ifadeleri kullanıyordu:

“Bu muharebede (1828-1829) Osmanlı başkentine kadar ilerleyip Osmanlı Devleti'ni ezmek elimizdeydi. Avrupa kıtasında Osmanlı Devleti'ni büsbütün bitirmek isteseydik, hiçbir devlet buna mani olamayacak ve hiçbir tehlike bizi korkutmayacaktı. Lakin İmparator'un düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin ancak bizim korumamız altında yaşayabilecek bir hale konulmasıdır. Bu,

26 1825-55 arasında Rus Çarlığı görevinde bulunmuştur. Klasik otokrat tipinin başlıca temsilcisi ve tutucu politikalarıyla Rusya'nın gelişimini 30 yıl boyunca donduran kişi olarak anılır.

27 Sultan II. Mahmut tarafından 1829 yılında Rusya'yla yapılan savaşı sonuçlandırma Edirne Antlaşması imzalamıştı Rusya, Sultan II. Mahmut'un Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması ile sonuçlanan olaylardan dolayı savaş tazminatı istemesi üzerine, Osmanlı Devletinin karşı savaş açtı. Sultan II. Mahmut bu arada Yeniçeri Ocağını kaldırmış, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye isimli yeni bir askeri teşkilat kurmuştu. Teşkilatlanmasını henüz tamamlayamamış olan bu ordu Rus kuvvetleri karşısında önemli bir varlık gösteremedi. Eflak ve Boğda'ı işgal eden Ruslar, Tuna'ya kadar indiler. Balkanlar aşan Rusya, batıda Edirne, doğuda is Erzurum'a kadar ilerledi.

28 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.227

29 Hünkâr İskelesi Antlaşması 8 Temmuz 1833 tarihinde İstanbul'un Hünkâr İskelesi semtinde Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla imzaladığı bir karşılıklı yardımlaşma ve saldırmazlık antlaşmasıdır. Sulta II. Mahmut 1829 yılında Rusya'yla yapılan savaşı sonuçlandırma Edirne Antlaşması imzalamıştı. Bu arada Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devletinin isyan etti. Osmanlı Devlet isyanı bastırmak için Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı Rusya Mısır'a baskı yaparak 1833 yılında Osmanlılarla Kütahya Antlaşması yapmalarını sağladı. II. Mahmut barışı sağlamış olmakla birlikte kendini güvencede hissetmiyordu. O yüzden Rusya'yla bir karşılıklı yardımlaşma ve saldırmazlık antlaşması yapmaya karar verdi. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devlet bir saldırıya uğrarsa Rusya asker ve donanma gönderecek, ancak masrafları Osmanlı Devleti ödeyecekti. Antlaşma 8 yıl sürecek. Antlaşmanın gizli maddesine göre Rusya bir saldırıya uğrarsa Osmanlı Devlet Çanakkale Boğazı'nı yabancı savaş gemilerine karşı kapatacaktı. Bu madde, Rusya'nın bu dönemde rekabet içinde olduğu Birleşik Krallık ve Fransa'ya karşı konmuştur.

30 Kont Karl Robert Vasilyeviç Nesselrode: 1822-56 arasında Rus hariciyesinden sorumlu kişidir. Nesselrode'nin Rusya'nın Balkan Yarımadası ve Akdeniz'de etkisini artırmaya yönelik çabaları ve Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politik Kırım Savaşı'na (1853-56) yol açan gelişmeleri hızlandırmıştır

ülkemizi yeni fetihlerle genişletmek yahut onun yerine, sonraları bizimle rekabet edebilecek bir takım hükümetler kurmaktan daha hayırlıdır. Biz Osmanlı Devleti'ni yok etmek istemedikten başka, onu bugünkü durumunda tutmanın çarelerini aramaktayız. Mademki, bu devlet ancak bize tâbi olmakla bize faydalı olabilir, biz de ondan, taahhütlerini tam olarak yerine getirmesini ve bütün isteklerimizi hemen yürürlüğe koymasını isteyebiliriz".³¹

Ancak Rusya, imzalanan bu antlaşmadan istediklerini elde edemeyeceğini kısa bir süre sonra anlamıştır. Çünkü bu antlaşma, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa tarafına yakınlaşmasına neden olmuştur. Osmanlı diplomasisi iyiden iyiye İngiltere'ye doğru kaymaya başlamıştır. Bu nedenlerden dolayı Rusya tekrar eski siyasetine, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama politikasına dönmeye karar vermiştir.³²

Rusya'nın tekrar uygulamaya koyduğu bu politikanın en net göstergesi, 3 Aralık 1844 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un İngiltere'ye sunduğu memorandumdur. Bu memorandumda aynen şu ifadeler kullanılmıştır:

"Türkiye'nin bütünlüğünün, yani bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, İngiltere ve Rusya'nın ortak çıkarlarıdır. Fakat büyük devletler zorlamadığı takdirde, Türkiye'nin Hıristiyan uyruklarına gereği gibi muamele yapması mümkün değildir. Türk İmparatorluğu, yıkılmanın birçok unsurlarını ihtiva etmektedir ve bu unsurlar bu imparatorluğun çöküşünü hızlandırabilir. Eğer, İngiltere ve Rusya böyle bir facia karşısında ortak olarak ne yapabileceklerine karar verirlerse, o zaman bu faciyanın etkileri azaltılabilir."³³

Ayrıca Çar, bu dönemde Londra'da, Osmanlı Devleti için 'ölmek üzere olan adam' deyimini kullanmıştır.³⁴

Rusya, bu dönemde ısrarla İngiltere'yi yanına çekmeye çalışmıştır. Dönemin diğer güçlü devletleri Fransa ve Avusturya'nın takınacağı tutum Rusya için İngiltere kadar önemli olmamıştır. İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı çekişmeleri ve Osmanlı üzerindeki güç mücadelesini bir kenara bırakıp ortak hareket etme ihtimali, Osmanlı için büyük bir tehlikenin habercisi niteliğindedir. Rusya, bu tehlikeli süreci başlatmak için elinden geleni yapmıştır. Rusya'nın İngiltere'ye yönelik bu

31 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt V., s. 220; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.229

32 Fahir Armaoğlu, a.g.s., s. 228

33 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 229.

34 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 229.

konudaki baskısı aralıksız devam ederken, 9 Ocak 1853 tarihinde Petersburg'daki kışlık sarayda verilen baloda Çar Nikola, İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour'un geldiğini görür görmez, protokol gereği diğer davetliler geldikten sonra salona inmesi gerekirken, bu kurala uymayarak elçinin yanına gitmiş ve şu ifadelerle düşüncelerini bir kez daha kabul ettirmeye çalışmıştır:

“İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükümetin, yani İngiliz Hükümeti ile Hükümetimin anlaşması esastır. Böyle bir anlaşmayı gerektiren şartlar, hiçbir vakit bugünkü kadar önemli değildi. Biz anlaştıktan sonra, Batı Avrupa devletleri umurumda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler. Bence hiçbir değeri yok. Türkiye'ye gelince..Kollarımız arasında hasta, çok hasta bir adam var. Size açıkça söylemeliyim ki, gereken bütün tedbirleri almadan, bir gün ölecek olursa, bu büyük bir felaket olur. Türkiye ansızın ölebilir. Bu takdirde üzerimizde kalacaktır. Ölüleri diriltmeyiz. Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir. İşte bunun için size soruyorum: Böyle bir olay ile kargaşa, anarşi ve hatta bir Avrupa savaşı karşısında kalmaktansa, önceden tedbir almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?”³⁵

İngiliz elçinin cevabı, Çar'ı tatmin etmekten uzak olmuştur: “Majesteleri lütfen beni mazur görsünler. Şunu söylemek zorundayım ki, kuvvetli ve âlicenap adama, zayıf ve hasta adamı korumak düşer”.³⁶ Çar, bu cevaptan sonra İngiltere ile ortak çalışamayacağını net olarak anlamıştır. Ancak bu anlaşmazlık Çar'ı Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama niyetinden vazgeçirmemiş ve bu projeyi tek başına gerçekleştirmek için girişimlerini hızlandırmasına yol açmıştır.³⁷ Rusya bu noktada Kudüs'teki kutsal kiliselerin kullanımını ve bakımını bahane ederek Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmıştır. 1853-1856 yılları arasında yaşanan ve Kırım Savaşı olarak adlandırılan bu savaşta Rusya yenilmiş ama ezilmemiş ve toprakları istilaya uğramadı. Bu savaş sonucunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'ndan, asıl zararlı çıkan taraf Osmanlı devleti olmuştur. Bu antlaşma da tıpkı Küçük Kaynarca Antlaşması gibi, Osmanlı Hıristiyanları dolayısıyla Ermeniler üzerinde yabancı devletlere söz sahibi olma hakkı sağlamıştır. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord J. Russell, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir H. Bulwer'a gönderdiği talimatta kullandığı ifadelerle, bu noktayı açıkça ifade etmektedir:

“Paris Antlaşması Babıâli'nin Hıristiyan tebaası üzerinde bir tek devletin koruyuculuğu yerine beş devletin ortak koruyuculuğunu getirmeyi

35 Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, Cilt V, s. 221-222; Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 233.

36 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 233.

37 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Andaç Uğurlu (Ed.), Önder Uğurlu (Çev), Rus Devlet Arşiv Belgeleri, Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004

öngörmüştür. 1856 Paris Antlaşması'na kadar Osmanlı Hıristiyanları üzerinde yalnız Rus 'protektorası' vardı, artık 'kolektif protektora' veya 'Avrupa protektorası' dönemi başladı".³⁸

Ancak Rusya, bu antlaşmadan rahatsız olmuştur. Çünkü o zamana kadar sadece kendisi Osmanlı Hıristiyan tebaa üzerinde söz sahibiyken, bu hakkı paylaşması gerekmiştir.

Bu gelişmeler sonrasında Rusya, Ermeniler özelinde, Osmanlı Hıristiyan tebaa üzerinde uyguladığı siyaseti teoriden pratiğe dökmeye başlamıştır. 26 Şubat 1868 tarihinde İngiltere'nin Erzurum konsolosu ve Erzurum Vilayeti tarafından, Erzurum Ermeni Piskoposu Harontion Efendi'nin Rusya'nın Erzurum Konsolosu ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde çalışmalarında bulunduğu bildirilmiştir. Bu resmî mektupların içeriğinde, Harontion Efendi ile Rusya'nın Erzurum konsolosunun birlikte Osmanlı aleyhinde çalıştığı, bu çalışmaların temelinde daha önce bazı katogikos ve piskoposların Ermeni Kilisesi'nin Ortodoks Kilisesi'ne bağlanması yönünde Rusya ile gizlice yaptıkları bir antlaşmanın bulunduğu; bu bilgiler ışığında Rusların Ermenileri Osmanlı Devleti'nden koparmaya çalıştıkları kanaatinin güçlendiği ve sebebi ile bunlara karşı alınabilecek tedbirlerin bildirilmesinin istendiği yer almaktadır.³⁹(Ek-1)

Ayastefanos Antlaşması'nda Rusya'nın Ermenilere Yönelik Talep ve Niyetleri

Paris Barış Antlaşması sonrasında Rusya, Osmanlı Hıristiyan tebaası üzerinde diğer büyük devletlerin de söz sahibi olmasından rahatsız olmuştur. Dönemin Rus hariciyesinden sorumlu olan Aleksandr Gorçakov, bu rahatsızlığını dile getirmekte gecikmemiştir. 1878 yılına gelindiğinde İstanbul'daki Rusya elçiliği maslahatgüzarı, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir nota vererek Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan diplomatik münasebetlerini kestiğini bildirmiştir. Ayrıca aynı tarihte Gorçakov da Petersburg'daki Osmanlı maslahatgüzarına, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğunu bildirmiştir.⁴⁰ Rusya'nın Osmanlı'ya karşı ilan ettiği bu savaşın gerekçesi Paris Barış Antlaşması'nda Osmanlı Hükümeti tarafından Hıristiyan tebaaya yönelik yapılması taahhüt edilen ıslahat hareketlerinin hayata geçirilmemesi şeklinde belirtilmiştir. Elbette bu, Rusya'nın uyguladığı siyasete kılıf bulma çabasının ötesinde bir şey değildir. Her geçen gün gücünü kaybeden Osmanlı Devleti, bu savaşta da Rusya'ya mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Rusların Edirne civarına yaklaşması üzerine Osmanlı

38 Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s.15.

39 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No: 3, s. 9-11.

40 Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 520.

İmparatorluğu Ruslara mütareke teklif etmek zorunda kalmıştır. İki devlet arasında imzalanan ve 29 maddeden oluşan Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından ağır hükümler içermekteydi. Ancak antlaşmada bir madde vardı ki, bu madde ile o güne kadar üstü kapalı olarak işlenen ve ima edilen Ermeni sorunu, ilk kez uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu antlaşmanın 16. maddesi Ermeniler için düzenlenmiştir ve kullanılan ifadeler şu şekildedir:

*“Ermenistan’da (Doğu Anadolu’da) Rus işgalinde bulunan ve Türkiye’ye geri verilecek olan toprakların Rus askerlerince boşaltılması, oralarda iki devletin (Osmanlı ve Rusya’nın) iyi ilişkilerine zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Babıâli (Osmanlı Hükümeti) Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel durumun gerektirdiği iyileştirmeleri ve reformları zaman yitirmeden gerçekleştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı üzerine alır”.*⁴¹

Bu madde, Ermeni meselesi için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Nitekim bu konuda Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey hazırladığı raporda şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Aslında o zamana kadar (Ayastefanos Antlaşması) Ermeni meselesi hiç duyulmamıştır. Kırım savaşı sonucunda sâdir olan ıslahat fermanındaki eşitlik hükümleri tüm Hıristiyan tebaayı kapsamaktaydı. O tarihten sonra devlet yönetiminin çeşitli birimleriyle ilgili olarak zaman zaman sâdir olan ıslahat fermanlarında Ermeniler ayrıca belirtilmeyip, vaat edilen ıslahat fark gözetmeksizin bütün tebaayı içine almaktadır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan son savaşın (1877-1878) neticesinde Rus ordusu Ayastefanos’a geldiği zaman Patrik Nerses Varjabedyan Rusya Başkumandanı Grandük Nikola’ya başvurarak Ayastefanos’da imzalanan sulh antlaşmasına Ermeniler lehine bazı maddeler koydurmuştur”.*⁴²

Münir Süreyya Bey’in de bahsettiği gibi, Ermeniler bu antlaşmaya kendi lehlerinde bir madde koydurmak için hem İngiliz hem de Rus yetkililere tesir etme yönünde girişimlerde bulunmuşlardır. Patrik Nerses, 13 Nisan 1878 günü İstanbul’daki İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury’ye yolladığı muhtıradaki şu ifadeleri kullanıyordu:

“Doğu Sorunu, Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada yaşamalarıyla daha da zorlaşan Osmanlı İmparatorluğu’nun zayıflaması sorunudur. Bu bir arada yaşama artık imkânsızdır. Eşitliği ancak bir Hıristiyan yönetim

41 Ayastefanos Antlaşması’nın Türkçe tam metni için bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Terim Metinleri, s. 387-400.; ilgili madde için bkz. Bilal Şimşir, Ermeni Meselesi, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s.56.

42 Birsan Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 27-28.

uygulayabilir. Adaleti ancak bir Hıristiyan yönetim sağlayabilir. Vicdan özgürlüğünü de yalnız Hıristiyan yönetim uygulayabilir. Şu halde, Hıristiyan kitlelerin yaşadığı her yerde, Müslüman yönetimin yerini Hıristiyan yönetim almalıdır. Ermenistan (Doğu Anadolu) ve Kilikya, Hıristiyan yönetimin kurulması gereken yerler arasındadır. Türkiye Ermenileri işte bunu istiyorlar. Yani Türkiye Ermenistan'ında, Lübnan'da olduğu gibi, güvence altına alınmış bir Hıristiyan yönetim istiyorlar".⁴³

Ayastefanos'dan Berlin Antlaşması'na

Ayastefanos Antlaşması İngiltere'yi tedirgin etmiştir. İngiltere'nin bu noktadaki çekincelerini anlamak zor değildir. Bu durum İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. İngiltere'nin Hindistan'a giden iki yolu bulunuyordu. Bunlardan birincisi Süveyş kanalından, ikincisi ise Doğu Anadolu'dan geçmekteydi. Bu durumda İngiltere, söz konusu antlaşma ile Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılmasının, bölgede yaşayan Ermeniler üzerinde Rus nüfuzunu arttıracaklarını düşünmüştür. Nitekim öyle de olmuş ve zaman İngiltere'yi bu konuda haklı çıkartmıştır. Ancak İngiltere'nin bu durumu kabullenmesi söz konusu olamazdı. Lord Salisbury, bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanıyordu:

"Majesteleri Hükümeti Doğu'daki çıkarlarını derinden etkileyecek böyle bir durumu kabul edemez".⁴⁴

Lord, bu konuda haklı çıkmış ve Ayastefanos Antlaşması aynı yıl içinde İngiltere'nin öncülüğünde toplanan Berlin Kongresinde değiştirilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Berlin Kongresi 13 Haziran 1878 tarihinde toplanmış ve bir aylık çalışmalarından sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması'na da tıpkı Ayastefanos Antlaşması'nda olduğu gibi Ermenilerle ilgili bir madde konuldu. Çünkü Ermeniler, sadece Ruslar için değil İngilizler için de iyi bir araç olma özelliğine sahiptiler. Antlaşmada Ermenilerle ilgili söz konusu olan 61. madde şu şekildedir:

"Babıâli, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Bu hususta alınacak önlemleri büyük devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir".⁴⁵

Ancak burada belirtilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Ayastefanos

43 FO 424 /70, S. 6971, No. 134/1'den aktaran Bilal Şimşir, a.g.e. s.58

44 Bilal Şimşir, Ermeni Meselesi, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s.57.

45 Berlin Antlaşması'nın tam metni için: Nihat Erim a.g.e., s. 403-424 ; Bilal Şimşir, a.g.e., s. 58.

Antlaşması'nın 16. maddesi ile Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu farkı Esat Uras şu şekilde yorumlamıştır:

*“Her iki madde de ıslahat istiyor. Fakat 16. madde, Rus ordusu tarafından işgal edilmiş olan Ermeni arazisinin ıslahat uygulanmadıkça boşaltılmayacağını bildirdiği halde, 61. madde bu etkili baskıya karşı hükümetlerin denetimini ortaya koymuştur”.*⁴⁶

Berlin Antlaşması sonrasında Ermeniler iyiden iyiye Anadolu'da kurulacak bir Ermenistan hayaline kapılmışlardır. Berlin Antlaşması sonrasında Ermeniler kendilerine Bulgarları örnek almaya başlamıştır. Bulgarlar, Osmanlı yönetimine karşı silaha sarılıp ayaklandıkları ve Rusya'nın yanında Türklere karşı savaştığı için Berlin Antlaşması'nda muhtar bir Bulgar prensliği kurulmuştu. Ermeniler de aynı şekilde, en büyük destekçileri olan Rusların yanında yer alarak silaha sarılmalydılar. Bu bağlamda Berlin'e Ermeni taleplerini belirtmek için patrik Hırimyan ile birlikte gönderilmiş olan Nurias Çeras 1879 yılında yayınladığı bir bildiride Ermenilere şu ifadelerle seslenmiştir:

*“Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi yerine 61. maddeyi koymakla kalmadı, ileride kuracağımız ulusal binanın temellerini de attı. Gerçi Avrupa bize özerklik vermedi ama bize öyle bir madde bağısladı ki, bu bizi, erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır. Babiâli, Ermenilerin yaşadığı yerlerde reformlar yapmaya söz verdi: Bu reformlar bir gün idari özerkliğe dönüşecektir. Reformlar gerçekleşmezse eyleme geçmek gerekir. Kürtler ve Çerkezler cezalandırılmadan kalırsa eyleme geçmek gerekir. Bir yandan Ermenistan'da, bir yandan Avrupa'da çalışmak gerek. Berlin Kongresi ile bir altın maden elde ettik. Bu maden ocağını çalıştırmak ve altını çıkarmak bize düşer”.*⁴⁷

Çeras, çıkartacakları altın madeninden bahsediyordu. Hâlbuki bu altın madeni çoktan Avrupa'dan önce Rusya tarafından işlenmeye başlanmıştı.

Ruslar-Ermeniler “Altın Madeni”ni İşlemeye Başlıyor

Berlin Antlaşması'ndan sonra Rusların Osmanlı Ermenileri ile faaliyetleri karşılıklı olarak yoğunlaşmıştır. Rusya, bu çerçevede sadece Osmanlı Ermenilerinden faydalanmakla kalmamış, aynı zamanda kendi subaylarını da Doğu Anadolu

⁴⁶ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, S. 403.; Birsan Karaca, a.g.e., ss. 27-28

⁴⁷ Bilal Şimşir, a.g.e. s.60.

bölgesine göndererek, bölgede yaşayan Ermeniler arasında Osmanlı devletine karşı ayaklanma çıkarmalarına yönelik girişimlerde bulunmuştur. 7 Ekim 1880 tarihindeki bir iç yazışma, konuyu açıkça ortaya koymaktadır:

“Zabtiye Nezaret-i Behiyyesi’ne

Ermeni Meselesince icra-yı tahrikât maksadıyla on kadar Rus zâbitinin Diyarbakır ve Sivas ve Edirne vilâyetleri havalisinde mutavattın ahaliyi Hükümet-i Seniyye aleyhinde kıyâma teşvik etmek ve sair suretlerle de ilkâat-ı fesad eylemek için Dersaadet tarikıyla işbu vilâyetlere müteveccihen Petersbur’dan hareket eyledikleri ihbarât-ı mevsumadan müstebân olarak keyfiyet vesâyâ-yı mukteziye derciyle mezkûr vilâyetlere iş ‘âr kılınmış olmakla bu bâbda Dersaadet zâbitasınca dahi hiçbir tarafa ser-rişte verilmeyecek suretde teftişât ve tecessüsâta kıyâm ve devam ile alınacak malumâtın bilâ-te’hir suret-i mahremânede ifadesine himmet eylemleri siyâkında tezkire.

2 Zilkade sene [12]97- 25 Eylül sene [12]96/ [7 Ekim 1880]”⁴⁸

Yukarıda eski Türkçesi ile verdiğimiz belgede Diyarbakır, Sivas ve Edirne vilayetlerinde bulunan Ermenilerin Osmanlı devleti aleyhine ayaklanmaya teşvik etmek üzere on kadar Rus subayının Petersburg’dan hareket ettiği ifade edilmekte ve adı geçen vilayetler ve Dersaadet zabıtası tarafından gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmektedir.

Rusya bu tarihlerde bir taraftan kendi subaylarını Osmanlı topraklarına yollayarak Ermenileri kıskırtma faaliyetlerine girişmekte, diğer taraftan da Osmanlı devletinde görev yapan elçileri aracılığıyla Ermenilerle temasa geçmektedir. Bu temaslar, özellikle Ermeni Patriği ile gerçekleştirilmektedir. Çünkü patrikler, Ermeni kitleleri yönlendirmekte büyük çaba harcamaktadırlar. Bu bağlamda dönemin Rusya Büyükelçisi’nin 1881 yılının Mayıs ayında Ermeni Patriği Nerses Efendi’nin istifa edeceğini duyması üzerine gerçekleştirdiği ziyarette kullandığı bir cümle, Rusya’nın Ermeni meselesine olan dahlini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Rus elçi, Ermeni patriğin istifa gerekçelerini dinledikten sonra, neden istifa etmemesi gerektiğini şu sözler ile ifade etmiştir:

“Sakin istifa etme, biraz sabret. Ermeni Meselesi’nin uyandırılması zamanı geliyor”⁴⁹

48 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:7, s.18-19.

49 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:9, s. 28-29.

Elbette Rusya'nın Osmanlı Ermenileri üzerinde yürüttüğü bu faaliyetler Osmanlı yöneticileri tarafından bilinmektedir. Bu konuda yazılmış birçok rapor bulunmaktadır. Bu raporlardan birisi de 7 Ocak 1887 tarihinde Sekizinci Fırka Kumandanı Ferik Musa bin. Alhas tarafından kaleme alınmıştır. Bu raporda Ferik Musa bin. Alhas, Ermeniler arasında yaygınlaşan fesat hareketlerinin nedenlerini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle, Rusya'nın bu dönemde yürüttüğü politika tarihten kesitler de verilerek anlatılmıştır. Ferik Musa bin. Alhas Kafkasya'da ve Doğu bölgesinde Rusya'nın Hristiyan ve Müslüman ahali arasında sorunlar çıkarttığını ve bu sorunları kullandığını ileri sürerken, Gürcü, Çerkez ve Ermeniler üzerinde Rusya'nın planlı bir çalışma yürüttüğünü belirtmektedir. Aynı zamanda Ermenilerin Rusya'dan büyük bir himaye gördükleri ve bu himaye sayesinde cesaret buldukları raporda ifade edilmektedir. Ferik Musa bin. Alhas'ın dikkat çekici bir tespiti bulunmaktadır. Bu tespitinde, Rusların Ermenilere siyasi bir mevki vermek istiyorlarmış gibi Ermeni meselesini ortaya attığını ve zihinleriyle lisanlarında asla sair ve dair olmayan Ermenistan namını çıkardıklarını ifade etmektedir.⁵⁰ (EK-I)

Rusya bu dönemde sinsi bir siyaset yürütmektedir. Bir taraftan, belgelerle ispatlanmış bir şekilde, Osmanlı Ermenilerini devlete karşı ayaklanma yönünde örgütlerken, diğer taraftan da Osmanlı devletine diplomatik yollarla bu sorunun çözülmesi konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. 1889 yılında Rusya'nın hariciye işlerinden sorumlu olan Giers, dönemin Petersburg sefiri Ahmed Şakir Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Giers bu görüşmede Ermeni meselesinin üçlü ittifak arasına nifak sokmaya müsait olduğunu belirterek, Osmanlı devletinin Doğu vilayetlerine muktedir bir vali veya komiser gönderip mümkün olan ıslahatı gerçekleştirmesi gerektiği yönünde tavsiyede bulunma cüretini göstermiştir.⁵¹ Giers'in bu yaklaşımı, Rusya'nın Osmanlı Ermenileri üzerinde uyguladığı ikiyüzlü siyasetin en net göstergesidir. Çünkü Giers'in Ahmed Şakir Paşa ile gerçekleştirdiği bu görüşmenin üzerinden daha üç ay geçmişken, Erzurum'da görev yapan Rus konsolosu, bölgedeki etkisini kullanarak, Muş çevresinde yaşayan Ermenilerin Rusya'ya ilhakının gerçekleştirilmesi için yedi bin imzalı bir mazhar düzenlenmesine ön ayak olmuştur. Rus konsolosunun bu girişimlerini incelemek ve konu ile ilgili bilgi toplamak üzere görevlendirilen Karabet Efendi, Dersaadet fesat cemiyetinin ileri gelenlerinden Ağabekyan Serkiz ile görüşme imkânını elde etmiştir. Ağabekyan, bu görüşmede, Ermenilerin asıl maksadının Osmanlı'dan ayrılmak olduğunu, bunu kolaylaştıracak vasıta olarak İngilizlerle Rusları eşit gördüklerini, Patrikhane ve Londra'daki cemiyet ile de haberleşmeyi sürdürdüklerini ifade etmiştir.⁵²

50 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:16, s.40-48.; (EK-II)

51 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:20, s. 54-55.

52 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:21, s. 56.

Rusya'nın Osmanlı'da görev yapan konsolosları bu dönemde Ermenileri ayaklanmaya teşvik ederken, maddi yardımda bulunmayı da ihmal etmemişlerdir. 1890 yılında Bitlis valiliği tarafından sorgulanan Vartan adında Ermeni bir vatandaş, sorgu sonrasında Rusya'nın Van konsolosunun kendisine vaat ettiği bin lira karşılığında hizmet verdiğini itiraf etmiştir.⁵³

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Ermeniler, Berlin Antlaşması'ndan sonra silahlı örgütlenmeye gitme yolunda eğilimlerini hızlandırmışlardır. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler için bu silahları elde edebilecekleri en uygun devlet Rusya olmuştur. Zaten Rusların zihninde de Ermenileri silahlı olarak örgütleme yönünde bir tereddüt bulunmuyordu. 1892-1893 yıllarında Rusya tarafından Van, Erzurum ve Harput'da görevlendirilen konsoloslar, Ermenilerin farklı isimler altında cemiyet kurarak örgütlenmelerine yardım etmişler ve Rusya bandırası çekilmiş Ermeni kilise ve manastırlarında saklanmak üzere çok sayıda silah tedarik etmişlerdi.⁵⁴ (EK-II)

Elbette Osmanlı devleti, Rusya'nın bu siyasetinden rahatsız ve tedirgin olmuştur. Ancak yaptığı girişimler, Rusya'dan, söz konusu gelişmelerle ilgili talepte bulunmanın ötesine geçememiştir. Rusya, bu kadar açık ve yoğun olarak Osmanlı Ermenilerini araç olarak kullanırken ve kendi siyaseti doğrultusunda yönlendirirken, Osmanlı İmparatorluğu fiiliyatta Rusya'ya karşı somut bir yaptırımında bulunamamıştır. 1894-1895 yıllarında beş-altı yüz kişiden oluşan Rusya Ermenileri üç fırka halinde Pasinler, Eleşkird ve Beyazıt taraflarına saldırmak üzere hazırlık yapmışlar ve bu hazırlık fark edilmiştir. Ancak, Rusya hükümetinden sadece bunlara engel olunması istenebilmiştir.⁵⁵ Rus hükümeti bu girişimleri engelleme niyetinde olsaydı, zaten bu yönde bir hazırlık da vukuu bulmazdı. Elbette, Osmanlı devleti de bunu biliyordu. Bu noktada Osmanlı devletinin yapmak istediği, Rusya'ya gerçekleştirdiği bu hareketlerden haberdar olduğunu bir şekilde belirtmek olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı Ermenileri üzerinde Rusya ve İngiltere'nin bir mücadeleye tutuştukları da açıktır. Çünkü Doğu Anadolu Bölgesi, iki devletten herhangi biri için, siyasi amaçlarını gerçekleştirmeleri yolunda daha az önemli olmuştur. İngiltere devletinin talebi doğrultusunda, 1895 yılında Van, Bitlis, Erzurum, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinin bir tek vilayet haline getirilerek bir komiser tayini ve bölge halkının durumuna göre vali ve mutasarrıf muavinlerinin ve güvenlik görevlilerinden bir kısmının Ermenilerden tayin edilmesinin mümkün olup

53 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:35, s.85-86.

54 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:40, s. 96-99.; (EK-III)

55 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:55, s.121-122.

olmadığının araştırılması için, Dersaadet Rusya sefiri tarafından Vasiliyef Pasandaym adında bir yetkili görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme sonrasında Pasandaym gezdiği yerlerde, Ermeni iddialarının (bu vilayetlerde Ermenilerin çoğunluğu oluşturması)⁵⁶ tamamen gerçek dışı olduğunu ve bu iddialara sahip olan kişilerin İngilizlerin teşvikine kapılmış olduklarını bildirmiştir.⁵⁷

Sonuç:

19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinde Ermeniler önemli bir rol oynamıştır. Dönemin iki büyük devleti arasında yaşanan güç mücadelesinde Ermeniler, Rusya tarafından etkili bir biçimde kullanılmıştır. Bu bakımdan Ermeni sorunun tarihsel geçmişinde Rus devletinin oynadığı rol önemli bir yer teşkil etmektedir ve bu rol belgelerle sabittir. Rus devleti, siyasi amaçları doğrultusunda Osmanlı devletinde yaşayan azınlıkları, başta Ermenileri, kendi emelleri doğrultusunda kullanmaktan çekinmemiştir. Rusya'nın bu politikaları Osmanlı devleti için büyük sorun teşkil etmiş ve Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandıran en önemli etkenlerin başında gelmiştir. Bu bakımdan Ermeni sorunu üzerinde çalışmalar yapılırken Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihsel geçmişi, Rus devletinin dönemlere ayrılan siyasi çıkarları ve politikaları, göz ardı edilmemesi gereken noktaların başında gelmektedir.

BİBLİOGRAFYA

- AKÇASOVA, B. A., GUTAROVA B. A. , *Politologiya*, "Ruskaya političeskaya mısl XIX", Moskva, 2008
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Said Öztürk, Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2008
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- BEZİKOĞLU, Metin, *The Deterioration of Ottoman Administration In the Light of the Ottoman-Russian War of 1768-1774*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2001
- CARR, Edward Hallet, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi*, Cilt I, II, III, Metis Yayınları, İstanbul,
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2008
- KARA, Adem, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Anadolu'da Alınan Tedbirler", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
- KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi*, Say Yayınları, Ankara, 2006
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları

56 Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir vilayetinde hiçbir zaman çoğunluğu oluşturmamışlardır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Servet Mutlu,

57 Osmanlı Belgelerinde Rus-Ermeni İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, Belge No:59, s.131-132.

- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1993
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- KOLOSOV, Mihail; TORKUNOV, A.B.; İLİN, M.B.; LİVENTSEV, N.N.; MELVİL A.K.; *Moskovskiy gasodarstvennyy institut mejdunarodnih atnaşeniy, Mir i Rossiya Na Paroge davdsatavo Veka*, Moskva, 2001
- LORRAIN, Pierre, Nihal Önel (Çev), *Romanovlar: Bir Hanedanın Sonu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000
- SARAY, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul, 1985
- ŞİMŞİR, Bilal, *Ermeni Meselesi*, Bilgi, İstanbul, 2007
- UĞURLU, Andaç (Ed.), Uğurlu, Önder (Çev), *Rus Devlet Arşiv Belgeleri, Türkiye'nin Parçalanması ve Rus Politikası*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara 1950
- YILDIRIM, Hüsamettin, *Rus-Türk Ermeni Münasebetleri*, Ankara, 1990
- YÜKSEL, Mevlüt, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Ermeni Siyaseti", *Erzurum Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi*

EK-I

Yıldız Parakende Evrakı Arzuhal Jurnal, 11/89

**DOĞU VİLAYETLERİNDEKİ ERMENİ AHALİ ARASINDA
YAYGINLAŞAN FESAT HAREKETLERİNİN
SEBEPLERİNE İLİŞKİN RAPOR**

İhyâ-sâz-ı mülk-i Osmanî ve revnak-tırâz-ı mebânî-i cihanbânî olan ve li-nimet-i bî-minnetimiz şevket-meâb efendimiz hazretlerinin zıll-i zalîl-i ma'-delet-mesîl-i şahanelerinde mesuden ve müreffehen yaşamakta bulunan hudud-ı şarkıye-i şehinşâhîleri Ermeni ahalisinin ezhânına bir dâhiye-i dehyâ olmak üzere tasallut eden efkâr-ı fâsidenin câmi' olduğu hakâyıkı bi't-tahkik atebe-i süreyyâ-mertebe-i tâcdârîlerine kurenâ-yı zât-ı hümâyûn-ı şahanelerinden Hacı Ali Bey kulları vasıtasıyla arz etmeğliğim irâde ve fermân buyrulduğundan terfih-i ibâd ve tanzim-i ahvâl-i bilâda münhasır bulunan irâdât-ı kerâmet-âyât-ı mülûkânelerine tevffikan bu havali Ermenilerinin hâlen tuttukları meslek ve hâdimi oldukları fikri ve ma'rûzât-ı ubeydânemin mübarek hâtır-ı şahanelerinde tamamıyla münkeşif olması için tarih ve vekâyi'-i mâziye-i câriyeye müstenid muhtasar bir medhali hâk-i pâ-yı ulyâ-yı cihanbânîlerine arza cür'etyâb oluyorum.

Şöyle ki, Rusya Devlet-i şekîmesi Kafkasya'ya pâ-y-endâz-ı istila olmağa başladığı evvânda evvel-emirde nazar-ı memnuniyetine akseden hâl İslâm ahalisiyle Hıristiyan ahalisinin aralarındaki husumet-i kadime ve münâferet-i külliye olmuş idi. Devlet-i müşârunileyhâ maksad-ı aslısine vusûl için ibtidâ nazar-ı hırsı ve tama'mı İslâm ahalisi üzerine imâle eyledi. Ahali-i mezbûre o aralık iki fırkaya münkasım olup biri zâdegân ve diğeri ulema sınıfına tâbi bulunuyor idi. Birinci sınıfın mesleği eben an-ceddin vârisi oldukları örf ve âdât-ı dirîniyenin kendilerine vermekte olduğu imtiyâzâtı elde silah ittihâz ederek ahaliye hükmetmek, ikinci sınıfın hatt-ı hareketi ise ahaliyi Şeriat-ı garrâ-yı İslâmiye'nin minhâc-ı nurânîsine davetle evâmîr-i ilâhiyeyi infaz ettirmek idi. Binâenaleyh Rusyalı kulûb-ı umumiyeyi celb için asılzâdegân sınıfının haiz olduğu şeref-i asaletin imhasıyla ahali üzerinde olan nüfuzlarının kesri zımnında emlâk ve arazi-i cesîme ve vâsi'alarını keyfî bir surette fırsat düşdükçe zabt ve müsâdere eyleyerek umumunu fakr u zarurete dūcâr ve ulema sınıfının kadr u itibarını vâsıl-ı mertebe-i âlü'l-'âl eylemeyi politika ittihâz eylemiş ise de müttehazı olan işbu politikanın muahharan pek çok mazarratını görmüşdü.

Zira o vakte kadar muhtelifü'l-efkâr ve âmâl olan iki fırka bu defa yekvücut ve yek-maksad olarak birbirinin âğûşuna atladıklarından ulemanın me-

vâiz-i ceng-cûyâneleri artık gereği gibi efkâr-ı umumiyeyi tehyîc ve ahaliyi bir reisın emrine inkıyâd ettirerek meydan-ı cihada sevk ve tesrîb etmiş idi.

İşte bu hâl ile fikirleri uyanmış, kalbleri yaralanmış olan mücahidîn-i İslâmiye senelerce hûn-nisâr olmuş iseler de nihayetü'l-emr nesîm-i zafer ci-
het-i düşmana vezân olduğundan ta'dâdı teessürât-ı külliye-i merhamet-penâ-
hîlerini mûcib olacak mezâlim-i tâkat-fersâya dayanamayarak Çerkeslerin
kısım-ı a'zamı ve Çeçen ile Dağıstanların kısım-ı asgarı melâz ve melce-i biçâ-
regân bulunan zîr-i cenâh-ı müstelzimü'l-felâh-ı Saltanat-ı Seniyye'ye dehâ-
let etmiş idi.

Devlet-i müşârunileyhâ, İslâmları bu vechile nâire-i cebr ve mezâlimi karşısında mahv u perişan eylediği sıralarda ise Kafkasya'nın Hıristiyan aha-
lisini bambaşka bir şeytanetle gayyâ-yı mahva sevk ediyor idi. Gürcülerin
re's-i idarelerinde bulunan beylerin ezhânına milletin istikbalini te'min tedâ-
bîrine bedel te'min-i maişet esbâbının istihsâli tasavvurlarını ilkâ ve menâ-
fi'-i zâtîyeden başka menâfi'-i umumiyeye ile it'âb-ı fikir eylememeleri hususu-
nu ihzâr için mutantan balolar, muharribâne kumar oyunları gibi türlü türlü
vesâit-i iblisâne ile zehrâbî-i sefâhet ve batâeti tedricî damarlarına yer-
leşdirir. Şu hâlde ki, arası çok geçmeksizin milyon sahipleri olan beyler kût-ı
lâ-yemûtu ihzârdan aciz bir hâle ve düyûnât-ı külliyyeye dâcâr olduklarından
mecburî olarak Rusya'ya teslimiyetle hizmetini ihtiyar ve gerden-i inkıyâdla-
rına tahmîl-i bâr eylemişlerdir. Maamâfih Kafkasya İslâmlarının mağlubiyet-i
kâmile ve ahalisinin Memâlik-i Osmaniyye'ye hicreti üzerine Rusya Dev-
let-i şekîmesi o zamana kadar taşımakda olduğu nikâb-ı sâtirü'l-makâsıdını
bir tarafa atıverdiğinden ve çehre-i mehâfet-bahşâsını Kafkasyahlara göstere-
rek gerek İslâm ve gerek Gürcü Hıristiyanlarının her ikisini de alenen Ruslaş-
tırmağa ve kavmiyetlerini kâmilen mahv etmeğe kalkıştığından Rusya Dev-
leti'nin ümid-i âtifetine iğtirâren velev cüz'î olsun tesliye-i nefis eden hem-derd
İslâmlar ile Gürcülerin beynlerindeki nifak mübeddel-i vifâk olup suret-i ha-
fiyyede dest-i me'yûsiyetlerini birbirlerine uzadarak giriftâr oldukları azâb-ı
elîmden kurtulmak için cenâb-ı Muhavvilü'l-havl ve'l-ahvâl hazretlerinin inâ-
yet-i Samedâniyesine kendilerini teslim ve vakt-i merhûnuna nasb-ı enzâr-ı
ıstıbâr eylerler.

Vaktâ ki Bulgaristan mesele-i ahîresi başgösterir, o vakte kadar bâr-ı sakîl-i i'tisâf altında yaşayarak tâb ve tahammülleri kesilmiş ve hâlet-i zindegânî kendilerine azîm bir külfet olmuş olan Kafkas İslâmlarıyla Gürcüleri derhal aralarından birkaç mebûs intihâb ederek Avrupa'ya sevk ederler.

İngiliz de bunları hüsn-i kabul ile beraber zulm-i esâretten kurtulmaları için lâzım gelen muâvenetde ez-her-cihet kusur etmeyeceklerini ancak kemâ fi's-sâbık fırsat-ı zamana intizâren sabreylemeleri icab edeceğini ve şimdilik ahaliyi hîn-i hâcetde birdenbire ayaklanmak üzere ihzâr eylemelerini ve böylece edecekleri fedakârlığın müstakbelde semeresini iktitâfları şübhededen vâreste bulunduğunu beyân ile iade eylemişlerdir ki, el-yevm Kafkasya ahali-i Müslimesiyle Gürcüler miyânında hükümrân olan politika bundan ibaretdir ve tamamen taammüm ve teessüsü için İngiliz seyyahları ayrıca ve suret-i dâimede Kafkasya'da dolaşmaktadırlar.

Rusya Devleti'nin Kafkasya'ya müstevlî olduğu sıralarda ise Ermenilerin politika âleminde hiçbir ehemmiyet-i maddiye ve maneviyeleri olmadığı gibi kendilerinde dahi kesb-i ehemmiyet isti'dâdı mefkûd idi. Nazarlarında menâfi'-i zâtiye o derecelerde mukaddes idi ki, o uğurda feda edilmeyecek hasâil-i insaniye nazarlarında tasavvur bile edilemezdi. Binâenaleyh herkes kendi menfaatine muvâfık gördüğü Çerkes ve Gürcü beylerinin zîr-i himayesine sığınmış ticaretiyle meşgul bulunuyor idi. Vaktâ ki Ruslar Kafkasya'ya ilerlemeğe ve hükm-i nüfuzu gereği gibi icra-yı te'sire başladı, işte o vakit fitratları muktezâsı en evvel Rusların dâmen-i âtîfetine sarılanlar Ermeniler oldu. Rusya Devleti dahi bunların hâl-i meskenetine ve harekât-ı mürâiyânelerine tamamıyla kapılarak kendilerini memleketin ahvâline ve lisanına olan vukûfları hasebiyle tercümanlıkda, casuslukda ve konturatoculukda istihdama başladı. Hakkında gösterdikleri hubb-i menfaatperestâneyi sadakat-i muhıkka suretinde telakki etdi. Binâberîn mesâî-i mümkün ile Ermenileri buldukları hakikî mezelletden süllem-i itibara çıkardı.

Ermeniler ise ne İslâmların siper edildikleri nâire-i i'tisâfa siper edilmiş ve ne de Gürcülerin kem-nâm oldukları gavr-i sefâhete düşmüş olduklarından, destgâh-ı ticaretde nesc etmiş oldukları akmişe-i servet ve saadet ve Rus-

ya'dan gördükleri fevkalâde himaye ve sahâbet sayesinde hâl-i sâbıklarını tamamiyle unutarak her tarafa yayılmış olan milletleri efrâdının yek-vücut ve müttehid olması maksadıyla it'âb-ı fikre başlamışlardır. İşbu ateş-i hiss-i miliyenin beyinlerinde şu'le-efrûz olmasını Rusyalı gördüğü anda ise itfâya bedel daha ziyade şerâre-pâş olmasına hâdim olmuştur. Nazarlarını zîr-i cenâh-ı Saltanat-ı Seniyye'de bulunan Ermeniler üzerine sevk ve in'itâf etdirerek teşebbüslerinde muvaffakiyetleri için mevâ'id-i dûr u dirâzda bulunmuştur. Bunun üzerine doksan iki ve üç tarihlerinde Deraliyye'de meskûn Ermeniler miyânında maksadları bir ve efkâr-ı icraiyeleeri yek-diğerine mütezâd iki fırka ser-nümâ-yı zuhur olmuştur.

Birinci fırka efrâdı a'sâr-ı medîdeden beri düvel-i hâkimenin zıll-i âtîfetlerinde perverişyâb olarak gelmekte olan milletlerini tarih nokta-i nazardan muhakeme etmeksizin ve meskûn buldukları mahâll-i muhtelif ve müteferrikayı ve Anadolu-i şahanelerinde bulunan Ermenilerin hissiyât-ı milliyeleri ve ihtiyacât-ı tabiiye ve zaruriyeleri ne merkezde ve hangi surette olabileceğini nazar-ı teemmül ve itinaya almaksızın devlete karşı bir ehemmiyet, efrâd-ı millete karşı ise ebleh-firbâne bir şöhret kazanmak üzere Ermeni milletine bir mevki'-i siyasî vermek istiyorlarmış gibi Ermeni Meselesi'ni ortaya atdılar ve zihinleriyle lisanlarında asla sair ve dair olmayan Ermenistan nâmını çıkardılar.

İkinci fırka efrâdı ise maksada vusûl için evvel-emirde vilâyât-ı şahanede bulunan Ermeni etfâlinin envâr-ı maârifle tenvîr-i efkâr eylemeleri fikrini iltizâm eyledi. Binâenaleyh o günden itibaren Adana vilâyetiyle hudud-ı şarkiye-i Osmanîyye'deki Ermeniler arasına neşr-i maârif zımında Deraliyye'de ayrı ayrı Ermeni şirketleri ihdâsına teşebbüs olundu.

Evvelâ: Ortaköy'de "Araratyan"; sâniyen: Beyoğlu'nda "Arevelyan"; sâlisen: Mekteb-i Sultânî'de el-ân dahi mevcut olan Ermeni talebesinin "Dobruca Sırac"; râbi'an: Nubar Şehnazaryan Mektebi'nden muhrec talebenin "Killikyan" şirketleri teessüs etmiştir ki, cüz'î bir müddet sonra iki evvelki şirketler kesb-i ittihâd eylemiş idi...

İşbu şirketlerin vâridâtı ise dört sınıf üzerine mürettebdir: birincisi şirket azâlarının mukannen şehriye îanesi; ikincisi gerek Devlet-i Osmaniyye'de ve gerekse düvel-i ecnebiyede hususan bâlâda ma'rûz Rusya'da bulunan Ermenilerin îaneleri; üçüncüsü her sene Ermeni milleti nâmına Beyoğlu'nda verilen büyük balo ve hususî sergilerden müterâkim îânât ki, balonun hâsılâtı bin iki yüz liradan aşağı kalmadığı gibi maa't-teessüf bir defa da Maârif Nâzır-ı sâbıkı devletli Mustafa Paşa'nın taht-ı riyâsetlerinde teşekkül etmiş-di; dördüncü[sü] birden edilen îane ile bâ-vasiyetnâme terk edilen îanelerdir.

İşbu şirketlerden Araratyan şirketi evvel-emirde "Dârümuallimîn" unvanıyla Van'da bir mekteb küşâd ve müdür olarak Portakalyan Mıgırdıç nâm kimseyi tayin eder ki, mühîn-i veli-nimet olan merkûm el-yevm Marsilya'da bulunup Devlet-i Osmaniyye aleyhinde *Armenia* nâm gazeteyi neşreylededir.

Dobruça Sırac ve Arevelyan şirketi dahi Mekteb-i İbtidâiye-i Âliye unvanıyla Muş'da bir mekteb açar ve müdüriyetine Mekteb-i Sultânî'den muhrec Sareyan Mıgırdıç nâm kimesneyi tayin eder.

"Killikyan" şirketi dahi Haçın ve Zeytun dahilinde iki ibtidâî mektebi küşâd eyler.

İşbu mekteblere sevk edilen muallimlerin zamîrlerinde muhtefi fesadâtın eser-i mel'anetkârânesi ise evvel-emirde Van'da zuhura gelmiştir. Zira mezkûr Dârümuallimîn'e gönderilen muallimler vezâif-i tedrisiyyeyi ifadan sarf-ı nazarla safsata-perdâzlılıkla nîk ü bedi temyizden aciz bulunan Ermeni avâm-ı nâsımın efkârını ifsâda bi'l-kiyâm ihanet ve hiyanetle müştahir "Krimian" nâm Van Murahhas-ı sâbıkının ve hâdimi olduğu devletden ziyade müntesibi bulunduğu Ermeni milletine hizmet edebilmek üzere şebeke-i fesadı kurmuş olan sâbık Rusya Konsolosu Kamsaragan'ın pey-rev-i efkârı olarak Van Vak'a-i meşhuresine sebebiyet vermişlerdi.

Şâyân-ı teessüf ve sezâvâr-ı tedkikdir ki, Ermeni maârif-mendân ve ser-âmedânının hâlen Ermeni etfâlinin mütesâviyen behre-mend-i ilm ü irfan olmalarındaki mesâileri millet-i mezbûrenin ancak kısm-ı cüz'isine enfa' olabileceği hâlde kısm-ı küllisini düçâr-ı mesâib-i azîme edebileceği bi-ıştibâhdır.

Zira mürebbî-i beşer olan bir muallim için icab eden malumât-ı ilmiye ve fenniye ve hasâil-i edebiye-i insaniyeden bî-nasib bulunan şimdiki bura muallimleri kendilerinin bile asla künh ü mahiyetine varamadıkları ulûm-ı âliye ve hakîmeyi umum köy çocuklarına ve fukara etfâline sermaye-i hayat ve necât olmak üzere telkin eylediklerinden, temyîz-i nîk ü bedden aciz bulunan o zavallı çocukları ziraat, sanat, ticaret gibi ecdadlarından müntakil bir menba‘-ı saadete imâle-i nazar-ı nefret etdirerek zemin-i karîha-i masumâne-lerinde tohum-ı selâmet ve insaniyetin neşv ü nemâsına hizmet edecekleri yerde efkâr-ı mevhûme-i fâside ve gayr-ı müsmirenin tulû‘una yardım ediyorlar ve Ermeni milleti efrâdını kâmilen maârif-mend etmek muhâl ve neticesi vahim olduğu hâlde yine işbu tarîk-ı zulmetde devam eyliyorlar. İşbu fikirleri ise hem devlete mûris-i zarar ve hem de kendilerine dá‘î-i musibet olur. Çünkü rahle-i tedrisde kalem-be-dest olarak ömr-i şebâbını imrâr eden bir gencin sâ‘id-i nahfî artık sapan demirini kullanamayacağından ve şu hâlde ise avâtıf-ı celîle-i tebaa-nevâzîleri sayesinde dâhiye-i cû‘ ve ihtiyac ne demek olduğunu bilmeyen efrâd-ı tebaa-i şahaneleri işbu âfete dûçâr olacağından def‘-i zaruret sâikasıyla kanun-ı tabiat ve hikmet-i asayiş-i memlekette mugayir hareketlere kıyâmları zarurîdir ve ale'l-husus bu keyfiyet bâlâda arz olunan Van konsolosunun ittihâz ettiği meslek ki, Ermeni efrâdının köylülerine varıncaya kadar kâffesine ihtirâmât-ı fevkalâde ibrâzıyla ziyafetlerde ve hükûmet aleyhine kıyâm için teşvikâtta bulunmak ve işbu teşvikâtın semerâtı olarak vuku‘a gelen muamelât-ı nâ-marzıyeye karşı ora hükûmet memurlarının mütâlaât-ı kasîrâne ile hemen tayini yoluna gittikleri mücâzâtı ser-rişte ittihâz ederek Rusya Devleti'nin zîr-i idaresinde bulunan Ermenilerin kendilerinden daha mesud bulunduğunu ve binâenaleyh çekmekte oldukları işbu mezâlimden kurtulmaları için onlarla ittifakları lâ-büd idüğünü netice ve nice nice kelimât-ı müheyyiceyi mukaddime ittihâzıyla ahalinin fikrini kâmilen zehirlemek gibi makâsıd-ı mefsetekârânelerine pek çok yardım eylediğinden ve buralarda bulunan valilerin dahi celb-i kulûb-ı ahali zımnında hiçbir muamele-i latifede bulunamamalarından dolayı bu gibi ecânibin tahrikâtı semeresiz bırakılmıyor.

Ez-cümle nefis-i Erzurum'da bulunan Rus General Konsolosu Dennet bu kere Rusya Devleti kaçırlıyasını, fezâhatla şehîre bir Ermeni kadını hânesinde saklamasından dolayı memuriyetinden infisâl etdirerek hareket-i vâkı'asını umum Ermenilere ismâ' eylemiş ve bu gibi harekât-ı âdilâne ile celb-i kulûb-ı ahaliye sa'y etmekte bulunmuşdur. Burada memurîn-i âliye-i devlet ise vâ-esefâ ki, cümle-i marzî-i âlî-i cenâb-ı Padişâhîlerinden olan tebaa-nevâzlık kaide-i hakîmânesine asla mürâ'ât etmeksizin taltife bedel tekdir, tekdire bedel taltif eylediklerinden adalet-i müselleme-i âlem-pesendânelerinin meftûnu olan Ermeni ahalisini ağıyârın bâzîçe-i fesadâtı eylemekdedirler.

Van muallimlerinin fesadâtı nihayet doksan yedi tarihinde mektebelerinin seddiyle pezîrâ-yı hitâm olduğundan, bâlâda ma'rûz dört şirket kesb-i itihâd ederek köylere varıncaya kadar muntazam ibtidâî mektepleri küşâdına karar verdiklerinden tercümesi atebe-i felek-mertebe-i şahanelerine leffen arz u takdim kılınan nizâm-nâme-i şirketi bi'l-vaz' işbu havalide iki bin sekiz yüz yirmi sekiz talebeyi câmi' otuz üç mekteb küşâdına muvaffak olmuşdur. Ancak mesele-i mâziyeden birkaç sene sonra Rusya Devleti artık Ermeni milletinden beklediği fâideden ziyade mazarra kendisine tevellüd edeceğini lâ-yıkıyla hissettiğinden mektebelerini kapattığı gibi şirkete göndermekde olduğu iânenin dahi arkasını kesdiğinden Ermeni milleti dahi kendisini sair Kafkasya ahali gibi İngiltere politikasının âğûşuna atmışdır ki, el-yevm bu havalide Ermeni safsata-perdâzlarının politika nokta-i nazarında istinâdgâhları devlet-i müşârunileyhâdır. Fakat Padişâhım! Hangi bir devlet politikasını iltizâm ederlerse etsinler te'min-i huzur ve maişetden mâadâ maksadları olmayan Ermeni avâmını muamele-i dil-nevâzâne ve hükm-i âdilâne ile kendisine celb edebilecek bu havalide re's-i vilâyetinde bir bende-i sâdık ve işgüzarları bulunacak olur ise ve mahzan bir esas-ı fâsid üzerine mübtenî Deraliyye'deki şirketin lağvıyla beraber mektebelerin kapanmaması için Maârif Nezâret-i Celîlesince bir çare-i hasene tasavvur edilirse o hâlde hem bulunduğumuz nazîkî-i zamanda Ermeni milletini veli-nimet-i âlem efendimiz hazretlerine katender-kat minnetdâr ve hem de dahme-i fesad olan birkaç Ermeni kec-bînlelerinin milletleri üzerindeki nüfuz-ı hâzıralarını kâmilen hüküm ve te'sirden

ıskât buyuracakları gibi İngilizlerin gird-bâd-ı mefseleti hudud-ı şarkıye-i şahanelerinden kâmilen çıkarak cevelângâh-ı tabiisi olan Kafkasya'ya münhasır kalmış olur.

Fî 26 Kânûn-ı Evvel sene [1]302 / [7 Ocak 1887]

Sekizinci Fırka Kumandanı

Ferik

Musa bin Alhas

EK-II

Sadâret Mektubi Mühime, 502/25

**RUSLARIN BAKÜ, KARS, BATMAN ve ARDAHAN'DAKİ ASKERİ
HAZIRLIKLARI ve ERMENİLERİN RUS KONSOLOSLARININ
HİMAYESİNDEKİ FAALİYETLERİ**

Ermeni sâkin olan vilâyât ile havalisinde bu sene müşahede olunan asayiş Kars, Ardahan ve Batum hatları üzerinde icra olunan tehyi'ât-ı askeriye ve siyasiyenin te'sirâtından neş'et eylemiş muvakkat bir hâldir.

Fırat'a kadar müntehî olan işbu hat şimdiki hâlde işgal edilecek bir surette değil ise de amelîyât ve tehyi'ât ol derece sûratle icra olunmaktadır ki hatt-ı mezkûrun işgal edilivermesi istenildiği zaman hemen icra olunabilir.

Bahr-ı Hazar ile Bahr-ı Siyah'ı yani Bakü ile Batum'u yek-diğere rabt ve ilsâk etmek[de] bulunan demiryol hatt-ı askerîsi dahi yakında küşâd olunmak üzere ki bu hat sayesinde Rusya Devleti Asya'da bulunan kâffe-i kuvve-i askerîyesini taaccüb olunacak bir sûrat ve sühûletle Anadolu'ya sevk edebilecektir.

Batum'a iki bin metre mesafede vâki inşa edilen kaleler hitâm bulmuş ve on bir bin metre mesafeye hâkim olan topraklar ile techiz edilmiştir.

Batum Kalesi vâkı'â techiz edilmemiştir. Fakat bu kale bir demiryol hattıyla limanın haricinde inşa edilmiş olan askerî deposuna rabt edilmiştir. Mezkûr depoda gayet cesîm seksen ve mutavassıt doksan kıt'a top mevcuttur.

Bundan başka torpido isti'mâlini bilir bir müfreze-i askeriye ile torpidolar dahi vardır. El-hâsıl Batum bir suretle techiz edilmiştir ki şimdiki hâlde zabtı hiçbir vechile kâbil olamaz. Kars'da ve Ardahan'da mevcut olan kuvvet dahi bunlardan az değildir.

Hutût-ı mezkûre üzerinde pek çok istihkâmât inşa olunup içlerinde mevcut olan askerî kesretine nazaran bu tehyi'âtın taarruz ve hücum için icra olunmuş olduğuna hükümlenabilir. İşbu kuvvet mühim ve müte'addid nikât-ı askeriye ta'biye kılınmış olduğu cihetle mahall-i maksûda kemâl-i sühûletle sevk olunabilir.

İstihâl olunan malumât-ı hafîyyeye nazaran askerî mikdarı yetmiş bin nefer ve seksen topdur. Rusya Devleti'nin teşebbüsât-ı siyasiyesi dahi bu tehyi'âtı te'yid etmeğe başlamıştır.

Van ve Erzurum ve Harput'a Rusya konsolosları nasb u tayin olduğunu müteâkiben Ermeni bulunan vilâyâtın ekser mahallerinde "Cemiyet-i

Vatanperverâne" nâmiyle para ve eslihası çok müte'addid cemiyetler teşekkül etmiştir. Rusya konsoloslarının himayeleri ve Devlet-i Aliyye memurlarının bunlara dokunmaktan ihtirâz eylemeleri cemiyet-i mezkûrenin yek-diğeriyle olan münasebât ve irtibâtına bir siyaset rengi verdiği misillü tertibât-ı askeriyele ile dahi haricden istila edecek bir orduya büyük bir muâvenetde bulunabilirler.

Bu cemiyetlerin bazıları "Cemiyet-i Mezhebiye" ve bazıları "Cemiyet-i Maârif" ve en mühimleri "Jimnaz" nâm ve unvanını almaktadır.

Rusya bandırasıyla muhafaza ve himaye edilmekte olan kilise ve manastırlarda pek çok silah mevcuttur.

Erzurum valisinin meydana çıkardığından dolayı iftihar eylediği silahlar müşârunileyhin gözünü bağlamak için mahsusen teslim etdirilmiş bir miktar eslihadan ibaretdir.

[1892 - 1893]

SÖYLEŞİLER

(INTERVIEWS)

Oya Eren
TRT Dış Haberler
erenoya@hotmail.com

2010 yılının Mart ayında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) ve Avrasya İncelemeleri Merkezi uzmanlarından Oya Eren, Ermenistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyareti esnasında Ermenistan'da farklı sivil toplum örgütleri ve siyasi partilere mensup kişilerle görüşme imkânı bulmuştur. Bu çerçevede Eren, Ermenistan-Gümrü Gazeteciler Birliği Asparez Başkanı Levon Barseghyan ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Ermeni Davası ve Siyasi Meseleler Ofisi Sorumlusu Kiro Manoyan ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde Türkiye-Ermenistan ilişkileri, protokoller, Ermenistan'daki ekonomik durum, Dağlık Karabağ Sorunu gibi Türk-Ermeni ilişkilerini etkileyen meseleler üzerinde durulmuştur. Ermenistanlı bir kısım sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin görüşlerini doğrudan aktarması bakımında önemli olan bu mülakatları yayınlıyoruz.

Levon Barseghyan - Ermenistan-Gümrü Gazeteciler Birliği Asparez Başkanı

Oya Eren: Sayın Barseghyan öncelikle bize zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz. Siz Gümrü Gazeteciler Birliği Asparez'in başkanlığını yapıyorsunuz. Bize bu birliğin temel amaçlarından ve faaliyetlerinizden bahsedebilir misiniz?

Levon Barseghyan: Bizimki sıradan bir Gazeteciler kulübü. İsmi Asparez. Meydan anlamına gelen bu kelimeyi özellikle seçtik. Biz de meydanlarda mücadele ediyoruz bir nevi. Amaçlarımızdan ilki bu bölgeyi ziyaret eden gazeteci meslektaşlarımıza yardımcı olmak ve onları desteklemek. Ermenistan gibi ekonomik olarak zorlu bir dönemde olan bir ülkede medya mensuplarını ve kurumlarını desteklemeye çalışıyoruz. Aynı zamanda kamuoyu araştırmaları yapıyoruz. Bu araştırmalar çok çeşitli konularda olabiliyor. Örneğin Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasıyla ilgili görüşleri aldığımız bir araştırma. Basın toplantıları düzenliyoruz, beyin fırtınaları organize ediyoruz. Ermenistan ve özellikle Gümrü için önemli sayılan konularda toplantılar yapıyor ve bunlara basından ve sivil toplum kuruluşlarından katılımcılar davet ediyoruz. Hazırladığımız bir web sitesi var. Bu siteye www.asparez.am adresinden ulaşılabilir. Şu an bu sitenin İngilizce sayfasını da açmaya çalışıyoruz. Gazeteciler için eğitim kursları hazırlıyoruz. En önemli faaliyetlerimizden biri

SÖYLEŞİLER

de yolsuzlukla mücadele. US AID'in ve Amerikan hükümetin desteklediği Yolsuzlukla Mücadele Merkezimiz var. Yolsuzlukla mücadele konusunda kamuoyunu bilgilendirmeye çalışıyoruz. Rüşvet, kayırma gibi konuların peşine düşüyoruz. Şimdi bölgede buna benzer başka merkezler de kuruluyor. Bu da mutluluk verici.

O.E. : Yanılmıyorsam siz aynı zamanda Ermenistan'da ifade özgürlüğü ile ilgili de çalışmalar yapıyorsunuz. Bunlardan bahsedebilir misiniz?

L.B. : Evet. Biz ifade özgürlüğünün uygulanması konusunda oldukça aktif bir çalışma yürütüyoruz. Bunun yasalarla güvence altına alınması için çok büyük çaba verdik. Şimdi böyle bir kanun çıktı. Bu kanun oldukça yeni. 2003 yılında kabul edildi. Son 6 yılda bu kanunun Ermenistan'da tam olarak uygulanabilmesiyle ilgili 100'den fazla seminer ve konferans düzenledik. Yetkililerin bu konudaki sorumlulukları ve vatandaşların bu kanun önündeki haklarıyla ilgili olan bu toplantılara televizyon programlarını da ekledik. Yine yüzden fazla tartışma programına katıldık ve bu konuda bilgilendirme çalışmalarını yoğun şekilde sürdürdük. Bunlardan çok iyi sonuçlar da aldık. Yetkililerin vatandaşların bilgi alma hakkına nasıl yanıt vermeleri gerektiği, kamu fonlarını nasıl kontrol ettikleri hakkında değerlendirmeler yapıyoruz. Bütçelerin yetkililerce nasıl düzenlendiği, vergilerin nerelere gittiği gibi konular çalışma alanımıza giriyor. Her ne zaman uygulamalarda bir hata görürsek ve para akışında bir düzensizlik olduğunu anlarsak öncelikle savcılığa suç duyurusunda bulunuyoruz ardından basın toplantıları ve bildirilerle bunu ifşa ediyor ve kamuoyunu bilgilendiriyoruz. Tabii ki öncelikli olarak hedefimiz ifade özgürlüğü ile ilgili eğitim verebilmek ve bunun tam olarak ne demek olduğunu anlatabilmek.

O.E. : Sizin isminizi Türkiye'deki gazetecilerle ortak yapılan bazı projelerde de duyduk. Türkiye ile diyalog halinde olduğunuz biliyoruz. Türkiye ve Ermenistan arasındaki son gelişmeler hakkında ne düşündüğünüzü öğrenebilir miyiz?

L.B. : Türkiye'deki gazeteciler ve sivil toplum kuruluşlarıyla 2006 yılından beri yaklaşık 10 toplantı yaptık. Hatta malum Ermenistan-Türkiye futbol karşılaşmasından önce bir Türk ve Ermeni gazeteciler arasında bir futbol müsabakası yapma fikrini ortaya atmıştık. Geçtiğimiz yıl 2 kere Türkiye'ye geldim. Kars ve Bursa'da bulundum. Bursa'da oynan maça gittim. İki ülke ilişkilerine değinecek olursak; öncekine göre daha iyi bir durumda olduğunu söyleyebilirim. Tabii ki iki ülkede de iç siyasi meseleler çok fazla ve kamuoyunda çok fazla ayrışma var. Gerçekçi olmak gerekirse normal ilişkileri kısa zaman içinde kurmak da oldukça zor. Hatta imkânsız. Ama şu da var ki biraz önce söylediğim gibi, öncekine

göre daha iyi demek hiç yanlış olmaz. 2 yıl önce hükümetler arasında hiçbir diyalog yoktu. İki tarafın konuşabilmesi hiçbir şey yapmamaktan tabii ki daha iyi. 1-2 yıl içinde her şey normale döne diyecek kadar iyimser değilim. Bu belki 10-15 yılı alır. Bence şu an iyi bir süreç işliyor. Hem Ermenistan hem de Türkiye bazı hatalar yapıyor fakat iyi olan şu ki iki taraf da ön koşulsuz ilişkiden bahsediyor. Tabii ki iki taraftan da ön koşul olarak sayılabilecek açıklamalar da duyuyoruz. Bunlar bazen Karabağ meselesi oluyor, bazen de soykırım... Ben bunların çoğu zaman iç ve dış siyasete malzeme edildiğini düşünüyorum. Bu kadar yıldan sonra ilişkilerin normale dönmesinin çok kolay olmayacağı açık. Fakat birilerinin bir süreci başlatması gerekiyordu. Sivil toplum bazında biz bu konuda çalışmalar yapmaya devam ediyoruz fakat artık siyaseten de bir şeyler yapılması gerekiyor.

O.E. : Size son dönemde en fazla konuşulan konu olan protokolleri sormak istiyorum. Protokolleri ilk kez duyduğunuzda, daha sonra Zürih'te imzalandığında ne düşündünüz ve şu anki aşamada ne bekliyorsunuz?

L.B. : Kişisel olarak Ermenistan hükümeti için çok zor bir süreç olduğunu düşünüyorum. Bildiğiniz gibi Ermenistan çok zor bir değişim döneminden geçiyor. Kastettiğim Sovyet döneminden demokrasiye geçiş süreci. Her seçim döneminde çok büyük sorunlar yaşıyoruz. Şu anda da bence Ermeni hükümetinde çok önemli kanuni boşluklar var. Bence böyle bir belgeyi imzalayacak yetkililer de Ermeni halkı tarafından seçilmeli. Bu tabii iç mesele. Protokoller bana göre iyi hazırlanmış. Ben siyaset bilimci değilim fakat sadece bir vatandaş olarak protokollerdeki maddeleri özellikle de yürürlüğe girmesinden 2 ay sonra sınırın açılması maddesi hakkında çok olumlu düşünüyorum. Ayrıca bizim yıllardır yaptığımız kamuoyu araştırmalarında özellikle Gümrü ve çevresinde halkın sınırın açılmasını çok istediği ortaya çıkıyor. Pek çok kişi 10 Ekim'de Zürih'te gerçekleşen imza törenini heyecanla izledi. Şimdi bildiğiniz gibi protokoller iki tarafta da bekliyor. Burada önce Anayasa Mahkemesi'ne gitti. Oradan bir karar çıktı. Ardından meclisteki görüşmeler, vs. Önce Türkiye imzalamalı dendi. Şimdi bunlar yaşanıyor.

O.E. : Ermenistan parlamentosu bu hafta ayrıca bir yasa değişikliğini kabul etti. Uluslararası anlaşmalarda değişikliği öngören bu yasa tasarısı sizce Türkiye'ye çekilen bir rest ya da protokollerin onaylanmaması durumunda bu belgelerin fesh edileceği yönünde bir tehdit olarak algılanabilir mi?

L.B. : Evet bence böyle. Ben iki tarafın hükümetlerinin de isterlerse süreci hızlandıracak çözümler bulacağına inanıyorum. Maalesef şu anda iki ülkenin de süreci uzattığını görüyorum. Tabii ki Türkiye ve Ermenistan dışında da etkenler var. Bunlar Rusya, ABD ve tabii ki Avrupa Birliği. Tüm bu ülkeler bölgede etkin

olabilmek için mücadele veriyor ve maalesef Türkiye-Ermenistan arasındaki mesele sadece bu iki ülkeyle sınırlı değil. Başta Azerbaycan olmak üzere ki bunda en önemlisi Karabağ meselesi, 1915'in soykırım olarak kabul edilmesi, Rusya'nın petrol ve gaz hatlarındaki etkisi ve istekleri, ABD'nin ilgisi gibi pek çok etken var. İşte böyle olunca Türkiye ve Ermenistan problemlerinde yalnız çözüm arama şansını kaybediyor. Bu noktada liderlere büyük iş düşüyor. Görünen o ki süreçteki tartışmalar, görüşmeler 4-5 yıldan fazla zaman alacaktır.

O.E. : Bir başka soru da Türk ve Ermeni halklarıyla ilgili olacak. Size göre iki toplumun yakınlaşması için neye ihtiyaç var?

L.B. : En önemli adım uzun dönemli projelerle ön yargıları kırmaya çalışmak olabilir. Barışın tesisinde en önemli sorun iki milletin kemikleşmiş ön yargıları, öncelikle bunu kırmamız gerekiyor. İki ülkedeki her meslekten, her yaştan her kesimden insanın birbiriyle diyaloga girmesi gerekiyor. Hükümetlerin de bu konuya el atması gerekiyor. Hükümetler isterse ancak bu gelişmeler kolaylaşır. Çözüm için iki halkın yakınlaşması şart görünüyor.

O.E. : Peki sizin yakın gelecekte Türkiye'den sivil toplum kuruluşları ya da gazetecilerle ortak proje hazırlıklarınız var mı?

L. B. : Türk meslektaşlarımızla ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirebileceğimiz pek çok proje şu anda fikir aşamasında. Tabii bunlar için fon çok önemli. Türkiye'ye gitmek sınır kapalı olmasına rağmen şu anda zor değil. Tabii ki yolu biraz uzatarak Gürcistan üzerinden Türkiye'ye 5-6 saatlik bir sürüşle ulaşabiliyoruz. Ayrıca bildiğiniz gibi İstanbul-Erivan arası uçuşlar da yapılıyor. Türkiye'nin pek çok şehrinde düzenlenen festivallerden, kültürel toplantılardan davetler alıyoruz. Bunların çoğuna da katılıyoruz. Dediğim gibi ortak kültürel organizasyonların artması gerekiyor.

O.E. : Peki son olarak özel bir soru sormak istiyorum. Kurmuş olduğunuz Gazeteciler Birliği oldukça aktif ve şu anda Gümrü'de faaliyet gösteriyor. Başkent Erivan yerine Gümrü'yü seçmenizde özel bir neden var mı?

L.B. : Bu soru bana her zaman soruluyor. Tek özel nedenim Gümrü'lü olmam. Atalarım buraya Türkiye'den gelmiş. Babamın babası Kars'tan, bir diğeri Muş'tan gelmiş. Gümrü'de yerleşmişler ve burada yaşamışlar. Ben de burada doğdum, burada yaşıyorum. (Gülerek)Belki ilerleyen zamanlarda Kars'ta da bir ofis açma şansımız olur, kim bilir?

O.E. : Umarız. Sayın Barseghyan size tekrar zaman ayırdığınız için ve merkezinizde kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz.

L.B. : Ben teşekkür ederim. Benim için de zevkti.

Kiro Manoyan-Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Ermeni Davası ve Siyasi Meseleler Ofisi Sorumlusu

Oya EREN: Öncelikle bize zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz. İlk sorum tahmin ettiğiniz gibi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin son dönemde geldiği noktayla ilgili olacak. Son dönemde iki ülke arasındaki gelişmeler hakkında ne düşünüyorsunuz?

Kiro Manoyan: Görüldüğü kadarıyla iki ülke ilişkileri yaklaşık 1-1.5 yıldır uzatmalı bir süreç haline geldi. Bunun en önemli nedeni de Türkiye'nin pozisyonunda bir değişiklik olmaması. Türkiye'nin gerçekten normal ilişkiler kurmayı istememesi ve Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu sürdürmesi ve Karabağ meselesini ön koşul olarak ortaya koyması başka önemli nedenler olarak karşımızda duruyor. Yapılan görüşmeler Türk siyaset ve siyasetçilerin mantığına göre tanımlandı. Tüm bu görüşmelerde anlaşılacak tek bir nokta var. Türkiye'nin zayıf, güçsüz ve komşularının özellikle de Türkiye'ye bağımlı bir Ermenistan istiyor olması. Protokollerde de bu açıkça görünüyor. Gerçek ve normal komşuluk ilişkilerinin kurulması öncelikle Türkiye'nin soykırımı kabul etmesine ve bundan doğan sorumluluklarını yerine getirmesine bağlı.

O.E. : Türkiye'nin tutumunda değişiklik olmadığını söylüyorsunuz. Fakat yaklaşık 100 yıldır esasında Ermenistan'ın taleplerinde bir değişiklik olmadığını görüyoruz. Bunların içinde soykırımı tanıma olduğu gibi, tazminat, toprak gibi istekler de var ve Ermenistan bu taleplerini bugün de dile getiriyor. İki ülkenin yakınlaşma çabalarının olduğu bir dönemde bile bu isteklerini devam ettiren Ermenistan'ın gerçek bir uzlaşmayı istemediğini söylemek daha doğru olmaz mı?

K.M.: Öncelikle iki ülkenin durumundaki farklılığın altını çizmemiz gerekiyor. Ermenistan bu durumda mağdur olan ülkedir. Türkiye ise soykırımı yapan ülkedir. Bu sebeple Ermenilerin soykırımın tanınmasını istemesi, tazminat, vs istemesi ile Türkiye'nin Karabağ meselesinin çözümünü istemesi farklı konulardır ve farklı değerlendirilmelidir. Bir başka önemli nokta ise, Ermenistan 1991'den bu yana Türkiye'yle önkoşulsuz ilişki kurmaya hazır olduğunu söylemektedir. Bunu unutmamak gerek.

O.E. : Türkiye-Ermenistan arasında Ekim ayında imzalanan protokolleri ilk duyduğunuzda ne düşündünüz ve şu anki süreçte beklentileriniz neler?

K.M. : Taşnak Partisi olarak 27 Nisan 2009 tarihine kadar mecliste koalisyondaydık. Türkiye ve Ermenistan tarafından 22-23 Nisan'da yapılan ortak açıklamadan sonra koalisyondan çekilme kararı aldık. Protokoller açıklandığında çok fazla şaşırmadık çünkü görüşmelerden haberdardık. Biz protokoller gündeme gelmeden önce de tek bir şeyi söylüyorduk. Eğer Türkiye ve Ermenistan arasında bir anlaşma olacaksa öncelikli olarak ele alınması gereken konular olmalı. Bunlardan ilki, yapılacak hiçbir anlaşma metninde Ermenistan'ın soykırımın kabulü ile ilgili çabaları tehlikeye atılmamalı ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi Türkiye tarafından Karabağ sorununa bağlanmamalı. Dediğim gibi protokolleri gördüğümüzde de sürpriz yaşamadık Fakat bizim endişelerimiz daha derindi. Protokollerin açıklandığı günden itibaren, imza töreninde, sonrasında Türk yetkililerden, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve diğer üst düzey yetkililer hep Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ sorununun çözüm sürecine girmesinin ardından normalleşeceğini vurguladı. Diğer bir konu da soykırım ve sınırdı. Bunlar da Ermenistan'ın menfaatleri düşünülerek yazılmamıştı. Tüm bu sebeplerden dolayı protokollerin imzalanmasına karşı çıktık.

O.E. : Protokollerin imzalanmasının ardından metinler onay için iki ülke meclisine geldi. Bu süreçte Ermenistan Anayasa Mahkemesi gerekçeli bir karar aldı. Bu kararda protokollerdeki bazı maddelerin Ermenistan Anayasa'sına aykırı olduğu vurgulandı. Anayasa mahkemesinin bu kararıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?

K.M.: Bizim endişelerimizi doğrulayan bir karar. Fakat maalesef protokollerin uygulamaya geçirilmesinde ne kadar etkili olur bilinmez. Yalnızca şunu söyleyebilirim Ermenistan meclisinde protokoller onaylanacaksa anayasanın gerektirdiği şekilde olmalı. Bu da Anayasa Mahkemesi'nin kararında açıkça belirtildi.

O.E. : Bir başka karar da Ermenistan parlamentosundan geldi. Uluslararası anlaşmalarda değişikliği öngören bir yasa tasarısı mecliste görüşüldü. Bu Türkiye'nin protokollerin onay sürecini uzatmasına karşı bir tehdit olarak algılanabilir mi sizce?

K.M. : Ben bunun Türkiye'ye yönelik bir gözdağı ya da tehdit olduğunu düşünmüyorum. Uluslararası hukuk zaten böyle bir uygulamaya izi veriyor. Bağımsız bir ülke istediği zaman imzaladığı belgeden geri çekilebilir. Ermenistan da sadece bunu bir kez daha doğruladı. Zamanı geldiğinde imzasını geri

çekebileceğini vurgulamış oldu. Fakat bizim üzerinde durulması ve değiştirilmesi gerektiğine inandığımız başka eksiklikler var. Şu anda yalnızca Cumhurbaşkanı'nın uluslararası bir anlaşmayı fes etme yetkisi bulunuyor. Biz bunun kanunlarla güvence altına alınmasını istiyoruz.

O.E. : Bir başka sorum da Ermenistan'ın ekonomik sorunları ve Türkiye ile olan sorunların ülkeye ekonomik etkisi hakkında olacak. Sizce Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi Ermenistan ekonomisine katkı sağlar mı ve bunun önemi nedir?

K.M. : Şu an için görünen o ki öncelikle Rusya-Gürcistan sınırı açılacak. Sonrasında da Türkiye-Ermenistan sınırı... 1993 yılında Türkiye Ermenistan'a ambargo uygulamaya başladığında amacı Karabağ sorununu Ermenistan'ı yalnız bırakarak çözmektir. Fakat geçen 17 yılın ardından bunun işe yaramadığı anlaşıldı. Şu anda da bizim gördüğümüz Türkiye'nin hiçbir ön koşul ortaya koymadan sınırı açması gerektir. Bu sebeple endişelerimizi tekrarlamakta fayda var. Protokollerin bu anlamda hiçbir faydası olduğuna inanmıyoruz hem de çok fazla bedel ödememize rağmen. Sınır kapalı da olsa Ermenistan şu anda Türkiye ile ticaret yapar durumda. Sınır açıldığında da Ermenistan'ı bir peri masalı beklemiyor. O zaman da ekonomik olarak pek çok yasal düzenlemeler sorun çıkaracaktır.

O.E. : Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Rusya'nın rolü nedir sizce?

K.M. : Rusya yaklaşık bir buçuk senedir süreci izleyen taraftır. Başlangıçta Türkiye-Ermenistan arasında belirlenen yol haritasında tam olarak ne olduğunu Rusya'nın da bildiğini sanmıyorum fakat sonrasında sürece dâhil olmak istediği açık. Şöyle bir gerçek daha var, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi durumunda herkesin aklına gelecek ilk soru "Rusya'nın askeri güçleri neden hala Ermenistan'da?" bu soru kesinlikle gündeme gelecektir. Bununla beraber Türkiye-Rusya ilişkileri de her geçen gün yakınlaşıyor ve ne zaman Türkiye ve Rusya yakınlaşsa Ermenistan bunu öder. Bu hep böyle olmuştur. Geline nokta da Rusya sürecin parçası olmayı istiyor ve olacaktır da.

O.E. : Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki rolü nedir sizce?

K.M. : ABD ve aslında genel olarak Batı, Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle kendi menfaatleri için ilgililer. Bu pek doğal karşılanabilir fakat bu menfaatler Ermenistan'ın menfaatleriyle uyumuyor maalesef. Örneğin biraz önce söylediğim

gibi ABD'nin ilk yapacağı Rusya'nın Ermenistan'da bulundurduğu askeri birliklerin varlığını sorgulamak olacaktır. Türkiye artık Ermenistan'a bir tehdit oluşturmuyor diyerek Rusya'nın Ermenistan'daki varlığına son vermek isteyecektir. Bir başka nokta da bölgede bir sorun daha az olursa etki etme imkânı da o kadar artacaktır. Ayrıca şu anda bölgede Batı'yı temsil eden tek ülke Türkiye görünüyor. Diğer ülkeler de bu role talip.

Tabii İran'ı da atlamamak lazım. Şu anda Ermenistan, Türkiye sınırı kapalı olduğundan, İran'la da ticari ilişkiler içinde. ABD, Türkiye ile sınır açıldığında bunu da Ermenistan'ın önüne getirecektir. Türkiye ile ekonomik ilişkilerini yürütebilirken İran'la bu kadar yakınlaşmaya gerek yok diyecektir.

O.E. : Karabağ sorununa gelirsek, konuyu genel olarak ele almanızı isteyeceğim. Bir de başlangıçta Ermenistan'ın Karabağ'ı çevreleyen yedi bölgeden çıkması ihtimali üzerine konuşuldu, bununla ilgili sizce şu anda bir işaret var mı?

K.M. : Öncelikle şunu söylemek isterim. Karabağ hiçbir zaman bağımsız Azerbaycan'a ait olmamıştır. Sovyetler Birliği döneminde Bakü'ye verilmiş hediye idi. Sovyetlerin yıkılmasıyla da Ermenistan'a geri dönmüştür. Ermenistan'ın 7 bölgeden çekilmekle ilgili verdiği bir taahhüt yok. Böyle bir açıklama da gelmedi. Ermenistan'ın her zaman üzerinde durduğu ve altını çizdiği bir şey var o da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Karabağ meselesine bağlanmaması gerektiği. Karabağ Sorununun çözümü için ne gerektiğine gelirsek, bunun için tabii ki görüşmeler ve diyalog gerekiyor. Savaşın herhangi bir çözüm getirmediğini gördük, görüyoruz. Her ne ödün verilecekse bu iki taraflı olmalı.

O.E. : Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ya da bu yolda atılan adımlar Karabağ sorununa ve dolayısıyla Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine de bir güç kazandırmaz mı?

K.M. : Şu anda bir normalleşme sürecinden bahsetmek imkansız. Türkiye'nin protokolleri ortaya atmasının sebeplerinden biri de Karabağ sorununda baskı yapmak ve etkin olabilmek tabii diğer konularda da baskı yapmak. Yalnızca ve yalnızca Türkiye ön koşulsuz olarak Ermenistan'la ilişkileri normalleştirmek isterse Karabağ sorununda olumlu bir etki yapacağına inanabiliriz. Şu anda böyle bir şey yok. Ayrıca Azerbaycan da Karabağ sorunu hallolmadan Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleşecek diye panikte. Türkiye de bu endişeleri giderecek şekilde davranarak Ermenistan'ın önüne Karabağ sorununu koyuyor zaten.

O.E. : Son olarak iki ülke ve iki millet arasında gerçek bir normalleşme için ne gerekiyor sizce?

K.M. :İlk yapılması gerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin elinde. Türk milleti değil devletinden bahsediyorum. Biz hiçbir zaman soykırım için Türk toplumunu suçlamıyoruz. Türk devleti kendi milletine kendi tarihini öğrenmesine izin vermeli. Türkiye'nin bir kapı komşusu olarak tarihte yaşananları, buna ne isim vererseniz verin bilinmesini ve görülmesini istiyoruz. Ayrıca böyle bir facianın bir daha yaşanmayacağı garantisini almak istiyoruz ki bir komşu olarak temiz bir sayfa açabilelim. İki toplum arasında bir sorun olduğuna inanmıyorum. İki millet de kültürel olarak birbirine çok yakın, bu gerçeği göz ardı edemeyiz. Fakat Türkiye'nin devlet politikası değişmeden ve soykırımdan doğan sorumluluklarını yerine getirmeden gerçek bir komşuluk ilişkisinden bahsetmek de imkânsız.

O.E. Kiro Manoyan, zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz.

TOPLANTI RAPORU

(CONFERENCE REPORT)

Halit GÜLŞEN
AVİM Uzmanı
hgulsen@avim.org.tr

ERMENİ SORUNU HUKUK YOLUYLA ÇÖZÜMLENEBİLİR Mİ? İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

(CAN THE ARMENIAN QUESTION BE RESOLVED THROUGH LAW?
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ)

İstanbul Kültür Üniversitesi tarafından 19 Nisan 2010 tarihinde “Ermeni Sorunu Hukuk Yoluyla Çözülmebilir mi” başlığı altında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Moderatörlüğü E. Büyükelçi Murat Bilhan tarafından yapılan toplantıya, Şükrü Elekdağ, Pulat Tacar, Süheyl Batum, Hüseyin Pazarcı, Ali Sirmen, Nur Batur, Ahad Andican, Kamer Kasım, Atilla Sandıklı, Sadi Çaycı, Şükrü Server Aya gibi isimler katılmış ve konu ile ilgili görüşlerini dile getirmişlerdir.

Toplantı CHP İstanbul Milletvekili ve E. Büyükelçi Şükrü ELEKDAĞ’ın, “Ermeni Savlarının Çürütülmesinde Türkiye’nin Yararlanabileceği Hukuk Yolları ve Öneriler” başlığı altında yaptığı sunumla başlamıştır. Elekdağ, ilk olarak Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi’nde belirtilmiş olan soykırım tanımı üzerinde durmuştur. Daha sonra, Ruanda ve Yugoslavya’da yaşanan olaylar konusundaki Uluslararası Ceza Mahkemelerinin verdikleri kararları ele alan Elekdağ, bu kararların soykırım hukuku üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Elekdağ Ermeni sorunu karşısında Türkiye’nin ilk olarak şunları yapması gerektiğini belirtmiştir:

“Türkiye’de mutlaka yabancı tarihçi, hukukçu ve siyaset bilimcilerden oluşan bir toplantı gerçekleştirilmelidir. Bu toplantının ilk bölümünde tarihçiler konuyu ele almalıdırlar. İkinci bölümde, tarihçilerin anlattıkları doğrultusunda nasıl bir hukuksal yolun izlenilebileceği üzerinde durulmalı ve hukuki süreç için en uygun yol belirlenmelidir. Son bölümde de strateji tespiti yapılmalı ve bu doğrultuda hareket edilmelidir”.

Yabancı devlet parlamentolarının Türkiye’yi soykırımla suçlayan kararlar

TOPLANTI RAPORU

almalarının hiçbir hukuki temeli olmadığını belirten Elekdağ, şu noktaların altını çizmiştir:

“Soykırım tanımını hukuktan soyutlamak imkânsızdır. Soykırım uluslararası bir suçtur ve ancak hukuki yollarla saptanabilir. Ayrıca soykırım suçunun tanımı BM Soykırım Sözleşmesi’nde açıkça belirtilmiştir. Bu konuda Türkiye aleyhinde karar alan yabancı devletler kendilerini BM Soykırım Sözleşmesi’nin 6. maddesinde yer alan yetkili mahkeme yerine koymaktadırlar. Bu uluslararası hukukun ihlali anlamına gelmektedir ve bu kararların hiçbir hukuki değeri yoktur”.

Elekdağ, uluslararası bir mahkemeye gidildiğinde Ermeni tarafının öne süreceği iddiaların net olarak bilindiğini ve bu iddiaların hiçbir hukuki ve tarihi temelini olmadığını da belirtmiştir. Ermenilerin kanıt olarak öne sürdüğü Mavi Kitap ve Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü türündeki kaynakların bilim adamları tarafından çürütüldüğünü belirten Elekdağ, Ermenilerin bir başka dayanak noktası olan ABD arşiv belgelerinin de bir sonuç vermesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Elekdağ Uluslararası Adalet Divanı’nın 26 Şubat 2007 tarihinde Bosna Hersek konusunda verdiği karara değinirken önemli bir tespitte bulunmuştur:

“Bu karara kadar, soykırım suçunda uluslararası uygulama suçun bireyselliği prensibine dayanıyordu. Soykırım suçunu bireyler işler, devletin yükümlülüğü ise soykırım suçunu işleyenleri cezalandırmaktır. Ancak 2007 yılındaki kararda BM Soykırım sözleşmesinin 1. ve 9. maddeleri yorumlanarak devletlerin de soykırım suçunu önlemekten sorumlu tutulacağına hükmedilmiştir. Fakat bu noktada bazı kıstaslar getirilmiştir. Bu kıstaslar şunlardır:

- Devlet koşullar ne olursa olsun soykırım suçunun işlenmesini önlemekle zorunlu değildir.
- Devlet yalnızca mantıken elinde bulunan her türlü olanağı suçun işlenmesini önlemek için mümkün olan ölçüde kullanmakla yükümlüdür”.

Elekdağ, Türkiye’nin önünde hukuksal mücadele açısından iki seçenek olduğunu söylerken bu seçeneklerin Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ile Lahey Uluslararası Tahkim Mahkemesi olarak belirtmiştir. Sözde Ermeni soykırımı konusunda Türkiye’yi suçlayan kararlar alan ülkelerden birinin seçilerek UAD’na başvurulabileceğini belirten Elekdağ, bunun sonucunda yabancı ülkelerin aldıkları kararların tekrar gözden geçirilmesi durumunun ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Ancak Divan’ın başvuruyu geri çevirme olasılığının bulunduğu da belirtilmiştir.

İkinci yol olarak Lahey Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne gidilmesini gösteren Elekdağ, bu konuda şu noktalara değinmiştir:

“Türkiye, Ermenistan'a birlikte Lahey Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne gitme çağrısında bulunacaktır. Ermenistan kolay kolay bu mahkemeye gitmeyecektir. Ancak Türkiye'nin bu başvuruyu yapması için BM Soykırım Sözleşmesi'nin geriye dönük olarak uygulanmasını kabul etmesi gerekmektedir. Türkiye böyle bir çağrıda bulunması halinde iki olasılıkla karşılaşacaktır. Birincisi Ermenistan'ın öneriyi reddetmesidir. Erivan hukuken zayıf olduğunu bildiğinden ve dünyada son derece haklı gördüğü konumunu riske atmamak için büyük olasılıkla öneriyi reddeder. Bu durumda Ermenistan uluslararası alanda sağladığı siyasi ve moral üstünlüğünü kaybeder. İkinci olasılık, zayıf bir ihtimal olmasına rağmen, Ermenistan'ın bu öneriyi olumlu yaklaşmasıdır. Bu durumda tarafların aralarında bir tahkimname metni üzerinde anlaşması gerekmektedir. Tahkimname metninin hazırlanması başlı başına bir müzakeredir ve uzun sürebilir. Türkiye'nin tahkim önerisinde bulunması her açıdan kendi yararına ve hiçbir riski yoktur. Türkiye'nin bu yöndeki önerisi dünyanın ezberini bozacaktır ve Türk savlarına inandırıcı bir nitelik sağlayacaktır”.

Toplantıya katılan Prof.Dr. Hüseyin Pazarcı, bu mahkemelere gidilmesinin bir seçenek olduğunu ancak bu seçeneğin bazı riskler taşıdığını dile getirmiştir. Pazarcı, bu konuda şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Sayın Elekdağ Türkiye'nin önünde iki seçenek olduğundan bahsetmiştir. Halbuki Türkiye'nin önünde üçüncü bir seçenek daha vardır, Ad hoc Uluslar arası Hakemlik Mahkemeleri bize bu konuda daha avantajlı bir konum sağlayabilir. UAD'ında bir takım olumsuzluklarla karşılaşmamız söz konusudur. En başta Divan'ı seçme, hakemliğe oranla bizim elimizi kolumuzu daha çok bağlayan, esnekliği ortadan kaldıran bir durumu ortaya getirecektir. Divan'ın yargıçları bellidir. İkinci olarak Ermenistan ile ortak bir tahkimname hazırlama olasılığı, Ermenistan'ın protokoller sürecinde izlediği tavrına bakıldığında, yok gibi görünmektedir. UAD'na gidilmesi durumunda 1948 sözleşmesinin 1915 olaylarına nasıl uyarlanabileceği konusunda ciddi çalışmalar yapmak gerekmektedir. Taraflar arasında siyasi olarak sorun var demek, bu sorunun hukuki olarak da var olduğu anlamına gelmez. Bu karşılaşabileceğimiz birinci sorundur. Bir diğer sorun, UAD'na tek taraflı başvurulması durumunda, mahkeme ilk olarak taraflar arasında daha önceden bu sorun ile ilgili anlamlı bir görüşme yapıp yapılmadığını sorgulayacaktır. Bunların da yapılması ya da kanıtlanması gerekecektir. Bu ön görüşmeler bir davranış yükümlülüğüdür. Dolayısıyla bu da uzun zaman alabilecek bir başka sorundur. Üçüncüsü, Divan herhangi bir sözleşmeyi,

anlaşmayı yorumlama yoluna gittiğinde 1948 sözleşmesine taraf olan bütün devletlere, sizde müdahil olmak istiyor musunuz diye soracaktır. Ve Divan'ın statüsüne göre müdahil olma hakları vardır. Müdahil olma yolunu açtığımız andan itibaren sadece Ermenistanla hukuki mücadeleye girmeyeceğiz, dünyanın bu konuda bizi etkilemek isteyen devletlerini de o platforma sokacağız. Bu durumda bir sakınca olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oysa ki ad hoc hakemliğe gidilmesi durumunda çok daha esnek imkanlara sahip olunmaktadır. Hakemleri siz seçiyorsunuz, ayrıca mahkemenin işleyiş usulü karşı taraf ile birlikte oluşturulmaktadır. Usulde son aşamaya gelene kadar iki taraf isterse değişiklik yapabilir. Dolayısıyla bu yöntem insanın, devletin elini daha rahat bırakmaktadır.

Prof. Dr. Süheyl Batum, Türkiye'nin bu konuda beklememesi, mutlaka hukuksal alanda bir adım atması gerektiğini ileri sürmüştür. Ermeni sorununun uluslararası alanda "tarihsel olarak doğruluğu kanıtlanmış olaylar" olarak algılandığını ve bu şekilde kabul gördüğünü dile getiren Batum, doğru bir hukuksal strateji ile hareket edildiğinde, mutlaka olumlu bir sonuç alınabileceğine inandığını ve hukuksal mücadelenin tek yol olduğunu ifade etmiştir. Batum konuşmasında şu noktaların üzerinde durmuştur:

"Sayın Elekdağ ve Pazarcı'yı dinledikten sonra Türkiye'nin mutlaka bir şeyler yapması gerektiğini düşünüyorum. Durmak, bakalım ne olacak diye beklemek bizi bir yere götürmeyecektir. Bu toplantı birkaç kez daha yapılmalı ve başvurulabilecek tüm hukuksal yollar ayrıntıları ile tartışılmalıdır. En sonunda da belirlenen hukuksal yol siyasal iktidarlara anlatılmalıdır. Tüm mutfak çalışması Türkiye'de konu ile ilgilenen kişiler tarafından yapılmalıdır. Diplomatlar, ceza avukatı ve akademisyenler tarafında oluşturulacak bir ekibin bu hukuki süreçte mutlaka başarılı olacağına inanıyorum. Bu konuda büyükelçilerin önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü hem hukuksal boyutu hem de uluslar arası konjonktürü iyi biliyorlar".

Bir diğer katılımcı E. Büyükelçi Pulat Tacar ise, özellikle UAD'ye başvurmanın bir sonuç getirmeyeceğini düşündüğünü söylemiştir. Tacar, "adil hafıza" teriminin önemli olduğunu ve uluslar arası platformlarda bu terimin öne çıkartılması gerektiğini belirtmiştir. Tacar, şu noktaların üzerinde durmuştur:

"Uluslararası alanda sözde Ermeni soykırımı konusunda bir eğilim olduğunu biliyoruz. Ben uluslararası hukuka devlet olarak başvurmanın bir sonuç vermeyeceğini düşünüyorum. Ayrıca şu noktada bir tereddüdüm bulunmaktadır. Uluslararası tahkime gitmek süreci 1948 sözleşmesinin

dışına çıkarır mı çıkarmaz mı? Bu cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Tahkime gitmek bizi ceza hukuku çerçevesi dışına çıkarıp özel hukuk çerçevesine sokabilir ve bu durumda olası tazminat talebi gündeme gelebilir. Zaten Ermenistan'ın yöneldiği nokta tazminattır. Bunu bilmemiz ve buna göre hareket etmemiz lazım. Bu konuda çok hazırlıklı olduğumuz takdirde kuvvetli olabileceğimizi düşünüyorum”.

Katılımcılardan Doç Dr. Sadi Çaycı, Türkiye'nin Ermeni sorunu konusunda yapılan her açıklamayı çok ciddiye alındığını ve bunun bir hata olduğunu belirtmiştir. Çaycı Ankara, Kars ve Lozan Antlaşmalarında bazı özel maddeler olduğunu, bu maddeler ile sorunun hukuki olarak çözüldüğünü, bu noktada Türkiye'nin bir hukuk davası açmasının gereksiz olduğunu dile getirmiştir. Çaycı'nın konuşmasında üzerinde durduğu bazı noktalar şunlardır:

“Kars, Ankara ve Lozan Antlaşmalarında konu ile ilgili özel hükümler bulunmaktadır. Bu özel hükümler varken, bunları yok farz ederek bir hukuk uyumsuzluğundan bahsetmenin, hukukta hiçbir mantığı olamaz. Hukukta kim şikayetçi ise hukuki dayanağını gösterip konuyu hukuk merciine o götürür. Eğer Ermenistan'ın, ABD'nin, Fransa'nın veya başka herhangi bir devletin Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı 1948 veya 1967 sözleşmesinin uygulanması ile ilgili bir sorunu varsa uluslararası hukuka başvurmanın yöntemi de bellidir başvurulacak mekanizmalar da bellidir. Şu örneği vermek sanırım daha açıklayıcı olacaktır: Benim bir vilayette evim var, tapuda kayıtlı, içinde kiracım var, sözleşmesi var. Fakat bu kiracı nasılsa çevresindeki herkesi o evin sahibi olduğu konusunda inandırmış. Bu ev benimdir diye mülkiyet iddia ediyor. Bu durumda ben bir noktada pes ediyorum, tapu kaydını yok sayıyorum, kira sözleşmesini yırtıyorum ve mahkemede tescil davası açmaya kalkıyorum. Bunun mantığı ne kadar geçerli bir mantık olursa, Türkiye'nin bu konuyu hukuki platforma taşıma girişiminde bulunması da o kadar geçerli bir yöntem olabilir”.

Gazeteci yazar Ali Sirmen ise, Türkiye'nin uluslar arası alanda büyük bir imaj erozyonuna uğradığını dile getirirken, bu konunun mutlaka üzerinde durulması ve dikkate alınması gerektiğini söylemiştir.

Prof. Dr. Ahat Andican, şu ana kadar yabancı meclislerin aldıkları sözde soykırım kararlarını araştırdığını ve bu kararların nasıl çıktığını bazı örneklerle açıklamıştır. Andican, Ermenilerin bu süreçlerde ilk olarak kitlesel ölüme neden olunmasını ön plana çıkarttıklarını dile getirmiştir. Andican konunun uluslar arası mahkemelere taşındığında ve tarafsız bir yabancı hâkimin önüne geldiğinde çıkabilecek sonuçlar konusunda tereddütlü olduğunu belirtmiştir. Böyle bir durumda hâkimin, Ermenilerin yaptıkları tüm ihanetlere rağmen, Osmanlı Devleti'nin bu kararı

almasını haksız bulabileceğini dile getirerek, konunun ve izlenecek yolun ayrıntıları ile düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bir diğer katılımcı Şükrü Server Aya, bu konuda kişisel temelde birçok çalışma yapıldığını ancak ortak çalışmaların gerçekleştirilemediğini, ayrıca devletten de destek görmediğini söylemiştir.

Toplantı E. Büyükelçi Murat Bilhan'ın genel bir değerlendirme konuşması ile son bulmuştur.

KİTAP TAHLİLLERİ

(BOOK REVIEWS)

Halit GÜLŞEN
AVİM Uzmanı
hgulsen@avim.org.tr

ERMENİ ASILLI RUS GENERAL KORGANOFF'A GÖRE KAFKASYA CEPHESİNDE OSMANLI ORDUSUNA KARŞI ERMENİ FAALİYETLERİ

(ARMENIAN ACTIVITIES AGAINST THE OTTOMAN ARMY
IN THE CAUCASIAN FRONT ACCORDING TO RUSSIAN
GENERAL OF ARMENIAN ORIGIN KORGANOFF)

Yazar: Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde
Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri, Genelkurmay Başkanlığı Harp
Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2010, 242 Sayfa.

Türk Askeri Tarih Komisyonu (TATK) Üyesi Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR tarafından 14 Nisan 2010 tarihinde Harp Akademileri Komutanlığı Komutanlık Konferansları kapsamında "Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a¹ Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri" konulu bir konferans verilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan kitapta, söz konusu konferans metnine ek olarak Birinci Dünya Savaşı'na Kafkas Cephesinde katılan Ermeni asıllı Rus Generali Korganoff'un, Ermenilerin Osmanlı ordusuna karşı düşman ordusuyla yaptıkları işbirliği ve silahlı isyan faaliyetlerini anlattığı eserin Aytekin Cantekin ve Mahir Yücel Sanoğlu tarafından yapılan Fransızca'dan (Las Participation des Armeniens a la Guerre Mondiale sur le Front du Caucase: 1914-1918) ilk Türkçe tercümesi eklenerek Harp Akademileri Komutanlığı tarafından basılmıştır.

Korganoff'un 24 kısa bölüm ve 19 cephe planından oluşan eserinin konusu; Birinci Dünya Savaşı başlarken Kafkas Cephesinde Ermeni Lejyonlarının nasıl örgütlendikleri ve bu şekilde oluşturulan birliklerin Rus ordusu saflarında "düşman" Türk ordusuna karşı nasıl savaştıklarıdır. Korganoff Ermeni Lejyonları ile ilgili yaşadığı tanıklığı yazarken çok sayıda askeri belgeden yararlanmıştır. Korganoff'un yararlandığı bu belgelerin tümü kitabın içinde yer almaktadır.

1 Kafkas Cephesi Genel Karargâhı Eski Kurmay Başkan Yardımcısı

Hikmet Özdemir, General Korganoff'un aktardıklarını göz önünde bulundurarak önemli bir tespitte bulunmaktadır. Bu bağlamda Özdemir'e göre Ermenilerin Rusya saflarında savaşa katılması dört aşamada gerçekleşmiştir:

- Birinci Aşama: Lejyonlar
- İkinci Aşama: Avcı Taburları
- Üçüncü Aşama: Tek Komutanlık
- Dördüncü Aşama: Doğu Anadolu'da Ermeni Askeri İdaresi

Özdemir, Korganoff'un aktardıklarına dayanarak, bu dört aşama boyunca Ermenilerin Ruslarla adım adım hayata geçirdikleri işbirliğini gözler önüne sermektedir.

Korganoff, birinci bölümde önemli bir bilgi vererek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı almadan önce Ermeni teşkilatlanmasının başladığını ortaya koymaktadır:

"Birçok görüşmeden sonra, eylül ayının ortalarında, Tiflis'teki 'Ermeni Milli Bürosu', Kafkasya'da Ermeni gönüllülerden oluşan 4 lejyon oluşturmak için onay aldı. Bu birliklerin oluşturulması 1914 Ekim ayının sonunda, yani Türkiye tarafından savaş ilan edilmesiyle aynı zamanda tamamlandı. Bu lejyonların komutası, hepsi de Türklere karşı verilen mücadelenin tecrübeli çetecilerinden olan Ermeni milli kahramanları Andranik, Dro, Amazaspe ve Keri'ye verilmişti".

Korganoff savaşın ilerleyen dönemlerinde Rus birliklerinin Van Vilayeti'nden çekildiği haberinin Ermeni halkı üzerine bomba gibi düştüğünü ve bu durumun lejyonların moralini de dolaylı olarak etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca mevcut şartlar altında Kürtlerle Ermeniler arasındaki mücadeleye de dikkat çekilmektedir. Bu mücadeleye değinen Korganoff bu konuda şu ifadeleri kullanmaktadır:

"25 Kasım'da Erciş'ten keşif için yollanan Lejyon, Erciş'e en yakın sektördeki Kürtleri temizledi ve dikkatini Zelyanderesi'ndeki geçide çevirdi. Durum açıkça ortaya çıkınca, Van Grubunun Komutanı Erciş grubunu Kürtlere karşı bir hücumla vazifelendirdi".

Korganoff'un askeri raporlara dayanarak anlattıkların dikkat çeken önemli noktalardan bir diğeri Rus birliklerinin Kafkas cephesini terk edeceğinin belirmeye başlaması üzerine 23 Aralık 1917 tarihinde Kafkas Cephesi Komutanı, Ermeni Kolordusunun oluşturulması emrini vermiştir. Bu süreç sonunda Kafkas Cephesinden çekilmeye başlayan Rus birliklerinin yerini Ermeni birlikleri almıştır.

Yukarıda verdiğimiz birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde yoğun bir Rus-Ermeni ittifakı söz konusudur. Bu eser, mevcut ittifakı belgelerle ortaya koyması bakımından büyük önem taşımakta ve konu ile ilgilenen araştırmacılara özgün bilgiler sunmaktadır.

HANGİ ERMENİ SORUNU?

(WHICH ARMENIAN QUESTION)

Yazar: Doç. Dr. Sedat Laçiner

Ankara, Hangi Ermeni Sorunu?, USAK Yayınları, 2009, 256 Sayfa.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Başkanı Doç. Dr. Sedat Laçiner'in son kitabı "*Hangi Ermeni Sorunu?*" başlığıyla yayınlanmıştır. Ermeni meselesi üzerine bugüne kadar birçok eser kaleme alan Doç. Dr. Sedat Laçiner'in "*Hangi Ermeni Sorunu?*" adlı eseri beş bölümden oluşmakta ve yazarın bir önceki kitabı olan "*Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*" adlı eserindeki bazı bölümlerde burada yer almış bulunmaktadır.

"*Hangi Ermeni Sorunu*" başlıklı ilk bölümde Ermeni sorununun temelini 19. yüzyılda Doğu Sorunu adı altında ilk defa ortaya atıldığı, zamanla bağımsızlık hareketi haline gelmeye çalışan yerel isyanlarla devam ettiği ve batılı devletlerin desteğinin kesilmesiyle birlikte büyük bir çöküş yaşandığı ifade edilmiştir. Ermeni meselesinin Cumhuriyet döneminde de önemli bir sorun olduğuna işaret eden Laçiner, Atatürk'ün Ermeni iddialarının hiçbirini antlaşmaya koydurmayarak sorunu Lozan Konferansı'nda kökünden çözmeye çalıştığı belirtilmiştir. Tehcir yıllarının ardından Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu kez Anadolu'dan diğer ülkelere Ermeni göçlerinin başladığını ve bununda Ermenilerin kendi korkularından kaynaklandığını şöyle ifade etmiştir: "*...Yaşanan onca olaydan sonra Ermeniler Atatürk yönetiminin her an onları yok edebileceğini düşünüyorlardı. Çünkü pek çok Ermeni milliyetçisinin gözündeki Mustafa Kemal Atatürk de diğer İttihatçılar gibi Ermenilerin yaşadığı trajediden sorumluydu. Karşı intikam kampanyalarından çekinen on binlerce Ermeni, ortada ciddi bir belirti olmasa da, Cumhuriyetten sonra da akın akın ülkeyi terk ettiler. Özellikle Kilikya bölgesi adeta boşaldı. Dönemin Fransız elçisi Ermeni ahalیه "biz sizleri burada tutabilmek için çok uğraştık, fakat şimdi siz gönüllü olarak buraları boşaltıyorsunuz." Diyerek sitemde bulunmuştur.*"

1973'ten itibaren yeni bir Ermeni terör hareketinin ortaya çıktığını belirten

Laçiner, terörün 1986'ye kadar devam ettiğini ve Osmanlı dönemindeki Ermeni teröründen farklı olarak doğrudan Türkiye Cumhuriyeti devletine yönelik olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'de yaşayan Ermenilerin söz konusu terör faaliyetlerine destek vermediğini de özellikle belirten Laçiner, eylemlerin temel hedefinin diğer devletlerin konuya ilgisini çekmek ve Türk devletine zarar vermek olduğu şeklinde özetlemiştir. Terör faaliyetlerinin sona ermesiyle birlikte sorunun şekil değiştirdiği ve yerini Türkiye karşıtı lobcilik eylemlerinin aldığı, böylelikle sorunun 1990'lı yıllarda zirveye ulaştığına işaret edilmiştir.

Ermeni sorunu konusunda birbirinden farklı özellikler sergileyen ancak birbiriyle bağlantılı üç ayrı sorunun bulunduğu işaret eden Laçiner Türkiye'nin çözüm önerilerinin ortaya konmasında bu faktörü de göz önünde bulundurması gerektiğini belirterek, konuyu diaspora sorunu, Ermenistan sorunu ve soykırım iddiaları olarak üç ayrı başlık halinde ele almayı tercih etmiştir. Yine "*Ermeni Sorunu: Suç ve Ceza*" başlıklı bölümde 1915 tehcirinin tarihin özel bir döneminde özel şartların ürünü olduğunu ve kendi iklimi içinde değerlendirilmek zorunda olduğunu, tehcir yıllarında Osmanlı devletinin en düşük rütbeden en üst rütbeye kadar hatalı yetkilileri ve saldırılara katılan sivilleri en ağır şekilde cezalandırdığını da dile getirmiştir.

Kafkasya'daki dengeler ve Ermeni sorununun ele alındığı eserin ikinci bölümünde ayrıca Türkiye-Ermenistan arasında yürütülen görüşmeler ile iki ülke ilişkilerinde Azerbaycan faktörü ele alınırken üçüncü bölümde ise Batılı devletlerin Ermeni sorununa bakış açısını değerlendirerek Ermeni tarafının sorununun çözümü konusunda sürekli ABD'den destek beklediğini, buna karşın ABD'nin daha ziyade Türkiye'de Amerikan karşıtlığıyla ilgilendiğini, Fransa'nın ise ABD'den farklı olarak Türkiye aleyhinde kararlar aldığı ve bu durumun iki ülke ilişkilerinde siyasi ve ekonomik olmak üzere bir takım ciddi sıkıntılara neden olduğuna işaret etmiştir.

Hrant Dink cinayetinin Ermeni sorununa etkisinin ele alındığı dördüncü bölümde cinayetin özellikle Batı'da, AB ve ABD nezdinde Türkiye'nin yürütmekte olduğu görüşmelere olumsuz bir etkide bulunduğunu, ayrıca uluslararası alanda Türkiye'ye yönelik derin devlet suçlamalarını daha fazla gündeme taşıdığına ve Türkiye'nin imajına olumsuz bir etkide bulunduğuna işaret edilmiştir. Bu bölümde ayrıca Hrant Dink cinayetinin ardından Türk basınında adeta ilk defa Ermenistan tarafının diplomatik ilişki kurma önerisinde bulunduğu yönünde bir havanın oluşturulduğu oysa Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerde önkoşul ileri sürebilecek bir konumda olmadığı da ifade edilmiştir. Yine bu bölümde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, Bağımsızlık bildirgesinde Türkiye'nin Doğu illerinden 'Batı Ermenistan' olarak bahsetmesi ve bu illerin de alınacağı yönündeki imaları ve Ermenistan anayasasında Türkiye aleyhinde yer alan ifadeleri nedeniyle Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kestiği de ele alınan konular arasındadır.

Hrant Dink ve Mesrob Mutafyan II'nin karakterlerinin de karşılaştırıldığı bu bölümde Laçiner'in her ikisinin tamamen farklı ve zıt karakterler olduğunu tespit ettiği görülmektedir. Patrik'in Dink'ten farklı olarak Ermenistan'a romantik bir şekilde bağlı olmadığı, daha ziyade Ermenistan'ı küçümseyen bir tavrının olduğunu, Ermeniliğin asıl temsil makamının İstanbul olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Laçiner, Dink'in ise son derece mantıklı ve sakin bir insan olduğunu, stratejik ve diplomatik düşündüğünü buna karşın hem Mesrob II hem de Hrant Dink'in de ortak bir noktaları olduğu ve bunun da Diaspora ve Ermenistan Ermenilerinin tavrırları karşısında Türkiye'ye sahip çıkan bir tutum sergilemek olduğuna vurgu yapmıştır.

Hrant Dink ile Talat Paşa cinayetlerini de karşılaştıran Laçiner, iki cinayet arasında bazı benzerlikler olduğuna şöyle işaret etmiştir:

“Osmanlı Devleti'nin İçişleri Bakanı Talat Paşa 15 Mart 1921'de Berlin'in kalabalık bir sokağında, gündüz Sogomon Tehlerian adlı bir Ermeni tarafından öldürüldüğünde Ermenilerin tavrı hiç de günümüz Türkiye'sinin tavrı gibi olmamıştır. Oysa Dink cinayeti ile Talat Paşa cinayeti arasında büyük benzerlikler vardır... Her iki kurban da ensesinden vurulmuştur. Her iki kurbanın da ayakkabılarının altı deliktir. Her iki cinayet de gündüz ve kalabalık bir sokakta meydana gelmiştir. Talat Paşa cinayetinden sonra Tehleryan büyük bir kahraman olarak kabul görmüştür ve bugün dahi diaspora Ermenileri ve Ermenistan Ermenileri Tehleryan'ı büyük bir kahraman olarak görmektedirler. Sadece Ermeniler mi, Alman 'adaleti' de cinayet davasında katil yerine kurbanı yargılayan yeryüzündeki ender mahkemelerden biri olmuştur. Katil kısa bir yargılamadan sonra serbest kalmıştır...”

Eserin beşinci bölümünde ise 2005 yılında gerçekleştirilen ve Türkiye'de ilk kez Ermeni tezlerini geniş bir biçimde kamuoyu önünde savunan Ermeni konferansı konu edinilirken son bölümde ise Doç. Dr. Sedat Laçiner ile Kafkasya ve Ermeni sorunu konulu iki adet mülakata yer verildiği görülmektedir.

Sonuç olarak eserde Ermeni sorunu, soykırım iddiaları, Kafkasya'daki gelişmeler, iki ülke arasındaki temel sorunlar, diğer devletlerin konuya yaklaşımı, bölgesel, ekonomik ve siyasi çıkarlar ele alınarak konunun tarihi boyutuyla ilgili önemli bir kaynak sunulduğu, öte yandan Dink cinayeti, Ermeni Konferansı ve Türkiye-Ermenistan Protokolleri gibi güncel meselelere de değinilerek okuyucuya geçmişle bugünü karşılaştırma imkanı verildiğini söylemek mümkündür.

MACARİSTAN VE ERMENİ MESELESİ

(HUNGARY AND THE ARMENIAN QUESTION)

Yazar: Yücel Namal

Macaristan ve Ermeni Meselesi, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, 176 Sayfa.

2010 yılının Nisan ayında Yücel Namal'ın Macaristan ve Ermeni Meselesi başlıklı kitabı yayımlanmıştır. Namal eserinde ağırlıklı olarak 1878–1920 yılları arasında Macar devlet yetkilileri, yazarları ve basınının Ermeni meselesine nasıl yaklaştığını incelemektedir.

İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümde, XVII-XIX. yüzyıllar arasında Macaristan'da yaşayan Ermenilerin durumu ve aynı dönemde Macaristan'daki Ermeni faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Macaristan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla kendi içinde değişen olgulardan, Türk-Macar ilişkilerinden, Macaristan'da yaşayan Ermenilerden ve Macaristan Meclisi'ndeki Türklerin aleyhine yaptıkları çalışmalardan bahsedilmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde dönemin Macar yöneticileri ve yazarlarının Ermeni meselesine bakışı ile ilgili düşünceleri ve görüşleri aktarılmaktadır. Bu bölümde suikast düzenlenen II. Abdülhamit'e, Macar Basını'nın sunduğu övgüler dikkat çekmektedir. Bir Macar gazetesi olan Budapesti Hirlap'ta, II. Abdülhamit hakkındaki '*Sultan'ın Jübilesi*' adlı yazıda şöyle bahsedilmektedir.

"(...) Sade bir hayat sürdürmektedir ve sabahtan akşama kadar çalışmaktadır. Çevresi pek değişmektedir. Soylu ve iyi bir mizaca sahiptir ve adaletsizlikten nefret eder ve ezilenlere yardım etmek ister. Güzel sanatları sever ve barışa susamıştır. Pek çok kez, Avrupa'nın anlaşmazlıklarını önledi. Barışsever olan herkes, gönlü yüce Tanrı'nın da onu yerleştirmiş olduğu hassas görevinde yine uzun bir zaman kalmasını dilemelidir. Düşmanları bile, bütün görevi boyunca parlak ve arı bir yıldız tarafından aydınlatılmış olduğunu inkâr edemezler."

Bu övgülerin yanı sıra Macarların, Türkler aleyhinde gelişen olaylar karşısında

gösterdikleri yardım ve dostluk açıkça görülmektedir. Macarlar, 'Presse, Egyetertes, Pier Kipar, Pesti Naplo, Racentpost, Pester Lloyd, Freindenblatt, Volkszeitung, Extreblatt, Novel Presse, Novel Presse Liber, Politik' gazetelerinde yayımlamış oldukları yazılarda, Türk aleyhtarını tutumları sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Macarlar, İngiltere basınında Türk aleyhtarını çıkan haberleri de sert bir şekilde eleştirmekten çekinmemişlerdir. Bu noktada Macar basınının hiçbir zaman Ermeni olaylarına karşı duyarsız kalmadığı görülmektedir.

Novel Presse gazetesinde konu ile şöyle yazmaktadır:

"(...) Osmanlı Devleti'nin devam ve bekasını arzu edenlerin Osmanlı topraklarında huzur ve asayişin sağlanmasını arzu etmelidir; hâlbuki İngiltere, Rusya ve Fransa'nın izledikleri yol Osmanlı Devleti'ni yıkmaya yol açıyor. Islahat kararının Anadolu'da toprakların bir kısmında uygulanması çıkabilecek sorunları önlemek ve dışarıdan yapılan müdahaleleri önlemek. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalışan devletlere başkanlık yapması Osmanlıyı rahatlatmaz. 'Dost olan İngiltere Mısır ile Kıbrıs'ta yerleşmekten başka ne yaptı?'"

Macar yazar ve akademisyenlerde Ermeni meselesine duyarsız kalmamışlardır. Atilla Von Orbok, Ermeni meselesi üzerine Türkler lehinde çalışmalar yapmış, eski Rus Başkonsolosu General Mayevsky'in 'Van ve Tebaayi Vilayetlerinin İstatistiği' adlı kitabının önemli kısımlarını Macarcaya çevirmiş ve bütün maliyetini karşılayarak bastırıp Macaristan Ahali Fırkası'nın milletvekillerine ve halka ücretsiz olarak dağıtmıştır.

Orbok, 1 Temmuz 1916 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği mektubunda bu kitabı yayımlamaktaki amacını şöyle açıklamıştır:

"Türk-Macar samimi bir taraftarı olan bendeniz, Avusturya-Macaristan'ın bazı muhalefesinde özellikle Katolikler arasında Türk Hükümet ve Türk milletinin Ermenilere karşı yaptığı durum hakkında bu olayın içyüzünü bilmeksizin bazı kötü fikirler beslediklerine esefle şahit oldum. Hatta siyasi partilerimizden biri Osmanlı Hükümeti'nin güya Ermeniler karşı izlediği kötü siyasetten dolayı Meclis-i Mebusa'nda gensoru vereceği haberini aldım esefle karşılayarak, bu durum Türk-Macar dostluğu fikrine sekte vuracağı gibi Balkan Harbi'nden beri tam kanaat ile vatanımın çıkarı gereğinden olarak yayımladığım makalede daha ziyade gerçeklerin bilinmesine çalıştığım iki akraba millet arasında mevcut olan kardeşlik bağına karşı tehlike teşkil edecekti. (...)"

Arminus Vambery, Ermeni meselesi hakkında Avrupa basınına tekzipler yazmıştır.

Vambery, 'iftiraya uğramış bu asil ulus' diye seslendiği Türkleri savunurken matematiksel verilere de başvurarak Ermenilerin hiçbir yerde nüfus yoğunluğuna ulaşamadıklarını belirtmektedir.

Vambery, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenileri zulme uğrattıkları konusunda iddiaları kesin bir dille şu sözlerle yalanlamıştır:

"Dürüst ve açık sözlü herkes Avrupa'da yayımlanan bu raporların düşmanca iftiralarından başka bir şey olmadığını görecektir. Çok eski zamanlardan beri uyruklarının her sınıfına iyi davranan; din, ırk ayrımı yapmaksızın tüm yoksulları koruyan, Hristiyan baskı ve işkencesine uğramış Musevileri barındıran bir hükümet, bir-iki Ermeni ailesi herhangi bir nedenle komşu ülkeye göç etti diye despotluk ve zulüm yapmakla suçlandırılmaz."

Ayrıca Vambery, Ermenilerin asıl amaçlarının ne olduğu konusunda şunları dile getirmektedir:

"(...) Bağımsızlıklarını kazanma fikri Ermenilerin kalbinde pek büyük etki etmiştir. Bununla beraber onlar da Avrupa'nın desteği sayesinde böyle bir amaç edinmişlerdir. Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların gerek arzularıyla ve gerekse Bulgarların baskısı neticesinde Müslümanlar göç ettiklerinden Bulgarların nüfusu artmıştır, işte bu durum onların başarılı olmalarını sağlamıştır. Ermeniler de bu durumda olup Kürtlerin, Yezidilerin ve Türklerin imhası ile Ermenilerin yaşadığı Anadolu topraklarının kendilerine kalması arzusu peşindedirler. (...)"

Macaristan ve Ermeni Meselesi adlı kitabında Namal, savunduğu hususları ve Macar belgelerine dayandırmıştır. Namal, bu belgelerden yola çıkarak, yıllarca Türk toprakları içerisinde huzurlu bir şekilde yaşamış olan Ermenilerin, emperyalist Batılı Devletler'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak, huzurunu bozmak ve Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını elde etmek amacıyla maşa olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Üzerinde çalışma yaptığımız bu kitapta Namal, Ermeni meselesine Macarların gözünden bakmaya çalışmıştır. Macaristan'da bulunan Ermenilerin faaliyetleri, Macarları Türklere karşı savunmaya itmiştir. Ermeni meselesinde bir üçüncü devletin şahit gösterilmesi, Türkiye açısından oldukça önemlidir.

Bunların yanı sıra eserde yıllardan beri süre gelen Türk-Macar dostluğu açıkça görülmektedir.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

(RECENT PUBLICATIONS)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

TRT6, Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

Bu Köşedeki Adam

Hrant Dink
Türkçe
318 Sayfa
Metis Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 605 899 001 2

Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler

Hikmet Özdemir
Türkçe
254 Sayfa
Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009
ISBN: 978 975 141 336 9

Çileli Ağavani

Hraç Norşen
Türkçe
258 Sayfa
Aras Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 605 575 306 1

Tokatlı Yetvart'ın Anıları

Andre Sernin; Çeviren: Anais M.
Martin
Türkçe
116 Sayfa
Pencere Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN No: 978 605 404 927 1

Türk Ermeni İlişkileri - Yabancı Belgeler Işığında, Dünü Bugünü

Ahmet Gürel
Türkçe
398 Sayfa
Şenocak Yayınları, İzmir, 2009
ISBN: 978 605 602 845 8

Soğuk Savaş Sonrası

Kafkasya
Kamer KASIM
Türkçe
292 Sayfa
USAK Yayınları, Ankara, 2009
ISBN: 978 605 403 0217

Rus Yarbayının Ağzından

Türklere Karşı Ermeni Vahşeti
Dün Türkiye Bugün Azerbaycan
Muhiddin Nalbantoğlu
Türkçe
192 Sayfa
Toker Yayınları, İstanbul, 2010
ISBN: 975 448 164 8

Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar

Müverrih Kiragos
Türkçe
96 Sayfa
Elips Yayınları, İstanbul, 2009
ISBN: 978 605 423 2147

Ninelerimizin Komşuları - Türk Ermeni İlişkilerinin Barışçı Yönleri

Zekeriya Başkal
Türkçe
339 Sayfa
Liberte Yayınları, İstanbul, 2010
ISBN: 978 975 620 1435

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Ermeniler, Techir ve Sonrası

Azmi Süslü

Türkçe

416 Sayfa

Berikan Yayınları, İstanbul, 2009

ISBN: 975 267 2512

Sosyo-Kültürel Açıdan

Ermeniler ve Türkler

Cahit Külekçi

Türkçe

432 Sayfa

Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2010

ISBN: 605 599 623 9

Ermeni Evlatlıklar

Saklı Kalmış Hayatlar

Erhan Başyurt

Türkçe

128 Sayfa

Karakutu Yayınları, İstanbul, 2010

ISBN: 978 975 605 49 87

GÜNCEL BELGELER

(RECENT DOCUMENTS)

- BELGE 1: OBAMA'NIN 24 NİSAN MESAJI**
(STATEMENT OF PRESIDENT BARACK OBAMA
ON ARMENIAN REMEMBRANCE DAY)
- BELGE 2: ERMENİSTAN ANAYASA
MAHKEMESİ'NİN KARARI**
(THE DECISION OF THE CONSTITUTIONAL
COURT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA)

GÜNCEL BELGELER

**The White House
Office of the Press Secretary
For Immediate Release
April 24, 2010**

**Statement of President Barack Obama on Armenian
Remembrance Day**

On this solemn day of remembrance, we pause to recall that ninety-five years ago one of the worst atrocities of the 20th century began. In that dark moment of history, 1.5 million Armenians were massacred or marched to their death in the final days of the Ottoman Empire.

Today is a day to reflect upon and draw lessons from these terrible events. I have consistently stated my own view of what occurred in 1915, and my view of that history has not changed. It is in all of our interest to see the achievement of a full, frank and just acknowledgment of the facts. The Meds Yeghern is a devastating chapter in the history of the Armenian people, and we must keep its memory alive in honor of those who were murdered and so that we do not repeat the grave mistakes of the past. I salute the Turks who saved Armenians in 1915 and am encouraged by the dialogue among Turks and Armenians, and within Turkey itself, regarding this painful history. Together, the Turkish and Armenian people will be stronger as they acknowledge their common history and recognize their common humanity.

Even as we confront the inhumanity of 1915, we also are inspired by the remarkable spirit of the Armenian people. While nothing can bring back those who were killed in the Meds Yeghern, the contributions that Armenians have made around the world over the last ninety-five years stand as a testament to the strength, tenacity and courage of the Armenian people. The indomitable spirit of the Armenian people is a lasting triumph over those who set out to destroy them. Many Armenians came to the United States as survivors of the horrors of

1915. Over the generations Americans of Armenian descent have richened our communities, spurred our economy, and strengthened our democracy. The strong traditions and culture of Armenians also became the foundation of a new republic which has become a part of the community of nations, partnering with the world community to build a better future.

Today, we pause with them and with Armenians everywhere to remember the awful events of 1915 with deep admiration for their contributions which transcend this dark past and give us hope for the future.

IN THE NAME OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

**THE DECISION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE
REPUBLIC OF ARMENIA**

**ON THE CASE ON DETERMINING THE ISSUE OF
CONFORMITY WITH THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC
OF ARMENIA OF THE OBLIGATIONS STIPULATED BY THE
PROTOCOL ON THE ESTABLISHMENT OF DIPLOMATIC
RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF ARMENIA AND
THE REPUBLIC OF TURKEY AND BY THE PROTOCOL ON
DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF
ARMENIA AND THE REPUBLIC
OF TURKEY SIGNED IN ZURICH ON 10 OCTOBER 2009**

Yerevan 12 January 2010

The Constitutional Court of the Republic of Armenia, composed of G. Harutyunyan (President), K. Balayan, H. Danielyan, F. Tokhyan, M. Topuzyan, V. Hovhannisyan (Case Rapporteur), H. Nazaryan, R. Papayan, and V. Poghosyan; With the participation of the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia Edward Nalbandian as the official representative of the President of the Republic; Acting in accordance with Article 100(2) and Article 101(1) of the Constitution of the Republic of Armenia and Articles 25, 38, and 72 of the Republic of Armenia Law on the Constitutional Court;

Examined in a written procedure in public "the Case on Determining the Issue of Conformity with the Constitution of the Republic of Armenia of the Obligations Stipulated by the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and by the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey Signed in Zurich on 10 October 2009."

The case was initiated by the Application lodged by the President of the Republic with the Constitutional Court on 17 November 2009.

Having reviewed the Application, the written report of the Case Rapporteur, and the written statement of the official representative of the President of the Republic; having examined the Protocols and other documents in the case, the Constitutional Court of the Republic of Armenia FOUND:

1. The Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey were signed by the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Armenia and the Republic of Turkey in Zurich on 10 October 2009. In accordance with Article 2(2) of the Republic of Armenia (RA) Law on the International Treaties of the RA, any written agreement " ... compiled in the form of a treaty, agreement, convention, memorandum, protocol, or a document with any other designation, or expressed through the exchange of notes or letters" is considered "an international treaty of the RA." In accordance with Article 24 of the aforementioned Law, interstate international treaties are subject to ratification by the RA National Assembly. Article 7 of the Law provides that political, cooperative, or consular relations with another country are among the relations governed by an interstate treaty. The 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (Articles 2 and 14), Article 81(2-e) of the RA Constitution, and Article 24 of the RA Law on the International Treaties of the RA stipulate that any international treaty the text of which prescribes ratification shall be subject to ratification.

In accordance with Article 100(2) of the RA Constitution, the RA Constitutional Court shall, prior to the ratification of an international treaty, determine, in a procedure of prior control prescribed by law, the conformity with the Constitution of the obligations stipulated in such treaty.

2. The materials of the case show that diplomatic relations have not been established between the two neighboring countries after the Republic of Armenia declared independence; in and due to the absence of such relations, numerous legal and treaty issues have accumulated, which cannot be solved by the single act of establishing diplomatic relations. With this consideration in mind, a Protocol on Development of Relations between the two countries was signed in addition to the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations. While the two Protocols are in a formal sense two separate documents, they regulate interrelated and complementary matters, were signed on the same day, are linked through cross-references, and prescribe mutual obligations that are also interrelated. In view of the aforementioned circumstances, the instruments of their ratification shall be exchanged

simultaneously, and they shall enter into force on the same day. Moreover, Article 2(1) of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties provides that "treaty" means an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments and whatever its particular designation.

The aforementioned two Protocols together are the first step constituting the legal basis for further action within the authority of the two respective states aimed at the regulation of interstate relations.

3. The examination of the Protocols at hand reveals that the two countries, acting on the basis of the fundamental principles of international law; referring to their obligations under multilateral international agreements; governed, in particular, by the commitment to promote international peace and security as well as to recognize the sovereign equality of the member states, as stipulated in the UN Charter; and pursuing the establishment and development of normal interstate relations in different spheres through engaging in dialogue on the level of states; have agreed, on the basis of reciprocity:

-To establish diplomatic relations in accordance with the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961 and to exchange Diplomatic Missions; -To open the common border within two months after the entry into force of the Protocol on the Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey; -To conduct regular political consultations between the Ministries of Foreign Affairs of the two countries;

-To implement a dialogue on the historical dimension with the aim to restore mutual confidence between the two nations, including an impartial scientific examination of the historical records and archives to define existing problems and formulate recommendations;

-To make the best possible use of existing transport, communications and energy infrastructure and networks between the two countries, and to undertake measures in this regard; -To develop the bilateral legal framework in order to foster cooperation between the two countries;

-To cooperate in the fields of science and education by encouraging relations between the appropriate institutions as well as promoting the exchange of specialists and students, and act with the aim of preserving the cultural heritage of both sides and launching common cultural projects; -To establish consular cooperation in accordance with the Vienna Convention on Consular Relations of 1963 in order to provide necessary assistance and protection to the citizens of the two countries;

-To take concrete measures in order to develop trade, tourism and economic cooperation between the two countries; and -To engage in a dialogue and reinforce their cooperation on environmental issues.

The Parties have also agreed to establish an intergovernmental bilateral commission which shall comprise separate sub-commissions. To prepare the working modalities of the intergovernmental commission and its sub-commissions, a working group headed by the Ministers of Foreign Affairs of the Parties shall be created during the prescribed time period. The procedure of approving the modalities, as well as the timetable for starting the work of the intergovernmental commission and the sub-commissions have been agreed upon. The timetable and elements agreed by both sides for the implementation of the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey are mentioned in the annexed document, which is integral part of the Protocol. As stated above, the aforementioned obligations being undertaken by the Parties are interdependent; hence, the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey shall enter into force on the same day, i.e. on the first day of the first month following the exchange of instruments of ratification. It implies further that either Protocol cannot acquire legal force or take effect without the other.

The Protocols are done in Armenian, Turkish and English authentic copies in duplicate. In case of divergence of interpretation, the English text shall prevail; the latter has also been examined by the Constitutional Court.

4. Based on a comprehensive analysis of the constitutional-legal content of obligations being undertaken by the Republic of Armenia and the context, object, and purposes of the Protocols, the Constitutional Court, acting within its authority, sets forth the following legal positions:

a) The mutual obligations being undertaken by the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey are, under the principles of international law, exclusively of a bilateral interstate nature, and cannot concern, or by various references be attributed to, any third party or the relations with such third party of the signatories of such Protocols.

b) Generally-recognized terms, which are widely used in the preambles of international treaties, such as "taking into account," "taking into consideration,"

"recognizing," "noting," "guided by," "in pursuit up," "acknowledging," "emphasizing," "confirming," "reiterating," "asserting," "referring," "recalling," "accepting," "being convinced," and others, denote existing realities, wishes, aims, aspirations, certain common principles, and the like, which the treaty parties take into account in mutually agreeing to undertake certain international legal obligations. Two of the concrete obligations being undertaken by the Protocols, i.e. "to establish diplomatic relations" and "to open the common border," have an interrelated underlying significance. Therefore, any other obligation prescribed by the Protocols can have international legal effect only if the existing border is open and concrete diplomatic relations exist between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey, providing for the prerequisites necessary for the fulfillment of the treaty obligations undertaken by the Parties.

c) The Protocols do not stipulate any procedures or provisions on the settlement of disputes or the termination or suspension of treaty obligations. The emphasis is primarily on wishes, aims, and the intention to create prerequisites for the further development of relations. Therefore, the Constitutional Court takes into consideration that the establishment and further development of relations between the two countries in different spheres will be anchored in specific agreements concluded between the two countries in written form and governed by international law (according to Article 2(I-a) of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties). The constitutionality of obligations being undertaken under such specific agreements will be examined and evaluated separately under Article 100(2) of the RA Constitution and Article 72 of the RA Law on the Constitutional Court.

d) The commitment of the Republic of Armenia in the context of the Parties' commitment to open the common border stipulated by the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey is related to the willingness of the Republic of Armenia to resolve legal-organizational and institutional issues connected to safeguarding the normal operation of border checkpoints.

e) International treaties can have legal effect for the Republic of Armenia only in line with the provisions of Article 6 of the RA Constitution, with due regard for their validity in international law and their being a constituent part of the legal system of the Republic of Armenia in the procedure prescribed by the RA Constitution.

5. The RA Constitutional Court also finds that the provisions of the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey cannot be interpreted or applied in the legislative process and application practice of the Republic of Armenia as well as in the interstate relations in a way

that would contradict the provisions of the Preamble to the RA Constitution and the requirements of Paragraph 11 of the Declaration of Independence of Armenia.

6. The Constitutional Court finds necessary that the steps by the Republic of Armenia towards undertaking the contemplated obligations and towards ensuring legislative and institutional safeguards necessary for the fulfillment of such obligations be consistent with the legal positions set forth in this Decision and the fundamental principles of the constitutional order stipulated by the Constitution of the Republic of Armenia. Based on the outcome of the examination of the case, taking into account the legal positions set forth in the Decision, and governed by Article 100(2) and Paragraphs 1 and 4 of Article 102 of the Constitution of the Republic of Armenia, as well as Articles 63 and 64 of the Republic of Armenia Law on the Constitutional Court, the Constitutional Court of the Republic of Armenia DEC IDE S as follows:

1. The obligations stipulated by the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and by the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey are in conformity with the Constitution of the Republic of Armenia.

2. According to Paragraph 2 of Article 102 of the Constitution of the Republic of Armenia, this Decision is [mal and enters into force upon pronouncement.

PRESIDENT G.HARUTYUNYAN

12 January 2010

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, *NBC*, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

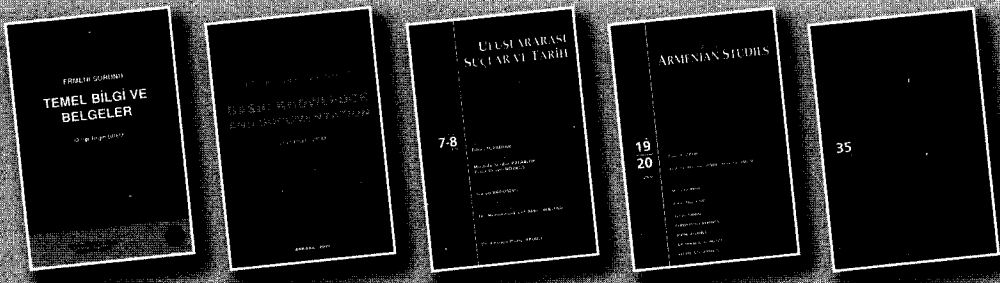
Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Armenian Question Basic Knowledge and Documentation Kitabı 15 TL
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 35) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 19-20) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 7-8) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 2 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 - Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 46296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

TURKEMENELI CO-OPERATION & CULTURE FOUNDATION
CENTER FOR MIDDLE EASTERN STRATEGIC STUDIES

TURKISH SEARCH

[Home](#)
[Subscribe](#)
[Contact](#)
[Press](#)
[Site Map](#)
[Links](#)

ABOUT ORSAM

RESEARCH AREAS

- Iraq
- Iran
- Palestine-Israeli
- Lebanon
- Gulf of Basra
- Turkey-Middle East
- Caucasus-Middle East
- Think Tanks

ORSAM GUEST

Prof. Raymond Hinnebusch evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.

Rıza Çolak, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar. "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."

Christer Asp, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.

Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wahabi, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.

Boqard Amnurov, Kazakh

Boqard Amnurov, Kazakh

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

[more](#)

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

[more](#)

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

[more](#)

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

[ARCHIVE](#)

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits
The topics of the documentary film include the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed
ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2008.

Tal Afar Conference in Istanbul
A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present" on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed
New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated
A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

ORSAM seeking to answer the question: "What should the

Your Link to Middle East

SSN: 1303 068X

Fiyatı: 9 TL